

Алла Богуш
Наталія Гавриш

**МЕТОДИКА
ОЗНАЙОМЛЕННЯ
ДІТЕЙ З ДОВКІЛЛЯМ
У ДОШКІЛЬНОМУ
НАВЧАЛЬНОМУ
ЗАКЛАДІ**

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Алла Богуш, Наталія Гавриш

**Методика ознайомлення дітей
з довкіллям у дошкільному
навчальному закладі**

Підручник

Київ 2008

УДК 373.2.016:502/504(075.8)

ББК 74.102я73

Б 74

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів
за напрямом “Дошкільна освіта”
(лит №1.4/18-Г-2149 від 20.10.2008 р.)*

Рецензенти:

Луцан Н.І., доктор педагогічних наук, доцент Прикарпатського державного університету імені В.Стефаника;

Савінова Н.В. – кандидат педагогічних наук, доцент Миколаївського державного університету імені В.Сухомлинського.

Б 74 Богуш А., Гавриш Н. Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі. Підручник для ВНЗ. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2008. – 408 с.

ISBN 978-966-8407-96-3

Відповідно до програми курсу висвітлено зміст, завдання і методику ознайомлення дітей дошкільного віку із предметним і соціальним довкіллям. Розкрито науково-теоретичні засади, засоби, форми, методи і прийоми ознайомлення дітей з довкіллям та входження дитини в соціум: багатовекторність дитячих стосунків, шляхи соціалізації дитини, ставлення соціуму до дитинства. Для студентів вищих педагогічних навчальних закладів, які навчаються за спеціальністю “Дошкільне виховання”.

ISBN 978-966-8407-96-3

© А.М.Богуш, Н.В.Гавриш, 2008
© Видавничий Дім “Слово”, 2008

Зміст

Переднє слово.....	6
Методика ознайомлення дітей з предметним довкіллям.....	10

Розділ 1. Науково-теоретичні засади ознайомлення дітей з довкіллям.....	10
1.1. Предмет і завдання методики ознайомлення дітей з довкіллям.....	10
1.2. Наукові засади методики ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі.....	18
1.3. Діяльнісний підхід до організації життєдіяльності дітей у довкіллі.....	29

Розділ 2. Зміст і форми ознайомлення дітей дошкільного віку з предметним довкіллям.....	45
2.1. Програмне забезпечення ознайомлення дітей з предметним довкіллям у дошкільному навчальному закладі.....	45
2.2. Становлення особистості дошкільника у предметно-розвивальному середовищі дошкільного закладу.....	60

Розділ 3. Засоби і форми ознайомлення дітей з довкіллям.....	75
3.1. Засоби ознайомлення дітей з довкіллям.....	75

3.1.1. Картина як засіб ознайомлення з довкіллям.....	88
3.1.2. Методика застосування карт розумових дій на різних видах занять.....	92
3.2. Форми ознайомлення дітей із довкіллям.....	101
3.2.1. Сучасні підходи до таксономії навчально-розвивальних занять з дітьми.....	101
3.2.2. Гра-стратегія – інтерактивна форма навчання дошкільників.....	120

Розділ 4. Методи і прийоми ознайомлення дітей із предметним довкіллям.....	126
4.1. Характеристика методів і прийомів ознайомлення дітей з предметним довкіллям.....	126
4.2. Організація спостережень дітей у предметному довкіллі.....	150
4.3. Екскурсії-огляди, розглядання предметів і бесіда про них, екскурсії за межі дошкільного закладу.....	159
4.4. Бесіди за змістом картин.....	181
4.4.1. Бесіди за дидактичними картинами.....	181
4.4.2. Бесіди за змістом репродукцій художніх картин.....	188
4.5. Методи опосередкованого ознайомлення дітей з предметним довкіллям.....	219
4.6. Ознайомлення з довкіллям засобами дидактичної гри.....	234

Розділ 5. Методика ознайомлення дітей з якостями і властивостями предметів.....	248
--	------------

Розділ 6. Виховання у дошкільників відповідального ставлення до довкілля.....	273
6.1. Ознайомлення дітей з правилами пожежної безпеки.....	273

6.2. Ознайомлення дітей з правилами дорожнього руху.....	280
--	-----

Розділ 7. Діти в соціальному довкіллі	289
7.1. Дитинство як педагогічна категорія.....	289
7.2. Готовність вихователів до реалізації принципів гуманістичної педагогіки.....	300
7.3. Багатовекторність соціуму у свідомості дітей....	308
7.4. Принципи взаємовідносин дітей і дорослих у сучасному освітньому просторі.....	314
7.5. Стосунки з однолітками як чинник формування уявлень про соціальний і предметний світ.....	335

Розділ 8. Ознайомлення дітей з явищами суспільного життя.....	351
8.1. Ознайомлення дітей з рідним краєм і Батьківщиною.....	351
8.2. Ознайомлення дітей з національними символами України.....	366
8.3. Формування в дітей основ економічної культури.....	378

Список використаних джерел	397
---	------------

*Пізнай себе через пізнання природи
і свого народу....*

Григорій Сковорода

Переднє слово

Ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям – першооснова розвитку рідного мовлення, національної свідомості. Уведення дитини в довкілля забезпечує природовідповідність розвитку дітей у процесі пізнання дійсності, наближує зміст освіти до природного, предметного і соціального середовища.

Довкілля – все те, що оточує дитину, це середовище життя, з яким кожна жива істота пов'язана обміном речовин, енергії, інформації, що постає перед дитиною як єдина неподільна цілісність, у якій все органічно пов'язане. Завдання вихователів дошкільних закладів – допомогти дитині пізнати довкілля, зробити в ньому перші кроки, навчити спостерігати, любити рідну природу й берегти її.

Зазначимо, що ознайомлення дошкільників з довкіллям у сучасному дошкільному навчальному закладі має будуватися на засадах гуманістичної педагогіки, суб'єктно-діяльнісного підходу, принципово відмінного від застарілих педагогічних догм. Ключовим поняттям гуманістичної, особистісно орієнтованої педагогіки є свобода, помножена на відповідальність, що витікає з її ключової ідеї – виховання свободоспроможної людини, соціалізованої й такої,

що яскраво виявляє свою індивідуальність. Означена особистісна якість може сформуватись лише у процесі набуття людиною (дитиною) власного життєвого досвіду. Набуття свободоспроможності для будь-якої людини, а тим більше для дитини, яка лише починає жити, неминуче відбувається шляхом випробувань і помилок, усвідомлення причин помилок та пошуку шляхів їх виправлення. Засвоєння готових шаблонів, життя за вказівками допомагає, дійсно, їй засвоїти норму, проте не навчить діяти самостійно й відповідально.

У традиційній організації освітнього процесу в дошкільному закладі самовизначенню дитини щодо вибору виду, часових меж діяльності місця майже не виділяється. Регламентована, надмірно заорганізована життєдіяльність дітей протягом дня не залишає окремо взятій дитині можливості побути наодинці із собою, а процес пізнання у ході заняття також не дає їй можливість обрати свій власний спосіб дій. У процесі вивчення курсу через освоєння інноваційних форм і методів навчання і виховання студенти мають опанувати принципи організації пізнавального процесу на засадах дитиноцентристської педагогіки.

Навчальний курс “Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному закладі” є самостійною дисципліною, що передбачена державним стандартом вищої дошкільної освіти.

Підручник складається з двох частин: методики ознайомлення дітей з предметним довкіллям і методики ознайомлення їх із соціальним довкіллям. У підручнику висвітлено теоретико-наукові засади ознайомлення дітей з довкіллям, зміст, засоби, форми, методи, прийоми ознайомлення дітей з довкіллям і становлення особистості дошкільника у предметно-розвивальному середовищі дошкільного закладу; виховання у дітей відповідального ставлення до довкілля.

Підручник знайомить студентів з інноваційними методами і прийомами ознайомлення дітей з довкіллям (інтелектуальні карти, схеми, моделі, творчі завдання, метод проектів тощо). Теоретико-методичні положення проілюстровані конспектами занять, фрагментами проблемних ситуацій тощо.

У другій частині підручника подано характеристику сучасного дитинства, розкрито багатовекторність соціуму у свідомості дитини; представлено специфіку стосунків з однолітками як чинник формування у дітей уявлень про соціальне, предметне довкілля. Схарактеризовано методи опосередкованого ознайомлення дітей з соціальним довкіллям; подано методику ознайомлення дітей з рідним краєм, Батьківщиною, національною державною символікою, правилами дорожнього руху і пожежної безпеки; методику формування у дошкільників економічної грамотності і культури.

У результаті вивчення курсу “Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі” студенти повинні **знати**:

— методологічні, психолого-педагогічні і лінгводидактичні засади методики ознайомлення дітей з довкіллям;

— мету, завдання і зміст Базового компонента дошкільної освіти, базової та варіативних (загальнопедагогічних і тематичних) програм і документів з актуальних проблем сучасної дошкільної освіти;

— бути обізнаними з результатами наукових досліджень у галузі фахової методики, інноваційними технологіями ознайомлення дітей з довкіллям;

— знати вимоги до проведення різних видів і типів занять з ознайомлення дітей з предметним і соціальним довкіллям;

— розуміти значення і місце дитинства в сучасному освітньому просторі.

Студенти повинні опанувати **навички і вміння**:

— організовувати навчально-виховну роботу в довкіллі відповідно до методологічних, дидактичних і методичних принципів організації навчання, виховання і розвитку дитини;

— планувати навчальний матеріал з ознайомлення дітей з довкіллям, визначати мету і провідні завдання на заняттях і в повсякденному житті з урахуванням сучасних вимог до розвитку особистості дитини;

— розробляти, складати конспекти різних видів занять, сценаріїв свят і розваг, виховних заходів для різних вікових груп, а також добирати і проводити дидактичні ігри, вправи, ігрові ситуації, виготовляти дидактичних матеріал відповідно до мети навчання;

— проводити педагогічний експеримент, послуговуючись розробленими діагностувальними методиками; зіставляти одержані результати з теоретичними і методичними положеннями науки;

— контролювати, оцінювати та діагностувати знання, уміння і навички дітей.

МЕТОДИКА ОЗНАЙОМЛЕННЯ ДІТЕЙ З ПРЕДМЕТНИМ ДОВКІЛЛЯМ

Розділ 1. Науково – теоретичні засади ознайомлення дітей з довкіллям

1.1. Предмет і завдання методики ознайомлення дітей з довкіллям

Кожна наука має свій предмет дослідження. Так, педагогіка вивчає проблеми виховання, навчання й освіти на різних сходинках розвитку особистості; психологія – закономірності та механізми розвитку психіки людини, математика – кількісні просторові відношення, анатомія і фізіологія – будову і функціонування людського організму тощо.

Методика ознайомлення дітей з довкіллям – це педагогічна наука, що вивчає закономірності засвоєння дитиною узагальнених цілісних емпіричних уявлень та системи знань щодо довкілля (природне, предметне, соціальне) і місце в ньому людини; про її духовну спадщину; специфіку педагогічної діяльності, спрямованої на формування у дітей потреби пізнати довкілля, культури поведінки в довкіллі.

Людина – свідомо істота, наділена мозком і мовою, що дає їй можливість пізнати і зрозуміти закономірності довкілля, у якому вона живе, перейти у процесі пізнання від явищ до сутності, зрозуміти внутрішню будову предметів і явищ довкілля, правильно їх пояснити і використовувати набуті знання у своїй практичній діяльності.

Об'єктом методики ознайомлення дітей з довкіллям є пізнавальна діяльність дітей у довкіллі.

Предмет методики – формування у дітей системи знань та цілісних емпіричних уявлень про довкілля, цілісну картину світу та місце людини в довкіллі.

Кінцевою метою навчально-виховної роботи з дітьми щодо ознайомлення їх з довкіллям є виховання соціально активної “творчої особистості, здатної дбайливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності, виховання у дитини свого власного “Я”, свого місця серед інших людей, віри у свої сили та здібності.

Методика ознайомлення дітей з довкіллям як наука має свої терміни і фундаментальні поняття, що становлять її основу.

Довкілля – це життєвий світ, що оточує дитину, в якому вона живе з перших днів свого життя, який вона пізнає і який дає їй можливість формувати образ свого “Я”, себе як особистість.

Довкілля – це середовище життя, з яким жива істота пов'язана обміном речовин, енергії, інформації, середовище, що постає перед дитиною як цілісність (цілісна картина світу), у якому все органічно взаємопов'язано.¹

Довкілля у широкому розумінні цього слова – це вся наша планета Земля, це Космос, це все те, що певним чином

¹ Ільченко В.Р., Туз К.Ж. Освітня програма “Довкілля”. Концептуальні засади. Інтеграція змісту природничо-наукової освіти. – К.; Полтава, 1999. – С. 31.

впливає і визначає життєвий цикл людини як біологічної і соціальної істоти. У вузькому розумінні, це поняття визначає конкретне середовище, що оточує дитину безпосередньо (природне, предметне, соціальне).

Природне довкілля – це явища природи, жива і нежива природа, за якими спостерігає дитина; у процесі спостережень за явищами природи і дослідницької діяльності в дітей формується інтегральний “образ” знань про природу (“образ природи”). Предметне довкілля – це предметне середовище, в якому дитина живе, це предмети побуту (посуд, меблі, одяг тощо), мистецтво, транспорт тощо.

Соціальне довкілля – це система взаємовідносин, що склалась у суспільстві, в конкретному соціумі; це люди, суспільство, певна спільнота, соціальне довкілля люди створюють самі за певними законами і нормами спілкування; це суспільні матеріальні і духовні умови життєдіяльності особистості.

Соціальна дійсність – це конкретні події у суспільстві, спільноті, товаристві (у дошкільному закладі, сім'ї, школі тощо), факти, взаємовідносини в певний період життєдіяльності суспільства та окремих людей.

Середовище – сукупність умов, що оточують людину та взаємодіють з нею як з організмом і особистістю. Середовище може бути найближчим (родина, сім'я, родичі, друзі), далеким (суспільний устрій), зовнішнє, внутрішнє, пасивне, активне, актуальне, розвивальне.

Стихійному, не стимульованому середовищу властива пасивна взаємодія дитини з довкіллям і дорослими. Дитина відчуває вплив середовища опосередковано у процесі щоденного перебування у природно-предметному та соціальному довкіллі (в сім'ї, у дворі, з друзями, у дошкільному закладі).

Стимульоване середовище – це максимально активна ініціативна взаємодія дитини з довкіллям та іншими

учасниками соціуму; це занурення дитини педагогом в активну пізнавальну і комунікативну діяльність у дошкільному навчальному закладі і сім'ї.

Розвивальне середовище створює потенційні можливості для позитивного впливу різноманітних факторів у їх взаємодії на інтелектуальний розвиток дитини і формування цілісної особистості.

Соціальна ситуація розвитку – сутнісна характеристика вікового періоду розвитку, що була введена Л.С.Виготським. Соціальна ситуація розвитку – це єдине і неповторне для певного вікового періоду відношення між дитиною і середовищем (природним, предметним і соціальним довкіллям).

Соціалізація дитини – процес залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення й розвиток як цілісної особистості. На соціалізацію особистості впливають мікро-, мезо-, і макрофактори.

Мікрофактори – це сім'я, батьки, родичі, спілкування з однолітками (друзями); дошкільний навчальний заклад, школа.

Сім'я відіграє найважливішу роль у соціалізації особистості дошкільника. Зазначимо, що для розуміння сучасної ситуації родинного виховання важливо усвідомити змінні процеси, пов'язані з новим типом культури міжпоколінних відносин. М.Мід виокремив три типи культури міжпоколінних відносин, які визначають характер навчання, освіти – постфігуративна, кофігуративна та префігуративна. Для першого типу характерним є передавання у незмінному вигляді з боку старшого покоління та прийняття на віру заданих дорослим світом “нормативів” поколінням нащадків. Виходячи з того, що постфігуративна культура намагалась зберегти себе без змін, пріоритетними були репродуктивні методи навчання. Наслідки цього типу культури проявляються і в сучасній освіті – в її змісті, методах та організації.

Кофігуративний тип культури передбачає, що діти й дорослі вчаться у своїх сучасників, зокрема своїх однолітків, хоча традиції, норми життя, задані предками, для них також мають велике значення. Цей тип культури в освітньому процесі породжує стосунки співпраці між педагогами та дітьми як рівноправними партнерами.

Префігуративна культура, за словами М. Міда, відображає наш час, “де дорослі вчаться у своїх дітей або разом з ними”, адже вони, як і діти, можуть лише спрогнозувати, яким буде майбутній світ, отже, приречені на життєтворчість. З огляду на принципово інші умови життєдіяльності, задані цим типом культури, організаційні форми, методи навчання, характер взаємин суб'єктів освітнього процесу також мають оновитися, бо вони не можуть залишатися такими, якими були раніше¹.

Перехід до префігуративної культури відзначився оновленням значень ключових педагогічних понять і категорій. Так, поняття *освіта*, починаючи з епохи Відродження, розумілась як спосіб висвітлення, розкриття, розвитку в глибинах особистості себе самої, власних схованих потенцій; формування людиною образу свого Я через саморозвиток, заохочення, входження у культуру, у світ, у спілкування з іншими. Проте паралельно існувало інше визначення, що акцентувало увагу на заданий зовнішніми умовами процес набуття знань, умінь, навичок. Лише у префігуративній культурі суть освіти не тільки визначається, а й технологічно розробляється як керована ззовні самоосвіта.

Мезофактори – це відповідні етнокультурні умови, у яких виховується і навчається дитина. Кожний етнос має свої специфічні риси, які становлять його менталітет і національний характер. Етнокультура передається дитині насамперед від батьків у сім'ї, які є носіями цієї культури.

¹ *Мид М.* Культура и мир детства: Избр. произведения. – М.: Наука, 1988. – 429 с.

Крім того, до мезофакторів належить і природне довкілля (клімат, географічне розташування місцевості, вода, їжа тощо).

Макрофактори – це космос, планета, суспільство, держава. Самі ці фактори створюють передумову для виховання толерантності, планетарного мислення, взаємовідносин між людьми планети Земля. Цілісна картина світу – це природа, Космос, предмети, явища, люди у їх взаємозв'язку взаємозалежності співіснування (у просторі, часі, послідовності тощо).

Для того, щоб виховати цілісну особистість у процесі її взаємодії з довкілля, вихователь навчального дошкільного закладу повинен оволодіти відповідними методиками і технологіями залучення дітей до активної пізнавальної діяльності та ініціативної взаємодії з іншими суб'єктами соціуму.

Методика ознайомлення дітей з довкіллям у дошкільному навчальному закладі спрямована на професійну підготовку майбутніх вихователів до роботи з дітьми в довкіллі (природному, предметному, соціальному). Як і в будь-якій фаховій методиці, можна виокремити фундаментальні і прикладні завдання професійної підготовки майбутнього вихователя. До фундаментальних завдань належать:

— розробка на науково-теоретичних засадах цілісної системи інтегрованих знань про довкілля (природне, предметне, соціальне), дії дитини в довкіллі, безпеку її життєдіяльності;

— озброєння майбутніх вихователів методикою формування у дітей елементів природничо-наукової картини світу; оволодіння студентами системою загальних та специфічних законів про природу, соціум та поняттями, що пов'язані з ними;

— озброєння майбутніх вихователів знаннями про об'єкти, явища, процеси, з якими діти зустрічаються у довкіллі, та характером взаємовідносин у соціальному довкіллі, пов'язаними із впливом на них мікро-, мезо- і макрофакторів;

— дослідження процесів взаємодії дитини із довкіллям через організацію відповідного розвивального середовища;

— вивчення закономірностей інтелектуального розвитку дитини, процесів її соціалізації та формування цілісної особистості дитини;

— визначення принципів, форм, засобів, методів і прийомів роботи з дітьми в довкіллі.

Прикладні завдання у фахових методиках визначаються традиційно за такими напрямками: Чого навчати? Як учити? Кого вчити? Відповіддю на ці запитання і є конкретні завдання, які повинен вирішити вихователю у практичній навчально-виховній роботі в дошкільному навчальному закладі.

Серед них пізнавальні, розвивальні і виховні завдання.

Пізнавальні завдання:

— формування у дітей узагальнених цілісних емпіричних уявлень та системи знань про живу і неживу природу, причинні взаємозв'язки і взаємодії у природі;

— дати поняття про природне довкілля як цілісний організм, у якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди, предмети у їх багатоманітності, єдності, русі й мінливості;

- прищепити практичні вміння діяти у природному і предметному довкіллі;

— сформувати систему знань про суспільство, свою Батьківщину — Україну, її історичні витоки, духовну спадщину українського народу, його символи, обереги, традиції, звичаї, культуру; взаємозв'язок культур у багатонаціональній державі;

— сформулювати теоретичне підґрунтя для подальшого інтелектуального розвитку дитини в початковій школі.

Розвивальні завдання

Розвивати:

— сенсорну сферу дитини, відчуття насолоди від спостережень і результатів праці у природі; стійкий інтерес до природних явищ і природи;

— екологічне мислення і світорозуміння, позитивно-емоційне природоохоронне ставлення до довкілля;

— науковий світогляд, прагнення до активного пізнання свого предметного та соціального довкілля, самовизначення у ньому;

— первинні ціннісні орієнтації у різних галузях суспільного життя, культурній та державній спадщині українського народу, особистої культури в довіклі;

— соціальні емоції, почуття та соціально-значущі мотиви поведінки, бажання допомогти іншим, виявити увагу до старших, однолітків;

— вміння встановлювати контакти і спілкуватися з дорослими та однолітками, дотримуючись норм етикету;

— усвідомлення свого “Я” (фізичного, психічного, соціального), свого місця серед інших людей.

Виховні завдання

Виховувати:

— дбайливе ставлення до природи, відчуття відповідальності за те, що відбувається навколо неї внаслідок дій людини у природі; культуру пізнання та екологічну культуру;

— соціально активну творчу особистість, здатну дбайливо ставитися до природи, світу речей, самої себе, інших людей, розуміти значення життя як найвищої цінності;

— любов до рідної природи, землі, краю, Батьківщини — України, її минулого і сьогодення, повагу до державних символів, українського народу, мови, культури, традицій, батьків, родини;

— патріотизм, громадянськість, моральну, духовну, фізичну, психічну культуру, культуру почуттів і спілкування.

Виховання у дитини свого власного “Я”, свого місця серед інших людей, віри у свої сили та здібності.

Для реалізації означених завдань, потрібно створити педагогічні умови навчально-виховної роботи в дошкільці. А саме:

— готовність вихователів до змістової, насиченої, різноманітної діяльності з дітьми в довір'ї (природному, предметному, соціокультурному);

— програмно-методичне і дидактичне забезпечення навчально-виховного процесу дошкільного закладу;

— створення розвивального середовища (природного, предметного, соціокультурного, мовленнєвого), як у груповій кімнаті, так і у приміщенні і на подвір'ї дошкільного закладу;

— залучення дітей до активної роботи з елементами дослідження у різних видах діяльності (ігровій, трудовій, художній, мовленнєвій, пізнавальній тощо).¹

Отже, довір'я, за словами академіка С.У.Гончаренка, розкриває перед дитиною книгу життя... "тут у своєму життєвому світі вона самостійно з власних потреб відкриває фундаментальні, "глобальні", закономірності природи, за допомогою яких доходить розуміння довір'я, самостійного, за допомогою відкритих нею загальних зв'язків у природі, впорядковує свій розум".²

1.2. Наукові засади методики ознайомлення дітей з довір'ям у дошкільному навчальному закладі

Методологічними засадами методики ознайомлення дітей з довір'ям є концепт цілісності як філософської категорії, що виражає відношення між сукупністю предметів і зв'язком, який об'єднує ці предмети, і приводить до появи в сукупності нових властивостей, закономірностей, що не були притаманними предметам у їх відокремленості;

¹ Богуш А.М. Моє довір'я. Програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довір'ям. – К: Шкільний світ. – 2006. – С. 5–6.

² Освітня програма "Довір'я". – С. 9.

при цьому тип зв'язку частин визначається і тим, що утворилося як ціле.¹

Словникові філософські джерела визначають "цілісність" як завершеність, тотальність, цільність і власну закономірність речі; як об'єктивний зв'язок частин і цілого, властивий усім рухам матерії, усі форми цілісності за своїм походженням пов'язані одне з одним.

Цілісність розглядається філософами і як єдність: внутрішня єдність, що сприймається як єдине ціле. У наукових джерелах подекуди цілісність розглядають у руслі системного підходу. На думку науковців, ціле – це та сама система взаємопов'язаних і взаємообумовлених елементів і водночас об'єкт наукового пізнання.

Ми ж розподіляємо думку вчених (І.В.Блауберг, А.Ю.Цофіас) про те, що системність і цілісність не є тотожними поняттями, хоч і близькими і взаємозалежними; системність є однією з форм прояву цілісності.

Цілісність виступає об'єктом наукового пізнання, частини якого організовані в систему взаємопов'язаних і взаємодієвих елементів, що набувають нових інтегральних властивостей, які не були притаманні компонентам, що її утворюють. Систематизація та інтеграція є близькими за своєю сутністю процесами (об'єднання, ціле якихось частин).

Метою методики ознайомлення дітей з довір'ям є формування у дітей цілісності знань про довір'я, цілісності свідомості людини, яка здатна брати на себе відповідальність за своє майбутнє і майбутнє довір'я.

Підґрунтям формування цілісності знань є уявлення про зміст найбільш загальних закономірностей природи, її збереження, періодичності процесів у довір'ї.

Довір'я – це середовище життя, з яким жива істота пов'язана обміном речовин, енергії, інформації, постає

¹ Философская энциклопедия. – М.: "Сов. энциклопедия." 1962, – т.5. – С. 474.

перед дитиною не набором природних об'єктів, а як цілісність, у якій все органічно пов'язане. У довкіллі не існує тіло само по собі чи розум сам по собі: і тіло, і розум взаємодіють із довкіллям, довкілля це місце взаємного дослідження¹. Довкілля дає дітям цілісні знання про природу, суспільне середовище, життя людини та саму людину. У процесі ознайомлення дітей з довкіллям педагог використовує закономірності природи і соціуму для формування цілісності знань, цілісності свідомості дитини.

Американським філософом Едвардом Рідом розроблено нову парадигму філософії освіти – екологічний реалізм, стрижневим положенням якого є істинність, однозначність знань про довкілля можна виявити тільки в безпосередній взаємодії з ним.

У дошкільному навчальному закладі потрібно проводити тільки безпосередні спостереження у природі конкретного об'єкта та наступного сприйняття інформації. За словами академіка В.Р.Ільченко, сприйняття у довкіллі не є сумішшю фізичного відчуття і раціонального міркування, а є результатом ситуаційного життєвого процесу, відповідно до якого спостерігач веде дослідження і доходить відкриття². За концепцією екологічного реалізму, пізнання ситуації у довкіллі є не вивченим.

Отже, цілісність знань і свідомості, теорія екологічного реалізму, який передбачає велику множинність способів життя, і тільки одне конкретне середовище довкілля, виступає методологією побудови методики ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям та організації пізнавальної діяльності дітей у ньому.

Психологічними засадами методики ознайомлення дітей з довкіллям є вчення психологів про а) індивіда, особистість, індивідуальність; б) розвиток мислення; в) психологічні процеси розуміння.

¹ Там само. – С. 31.

² Там само.

Добре відомо, людина народжується біологічною істотою, назва якої індивід (індивідуум). Для цього біологічного виду притаманне: а) неподільність, або цілісність суб'єкта; б) наявність у нього особливих – індивідуальних – властивостей, що вирізняють його від інших представників того самого виду. Людина народжується індивідом, з притаманним їй генотипом. У процесі життєдіяльності індивідуальні генотипічні властивості стають фенотипічними.

Кожний індивід наділений найбільш загальними психофізіологічними характеристиками: а) цілісність психофізичної організації: системність зв'язків між різноманітними функціями і механізмами, що реалізують життєві відносини індивіда; б) стійкість взаємодії з довкіллям, що визначає збереження основних відносин індивіда до довкілля і водночас припускає наявність моментів пластичності, гнучкості, варіативності; в) активність забезпечує здатність індивіда до самозміни, діалектично поєднує залежність від ситуації з подоланням її безпосередніх впливів.¹

Новонароджений індивід за наявності означених характеристик тільки потенційно може перетворюватися з біологічної істоти в соціальну. У процесі життєдіяльності в соціокультурному середовищі у предметному і соціальному довкіллі, спілкуючись з іншими людьми і набуваючи соціального досвіду у процесі навчання, індивід стає особистістю. Під впливом соціального довкілля відбувається соціалізації особистості.

Особистість розглядається психологами як феномен суспільного розвитку; індивід як суб'єкт соціальних відносин і свідомої діяльності. За О.О. Леонтьєвим, особистість – якісно нове утворення, яке формується тільки у процесі життєдіяльності індивіда в суспільстві, в соціальному довкіллі. Людина як суспільна істота набуває нових

¹ Шапар В. Сучасний глумачний психологічний словник. – Харків: "Прапор", 2005. – С. 173–174.

якостей, які відсутні в індивіда (мотивація поведінки, здатність до свідомого управління своєю поведінкою тощо) і характеризують її як індивідуальність.

Індивідуальність – це людина, якій притаманні соціально значимі відмінності від інших людей: своєрідність психіки й особистості індивіда, її неповторність, що виступає у рисах характеру, темпераменту, у специфіці інтересів, інтелекту, потреб і здібностей індивіда.

У процесі пізнавальної діяльності дітей під керівництвом педагога у предметному і соціальному довкіллі формується цілісна особистість дитини, виявляється її індивідуальність.

У процесі пізнання довкілля та інтелектуального розвитку суттєву роль відіграє мислення дитини. У молодшому дошкільному віці переважає наочно-дієве мислення, у середньому – наочно-образне. Діти середнього дошкільного віку осмислюють завдання і способи його розв'язання у самому процесі дії. Діти старшого дошкільного віку вже мислять на основі уявлень, що сформувались у попередньому практичному досвіді дитини. Зміни в мисленні дітей 5–6 років пов'язані насамперед з розвитком зв'язного монологічного мовлення. Це сприяє появі розгорнутого мисленевого процесу – міркування. Мовлення починає виконувати планувальну й регульовальну функції, що веде до швидкого розвитку всіх мисленнєвих операцій (аналіз, узагальнення, порівняння, абстрагування тощо) і критичності мислення. У старших дошкільників з'являється допитливість, численні запитання пізнавального характеру, бажання пізнати довкілля.

Дослідники відзначають, що діти старшого дошкільного віку самостійно намагаються з'ясувати доцільність побудови предметів і явищ довкілля, встановлювати зв'язки між зовнішніми ознаками і призначенням об'єкта. Діти починають розуміти причинність у таких напрямках: від відображення зовнішніх ознак до внутрішніх, схованих; з'являється

більш конкретне диференційоване пояснення явищ довкілля. Розуміння дітьми причинності свідчить про появу в них критичності мислення, його самостійності, незалежності й оригінальності. Дитина намагається самостійно пояснити невідоме через відоме, використовувати аналогії. Поступово дитина намагається самостійно встановлювати зв'язки між явищами, внутрішні суттєві зв'язки і відношення дійсності. Діти беруть участь у різних видах діяльності, які збагачують їхні знання про предмети, явища, їх властивості й ознаки, самостійно обирають і застосовують різні способи і прийоми розв'язання практичних задач, що поставлені перед ними, починають оперувати поняттями – узагальненим відображенням цілої групи однорідних предметів, що мають спільні суттєві ознаки.

Завдання вихователя залучати дітей до активної пізнавальної діяльності дітей у довкіллі, стимулювати розвиток у них критичності мислення. Однією з умов розвитку словесно-логічного критичного мислення дітей є інтегровані заняття у довкіллі. Саме інтеграційні процеси є необхідною умовою розвитку критичного мислення. Внутрішніми чинниками розвитку критичного мислення, зазначає В.С.Моргун, є інтеграція минулого і майбутнього в момент мислення, інтеграція позитивних і негативних емоцій і їх спрямування на розв'язання задач, інтеграція задач, інтеграція предметного, комунікативного і рефлексивного досвіду дитини, інтеграція розподіленого, репродуктивного і творчо-продуктивного мислення, інтеграція наочно-дієвого, наочно-образного і словесно-логічного мислення.¹

Всі означені чинники проявляються у процесі пізнання довкілля, якщо процес пізнання є процесом розуміння. Відтак, розуміння є важливим процесом мисленнєвої діяльності дитини у процесі пізнання довкілля.

¹ Моргун В.Ф. Психолого-педагогічні основи інтеграції та диференціації навчання на прикладі шкільного циклу природничих дисциплін. – Полтава, 1996. – С. 38.

Г.С.Костюк зазначав, що розуміння виникає там, де є здатність живої істоти щось зрозуміти, проникнути в сутність тих чи тих об'єктів, це стан свідомості особистості, яка цю суть розкриває. Завдання вихователя полягає в умінні організовувати пізнавальну діяльність таким чином, щоб дитина насамперед зрозуміла конкретний об'єкт (предмет, явище). Зрозуміти об'єкт (предмет, явище) – означає відбити цей об'єкт у його істотних зв'язках з іншими об'єктами, утворити певне поняття про нього.

Зрозуміти явище – означає розкрити його істотні зв'язки з іншими явищами матеріальної дійсності, з'ясувати умови, за яких воно виникає, причини, що його породжують; знайти загальне в неоднорідному і через це загальне пояснити поодинокі. Зрозуміти новий об'єкт – це розв'язати якусь, бодай, маленьку пізнавальну задачу, яку ставить перед дітьми кожен новий предмет спостереження (нова метафора, прислів'я, художній твір, описовий чи розповідний текст).¹

Розуміння є природною потребою людини в освоєнні нею довкілля. Розуміння передбачає активну діяльність дитини, це активне відображення предметів і явищ довкілля у їх зв'язках і відношеннях, це складний процес відображення сутності речей, який здійснюється через низку розумових дій і операцій, завдяки яким дитина засвоює наукові поняття.

Результатом розуміння є судження, поняття, умовисновки, погляди, переконання. У ході процесу розуміння змінюється стан свідомості дитини, вона набуває цілісності, для дитини стає зрозумілим те, що досі не було таким.²

¹ Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: "Рад. Шк.", 1989. – С. 252, 255.

² Богуш А.М. Концепція "розуміння" Г.С.Костюка в контексті художньо-мовленнєвої діяльності. – 36: Педагогічні нотатки та роздуми. – Запоріжжя, 2001.

Процес розуміння має бути обов'язково керований вихователем. Дітей потрібно вчити спостерігати, порівнювати і зіставляти факти, знаходити в них схоже і відмінне, виокремлювати істотне від другорядного, піддавати об'єкти своїй думки аналізу, синтезу, абстрагуванню, доходити висновків на основі фактів, здобутих у процесі пізнавальної діяльності в довкіллі, застосовувати їх до нових об'єктів і явищ. Для цього сам педагог повинен бути обізнаний із сутністю процесу розуміння і володіти відповідною технологією.

Процес розуміння завжди повинен мати цілеспрямований характер, потрібно чітко і доступно ставити перед дітьми мету пізнавальної діяльності, визначати конкретно, що діти повинні зрозуміти. Вихователь повинен продумати систему занять у довкіллі. Слід пам'ятати, що процес розуміння мусить бути мотивованим процесом, у цьому є завжди якась рушійна сила, що спонукає дітей ставити перед собою певні завдання або ж приймати їх, якщо вони ставляться педагогом, усвідомлювати, активно включатись у процес їх виконання.

Мотивами розуміння можуть бути: прагнення до знань, істини, пізнавальні інтереси, допитливість, почуття відповідальності, духовні мотиви.

Г.С.Костюк розкрив механізм мовного оформлення процесу розуміння, показав взаємозв'язок і взаємодію процесів розуміння, мислення і мовлення. Учений був переконаний, що труднощі словесного оформлення думок, це насамперед труднощі розуміння того, про що ми говоримо. У мовних актах знаходять форму існування мисленнєві дії. Відтак, щоб мовні засоби стали засобами розуміння, ними треба оволодіти. Оволодіти ними – це означає зрозуміти їх зміст, оскільки тільки зрозуміле може стати знаряддям подальшого розуміння.

Отже, пізнати предмет чи явище означає зрозуміти його, а розуміння конкретного предмета пов'язано, за Гегелем, з

його цілісним відтворенням. Розуміння – це включення незрозумілого предмета в цілісність, систему зрозумілих речей. Щоб зрозуміти щось, дитина мусить приписати незрозумілому предметові сутнісні властивості, відношення, у яких вона впевнена, і на основі цих сутностей включити знання про об'єкт пізнання у свою систему знань про довкілля.

В.Р.Ільченко поєднує процес розуміння з інтеграцією набутих нових знань дітей у цілісність, що відбувається за допомогою “однорідних”, “однотипних” сутностей, які виражаються тими загальними законами для усієї множини елементів знань, що складають цілісність. Таку інтеграцію учена називає сутністю і розглядає її як основу формування цілісного світорозуміння дітей і розуміння як мисленнєвого процесу взагалі.

Сутнісна система інтеграції полягає у виявленні в об'єктах пізнання однорідних сутностей і встановленні на основі цих сутностей цілісності виокремлених елементів знань про довкілля, саме така інтеграція забезпечить об'єктивність процесу і результату розуміння.¹

Отже, методологічними і психологічними засадами ознайомлення дошкільників з довкіллям є цілісний підхід до пізнання, розвиток критичного мислення, процес розуміння у взаємозв'язку з розвитком мовлення і мислення. Розглянемо принципи ознайомлення дітей з довкіллям.

Принцип (від лат. – *principium* – основа, початок) – основне похідне положення якої-небудь теорії, вчення тощо; керівна ідея, правило діяльності.² Кожний навчальний предмет, кожна фахова методика керується відповідною групою принципів, які забезпечують результативність навчання. Є такі принципи і в методиці ознайомлення дошкільників із довкіллям.

¹ Ільченко В.Р. Туз К.Ж. Освітня програма “Довкілля”. – С. 16.

² Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. – Харків: “Прапор”, 2005. – С. 364.

Принцип інтеграції знань у процесі діяльності в довкіллі передбачає взаємозв'язок завдань із різних розділів програми: ознайомлення дітей з рідною природою, довкіллям, розвитком мовлення, художньо-мовленнєвою діяльністю, формування елементарних математичних уявлень. Розв'язання цих завдань здійснюється на інтегрованих заняттях у дошкільному навчальному закладі.

Принцип цілісності і системності передбачає озброєння дітей системою знань про довкілля у їх цілісності, що забезпечує формування у дітей дошкільного віку цілісної особистості, цілісної свідомості, цілісної картини світу.

Принцип діяльнісного опосередкування передбачає занурення дітей у різні види пізнавальної діяльності (мовленнєву, художньо-мовленнєву, трудову, продуктивну, ігрову, конструктивну, комунікативну тощо). Один із принципів психології, що вимагає розглядати розвиток і формування особистості дитини, колективу, міжособистісних відносин в аспекті детермінації їх змісту мети діяльності, що здійснюється у довкіллі.

Принцип діадичної взаємодії, відповідно до якого, розвиток і формування цілісної особистості дитини можливий тільки в системах: “організм – середовище”, “особистість – довкілля”, “дитина – соціум”, “педагог – дитина”, “діти – довкілля”. Дитина живе і виховується у соціальному оточенні, саме тому у процесі організації її життєдіяльності в довкіллі (природному, предметному, соціальному) необхідно враховувати як суб'єктивні, так і об'єктивні умови, систему взаємовідносин, у які включена дитина.

Принцип ізоморфізму вимагає враховувати взаємодію кожної дитини як індивіда, індивідуальності, особистості із зовнішнім світом, сприяти її входженню у процес діяльності, утворенню “особистісного світу дитини”, її цілісного “життєдіяльнісного простору”. Принцип забезпечення позитивного емоційного тла життєдіяльності дитини в довкіллі

реалізується вихователем такою організацією діяльності (пізнавальної, комунікативної тощо) дітей, у якій кожна дитина одержує емоційне задоволення від роботи, спілкування, власних і колективних досягнень.

Принцип урахування культурно-етнографічних особливостей краю (району, області, міста) вимагає максимально-го використання культури, звичаїв, традицій тієї місцевості, у якій розташований дошкільний заклад; культури нації, етносу, спільноти, суспільства, країни; формування цілісної свідомої особистості дитини в рамках національної культури.

Принцип єдності зовнішніх впливів довкілля і внутрішніх умов (принцип єдності психіки і зовнішньої діяльності (пізнання) кожної дитини, її внутрішнього змісту, сприймання, уявлення, переживання, розуміння, усвідомлення відповідно до її індивідуальних властивостей, її поведінки, вчинків, знань, умінь. За цим принципом передбачається переведення способів пізнавальної діяльності дітей із плану соціальної свідомості у план свідомості індивідуальної. Будь-який новий вид пізнавальної діяльності в дошкільному закладі потрібно вводити як зовнішню матеріальну діяльність з поступовим її перетворенням у внутрішню.

Принцип наочності й об'єктивності – принцип, за яким будь-яке навчання будується за “золотим правилом дидактики” А.Я.Коменського: все, з чим зустрічається дитина в довкіллі, потрібно, щоб воно пройшло через її органи відчуття і сприймання (зорове, слухове, тактильне, моторне тощо). У процесі безпосереднього сприймання предметів і явищ довкілля або їх замінників (ілюстрацій, картин, макетів, муляжів, відеофільмів тощо) наочність забезпечує об'єктивність знань, здобутих фактів, умовисновків.

Принципи екологізації і валеологізації передбачають формування у процесі ознайомлення дітей з довкіллям екологічного ставлення до довкілля і до самого себе, виховання

у дітей екологічного мислення, озброєння їх екологічними взаєминами організму з довкіллям.

У процесі ознайомлення дітей з довкіллям вихователі знайомить з правилами безпеки життєдіяльності в довкіллі, збереження і зміцнення їхнього здоров'я; формування у дітей наукового розуміння здорового способу життя.

Принцип поєднання пізнавальних і виховних завдань у процесі ознайомлення дітей з довкіллям є провідним принципом навчально-виховної роботи з дітьми в дошкільному закладі. Плануючи будь-яку пізнавальну діяльність у довкіллі, вихователі обов'язково передбачає і виховні завдання: виховання любові до рідного краю, Батьківщини, рідних і близьких людей, виховання патріотичних почуттів, громадянськості; екологічне, валеологічне, економічне виховання; виховання працелюбності, допитливості, наполегливості тощо. Реалізація означених принципів буде сприяти формуванню цілісної свідомої особистості дитини, озброєною знаннями, вміннями і навичками поведінки і життєдіяльності в довкіллі.

1.3. Діяльнісний підхід до організації життєдіяльності дітей у довкіллі

У сучасній психолого-педагогічній літературі склався діяльнісний підхід до вивчення особистості в різних її проявах і на різних вікових етапах. С.Л.Рубінштейном було висунуто положення про єдність психіки і діяльності, при цьому діяльність розглядається ним як рушійна сила розвитку психіки.

Психологічну сутність діяльності та її структуру розробив О.М.Леонтьєв. Діяльність розглядається ученими як форма активності, яка, у свою чергу, спонукається потребою у відповідних умовах дискомфорту, незадоволеності,

що породжує пошукову активність. У ході пошуків, як зазначає О.М.Леонтьєв, відбувається зустріч потреби з “її” предметом, що може її задовольнити. Відтепер активність стає спрямованою, а потреба – предметною, конкретною й набуває сили мотиву, який усвідомлюється особистістю.

Отже, діяльність – це активна взаємодія з довкіллям, у процесі якої індивід виступає як суб’єкт, який цілеспрямовано впливає на об’єкт, і задовольняє свої потреби.

О.М.Леонтьєв характеризує діяльність як сукупність дій, що викликаються мотивом, а одиницею аналізу діяльності є дія. Основними характеристиками діяльності є предметність і суб’єктивність. До структурних компонентів будь-якої діяльності входять: мотиви, що спонукають суб’єкта діяльності; мета – результат, на який спрямована діяльність; дії, операції та умови, що забезпечують досягнення необхідного результату.¹

Усе життя дитини супроводжується різними видами діяльності, у процесі яких дитина набуває певних знань, здійснюється її психічний розвиток, збагачення форм пізнання довкілля, засвоєння суспільного досвіду, норм і правил взаємовідносин між людьми, відбувається соціалізація дитини. З розвитком дитини розвивається і сама діяльність, з’являються нові, більш складні види діяльності. На кожному віковому етапі розвитку дитини є своя провідна діяльність. За словами О.М.Леонтьєва, провідною діяльністю є не будь-яка діяльність, що є характерною для певного етапу розвитку, а та діяльність, “у зв’язку з розвитком якої відбуваються найважливіші зміни у психіці дитини і в середині якої розвиваються психічні процеси, які готують дитину до переходу на новий, вищий щабель її розвитку”.²

¹ Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. – М.: “Педагогика”, 1975.

² Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики. – М.: “Мысль”, 1965. – С. 473.

Водночас з огляду на синкретизм розвитку дитини дошкільного віку будь-який вид діяльності містить як підпорядковані елементи інші види діяльності (малюванню підпорядковуються ігрові, комунікативні компоненти; у процесі гри водночас відбувається пізнання, спілкування, рухлива діяльність, конструювання ігрових атрибутів тощо). І це є природним для дітей. Зазначимо, не йдеться про специфічні види пізнавальної за змістом і характером гри чи спілкування, що спрямовує та супроводжує будь-яку продуктивну діяльність дітей. Вони є визначально поліфункціональними.

Упродовж розвитку дитини від народження до 7 років відбувається така зміна провідних діяльностей: безпосередньо-емоційне спілкування дитини з дорослим (перший рік життя); предметно-маніпулятивна діяльність (1–3 роки); сюжетно-рольова гра (3–6 роки); навчальна діяльність молодших школярів. У надрах предметно-маніпулятивної діяльності формуються передумови інших видів дитячої діяльності: ігрової, трудової, пізнавальної, продуктивної тощо.

Провідною діяльністю дошкільників, за традиційним баченням учених (Д.Б.Ельконін О.В.Запорожець, В.К.Котирло, С.О.Ладивір, Н.М.Михайленко та ін.), є гра. На різних вікових етапах дошкільного дитинства дітям притаманні різні види ігор, оскільки гра розвивається паралельно з розвитком самої дитини і проходить шлях від елементарного маніпулювання предметами в ранньому віці через розвиток різноманітних предметних дій у процесі конструктивних ігор у молодшому дошкільному віці до опанування соціальних ролей у сюжетних іграх у середньому та старшому дошкільному віці. Причому, якщо на початку виконувана роль підказується дитині предметом, а потім навпаки – предмет стає знаряддям у спланованому сюжеті гри. Поступово гра починає відокремлюватись від практич-

ної діяльності і переходить певною мірою на віртуальний рівень уявної гри. І хоча сюжети переважно досить примітивні, а задуми не завжди доводяться до логічного кінця, проте вже чітко простежується їх сюжетний зміст.

Важливою характеристикою ігор у дошкільному дитинстві є аспект комунікативної взаємодії учасників, яка протягом перших шести років життя істотно змінюється від *самотньої* гри в ранньому віці та гри *поряд* у молодшому, через прагнення у 4–5-річному віці слідувати правилам смислового задуму й узгодження дій – до гри *разом* і командної гри у старшому дошкільному та молодшому шкільному віці. Так, шестирічки вже здатні до тривалих змістових ігор з визначеним сюжетом і закріпленими ігровими ролями, що пояснюється насамперед особливостями їхнього розумового розвитку, здатністю утримувати увагу, слідувати правилам. Якщо в молодшому дошкільному віці гравці орієнтовані переважно на сам ігровий процес, то в кінці дошкільного дитинства суттєвим для них стає передусім результат гри. Отже, розвиток гри в дошкільному віці проходить стадії від маніпулювання предметами (виконання предметних дій), предметно-рольової дії (прийняття на себе ролі) до сюжетно-рольової (включення до командної гри).

Гра має надзвичайне значення не лише в дошкільному дитинстві, а й в усьому подальшому житті. В ігровій діяльності знаходять свій вихід усі основні потреби дитини: у спілкуванні, рухливих діях, самоствердженні, у задоволенні своїх інтересів і потреб. Гра сприяє появі новоутворень у психіці дитини. Граючись, діти оперують набутими знаннями, через гру ці знання постійно збагачуються, уточнюються, набуває розвитку уява, пізнавальні можливості, творчі здібності. У спільних колективних іграх діти оволодівають нормами поведінки, спілкування. В ігровій ситуації дитина нерідко опиняється перед необхідністю вибору,

тобто вона повинна діяти так, як від неї вимагають правила гри, яким дитина цілком свідомо і добровільно підпорядковується.

Зміст ігор сучасних дошкільників є предметом уваги не лише науковців, педагогів, а й батьків, які висловлюють занепокоєння значним збідненням змісту, сюжетів ігор, стосунків, які виникають у процесі ігрової взаємодії, а в окремих умовах зникнення гри як специфічного виду діяльності, заміну її електронними забавами, або бездумною біганиною, борюканням, штовханиною тощо. На необхідність збагачувати розгорнуті форми ігрової діяльності на етапі дошкільного дитинства вказує Базовий компонент дошкільної освіти. Науковці попереджають, що редукція гри в дошкільному віці може мати невтішні наслідки для особистісного розвитку підростаючого покоління, зокрема зниження довільної поведінки, самоконтролю та управління своєю поведінкою.

Водночас з ігровою діяльністю дитина дошкільного віку включається в інші види діяльності, що знайомить її з довкіллям (предметним, природним, соціальним).

Побутова діяльність задовольняє потреби дитини як біологічні, так і соціальні. У побутовій діяльності дитина засвоює назви побутових предметів, формуються уміння ними користуватися, бережливо поводитися з ними. Діти оволодівають нормами, що регулюють взаємовідносини дітей у побутових процесах і визначають правила культур поведінки і спілкування з іншими. У дітей формується усвідомлення щодо необхідності виконувати різні побутові процеси, дотримуватися культурно-гігієнічних навичок як за власною ініціативою, так і відповідно їх особистої і суспільної значущості. У середині предметної діяльності з появою самообслуговування і виконання дітьми посильних трудових доручень з'являються елементи трудової діяльності. Метою трудової діяльності людини є зміна і перетворення

довкілля, вона спрямована на створення суспільно-корисного продукту. Види і форми праці ускладнюються у такому напрямі: самообслуговування, доручення, чергування, господарсько-побутова праця, праця у куточку природи, праця у природі, ручна праця. У процесі трудової діяльності відбувається розвиток особистості дитини, а саме: формуються суспільні мотиви праці, ускладнюються трудові вміння і навички, формуються уявлення про працю, цілепокладання, планування і самоконтроль, з'являється потреба працювати як самостійно, так і спільно з однолітками, виховується звичка до регулярної праці, що виявляється у працелюбності.¹

Специфіка праці дошкільника полягає у тому, що вона тісно пов'язана зі грою, оскільки трудова та ігрова діяльності мають спільне походження – діяльнісне прагнення дитини до самостійності та відтворення життя дорослих. Однак, на відміну від гри, яка більшою мірою носить стихійний характер, трудова діяльність потребує цілеспрямованості та відповідальності, докладання вольових зусиль для долавання перешкод, переступання через власне “не можу” й “не хочу”.

Упродовж дошкільного дитинства зміст і характер трудової діяльності суттєво змінюється. Якщо для молодшого дошкільного віку характерна невідповідність між прагненням відносної самостійності (“Я сам”), з одного боку, та несформованістю необхідних умінь і навичок, знань щодо послідовності виконання дій – з іншого, то в середньому дошкільному віці поступово розвиваються й удосконалюються навички самообслуговування, формується готовність до суспільно корисної праці, тобто праці для інших: “Поява такого прагнення спричинена всім ходом психічного розвитку дитини і виникає на тому рівні, коли їй стають доступними усвідомлення себе не лише як суб'єкта

дії, але і як суб'єкта в системі людських відносин”.¹ Усвідомлення необхідності праці для інших розвиває особистісні якості дитини. Насамперед виховує у дітей почуття відповідальності і самостійності, викликає відчуття своєї користі, привчає бережно ставитися до праці інших тощо.

Спираючись на набуті вміння та навички, старший дошкільник уже може виконувати посильну роботу або доручення дорослих. Дитина працює не лише для того, щоб робити, як дорослі, імітуючи дії, але й заради отримання результату. Її приваблює відчуття радості від власно виконаної роботи та спільної роботи в колективі. Колективна праця є дуже корисною для виховання моральних якостей, дає змогу дитині відчувати себе частиною колективу, забезпечує готовність діяти в системі “дитина–діти”. Водночас, суспільна праця є більш складною формою організації праці порівняно з працею поруч. Тому, що її результатом є досягнення не однієї дитини, а колективу учасників загальної справи. І від того, наскільки якісно буде виконана робота кожного учасника трудового процесу, залежатиме кінцевий результат. Саме в таких видах трудової діяльності створюються позитивні умови для виховання у дітей таких рис, як відповідальність, уміння ставити інтереси колективу вище за свої власні, вміння взаємодіяти з іншими.

Продуктивні види діяльності в дошкільному віці – це образотворча і конструктивна діяльність.

Продуктивна діяльність – це діяльність, що моделює предмети довкілля, приводить дітей до створення реального продукту, в якому уявлення про предмет, явище, ситуацію одержує матеріальне втілення у малюнку, конструкції, об'ємному зображенні.²

¹ Божович Л.И. Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопр. психол. – 1978. – №3. – С. 48.

² Там само. – С. 86.

¹ Урунтаева Г.А. Дошкольная психология. – М.: “Академия, 1997. – С. 63.

У процесі образотворчої діяльності дитина набуває умінь, що дозволяють їй передавати зміст побаченого матеріалу в малюнку, виробках (ліпленні, аплікації); розвивається вміння створювати і втілювати свої задуми за допомогою засвоєних специфічних виразних засобів образотворчої діяльності. Розвиваються творчі здібності, знакова і символічна функції дитини, що дозволяє їй моделювати предмети і явища довкілля і більш глибоко їх пізнавати. Конструктивна діяльність – це процес створення різних споруд з різних матеріалів, що передбачає взаємне розташування частин, елементів, а також способи їх поєднання.¹ У процесі конструктивної діяльності в дітей розвивається уявлення і мисленнєві операції, зокрема аналіз, синтез, узагальнення. Конструктивна діяльність вимагає від дитини здійснювати обстеження предметів, щоб виокремити окремі його частини, визначити його структуру, характер з'єднання окремих елементів. У процесі такої діяльності в дітей розвиваються функції планування, контролю, передбачення, засвоєння яких є основою конструктивної творчості дошкільника.

Дитина дошкільного віку включається у різноманітну пізнавальну діяльність. Пізнавальна діяльність – це організований, цілеспрямований процес засвоєння дитиною нових знань, набуття нових умінь і навичок; уточнення й закріплення знань умінь і навичок, набутих у попередньому досвіді з допомогою дорослих чи самостійно.

Пізнавальна діяльність, за С.Л.Рубінштейном, це сукупність певним чином пов'язаних дій (операцій), “функція яких, на відміну від знань, полягає не в тому, щоб зображувати об'єкт (ті чи ті його частини), а в тому, щоб за допомогою цих дій були одержані істинні знання про об'єкт, тобто знання, що адекватно відображують його таким, яким він є насправді”.²

¹ Там само. – С. 95.

² Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – т.1. – М.: “Педагогика”, 1989. – С. 285.

Пізнавальна діяльність, як і всіляка інша, має складну структуру: мету, завдання, мотив, спосіб виконання дії та операції, умови, оцінку і контроль.

Пізнавальна діяльність у дошкільному дитинстві складається поступово та відбувається у двох напрямках: стихійно, в різних формах життєдіяльності вона складає основний її зміст та цілеспрямовано, у процесі спеціально організованого навчання. Цілеспрямоване навчання дошкільників проходить кілька стадій свого становлення від пізнавально-ігрового → пізнавально-ігрового з елементами навчання → до пізнавально-навчального.

Поступовість становлення навчання у дошкільному віці зумовлюється загальним розвитком особистості дитини та розвитком і ускладненням інших видів діяльності. Так, починаючи з раннього віку, набуття пізнавального досвіду відбувається шляхом експериментування, співставлення, порівняння, співвіднесення елементів спостережень, намагання їх інтерпретувати. Поступовий розвиток мовленнєвої діяльності не лише збагачує процес спілкування, а дає дитині можливість вербалізувати власні пізнавальні дії, що дозволяє діяти цілеспрямовано і організовано. Крім того, запитання, які виникають у процесі виконання завдань, дозволяють судити про наявність у дитини допитливості, (О.К.Дусавицький, О.О.Ліннік, В.І.Лозова та ін.). Розвиток інтелектуальних механізмів сприяє формуванню уявлень про зв'язки між предметами і явищами та надає пізнавальній діяльності дитини цілеспрямованості. До кінця дошкільного дитинства відбувається формування якісно нового мислення, що передусім пов'язане з освоєнням розумових операцій, умінням заздалегідь планувати свої дії. Здатність до розмірковування сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків, визначенню послідовності виконання операцій.

Завдяки розвитку свідомості формуються функції планування і рефлексії. У молодшому дошкільному віці дитина

переважно діє за схемою “намірдія”. Це означає, що внутрішній і зовнішній світ дитини ставлять єдине ціле. Певдинка ж старших дошкільників доповнюється фазою інтелектуального міркування. Намір проходить через “внутрішній фільтр”, у якому відбувається розмірковування, співставлення, прогнозування. Таким чином схема розширюється: “намір – усвідомлення – дія”.

Завдяки цілеспрямованому навчанню розширюється коло можливостей дитини, відбувається привласнення нею досвіду людства. Через діяльність діти набувають відповідних умінь і навичок, які необхідні їм для подальшого навчання і життя.

Одним із чинників пізнавальної діяльності є психічна активність дитини, яка надалі переходить у пізнавальну активність. Психічна активність визначається психологами як потреба організму в пізнанні довкілля, суспільних відносин, потреба в пізнанні самого себе.

Пізнавальна активність – це стан готовності організму до пізнавальної діяльності, що передуює діяльності та породжує її. Пізнавальна активність виступає у прагненні дитини будувати образ світу шляхом орієнтовно-дослідницької діяльності. Розвиток цієї активності – це збагачення кількості об’єктів, на які вона спрямовується, та вдосконалення її регуляції.

Активність дітей у навчанні розглядається у педагогіці як дидактичний принцип, що вимагає від педагога такої організації навчального процесу, який би сприяв вихованню у дітей самостійності, ініціативності, креативності, міцному засвоєнню знань, виробленню необхідних умінь і навичок, розвитку спостережливості, мислення і мовлення.¹

Учені (А.В.Брушлінський, А.М.Матюшкін, С.Л.Рубінштейн та ін.) визначають джерело розвитку пізнавальної активності як-от: пізнавальну потребу, яка, у свою чергу,

стимулюється низкою протиріч. Серед них: незбігання думки про предмет із самим предметом; невідповідність між висхідними умовами і вимогами завдання; невідповідність звичних способів дії, що використовуються особою, вимогам задачі; дві щільно пов’язані й водночас суперечливі тенденції розвитку невизначених знань у визначені, істинні та перетворення чітких знань у невизначені; незбігання екстраполяційних характеристик чуттєвих вражень з тими, що були реально одержані; суперечлива невідповідність реального й ідеального станів індивіда; здібність до самостійного виявлення суперечностей є свідченням активної особистості, проявом її творчих потенцій. Означені протиріччя розв’язуються у процесі різних видів пізнавальної діяльності.

Одним із видів пізнавальної діяльності є мовленнєва діяльність і спілкування (комунікативна діяльність). Мовленнєва діяльність може виступати як цілком самостійна діяльність зі специфічною мотивацією, її складовими є мовленнєві дії, що мають мету, підпорядковану загальній меті діяльності; мовленнєві операції, мовленнєвий акт, мовленнєві ситуації, що входять до інших не мовленнєвих ситуацій.

Навчально-мовленнєва пізнавальна діяльність – організований, цілеспрямований процес використання мови задля передавання та засвоєння суспільно-історичного досвіду, оволодіння суспільними способами дій у сфері наукових понять, встановлення комунікацій та планування своїх дій. Навчально-мовленнєва пізнавальна діяльність дітей дошкільного віку складається з різноманітних видів говоріння (запитання, відповіді, розповіді, описи, переказ тощо) та слухання (слухання мовлення товариша, вихователя; слухання казки, оповідання, розповіді, грамзапису). У процесі навчально-мовленнєвої діяльності в дітей формуються мовленнєві навички і вміння, які обслуговують інші види пізнавальної діяльності (художню, музичну, природничу тощо).

¹ Богуш А.М. Діяльність. Активність. Мовлення. Дошкільна лінгводидактика. – Запоріжжя: Просвіта, 2000.

Поряд з мовленнєвою діяльністю діти дошкільного віку задіяні і в спілкування як комунікативну діяльність. Спілкування супроводжує всі види діяльності людини. Людина не може жити, працювати, задовольняти свої духовні потреби не спілкуючись з іншими людьми. Спілкування є одним із важливих факторів соціального розвитку дитини. Спілкування розглядається ученими як вид спільної діяльності людей, складної взаємодії, у процесі якої відбувається обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками; взаємне передавання один одному повідомлень, установлення контактів між людьми і групами, що включає у себе комунікацію (взаємодію), соціальну перцепцію.

О.О.Леонтьєв зазначає, що спілкування виступає у двох варіантах: а) предметно-орієнтованому, тобто здійснюється у сумісній не комунікативній діяльності, як генетично висхідний тип діяльності, воно обслуговує предметну діяльність; б) чисте спілкування, що не входить у спільну комунікативну діяльність.¹ За його словами, “чисте” спілкування виступає самостійним видом діяльності і може бути соціально-орієнтованим. Спілкування як полікомпонентний утвір охоплює такі процеси: комунікацію (обмін інформацією), інтеракцію (зв’язки і впливи учасників), перцепцію (сприймання органами чуттів) (див. Рис. 1.1).

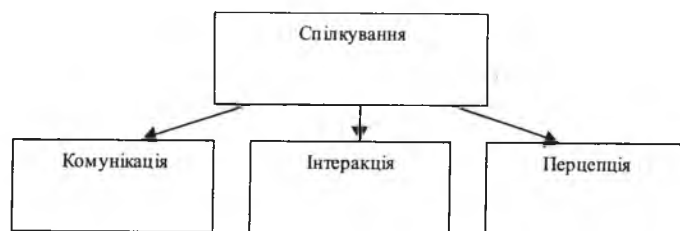

Рис. 1. 1. Структура спілкування

¹ Леонтьев А.А. Психология общения. – М.: “Смысл”, 1997. – 254 с.

Спілкування визначається О.Леонтьєвим, як діяльність, що забезпечує усі інші види діяльності. Проте спілкування – відносно самостійна діяльність, яка має свої мотиви, мету, засоби, структуру. Діяльність спілкування – це використання мовленнєвої діяльності для здійснення соціальної або особистісної взаємодії.

М.І.Лісіна визначає спілкування як провідний вид діяльності, що змінюється на різних вікових етапах. Дослідниця Н.Лєпська виокремлює емоційний, фатичний та предметно-змістовий аспекти спілкування та відзначає, що значення кожного з аспектів змінюється з розвитком. У ранньому віці, на відміну від дошкільного, превалюють емоційний та фактичний, і це є однією з провідних характеристик ситуативно-особистісного спілкування як основної форми спілкування дитини з дорослим у першому півріччі першого року життя. Емоційне спілкування – це вираження емоцій дитиною та сприйняття нею емоційного забарвлення дій та мовлення дорослого. Воно є безпосереднім, бо обмін емоціями, відносини дитини та дорослого нічим не опосередковані і виступають у чистому вигляді. Емоційне спілкування – це первісний психічний зв’язок дитини з дорослим, який стимулює досягання мозкових систем, підвищує активність дитини та зумовлює розвиток усіх пізнавальних процесів

Потреба у спілкуванні – першопричина становлення мовлення, починаючи з ранніх етапів. Для дитини раннього віку ця потреба є самодостатньою цінністю. З розвитком, змінюється зміст та ускладнюється характер потреб дитини у спілкуванні, що зумовлюється зміною мотивів: від особистісного до ділового та пізнавального. Істотно змінюються форми спілкування дитини з дорослим: ситуативно-особистісне спілкування замінюється ситуативно-діловим, яке близько трьох років перетворюється у позаситуативно-пізнавальне. Воно протікає на тлі практичної

діяльності дитини з дорослими (маніпулятивна, маніпулятивно-предметна, предметна).

Позаситуативно-пізнавальне спілкування – форма спілкування дитини з дорослим від 3 до 5 років, його метою є пізнання довкілля (природного, предметного, соціального), встановлення взаємозв'язків явищ у процесі співробітництва з дорослими в пізнавальній діяльності.

Позаситуативно-особистісне спілкування здійснюється у період з 6 до 7 років. Ця форма спілкування дитини з дорослим спрямована на пізнання соціального світу, пізнання себе і взаємовідносин між людьми.

У дошкільному навчальному закладі щоденно в навчально-виховному процесі здійснюється педагогічне спілкування вихователя з дітьми. **Педагогічне спілкування** – це вплив на дитину з допомогою комунікативних засобів, спрямованих на збільшення ефективності навчання, на встановлення гуманних відносин між дітьми, на створення сприятливого мікроклімату у групі. У процесі спілкування дитина здійснює комунікативні акти, вступає у комунікативну діяльність.

Комунікативна діяльність – міжособистісний (соціальний) процес і вид соціальної діяльності, це механізм формування індивіда як соціальної особистості, пов'язаної з конкретним етносом, його культурою, історією, психологією, тобто специфікою світосприйняття, світобачення.¹ Діти відчувають потребу в розвитку багатопланових зв'язків між собою, в організації особливих соціальних структур, що несуть певне навантаження як у дитячому соціумі, так і в дорослому світі, що найяскравіше виявляється, починаючи з молодшого шкільного віку – періоду активного формування самосвідомості зростаючої людини. Спілкування з однолітками виявляється важливим “каналом інформації”, за

¹ Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: “Академія”, 2004. – С. 29.

якого діти дізнаються про багато необхідних речей, про які з певних причин не повідомляють дорослі. Саме через цей канал транслюється дитяча субкультура.

Спілкування з однолітками – це специфічний вид діяльності і міжособистісних відносин. У ході цього спілкування виробляються навички соціальної взаємодії, збільшується набір його соціальних ролей, розширюється уявлення про власну особистість. Результатом комунікативної діяльності дитини є сформованість у неї комунікативної компетенції.

Комунікативна компетенція випускника дошкільного закладу – це компетентність застосування мовних і немовних засобів з метою комунікації, спілкування у конкретних соціально-побутових ситуаціях, уміння орієнтуватись у ситуації спілкування, ініціативність спілкування.

У процесі різних видів діяльності відбувається соціалізація особистості дитини дошкільника, тобто процес входження дитини в соціальне середовище, оволодіння нею уміннями і навичками практичної діяльності в довкіллі, засвоєння реально наявних взаємовідносин. Це процес засвоєння досвіду соціальних відносин.

Під соціалізацією особистості розуміють поступове розширення з набуттям індивідом соціального досвіду сфери спілкування і діяльності, як процес розвитку саморегуляції і становлення самосвідомості, активної життєвої позиції.¹

Отже, діяльність виступає провідною умовою ефективного пізнання дитиною довкілля (природного, предметного, соціального). У процесі різних видів діяльності відбувається гармонійний розвиток дитини (інтелектуальний, мовленнєвий, фізичний, моральний, духовний, естетичний), входження її у соціум, соціалізація особистості.

¹ Рапацєвич Е.С. Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Мн.: “Соврем. слово”, 2005. – С. 543.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Як Ви розумієте поняття “довкілля”? У чому полягає його розвивальний потенціал?
2. У чому полягають виховні та пізнавальні завдання навчально-виховної роботи дошкільного закладу з ознайомлення з довкіллям?
3. Визначте особливості організації освітнього процесу в контексті префігуративної культури міжпоколінних відносин.
4. Які фактори впливають на процес соціалізації дітей дошкільного віку?
5. Дайте визначення поняття “середовище”. Що таке стимульоване і стихійне, нестимульоване середовище?
6. Визначте складові дитячої субкультури.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Складіть символічну модель середовища як фактора навчання, виховання й розвитку дошкільників.
2. Підготуйте реферат з теми “Образ і нормативний статус дитини у традиційних культурах”.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Діти і соціум: Монографія / Заг. ред. А.М.Богуш. – Луганськ: Альма-матер, 2006. – 386 с.
2. Мид М. Культура и мир детства: Избранные произведения. – М.: Наука, 1988. – 429 с.
3. Кон И.С. Ребенок и общество: (Историко-этнографическая перспектива) // Советская этнография. – 1987. – № 6. – С. 26–37.

Розділ 2. Зміст і форми ознайомлення дітей дошкільного віку з предметним довкіллям

2.1. Програмне забезпечення ознайомлення дітей з предметним довкіллям у дошкільному навчальному закладі

Зміст ознайомлення дітей з предметним довкіллям визначають загальнопедагогічні і тематичні програми навчання, розвитку і виховання дітей у дошкільному навчальному закладі. Кінцеві результати навчання подано в Базовому компоненті дошкільної освіти.

Метою Базового компонента дошкільної освіти є визначення вимог до змісту, рівня та обсягу дошкільної освіти, які є основою певного освітнього рівня, встановлення норм, які узгоджують інтереси дитини й потреби суспільства щодо освіченості особистості. Його призначення – узагальнити найкраще, що напрацьовано в науці та практиці останнім часом, уникнути перевантаження дитини частковими й випадковими знаннями, подбати про її різнобічний розвиток відповідно до віку, забезпечити кожній дитині не нижчий за мінімальний достатній рівень розвитку та соціальної адаптації.¹

¹ Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: “Дошкільне виховання”, 1999. – С. 5.

Базовий компонент дошкільної освіти побудовано за сферами життєдіяльності дитини (“Природа”, “Культура”, “Люди”, “Я сам”), зміст кожної із них містить два блоки: світосприймання – це знання і уявлення, якими повинна оволодіти дитина, і власне діяльність – це вміння дитини користуватися набутим досвідом у довкіллі, тобто її вміння і навички. Усі сфери життєдіяльності взаємопов’язані між собою і спрямовані на формування цілісної особистості.

Сфера “Природа” передбачає екологічне спрямування пізнавальної діяльності у природі, виховання цілісної особистості, орієнтованої на відтворення екологічної культури суспільства; формування екологічної культури світорозуміння, позитивного емоційно-ціннісного ставлення дитини до природного довкілля, розвиток чуттєвої сфери, засвоєння знань та оволодіння практичними вміннями.

Компетентність у галузі “Природа планети Земля” складають відомості про природне довкілля як цілісний організм, у якому взаємодіють повітря, вода, ґрунт, рослини, тварини, люди в багатоманітності їх єдності, русі і мінливості.

Компетентність у галузі “Природа Космосу” становлять елементарні уявлення про зорі (Сонце), планети, і в тому числі, планету Земля, Місяць.¹

Компетентність у предметному довкіллі передбачає сформованість у дітей умінь диференціювати предмети за їх функціональними ознаками; здатності орієнтуватись у розмаїтті предметів, класифікувати їх, здійснювати серіацію; розрізняти за розташуванням у просторі і за віддаленістю, володіння навичками практичного життя, культурного споживання та елементарного виробництва продуктів праці.

Компетентність в ігровій діяльності визначається розвиненістю ігрових умінь дитини, здатністю використовувати адекватні групові атрибути та іграшки, сформованістю партнерства, рівнем засвоєння нею ігрових правил.

¹ Там само. С. 15.

Компетентність у мистецькій діяльності визначається рівнем розвитку естетичного сприймання об’єктів та явищ, умінням працювати з різними матеріалами, використовувати різні техніки, добирати відповідні засоби реалізації задуму, виявляти емоційно-ціннісне ставлення до предметного довкілля.¹

Сфера “Люди” об’єднує змістові лінії “Сім’я. Родина”, “Інші люди”, “Людство”.

Компетентність у напрямі “Сім’я. Родина” передбачає комплекс знань дитини про сім’ю як осередок суспільства, особливості взаємин батьків, стосунки з братом і сестрою, бабусею і дідусем, сімейне буття, склад родин.

Компетентність у напрямі “Інші люди” передбачає уміння диференціювати людей за ознакою спорідненості, віку, статі, прихильності.

Компетентність у напрямі “Людство” передбачає комплекс уявлень дитини про державу, народи, нації, суспільство, людство як узагальнені категорії.¹

Сфера “Я сам” передбачає формування компетентності про фізичне “Я”: системи знань дошкільника про своє тіло як ціле, його живлення та загартування, гігієну тіла, здоров’я, безпеку, самоохорону, самозахист; розвиток елементарних уявлень про себе як носія свідомості та само-свідомості; ставлення до себе як соціальної істоти.

Компетентність внутрішнього психічного світу становлять уявлення дошкільника про пізнавальну активність, світ почуттів, цілеспрямовану діяльність, освоєння “Я”, адекватну самооцінку, домагання самовизнання, психологічну статтю, уявлення себе в часі – минулому, теперішньому, майбутньому, ставлення до своїх прав і обов’язків.

Компетентність соціального “Я” становить уявлення дитини щодо сприймання себе в контексті відносин з іншими,

¹ Там само. – С. 21.

² Там само. – С. 30.

розвинена потреба в контактах з однолітками й дорослими, соціальні мотиви спільної діяльності.¹

У змістовій лінії “Соціальне Я”, у номінації “Соціалізація” записано: “Уміє пристосовуватися до життя у нових соціальних умовах: усвідомлює свої нові функції, соціальні ролі; з розумінням ставиться до нового періоду свого життя, усвідомлює його значущість для власного розвитку. Орієнтується у нових умовах, знаходить точку докладання своїх зусиль, приймає умови, у яких доводиться існувати. Уміє розібратись у навколишніх обставинах, елементарно упорядкувати свої враження, самостійно зайняти себе, продемонструвати іншим свої вміння та здібності, виявити приязне ставлення до інших, звернутися про допомогу. Розуміє відмінності між існуванням у сім’ї і соціальній установі, орієнтується у перевагах обох соціальних інститутів, виявляє інтерес, зацікавлене ставлення до життя у дитячому садку, школі. Орієнтується в основних моральних цінностях і вимогах, приймає їх, керується ними у своїх вчинках. Легко включається у життя групи, опановує типові для неї норми, здатна функціонувати, вміє відстоювати власні інтереси. Усвідомлює добро і зло, може пояснити свої вчинки, схвалити або засудити їх. Уміє, за відсутності контролю, стимулювання та заохочення дітей відповідно до соціальних норм, не порушувати їх, виявляти почуття гідності. Має елементарне уявлення про зміст та відмінність понять “совісний” та “безсовісний”¹.

Дитина-випускник дошкільного закладу повинна навчитись адекватно ставитися до асоціальних вчинків: “Розрізняє соціально схвалювану поведінку від не схвалюваної; пов’язує першу з позитивними, а другу – з негативними оцінками авторитетних людей та відповідними наслідками для оточення самого винуватця. Знає причини,

¹ Там само. – С. 38.

² Там само.

що призводять до відхилень у соціальній поведінці. Розрізняє поняття “навмисно” і “випадково”, керується в оцінці вчинків моральними нормами. Здатна до правило творчої і правило доцільної поведінки, впливає на порушників правил співжиття, здатна опиратися спокусам, утримується від агресивності та руйнівних дій. Уміє владнати суперечку, знайти компроміс, передбачає наслідки своїх негативних дій, розуміє причини виникнення конфлікту, може висловити це, заспокоїти себе та іншого. У суперечці прагне відстояти істину, керується доцільністю. Може визнати свою провину, поступитися своїми власними інтересами заради загального благополуччя, має елементарні навички дипломатичної поведінки, знає слова пояснення, виправдання, вибачення”¹.

У програмі “Малятко” ознайомлення дітей з предметним довкіллям подано в розділі “Дитина і навколишній світ” за віковими групами: від першого року життя до сьомого.²

Тематика ознайомлення дітей з довкіллям за віковими групами подана в таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Ознайомлення дітей з довкіллям у програмі “Малятко”

Група	Тематика	Результати
Перша група раннього віку	“Моя сім’я”, “Найближче оточення”	Діти виявляють бажання спілкуватися з батьками, членами сім’ї, іншими людьми; виявляють інтерес до довкілля, прагнення діяти з предметами, розуміють назви предметів довкілля, простих дій, прохання та вказівки дорослих; реагують на імена близьких людей, іграшок, дій.

¹ Там само. – С. 51.

² Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К., 1999.

Друга група раннього віку (другий рік життя)	“Моя сім’я”, “Дитячий садок”, “Праця дорослих”	Діти знають рідних людей, вітають їх, дякують, знають назви і призначення предметів побуту, вміють виконувати окремі дії з ними; розуміють вимоги – заборони, правила (окремі) безпечної поведінки; виявляють бажання допомогти дорослим у господарсько-побутовій праці; оволодівають елементарними культурно-гігієнічними навичками та елементарними вміннями самообслуговування.
Перша молодша група (третій рік життя)	“Моя сім’я”, “Дитячий садок”, “Праця дорослих”	Знають імена рідних і вміють чемно спілкуватися з ними, бережно ставляться до їхньої праці; знають назву дитячого садка, орієнтуються у приміщенні групової кімнати, на ділянці; знають прості правила взаємин з однолітками; уміють орієнтуватись у простих видах праці дорослих.
Друга молодша група (четвертий рік життя)	“Моя сім’я”, “Дитячий садок”, “Моя вулиця”, “Праця дорослих”	Знають: повне ім’я, по-батькові, прізвище своє і членів сім’ї, домашню адресу, прості правила взаємин у сім’ї, предмети домашнього вжитку; вміють: ввічливо спілкуватись із знайомими і незнайомими людьми; знають назви міста (села) і вулиць, на якій живе і де розташований дитячий садок; володіють елементарними правилами поведінки у громадських місцях; прагнуть до надання дорослим допомоги, піклуються про результати праці.
Середня група (п’ятий рік життя)	“Моя сім’я”, “Дитячий садок”, “Рідне місто”, “Праця дорослих”	Розуміють поняття “сім’я”, знають про сімейні стосунки, обов’язки в сім’ї; уміють спілкуватись, спільно гратись і працювати разом з дорослими й однолітками; знають назву рідного міста (села), визначні місця, мають уявлення про нашу батьківщину, український народ; розуміють взаємозв’язок понять “батьки”, “Батьківщина”, “Рідний народ”; володіють необхідними культурно-гігієнічними навичками, знають правила безпечної поведінки з предметами побуту,

		називають трудові дії, прагнуть виконувати трудові доручення дорослих, діяти разом з ними; мають навички чемного ставлення до дорослих; вміють виявляти турботу про членів своєї сім’ї і людей у дитячому садку.
Старша група (шостий рік життя)	“Моя сім’я”, “Дитячий садок”, “Рідний край”, “Народознавство”, “Праця дорослих”	Знають про сімейні традиції, свята; розуміють поняття “родина”; вміють вільно орієнтуватись у приміщенні і на території дитячого садка, в найближчому районі (вулицях, площах); виконувати правила культури поведінки в дитячому садку і громадських місцях без контролю дорослих, виявляти доброзичливість у стосунках з людьми; справедливо оцінюють вчинки свої і однолітків; розуміють зміст понять “Батьківщина”, “рідний край”, “державні символи”; виявляють інтерес до подій, які відбуваються у країні; розуміють значення народних традицій, оберегів, звичаїв, мають уявлення про народні промисли, значущість праці народних митців, знають твори усної народної творчості; знають дві-три операції трудового процесу трьох-чотирьох професій.

Як бачимо, ознайомлення дітей з довкіллям за програмою “Малятко” відбувається за тематичним принципом з поступовим ускладненням змісту і розширення тематики, в межах якої відбувається навчально-виховна робота з довкілля.

Змістова лінія ознайомлення дітей з довкіллям у програмі “Дитина” є складовою розділу “Мова рідна, слово рідне”, з назвою “Любій малечі про цікаві речі”.¹ У кожній віковій групі подається тематика ознайомлення дітей з довкіллям.

Для молодшої групи “Наші малята” пропонуються теми: “Наш дитячий садок”, “Іграшки, ігри забави”, “Рідний дім (квартира)”, “Предмети побуту та вжитку”, “Я сам (сама)”, “Що ми їмо”, “Що ми одягаємо, а що ми взуємо”, “Житло навколо нас”, “Свята”.

¹ Дитина. Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. – К.: “Богдана”. – 2003.

Середня група – “Дослідники, Чомучки”: залишаються ті самі теми і додаються нові – “Родина. Культура родинних стосунків”, “Мій рідний край”, “У світлиці природи”, “Ми подорожуємо”, “Оберег нашого дому”. В окремих темах змінена її назва: “У нашої Оленочки таке хороше вбраннячко...”, “Смачного вам”. У розділі “Наша старша група” пропонуються такі нові теми: “Вони живуть поряд з нами”, “Про сталевих коней, килими-літаки і чоботи скороходи”, “Фольклорні символи” і ті самі теми, що і в попередніх групах.

У програмі “Дитина” для кожної вікової групи подано кінцеві результати навчання. Так, у молодшій групі зазначено: діти знають своє ім’я, імена батьків, друзів, помічника вихователя; орієнтуються у групах, на майданчику. У середній групі: діти знають свої імена й прізвища, імена друзів, ім’я та по-батькові вихователя, його помічника, лікаря, завідувачої, своїх батьків, дідуся і бабусі.

Діти старшої групи повинні знати назву свого міста, своєї країни, міста чи села, де живуть родичі; народні обереги-символи (рушник, кольори на ньому), український національний одяг, віночок (квіти, стрічки на ньому), рослини-символи (калина, дуб, верба, барвінок).

Проаналізуємо зміст ознайомлення дітей з довкіллям за програмою “Дитина у дошкільні роки”. Ознайомлення дітей з довкіллям за програмою “Дитина в дошкільні роки” передбачається у розділі “Когнітивний розвиток”, змістових лініях “Предметний світ” і “Сенсорний розвиток. Формування чуттєвого досвіду” дітей раннього і дошкільного віку.¹

Завдання розвитку дитини розподілено за двома напрямками: створення фонду “Хочу” і створення фонду “Можу”. Результати розвитку подаються у програмі як “показники компетенції дитини”.

Результати розвитку дітей раннього віку за програмою “Дитина в дошкільні роки” подано в таблиці 2.2.

¹ Дитина в дошкільні роки. Програма розвитку, навчання та виховання дітей. – Запоріжжя, 2004.

Таблиця 2.2.

Показники компетенції дитини

Група	Показники компетенції
Перший рік життя	Маніпулює іграшкою, яка потрапила в поле зору; виконує найпростіші дії з іграшкою: трясє, роздивляється, жбурляє, стукає, торохкотить тощо; вільно нанизує на стержень кільця пірамідки (довільно); за допомогою дорослого ставить кубик на кубик.
Другий рік життя	Фонд “Можу” На прохання дорослого показує предмети-знаряддя, іграшки, дидактичний матеріал; використовує іграшки-знаряддя за призначенням; діє з предметами-знаряддями в ігровій діяльності (прасує праскою, помішує ложкою тощо); Класифікує предмети: іграшки, предмети-знаряддя; співвідносить різномірні предмети, вибирає з 4-х кольорових тонів 2 заданих тони. Знає і називає 4 кольори відносно предметів: сонечко жовте, огірок зелений; розрізняє і називає предмети за величиною (маленький стільчик, великий стільчик); складає пірамідку з 3–5 кілець (за розміром).
Третій рік життя	Фонд “Можу” Знає і називає предмети найближчого оточення; вказує на частини і ціле у предметах, називає операції праці тата, мами (миє посуд, бере білизну); на прохання дорослого обирає картини із зображенням вантажного та пасажирського транспорту; виявляє зацікавленість працею дорослих. Виконує прості доручення; диференціює 8 кольорів, добирає 3 кольори; збирає мотрійку, яка складається з 4-х маленьких; добирає геометричну фігуру до її зображення на малюнку; збирає пірамідку з 5–8 кілець (у порядку зменшення розміру кілець); на прохання кладе предмети в, на, під інший предмет; називає предмети, які подають звуки; збирає головоломки з 3-х частин; добирає за зразком предмети однакової текстури.

Програмою “Дитина у дошкільні роки” виокремлено розділ “Розвиток пізнавальної сфери” для дітей дошкільного віку, в середині якого є підрозділ “Ознайомлення з предметним

довкіллям” для кожної вікової групи (4–7 роки життя). Зміст ознайомлення дітей з предметним довкіллям за програмою “Дитина в дошкільні роки” подано в таблиці 2.3.

Таблиця 2.3.

Зміст ознайомлення дітей з предметним довкіллям за програмою “Дитина в дошкільні роки”

Група	Тематика	Показники компетенції
Молодший дошкільний вік	Житло: Рідна домівка. Предмети домашнього вжитку. За межами дитячого садка. Дитячий садок. Вулиця, місто (село). Засоби пересування та зв'язку. Рукотворний практичний світ. Праця дорослих. Праця дітей. Самообслуговування. Господарсько- побутова праця. Праця у природі. Рідний край. Вулиця. Місто (село). Країна	Знає предмети домашнього вжитку; знає назву міста (села), де живе; назву вулиці, на якій мешкає дитина. Вміє виявити позитивне ставлення до трудових завдань; знімати та надягати одяг у певний послідовності; виконує прості доручення з господарсько-побутової праці; користується іграшками, предметами, адекватно їх призначення.
Середній дошкільний вік	Житло: Рідна домівка. Предмети домашнього вжитку. За межами дитячого садка. Дитячий садок. Вулиця, місто (село). Засоби пересування та зв'язку. Рукотворний практичний світ. Праця дорослих. Праця дітей. Самообслуговування. Господарсько-побутова праця. Праця у природі. Рідний край. Вулиця. Місто (село). Країна	Знає предмети домашнього вжитку та їх деталі, застосування; знає назву рідного міста (села); знає назву вулиці, де розташовано дитячий садок; виявляє інтерес до праці дорослих. Вміє виявляти активність, охайність, самостійність у практичній трудовій діяльності; вміє виявляти увагу, бережне ставлення до праці дорослих; вміє додержуватися послідовності в одяганні та роздяганні; вміє сумлінно виконувати обов'язки чергових по ідальні та під час підготовки до занять; володіє елементарними правилами поведіння у громадських місцях та вмінням додержуватися правил безпеки на вулиці; вміє піклуватися про результат праці; розуміє, що Україна це рідна країна, Батьківщина, знає і поважає державні символи, має уявлення про те, що в родині, рідного міста (села) є своя історія.

Старший дошкільний вік	Ті самі теми та “Ручна праця”, “Рідний край. Україна”	Оперує назвою держави; поважає державну символіку; орієнтується в місцезнаходженні України на карті; знає, з ким межує Україна: на півночі – Білорусь, на сході – Росія, на заході – Польща, Словачія, Угорщина, Румунія та Молдова. Знає, що у світі живуть різні народи та нації, всі вони прагнуть миру, турбуються про майбутнє своїх дітей, процвітання своєї країни та планети; виказує інтерес і доброзичливість до інших народів; має уявлення, що держава, у якій живе, має свою історію, пройшла довгий шлях; держава, у якій ми живемо, демократична за формою організації, багатонаціональна за складом; всі люди, які живуть на планеті, складають поняття “людство”. Українці - їхня складова частина. Наш народ, як і все людство, прагне миру, щастя, процвітання.
------------------------	---	--

Аналіз змістових ліній програми свідчить, що ускладнення щодо ознайомлення дітей з предметним довкіллям відбувається за цією програмою не шляхом збільшення тематики, а шляхом ускладнення самого змісту ознайомлення дітей з довкіллям.

Отже, аналіз програм засвідчив, що в усіх програмах є або самостійний розділ (програма “Малятко”), або підрозділи (програми “Дитина”, “Дитина в перші роки”) ознайомлення дітей з довкіллям. Натомість кінцеві показники засвоєння матеріалу не охоплюють змісту визначених тем як у програмі “Дитина в дошкільні роки”, так і в програмі “Дитина”, у якій вони, по суті, відсутні.

У 2006 році була опублікована тематична програма “Моє довкілля”.¹

Програма “Моє довкілля” складена відповідно до змісту державного стандарту освіченості випускника дошкільного закладу Базового компонента дошкільної освіти. Програма охоплює всі сфери життєдіяльності дитини в довкіллі: “Природа”, “Культура”, “Люди”, “Я сам”.

¹ Богуш А.М. Моє довкілля. – К.: “Шкільний світ”, – 2006.

Кінцевою метою навчально-виховної роботи за програмою “Мое довкілля” є засвоєння узагальнених емпіричних уявлень про довкілля (природне, предметне, соціальне) і місце в ньому людини, духовну спадщину, формування потреби пізнати свою країну, довкілля; свідоме ставлення до інших людей; природного й соціокультурного середовища, до традицій і звичаїв українського народу; особистості культури і культури поведінки в довкіллі.

Специфіка програми полягає в інтеграції знань з різних розділів нині чинних загально педагогічних програм: рідна природа, ознайомлення дітей з явищами суспільного життя, розвиток мовлення, художня література, народознавство, образотворче мистецтво. Такий підхід дає змогу сформулювати у дітей поняття про цілісність довкілля, що їх оточує, природне, предметне, соціокультурне оточення, середовище життєдіяльності людини як біологічної та соціальної істоти. Водночас засвоєння матеріалу, запропонованого програмою, підготує дітей до вивчення навчального курсу “Мое довкілля” у початковій школі.

Подаємо зміст ознайомлення дітей з довкіллям за тематичною програмою “Мое довкілля” у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Змістові лінії ознайомлення з довкіллям у програмі “Мое довкілля”

Сфери життєдіяльності	Змістові лінії
Сфера “Природа”	<ul style="list-style-type: none"> — Природне довкілля планети Земля — Рослинний світ — Тваринний світ — Заповідні території України — Екологічне довкілля — Природа Космосу

Сфера “Культура”	<p>Я і моя Україна:</p> <ul style="list-style-type: none"> — моє рідне довкілля – стежинки і вулиці рідного краю — Україна – моя Батьківщина — Історичні корені України — Символи України. Державні символи України — Національні символи, обереги України — Предметний світ — Предмети харчування — Національна їжа — Обрядова українська їжа — Одяг і взуття — Регіональні назви і специфіка національного одягу — Іграшки — Українська національна іграшка — Транспорт і зв'язок — Праця дорослих — Правила пожежної безпеки — Свята і розваги — Основи суспільствознавства — Образотворче мистецтво — Народнo-декоративне мистецтво і промисли
“Сфера Люди”	<ul style="list-style-type: none"> — Родовід. Сім'я. Родина — Люди
“Сфера “Я сам”	<ul style="list-style-type: none"> — Моє “Я” — Соціальне “Я” — Розвиток мовлення — Художньо-мовленнєва діяльність дітей — Усна народна творчість — Розповідання вихователя з ілюстративним матеріалом — Виразне читання — Театралізовано-ігрова діяльність

Матеріал для виховання	<ul style="list-style-type: none"> — Природа рідного краю — Тварини — Рослини — Ландшафти — Нежива природа — Заповідні території — Народна метеорологія — Народні ігри — Твори письменників класиків — Орієнтований перелік картин українських художників — Орієнтований словник – мінімум
------------------------	---

Як бачимо, програма “Мое довкілля” побудована за принципом інтегрованого змісту ознайомлення дітей з довкіллям з різних розділів, що є у загальноосвітніх програмах ДНЗ, а також містить цінний довідниковий матеріал для вихователя.

У “Програмі розвитку дитини дошкільного віку” (проект) подано інтегровані показники розвитку пізнавальної активності дітей за сферами життєдіяльності дитини. Пізнавальна активність, у свою чергу, поділяється на загальну і логіко-математичного характеру.¹ Окремі розділи ознайомлення дітей з предметним довкіллям у програмі відсутні.

За освітньою програмою “Довкілля”² для дітей дошкільного віку (шостий–сьомий рік життя) було розроблено й опубліковано навчально-методичний посібник “Довкілля” (Автори А.М.Богуш, В.Р.Ільченко) у двох частинах.³ Навчально-методичний посібник для вихователів дошкільних навчальних

¹ Програма розвитку дитини дошкільного віку. – К.: “Світлич”, 2004.

² Ільченко В.Р., Туз К.Ж. Освітня програма “Довкілля”. Концептуальні засади. Інтеграція змісту природничо-наукової освіти. – К.; Полтава, 1999. – С. 31.

³ Богуш А.М., Ільченко В.Р. Довкілля. – Для дітей дошкільного віку – част. II. – Полтава, 2003.

закладів і батьків складено за інтегрованим принципом, закладеному в Базовому компоненті дошкільної освіти. Він допоможе одержати і закріпити знання дітей за варіативними і тематичними програмою ознайомлення дітей з довкіллям. Посібник містить знання про природу, людину, предмети довкілля, знання з народознавства, фізичного виховання, розвитку мовлення, художні твори та вправи на моделювання у дітей цілісності знань, які базуються на уявленні дитини про самозбереження, збереження природного та соціального довкілля, а також заняття серед природи, які найчастіше проводяться у визначні дні народного календаря (свята українського народу) та уроки мислення.

Концептуальним положенням побудови посібника і пізнання дитиною свого життєвого світу (природного, предметного і соціального довкілля), яке впливає з багатьох потреб дитини: це її прагнення до дослідження, конструювання, спілкування, самовираження (творчого, художнього, мовленнєвого). Саме своїм змістом, методами і прийомами роботи посібник спрямований на задоволення цих потреб і тим самим на природовідповідне їх навчання і виховання.

Перша книга “Довкілля” присвячена ознайомленню дітей з предметним довкіллям. Започатковує її тема “Знайомимось з довкіллям”.

Надалі продовжується розмова про Довкілля з наскрізними героями Лесиком, Уляночкою. Після кожного оповідання, розповіді дитині пропонується виконати різні завдання: відповідай, намалюй, запрошуємо до гри, склади казку, зроби сам, відгадай, знай, вивчи на пам’ять, склади розповідь з теми. Подаються вірші, загадки, прислів’я, приказки до кожної теми. Є рубрика “Маленькі дослідники”, у якій дітям пропонується виконати дослід. Наприклад, до оповідання “Розмова про воду”:

– Візьміть дзеркало або скло, дихніть на нього. Що з ним сталося, чому воно стало вологим? Візьміть у руку

маленьку крижину, бурульку. Що з ними станеться у руці?

Друга книга “Довкілля” присвячена Людині в Довкіллі. На першій сторінці – звертання до дітей:

Любі діти!

Запрошуємо вас до подорожі до країни людяності, в довкілля людських стосунків. Подорожуючи, ви дізнаєтесь багато цікавого про себе, своїх друзів, близьких і рідних людей, свою Батьківщину, рідну мову, будете зростати мудрими, розумними, чемними, уважними дітьми. А ще книжечка навчить вас вести свій перший щоденник, своє Я у малюнках ... Щастя вам у подорожі знання!

У книзі дітям пропонуються теми: “Людина в довкіллі”, “Дорослі люди. Сім’я”, “Моя Батьківщина”, “Мова рідна, слово рідне”, “Вчимося читати рідною мовою”, “Що я знаю про себе”, “Як народжується казка”, “Життя людини”, “Моє тіло”, “Що потрібно робити, щоб бути здоровим?”, “Я – людина”, “Моє ставлення до інших”, “Що я знаю про себе?”.

Матеріали посібників “Довкілля” вихователь може використовувати на заняттях з ознайомлення з довкіллям, природою, з художньої літератури, мовленнєвих заняттях, на інтегрованих і комплексних заняттях та в повсякденній роботі з дітьми.

2.2. Становлення особистості дошкільника у предметно-розвивальному середовищі дошкільного закладу

На часі виходу України на світові освітні горизонти очевидно стає різниця між рівнем теоретичного осмислення цілей, змісту освітніх реформних процесів та практичною

перебудовою освітнього процесу в межах конкретного навчального закладу. Концептуальні позиції щодо реформування змісту дошкільної освіти в Україні були досить чітко визначені в низці державних документів, зокрема в Базовому компоненті дошкільної освіти (1998 р.). Проте, не зважаючи на досить активні й детальні пояснення щодо його змісту, ще залишається багато дошкільних закладів, які і досі не відповіли на запитання: що конкретно має змінитися в роботі певного педагогічного колективу, як реально реалізувати компетентнісний, суб’єктно-діяльнісний та культурологічний підходи до освіти, задекларовані в означеному документі.

Більшість вихователів вже начебто психологічно дозріла до прийняття особистісно-орієнтованої моделі взаємодії педагога та дітей як єдиної можливої платформи для становлення у них досвіду пізнання та самопізнання, побудови соціальних стосунків. Проте процес оновлення характеру та змісту освітнього процесу дошкільного закладу гальмує тривалий досвід застосування більш легкої в управлінні дитячим колективом авторитарної моделі, тяжіння до традиційних способів організації навчання і взагалі життєдіяльності дошкільників у дошкільному закладі, зорієнтованих на пріоритет організованих форм навчання за шкільним зразком. Чим ретельніше вихователі докладають зусиль на засвоєння дітьми знань-умінь-навичок, тим гірший результат одержують і діти, і батьки, і самі педагоги. Постають класичні запитання: Чому? Що робити?

На нашу думку, дошкільна освіта не буде здатною виконувати державне й суспільне замовлення на виховання особистості, адекватної вимогам сьогодення, доки процес освіти не стане цілісним. Головним орієнтиром конкретного вихователя у плануванні та виконанні педагогічної діяльності є програма, що водночас є і благом, і гальмом. Благом, тому

що педагогічна діяльність не може не бути плановою, націленою на кінцевий результат. Проте програма, на жаль, містить лише набір певних знань, умінь, навичок за різними розділами, видами діяльності дошкільнят, відтак, і кінцевий результат який вбачають, усвідомлюють вихователі, виявляється фрагментарним, обмеженим параметрами тільки знаннєво-діяльнісного блоку. Навчальні та розвивальні завдання конкретного заняття – святая святих – вихователі намагаються виконати попри все, виховні завдання багатьма пишуться (якщо пишуться у програмному змісті) формально.

За змістом програми майже не простежується загальний результат дошкільної освіти – розвинена особистість, яку характеризують сформовані базисні якості, розвинені здібності. Більшість вихователів (як і вчителів початкової ланки), за даними проведеного опитування, не досить чітко уявляють собі “ідеальний образ” дитини – випускника дошкільного закладу. Переважна більшість їхніх очікувань пов’язана зовсім не з особистісними якостями, а з показниками навченості, успішного засвоєння програми та якостями, які полегшують дорослому здійснення педагогічного процесу – слухняність, дисциплінованість, керованість, точність виконання завдань тощо. А ті вихователі, які на перший план усе ж висувають як одне з головних завдань дошкільної освіти формування таких особистісних якостей, як самостійність, активність, ініціативність, відповідальність, працелюбність, креативність, – не пов’язують ці орієнтири з принциповими перебудовами в навчально-виховному процесі, стилі взаємодії і спілкування з дітьми. Переважає думка, що ці якості повинні з’явитися самі по собі. Більшість педагогів переконана, що головною цінністю дошкільної освіти залишаються ЗУНи, адже саме за ці досягнення оцінюють якість роботи вихователя (вчителя). Отже, формування особистості дошкільників відбу-

вається безсистемно, що частково пояснює кризовий стан у вихованні сучасних дітей.

На нашу думку, здатність до системного бачення мети-технологій-результату дошкільної освіти можливо за умови побудови кожним вихователем особисто і всім педагогічним колективом цілісного стратегічного напрямку педагогічної діяльності, визначення, чіткого усвідомлення концептуальних засад роботи всього педагогічного колективу, тактичних, щоденних завдань навчання, виховання та розвитку дітей.

Побудова освітнього процесу в дошкільних закладах на концептуальних засадах – не мода, а жорстка вимога сучасного життя, адже соціально-педагогічна, суспільно-економічна діяльність кожного дошкільного закладу відбувається у загальному соціально-економічному контексті державного господарства і має відповідати його “правилам гри”. Колектив, націлений на конкурентоздатність не лише свого закладу, а життєздатність кожного зі своїх випускників, працівників, повинен сформувати свою філософію (саме вона і відбивається в концепції дошкільного закладу), свідомо прийняти її і діяти відповідно з нею. Сьогодні більшість дошкільних закладів не звикли працювати за своєю, розробленою на основі Базового компоненту дошкільної освіти і варіативних програм концепцією навчально-виховної роботи дошкільного закладу.

А там, де є концепція, вона не є дієвою. Вона красиво розписана, оздоблена блискучими файлами і тацями, проте дістають її переважно в момент перевірки дошкільного закладу, вихователі часом про неї і не знають. Втім концепція і сам процес цілепокладання повинні відбуватися за безпосередньою участю кожного члена колективу, адже вони визначають смисли всієї подальшої роботи. Концепція діяльності дошкільного закладу співвідноситься з чинними освітніми пріоритетами.

Так, визначення головними пріоритетами не відокремлених базових знань і вмінь, а формування у дітей готовності та здатності самостійно протягом усього життя здобувати знання та за їх допомогою будувати своє соціальне, природне та предметне довкілля; окреслити чітко, цілісне бачення образу дитини – випускника дошкільного закладу як кінцевого результату педагогічної роботи – неодмінна умова осучаснення змісту, форм, методів дошкільної освіти. Орієнтованість сучасної освіти на формування життєвої компетентності підтверджується також у доповіді міжнародної комісії з освіти для XXI століття, у якій Жаком Делором було визначено чотири ключових **МОЖУ** й **ПОВИНЕН**, названі образно “стовпами”, на які спирається освіта кожної сучасної людини – навчитися пізнавати, навчитися діяти, навчитися жити разом, навчитися жити, зберігаючи психічне та фізичне здоров’я. Ця ідея була розвинута в Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні стосовно дітей дошкільного віку як концептуальному документі, що чітко визначає далекі і середні цілі освіти дошкільнят. На основі цього документа в дошкільному закладі повинна бути визначена прозора для кожного суб’єкта освітнього процесу концепція як важливий системоутворюючий компонент, адже вона висвітлює стратегічний напрям, допомагає поєднати у свідомості реальні цілі та кінцевий результат; усвідомити і дітям, і батькам, і вихователям, і всім іншим неповторність конкретного освітнього закладу, – а без цього сьогодні неможна бути успішним. Коротко і чітко визначені прозорі ідеї і думки, відкриті для кожного, хто виховується, працює і співпрацює з цим навчальним закладом, вони презентують його образ, вимагають поваги до себе. Прийняття, підпорядкування, якщо хочеш бути разом з колективом.

Концепція розробляється педагогічним колективом у вільній формі, проте повинна містити такі компоненти, як-то:

— **цільові орієнтації** (чого прагнемо досягти). Так, для освітнього комплексу “Надійка”, десятирічний досвід якого згадується на сторінках цієї книги, разом з іншими це були перехід від педагогіки вимог до педагогіки стосунків, розвиток творчих здібностей, творчих особистісних якостей усіх учасників освітнього комплексу (дітей, педагогів, співпрацівників, батьків);

— **загальні характеристики освітньої моделі** (як, яким чином плануємо досягти поставленої мети). Це: суб’єкт-суб’єктна взаємодія; проблемно-пошукова діяльність, інтерактивні технології навчання як пріоритетні способи навчання; диференційовані форми організації освітнього процесу;

— **чітке визначення позиції вихователя та дитини** (чого я чекаю від дитини, що я їй можу гарантувати). Передусім це – визнання індивідуальності, самобутності кожного, ініціювання суб’єктного досвіду здобуття освіти;

— **принципи реалізації освітньої мети** (конкретні вимоги до здійснення освітнього процесу). Серед них – закон взаємності, принцип партнерства, успішності кожного у спільній справі, принцип домінанти дитячого щастя як найголовнішої освітньої цінності.

Визначення основних концептуальних засад організації життєдіяльності комплексу зумовлює необхідність чіткої вибудови ідеальної моделі дитини-випускника в контексті цілепокладання, це допоможе педагогам не лише досягнути, які особистісні якості необхідно закласти вже в дошкільному дитинстві, як вони можуть виявляти себе в мовленні, діях, міркуванні, світогляді дитини, а й визначити, за допомогою яких засобів необхідно формувати ці якості.

Відповідно до державного стандарту дошкільної освіти – Базового компонента дошкільної освіти – у ДНЗ “Надійка” була розроблена відповідна модель, яка знайшла продовження у змістовій моделі та орієнтована не стільки на галузі знань,

скільки на те, що фундаментально важливе для успішної життєдіяльності дитина має винести з дошкільної освіти. В особистості випускника, не применшуючи значення інших якостей (активність, ініціативність, працелюбність, допитливість, креативність, компетентність, комунікабельність тощо) найвагомішими було визначено самостійність і відповідальність.

Одне з головних завдань виховання полягало в навчанні дітей обходитися без нас, формуванні їх незалежності, отже, самостійності. Усвідомлення власної самостійності, спроможності, здатності робить дитину здатною виявляти свою суб'єктність. Життєво необхідно також було закласти в ній з перших років життя почуття відповідальності за все, що пов'язане з її життям, її власними діями, думками, намірами тощо, адже саме відповідальність робить людину справді дорослою. Щоб сформувати означені якості особистості необхідні особливі умови в організації життєдіяльності дітей, забезпеченні таких взаємин з оточенням, які б надавали дітям можливості виявити самостійність та відповідальність. Вихователі і батьки повинні усвідомлювати важливість цих якостей та свідомо спрямовувати свої зусилля на їх розвиток. Адже особистість виявляє свою самість через переконання, усвідомлення та прийняття, освоєння основних законів буття. З огляду на чотири основні сфери життєдіяльності, що означені в Базовому компоненті дошкільної освіти: *природа, культура, я та інші, я – сам* було визначено головні ідеї, переконання, які потрібно було сформувати в наших дітей: ти – частина природи, повинен знати її, підкорятись її законам; водночас ти – частина культури, яку треба навчитися цінувати та збагачувати; ти – частина соціуму, отже, важливо навчитися жити в гармонії зі світом людей, опанувати його закони; ти – сам є космос, глибину якого маєш досягнути, щоб виконати свою людську місію на землі (рис. 2).

У процесі ознайомлення дітей зі світом природи, ми формували у них цілісне уявлення про світ, у якому дещо існує *само по собі* (кругообіг води у природі, сезонні зміни, природні ландшафти, пояси, клімат, рух сонця і місяця, залежності й закономірності існування екологічного ланцюга тощо); про щедрість *природи*, яка *дарує мені* можливість жити (сонце, повітря, вода, корисні копалини, продукти харчування, одяг тощо) й оточує піклуванням, надає енергії. Водночас невід'ємним від цих уявлень повинно бути усвідомлення того, що природа сподівається на мене, чекає від мене зворотного зв'язку, мого піклування, моєї участі, тобто того, що *я* сам можу дати *природі*. Усвідомлення означеного факту допомагає дитині відчувати відповідальність за своє власне здоров'я, за збереження природи, частиною якої вона себе відчуває. Поступово формується екологічне мислення, яке стимулює дітей до активних дій, тобто йдеться про формування життєвої позиції.

У процесі ознайомлення дітей зі світом культури намагалися дати не лише вузько дисциплінарні знання про форму, колір, величину, засоби зображення, виразності у предметному світі, мистецтві, художній діяльності (до речі, значна кількість вихователів саме на цьому акцентує свою увагу), а сформувати системні уявлення про ту частину культури, яка існувала й існує поза життям конкретної людини, яку ми повинні засвоїти, знати, цінувати, – *культура до мене* (народна творчість, мистецтво, історія речей у світі), виховати відповідальне ставлення до світу культури, який я особисто маю збагатити, примножити, розвиваючись й удосконалюючись – *культура зі мною* – через доступні види й форми діяльності (гру, творчість, художньо-предметну, художньо-мовленнєву діяльність тощо).

Соціальний розвиток дитини відбувався під впливом довкілля та соціального виховання, спрямованого на

засвоєння законів соціуму, принципів людського буття, прийняття кодексу прав та обов'язків по відношенню до себе та інших. Дитина, зростаючи, поступово освоює соціум: спочатку *найближче оточення*, яке складають родина, близькі дитині люди, що знаходяться поряд. Закони буття, засвоєні в родинному вихованні, стають підґрунтям в освоєнні наступного шару, входження дитини в більш віддалений, хоча ще досить *близький*, зрозумілий, більш широкий *світ*, у якому діють нові закони, де життя стикає з різними людьми, які виконують різні соціальні ролі. Поступово поширюється світогляд дитини, коли вона знайомиться з широким, великим світом, опановуючи первісні знання суспільно-політичного, географічного, культурознавчого змісту. Він, цей світ, далекий від дитини, яка лише починає освоювати його на етапі дошкільного дитинства, проте дуже важливо, з якими намірами, настановами вона буде сприймати цей світ (толерантно – агресивно, ціннісно – презирливо), яку життєву позицію засвоїть з перших років життя – “на зустріч людям”, “разом з іншими” чи навпаки, виявляючи споживацьку позицію.

Становлення особистості дошкільника відбувається у соціальних стосунках у процесі опанування предметного й природного світу. Вкрай важливо допомогти дитині усвідомити, повноцінно реалізувати свою фізичну, психічну та соціальну суть, підступити до оволодіння наукою розуміти себе, свою природу та презентувати себе іншим, яку він буде засвоювати все своє життя. Завдання педагогів і батьків забезпечити активну соціальну практику для особистісного зростання, у ході якої дитина буде вчитися розуміти й соціально адекватними способами виражати свої емоції, усвідомлювати свої потреби, відстоювати свою позицію, розуміти свої можливості.

Реалізація структурно-змістової моделі стає можливою лише в умовах спеціальним чином організованого

педагогічного процесу, в якому кожен із суб'єктів чітко усвідомлює не лише ближнє (на чергове заняття (урок)), вузьке завдання, а й розуміє її місце в цілісній освітній системі, бачить, як вона працює на досягнення кінцевого результату.

Розробка ключових програм реалізації освітніх завдань, які реалізуються у перспективних та календарних планах роботи вихователів, дає можливість наблизити глобальні освітньо-виховні цілі педагогів до батьків і дітей як найперших суб'єктів, учасників цього освітнього процесу.

Зауважимо, що розробка програм є засобом реалізації структурно-змістової моделі, представленої на попередніх сторінках, адже кожна з програм націлена на формування в дітей системних знань, виховання самостійності, відповідального ставлення до власного життя, довкілля. Структурними компонентами програми є мета, засоби реалізації мети, визначені ключові напрями роботи, орієнтовані на розвиток когнітивної, мотиваційної сфери, формування у дітей активної поведінкової позиції через забезпечення практичної участі в дитячих громадських акціях, добродійних справах тощо. Проілюструємо викладене прикладом однієї з програм.

ПРОГРАМА ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ У СУСПІЛЬНИХ СТОСУНКАХ “СІМ – Я” (з досвіду роботи освітнього комплексу “Надійка”)

МЕТА: формувати соціально-комунікативну компетентність, яка виявляється в умінні будувати позитивні взаємини з однолітками і дорослими, виховувати толерантне ставлення до інших (поважати і приймати), розвивати вміння співпрацювати (домовлятися, поступатись, ініцію-

вати свої дії), вправляти у творчому застосуванні мовленнєвих еталонів.

ЗАСОБИ: уроки філософії, психологічні заняття, колективна творча справа, сумісна гра, спілкування, свята та розваги, елементи парного (командного) навчання, інтерв'ювання, випуск газет “Пір’ячко”, “Хвостик”.

КЛЮЧОВІ НАПРЯМИ ВИХОВНОЇ РОБОТИ:

- формування елементарних знань та уявлень про соціум, закони спілкування та взаємодії;
- виховання ціннісного ставлення до колективних успіхів та досягнень;
- становлення досвіду участі в колективних творчих справах, проектах;
- опанування командних способів навчання.

ФОРМИ І МЕТОДИ РОБОТИ:

Індивідуальні

“Надійка” для мене:

- допомагає засвоїти науку життя серед людей;
- навчає мовленнєвого, ігрового, ділового етикету;
- організує творчі проекти, у яких кожному знайдеться місце;
- навчає грати та працювати в команді;
- вчить дружити.

Я сам для себе

- я – частинка “Надійки”, переживаю з переживаю з нею її радощі та проблеми;
- пам’ятаю, що і від мене залежить загальний успіх;
- ціную дружні стосунки, не чекаю, коли про мене згадають, сам іду назустріч людям;
- допомагаю усім, кому потрібна моя допомога.

Я для інших

- намагаюсь ставитися до інших так, як хотів би, щоб ставилися до мене;

— пишаюсь тим, що я – громадянин “Надійки”, прагну примножувати її добрі справи;

— Я – воїн Світла, допомагаю усім, кому потрібна моя допомога.

підгрупові форми роботи

- підгрупові психологічні тренінги;
- командний метод навчання та гри;
- випуски газети, проведення інтерв'ювання;
- підготовка свят разом з дорослими.

групові

- уроки психології, філософії;
- колективні творчі справи;
- нестандартні уроки.

Свята

“Надійка” – велика сім’я. День народження “Надійки” – жовтень.

“Завірюха-завірюха” – КВК команди вчителів та учнів – грудень.

“Хлопчики та дівчатка, а також їхні батьки” – сімейне свято – лютий.

Гала-звіт про результати творчих проектів – квітень.

Серед організаційних форм роботи у програмі виокремлюються індивідуальні, підгрупові та колективні форми. Причому, педагогічний колектив розглядає програму як документ, обов’язковий для виконання всіма суб’єктами процесу – педагогами, дітьми, батьками. Тому серед форм індивідуальної роботи програма передбачає дії, які освітній заклад бере на себе по відношенню до дітей – “Надійка” для мене”; дії, які дорослі допомагають кожному вихованцю усвідомити як власне життєве завдання: “Я для себе” і “Я

для “Надійки”. Кожне із завдань враховує вікові можливості дошкільнят різного віку, може здаватись елементарним (щоденно роблю ранковий туалет, гімнастику, намагаюсь їсти корисну їжу тощо – програма “Нехворійко”), проте має величезний розвивально-виховний потенціал, оскільки сформоване сприйняття завдань як зобов’язань, як обов’язкових для власного життя (здоров’я, розвитку) та для спільного блага (можу навчити робити гімнастику дітей молодшої групи, відмічати в календарі природи тощо), – сприяє вихованню самостійності, формуванню відповідального ставлення до життя.

У програмі особистісного зростання у суспільних стосунках однією з ключових є ідея необхідності цілепокладання у житті кожної людини, формування у кожного вихованця розуміння, навіть переконання того, що від бажання, мрії до їх реалізації шлях може бути довгим, а також успішним або ні, залежно від того, як ти особисто будеш намагатися перетворити мрію в реальність. Не менш значною є думка про те, що необхідно реально оцінювати свої можливості, адже не секрет, що не тільки у дошкільнят, а й у більш дорослих дітей бажання належать їм, а можливості – батькам. Формування відповідальності за своє життя не повинно бути лише декларативним. Навіть маленькі діти це можуть зрозуміти, якщо знайти адекватну форму донесення до них цих життєво необхідних переконань.

Безпосередній перехід від концептуального та програмового визначення до перспективного, а потім щоденного планування та організації роботи. Розроблені програми реалізуються вихователями вікових груп у перспективному та календарному плануванні педагогічної роботи. Враховуючи принцип інтеграції як один з провідних в організації освітнього процесу в дошкільному закладі, пропонуємо тематичний підхід до планування. Це зумовлено необхідністю забезпечення взаємопов’язаності різних елементів навчаль-

ного процесу як основи для формування цілісної картини світу. Яскравість, забарвленість цієї картини залежить повною мірою від урізноманітнення форм і методів навчання, його динамічних та просторово-часових параметрів.

Отже, ще раз наголосимо, що для забезпечення процесу особистісного зростання у дошкільному навчальному закладі необхідні сприятливі психолого-педагогічні умови, цілеспрямована організація освітнього процесу, що ґрунтується на принципово нових, відмінних від традиційної системи, засадах педагогіки розуміння.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. У чому полягає суть особистісно орієнтованого підходу до організації навчання у дошкільному закладі?
2. Розкрийте значення концепції діяльності дошкільного навчального закладу як стратегічного документа.
3. Визначте основні структурні компоненти концепції діяльності дошкільного закладу.
4. Розкрийте зміст роботи дошкільного навчального закладу з ознайомлення з довкіллям з дітьми молодшого дошкільного віку за програмою “Дитина в дошкільні роки”.
5. Як ускладнюється зміст роботи з ознайомлення з довкіллям у старшому дошкільному віці?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. На основі опрацювання наукових джерел складіть соціально-психологічний портрет сучасного дошкільника.
2. Зробіть самостійно зіставний аналіз програмних завдань з ознайомлення з довкіллям для будь-якої вікової групи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: “Дошкільне виховання”, 1999. – С. 5.

2. Богуш А.М. Мое довкілля. Програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям. – К: Шкільний світ, 2006.

3. Гавриш Н. Сучасне заняття в дошкільному закладі. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – 498 с.

4. Сенько Ю.В., Фроловская М.Н. Педагогика понимания. – М.: Дрофа, 2007. – 189 с.

Розділ 3. Засоби і форми ознайомлення дітей з довкіллям

3.1. Засоби ознайомлення дітей з довкіллям

Дитина живе, розвивається, навчається, виховується у довкіллі під впливом різних засобів. За тлумачним словником засіб визначається як спосіб, прийом, захід, якась спеціальна дія, що дає можливість щось здійснити; те що служить наряддям у якійсь дії, справі;¹ всі об'єкти і процеси (матеріальні і матеріалізовані, що слугують джерелом навчальної інформації та інструментами (власне засобами) для засвоєння змісту навчального матеріалу, розвитку і виховання тих, хто навчається)².

Основними засобами ознайомлення дітей з довкіллям є: середовище (предметне, соціальне, мовленнєве тощо), природа, ігри, предмети побуту, народні традиції і звичаї, свята, народно-декоративне мистецтво, художня література, усна народна творчість, технічні засоби навчання, образотворче мистецтво, сім'я.

¹ Новий тлумачний словник Української мови. – т. 2. – К.: "Аконит", 1999. – С. 96.

² Дошкольное образование. Словарь терминов. – М.: "АйрисПресс", 2005 – С. 371.

Найбільш впливовим стихійним засобом виховання і навчання дитини є середовище, у якому проходить усе життя людини. Середовище розглядається як сукупність умов, що оточують людину і взаємодіють з нею як з організмом і особистістю.¹ Середовище може бути предметним, предметно-просторовим, соціальним, а також кожен з них може бути розвивальним.

Предметне середовище розглядається як: а) організована певним чином єдність виробів, що виробляються суспільством промисловими та іншими способами, і забезпечують діяльність людини в побуті і на виробництві; разом з архітектурними спорудами і будинками створюють штучне середовище життєдіяльності людини; б) система предметних середовищ, обладнана іграшками, іграми, посібниками, обладнанням і матеріалами для організації самостійної творчої діяльності дітей (С.Л.Новосьолова).²

Середовище розвитку дитини – це простір життєдіяльності дитини; умови, у яких відбувається навчання і виховання дитини в дошкільному закладі, у том числі спеціальне і предметно-просторове.³

Предметне розвивальне середовище – це система матеріальних об'єктів діяльності дитини, що функціонально моделює зміст її духовного і фізичного розвитку, за С.Л.Новосьоловою.

Предметно-просторове розвивальне середовище – організація простору і використання обладнання відповідно з цілями безпеки, психологічного благополуччя дитини, її розвитку.⁴

Учені відзначають (Н.Виноградова, С.Новосьолова), що в дошкільному навчальному закладу насамперед потрібно

створити розвивальне просторове і предметне середовище. Задля цього обладнання приміщень, створення інтер'єру групових кімнат і всього приміщення повинно відбуватись тільки на наукових основах за сучасним дизайном. Використання фізичного обладнання, інвентарю, іграшок, ігор, дитячих меблів та іншого обладнання повинно враховувати “ергономіку дитинства”.

Предметне середовище повинне бути варіативним і гнучким у її використанні, слугувати насамперед задоволенню потреб самої дитини, його інтересам і запитам. Дитина повинна відчувати себе комфортно серед іграшок і предметів, що її оточують, в ігрових куточках чи ігрових зонах мати вільний доступ до них і використовувати їх за власним бажанням в ігровій, побутовій, образотворчій, конструктивній, трудовій та інших видах діяльності.

Природне середовище – це фауна і флора, водойми, річки, море, заказники, космос, що оточують дитину і впливають на її розвиток.

Соціальне середовище – суспільні, матеріальні і духовні умови існування і життєдіяльності дитини. Середовище може бути стихійним і організованим, близьким і далеким, пасивним і активно-стимульованим, гальмівним і розвивальним, зовнішнім і внутрішнім.

Завдання вихователя дошкільного закладу – створити для дітей своєї групи розвивальне предметне, природне, просторове і соціальне середовище, яке б забезпечувало комфортне життя дитини на основі особистісно-орієнтованої моделі виховання і навчання, взаємодії дитини з одиницями і дорослими.

Принципами побудови й організації такого розвивального предметного середовища є: дотримання дистанції і позиції у взаємодії, активність, самостійність, креативність і творчість; стабільність і динамічність, комплексування і зонування; принцип “емоційності середовища”, індиві-

¹ Рапацевич Е.С. Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Минск, ИООО “Современное слово”, 2005. – С. 526.

² Дошкольное образование. Словарь терминов. – М.: Айрис Пресс, 2005. – С. 310.

³ Там само, С. 311.

⁴ Там само.

дуальної комфортності й емоційного благополуччя кожної дитини і дорослого; принцип відкритості і закритості; враховування статевих і вікових відмінностей.

Природа є важливим засобом навчання, виховання і розвитку дитини. Природа – це все, що існує у Всесвіті: органічний і неорганічний світ, жива і нежива природа, це Космос і всі його складники. К.Д.Ушинський писав: “Природа є одним із могутніх аспектів у вихованні людини, а саме прискіпливе виховання без участі цього агента завжди відкликається сухістю, однобічністю, неприємною штучністю. Бідна дитина, якщо вона виросла і не зірвала польової квітки, не зім’яла на волі зеленої травички. Ніколи вона не буде розвиватися з тією повнотою і свіжістю, на які здібна людська душа”.¹

Природа залишає глибокий слід у душі дитини. Вона впливає на всі органи чуття своєю динамічністю, яскравістю, різнобарвними кольорами, загадковістю.

Природа є джерелом розумового розвитку дитини, скарбницею усіх знань дитини. Серед природи дитина стає дослідником, відкриває для себе новий загадковий світ природного довкілля, яке намагається пізнати, дослідити, дійти самостійних висновків.

Високо оцінював природу як засіб навчання і виховання В.О.Сухомлинський. “Я прагнув до того, – писав він, – щоб це життєдайне джерело (природа) було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя... Ми йшли в природу – в ліс, сад, на поле, луки, берег річки... Роль цього засобу, де кожна зустріч з новим явищем довкілля пробуджує у серцях дітей почуття захоплення, неможливо переоцінити”.²

Великий педагог і вчений проводив з дітьми шести років “уроки мислення” серед природи, організовував “подорожі”.

¹ Ушинський К.Д. Збір. Тв. – Т. 3 – К.: “Рад. Шк.”, 1947 – С. 140.

² Сухомлинський В.О. Вибр. тв. у 5-ти т. – Т. 3. – К.: “Рад. шк.”, 1977. – С. 202.

На природі, від такої краси в дітей з’являлося бажання розповісти про бачене, почуте і сприйняте. Природа була першим поштовхом до творчості – діти складали маленькі твори про природу, а потім записували їх у класі.

У процесі ознайомлення дітей з природою вихователь повинен здійснювати такі завдання:

— формувати реалістичні уявлення і поняття про предмети і явища природи і зв’язки з ними, виховувати на цій основі реалістичне світорозуміння;

— розвивати допитливість, спостережливість, логічне мислення;

— виховувати любов до природи, бережне і дбайливе ставлення до тварин і рослин;

— виховувати інтерес до праці в природі, працьовитість;

— виховувати екологічну культуру.

Природа є джерелом знань, а знання – це підґрунтя уявлень про довкілля, вони дають можливість дитині практично орієнтуватись у довкіллі, організовувати свою діяльність, формувати своє ставлення до природного довкілля.

Особливо корисними є знання, які відбивають закономірні взаємозв’язки, взаємозалежність і детермінованість явищ природи. Учені довели, що дошкільникам доступне розуміння причин деяких простих явищ, вони здатні шляхом порівняння і зіставлень до логічних міркувань і об’єктивних умовисновків.

У процесі діяльності дитини у природі виховується екологічна культура. Випускник дошкільного закладу “уміє помічати забрудненість природного довкілля; виявляє радість, задоволення від перебування в екологічно безпечному куточку природного довкілля; знає, що взаємодіяти з природою слід так, щоб не зашкодити ні їй, ні собі; усвідомлює необхідність збереження природи, засуджує негативні вчинки дорослих, однолітків, які шкодять довкіллю”.¹

¹ Базовий компонент дошкільної освіти. – С. 19–20.

Зміст, методи і прийоми ознайомлення дітей з природним довкіллям розкрито в навчальній дисципліні “Методика ознайомлення дітей з рідною природою”.

Наступним засобом ознайомлення дітей з предметним довкіллям є предмети побуту – це найближче предметне оточення дитини, предметне середовище, що оточує дитину, яке вона бачить щодня і щоденно взаємодіє з ним безпосередньо чи опосередковано. До предметів побуту належать: посуд, меблі, їжа, одяг, взуття, постіль, хатній інвентар, холодильник, телефон, телевізор, плита, пічка, пральна машина, комп’ютер, транспорт тощо. Дитина пізнає ці предмети, знайомиться з їх будовою, призначенням, навчається діяти з ними, засвоює правила поведінки з ними. У процесі спеціальних занять у дошкільному закладі дітей вчать обстежувати побутові предмети, виховують безпечне поведінки з ними. Дія з побутовими предметами сприяє розумовому і сенсорному розвитку дитини, збагаченню словника дітей, а також залученню до посильної праці.

Праця – це цілеспрямована діяльність людини, спрямована на виготовлення і використання знарядь праці, видозміну та пристосування знарядь природи для задоволення своїх потреб. Дітей дошкільного віку залучають до посильної праці у природі, в побуті, ручної праці та ознайомлюють з працею дорослих. А.С.Макаренко в лекціях про трудове виховання наголошував на важливості дитячої побутової праці, оскільки участь дітей у праці виховує у них працелюбність, самостійність, відповідальність, водночас діти глибше знайомляться з предметами і процесом праці, збагачується їхній словник.

Завданням трудового виховання у дошкільному закладі є ознайомлення дітей з працею дорослих і виховання поваги до неї; навчання дітей елементарних трудових навичок і вмінь; виховання інтересу до праці, самостійності, працелюбства, бажання працювати.

На етапі дошкільного дитинства існує чотири види праці: самообслуговування, господарсько-побутова праця, праця у природі і ручна праця. У процесі праці діти пізнають властивості й ознаки предметів, з якими працюють, дізнаються про закономірні процеси у природі, про перетворення предметів у процесі дії з ними. Праця у природі сприяє вихованню екологічної культури дітей.

Основними формами організації праці дітей є доручення, чергування і заняття (групові, індивідуальні, індивідуально-групові), у процесі яких діти включаються в активну пізнавальну діяльність, у них формується система знань про предметне довкілля, вони навчаються бути спостережливими, у дітей з’являється бажання провести перші самостійні дослідження в довкіллі, дійти перших самостійних висновків. Особливого значення для дітей набуває розкриття ними причинно-наслідкових зв’язків між предметами і явищами довкілля. Ті зміни, які відбулися на очах у дітей у процесі праці, викликають у них нескінченні запитання, здогадки, умовисновки.

У таких запитаннях відбивається допитливість дитини, нове пізнавальне ставлення до предметів і явищ довкілля, їх властивостей, зв’язків, взаємозалежностей. Пізнати довкілля у процесі праці дітям допомагає вихователь. Педагог дає назву новим предметам, явищам, називає новими для дітей словами їх властивості, ознаки, призначення: діти набувають нових уявлень, знань про довкілля, у них формуються перші наукові поняття, дитина починає виокремлювати суттєві ознаки від несуттєвих, а це, у свою чергу, стимулює розвиток мисленнєвих процесів: аналізу, синтезу, абстрагування, здатності передбачати, прогнозувати, доходити певних висновків. Перебудовується вся розумова і пізнавальна діяльність дітей. Крім того, трудова діяльність дітей змінює систему взаємовідносин дітей з дорослими й однолітками, формує ставлення дітей до довкілля.

У пізнанні довкілля дитиною суттєву роль відіграє гра як провідний вид діяльності. Суть гри полягає у відображенні дітьми дій і діяльності людей, їхніх взаємовідносин у довкіллі (природному, предметному, соціальному). Гра має самодіяльний характер, діти самі є творцями гри, вони відтворюють те, що вже знають, бачили, чули і виявляють своє ставлення до довкілля. Водночас гра є формою активної пізнавальної діяльності, у процесі якої діти під керівництвом вихователя оволодівають новими знаннями.

Ігри дітей розрізняються за змістом, за характером, за тим місцем, яке вони займають у життєдіяльності дітей. Це сюжетно-рольові ігри, ігри з правилами, рухливі ігри, творчі, режисерські, ігри-драматизації, будівельні, дидактичні ігри тощо.

Гра є засобом уточнення і закріплення знань, засобом переходу від незнання, неточного знання до повного знання; вона є активною мисленнєвою діяльністю, а також діяльністю, яка не тільки відображує довкілля, а й активно його перетворює.

Суттєву роль у збагаченні і закріпленні знань про довкілля у дітей відіграють дидактичні ігри. У структурі дидактичної гри є дидактичні завдання, спрямовані на розвиток активної пізнавальної діяльності. Дидактичні ігри, на відміну від інших, спеціально створюються і розробляються дорослими з різною метою: розвитку мовлення, ознайомлення з довкіллям, сенсорного виховання, з працею дорослих, формування елементарних математичних уявлень тощо. Отже, в дидактичній грі взаємодіють навчальна та ігрова функції. У дидактичних іграх вихователь водночас навчає дітей і грає разом із ними, а діти, граючись, навчаються. Дидактичні завдання подаються в ігровій формі, виконуються ігровими діями, засвоєння пізнавального змісту відбувається у процесі цікавих для дитини ігрових дій.

Соціальне довкілля дитина відбиває у сюжетно-рольовій грі, у якій діти беруть на себе роль дорослих і в узагальненій формі у створених ними ігрових умовах відтворюють діяльність дорослих і їхні взаємовідносини. Сюжетно-рольові ігри діти створюють самостійно, тому їх відносять до творчих ігор, хоча вони мають наслідувальний характер, оскільки відображають життя і взаємовідносини дорослих, – моделюють явища соціального довкілля і переживають їх як у справжньому житті.

Українська народна педагогіка є могутнім засобом ознайомлення дошкільнят із довкіллям. Перлини виховної мудрості народу, невичерпна своєрідна скарбниця форм і засобів народного впливу на дітей становлять золотий фонд педагогіки, одного з чинників колективної народної творчості. Відомий український учений, академік М.Г.Стельмахович таким чином визначив народну педагогіку: “це галузь емпіричних педагогічних знань і досвіду трудящих мас, що виробляються у домінуючих серед народу поглядах на мету і завдання виховання, у сукупності народних засобів, умінь, і навичок виховання і навчання”.¹

М.Г.Стельмахович виокремив нову галузь – народна дидактика: це відображення здобутків трудящих у галузі освіти і виховання, що виражається у поглядах народу на принципи, зміст і методи навчання та втілення у народній практиці форм і методів озброєння підростаючих поколінь знаннями, вміннями й навичками, розвитку їхніх пізнавальних сил і здібностей, розвитку мовлення дітей.²

Організуюючи народознавчу роботу з дошкільниками, вихователі повинні в комплексі розв’язувати пізнавальні, навчальні, розвивальні, мовленнєві та виховні завдання.

Пізнавальні завдання передбачають розширення знань дітей про Україну, її історію, культуру, природне багатство.

¹ Стельмахович М.Г. Народна педагогіка. – К.: Рад. школа, – 1985. – С. 11.

² Там само, С. 225.

Дітей спочатку знайомлять з найближчим довкіллям, з яким вони контактують щодня. Поступово стежинкою рідного краю ведуть дитину до столиці України – Києва, інших міст Батьківщини.

На заняттях з народознавчого довкілля діти вперше ознайомлюються з державними символами (герб, прапор, гімн) та їх історією, народними національними оберегами (калина, верба, тополя, віночок, рушник тощо).

Упродовж перебування дітей у дошкільному закладі дітей знайомлять з українськими іграшками, національним одягом, посудом, їжею, житлом, предметами інтер'єру, подвір'я.

Пізнавальні завдання реалізуються і в пізнанні дітьми природи рідного краю (ліси, степи, гори, моря, заказники тощо). У дітей формуються перші наукові народознавчі та історичні поняття, закладається підґрунтя наукового мислення, національної свідомості, самосвідомості та психології.

Зміст і методику ознайомлення дітей з українським народознавством розкрито в підручнику "Українське народознавство у дошкільному закладі".¹

Одним із засобів ознайомлення дітей з предметним довкіллям є народні художні промисли та ремесла України. Україна завжди славилася своїм декоративно-прикладним мистецтвом. До наших днів дійшли численні пам'ятки народного мистецтва: вишивка, одяг, декоративне ткацтво, художня кераміка, різьблення, вироби зі шкіри, художня обробка металу, які вражають своїми високими художніми якостями. Сьогодні народні промисли України переживають період свого відродження. Вони входять у життя дитини як художня цінність. Завдання національного дошкільного закладу – прилучити дітей до

ремесел, виховувати прагнення зберегти і примножити творчу спадщину народу.

Ознайомленню дітей із соціальним довкіллям сприяють такі засоби, як художня література, усна народна творчість, традиційні та національні свята.

Художні твори у своєму змісті відображають життєві процеси в конкретних формах, допомагають дитині пізнавати життя і впливати на нього. За допомогою художніх оповідань дитина може уявити різні життєві ситуації і тим самим збагатити свої уявлення і поняття про різноманітні явища соціального і предметного довкілля. Джерелом мистецтва слова є реальна дійсність: природне, предметне і соціальне довкілля, взаємовідносини людей, їхня поведінка в соціумі, у предметному і природному довкіллі. Мистецтво слова захоплює дітей, збуджує у них відповідні почуття, переживання, виховує певне ставлення до довкілля. Художня література допомагає дитині розібратись у своєму власному характері та характерах людей, з якими вона постійно спілкується. Художня література впливає на розумовий розвиток дітей, розвиває уявлення, пам'ять, мислення, спонукає до узагальнень і висновків, порівнянь, аналізу, синтезу, узагальнення.

Зі змісту творів пізнавального характеру діти одержують нові знання, дізнаються про те, чого раніше не знали, не бачили: працю людей різних професій, про життя людей не тільки нашої країни, а й багатьох інших країн світу; про тварин (диких, свійських), звірів, Космос, транспорт тощо.

Завдяки художній літературі дітям стає зрозумілим те, що їм найважче усвідомити: внутрішній світ людини, її почуття, вчинки, взаємовідносини між людьми.

У роботі з дошкільниками використовуються твори різних жанрів: оповідання пізнавальної і морально-етичної спрямованості; байки, легенди, вірші, твори класиків (вітчизняних і зарубіжних) і сучасних письменників.

¹ Богуш А.М., Лисенко Н. Українське народознавство в дошкільному закладі. – К.: Вища школа, 2002.

Особливе місце посідають твори усної народної творчості: казки, загадки, прислів'я, приказки, мирилки, забавлянки тощо. Художні твори використовуються на заняттях з усіх розділів, у тому числі і на заняттях із ознайомлення дітей з довкіллям.

З метою закріплення знань дітей про природне і соціальне довкілля використовують такий засіб, як свята (традиційні, обрядові, національні, державні). Народні свята зазвичай пов'язують з порами року. Наприклад, свята весняного циклу: зустріч весни, свято жайворонка, хороводи (веселки, гаївки), Великдень, Свято Матері.

Свята літнього циклу: Зелені свята (трійця), косовиця, Івана купала, обжинки, Спас (Маковій, Яблучний, Горіховий).

Свята осіннього циклу: Свято Врожаю, Покрови.

Свята зимового циклу: Андрія (Калита), Святого Миколая, Різдво, Водохрещення, Стрітення тощо.

Крім того, в дошкільному закладі святкують день 8 березня, Новий рік, "Добридень, школо!", дні народження, день Українського війська, день рідного міста тощо. Участь дітей у святах дає їм змогу практично пізнавати звичаї, обряди, традиції свого народу, національний культурологічний досвід, бути продовжувачами справи батьків і дідів.

Сім'я, родина, родинні стосунки є важливим засобом уведення дітей у соціальне і предметне довкілля. Високо оцінював сім'ю як засіб суспільного виховання В.О.Сухомлинський: "У сім'ї шліфуються найтонші грані людини – громадянина, людини – трудівника, людини – культурної особистості. Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї закладається коріння, з якого виростають потім і гілки, і квіти, і плоди. Сім'ї – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави".¹

¹ Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978. – С. 22.

У сім'ї дитина вперше пізнає найближче предметне і соціальне довкілля. У сім'ї формуються перші взаємовідносини між близькими членами родини, певне ставлення до довкілля. У дошкільному закладі проводять низку занять з ознайомлення дітей із сімейними стосунками (батьками, сестрами, братами; родичами, родоюдом).

Технічні засоби навчання допомагають вихователю ознайомлювати дітей з довкіллям. Це комплекс різноманітних пристроїв, світлотехнічних, звукових посібників та апаратури, що використовуються у навчально-виховному процесі з метою передавання і збереження навчальної інформації, контролю за ходом її засвоєння, формування і закріплення знань, умінь і навичок. До ТЗН входять засоби, які опосередковано відображають довкілля: візуальні (екранні: кінофільми, відеофільми, діапозитиви, кінофрагменти, кінокілцівки), аудіальні (звукозаписи, магнітні записи, грамзаписи, радіопередачі тощо), аудіовізуальні (відео-записи, телепрограми тощо), маніпуляційні (тренажери), автоматичні (комп'ютерна техніка з матеріалами).

У дошкільних закладах широко використовуються звукозаписи, грамзаписи, магнітні записи, платівки, радіопередачі і телепередачі для дітей, відеозаписи, кінофільми.

В останні роки майже в усіх дошкільних навчальних закладах використовують комп'ютери зі спеціальними ігровими і навчальними програмами; створюють комп'ютерні кабінети, а також лінгафонні кабінети для навчання дітей рідної та іноземних мов. Зауважимо, що в роботі з дітьми дошкільного віку не можна захоплюватися технічними засобами навчання, особливо телепередачами і комп'ютером, вони шкідливі для дитячого зору, швидко стомлюють дітей. Вихователь повинен раціонально використовувати ТЗН, чергувати їх залежно від мети і змісту навчання, контролювати розумове навантаження таким чином, щоб використання кожного з означених засобів у роботі з дітьми в довкіллі було ефективним.

3.1.1. Картина як ефективний засіб ознайомлення з довкіллям

Картина – один з головних атрибутів навчального процесу на етапі дошкільного дитинства. Її позитивні якості, переваги над іншими дидактичними засобами досить детально розкрито в методичних посібниках та підручниках з педагогіки (М.М.Коніна, Е.П.Короткова, Л.О.Пен'євська, О.Й.Радіна, Є.І.Тихеєва, С.Ф.Русова та ін.). Коротко можна визначити лише основні. Їх відображено на рисунку (див. рис. 3.1).

Рис. 3.1. Значення картини як дидактичного засобу освіти дошкільників

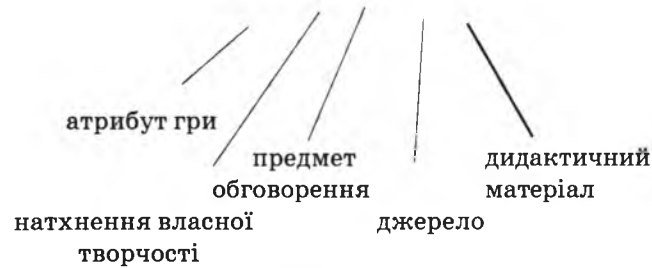
Картини, картинки, ілюстрації до літературних та фольклорних творів застосовують в освітньому процесі як

засіб розумового (ознайомлення з довкіллям, розвиток уяви, сприймання, уваги, мислення, мовлення, формування інтелектуальних здібностей, сенсорний розвиток), естетичного (розвиток художньо-естетичного сприймання, формування емоційної чутливості, збагачення емоційно-чуттєвої сфери) та мовленнєвого виховання (розвиток художньо-комунікативних здібностей, стимулювання ініціативи висловлювання, опанування різних типів зв'язного мовлення).

Картини як засіб ознайомлення з довкіллям та виховання дітей класифікують за різними ознаками. Визначимо лише окремі з них (див. рис. 3.2).

Картини за способом функціонального застосування

Картини за тематикою

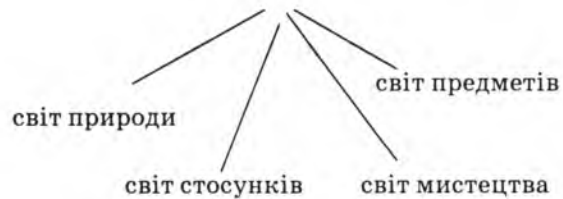

Рис. 3.2. Види картин, що використовуються в освітньому процесі дошкільного закладу

Картини для використання у роботі з дітьми розрізняють за такими критеріями: *формат* (демонстраційні та роздаткові), *тематика* (світ природний або предметний, світ стосунків та світ мистецтва), *зміст* (художні, дидактичні; предметні, сюжетні), *характер* (реальне, символічне, фантастичне, проблемно-загадкове, гумористичне зображення) та *функціональний спосіб застосування* (атрибут для гри, предмет обговорення у процесі спілкування, ілюстрація до літературного чи музичного твору, дидактичний матеріал у процесі навчання або самопізнання довкілля тощо). У вітчизняній та зарубіжній психології (дослідження Г.О.Люблинської, В.С.Мухіної, Г.Т.Овсепян, С.Л.Рубінштейна, Біне, В.Штерна та інших) існують різні підходи до пояснення особливостей сприймання та розуміння

дітьми змісту картин, водночас загальним для цих підходів є визначення певної періодизації у розвитку готовності дитини до сприймання картини, яка проходить три стадії: називання або перелічення, опису та інтерпретації.

Учені визначають низку чинників, що впливають на глибину та адекватність сприймання дітьми картин. З-поміж них: рівень художньо-естетичного сприймання дитини, її життєвий та художній досвід, доступні для розуміння зміст і тематика картини, а також правильно організований процес розглядання картини. Особливості сприймання та усвідомлення дітьми картин враховуються у методиці навчання дітей розповідання за змістом картини.

Численні спостереження та аналіз роботи вихователів з картою дали змогу виокремити типові помилки щодо організації процесу сприймання дітьми картин.

— Запитання – майже єдиний методичний прийом у першій частині заняття.

Дошкільнятам важко перебувати тривалий час у статичному положенні, яке вимагає бесіди за запитаннями. Застосування ігрових прийомів, емоційно-образних пластичних етюдів, творчих завдань тощо активізує процес сприймання, сприяє підвищенню його результативності.

— Кількість запитань добирається за принципом “Чим більше, тим краще”.

Кількість запитань за змістом картини залежно від віку дітей може змінюватися від 3–4 у молодшому віці до 8–10 – у старшому. Важлива не кількість, а їх різноманітність.

— Переважна більшість запитань мають репродуктивний характер, тобто є запитаннями про очевидне. Надмірне захоплення ними гальмує процес мислення, гасить інтерес до картини.

Запитання за змістом картини мають збуджувати думку. Дітям подобається відчувати себе розумними, їм до вподоби всілякі несподіванки, загадки. Саме пошукова діяль-

ність є більш природною для дошкільного віку. Отже, не слід надавати перевагу запитанням про очевидне навіть у молодшому віці. Запитання слід ставити таким чином, щоб примусити дитину шукати відповідь через аналіз побаченого.

— Вихователі нерідко добирають типові, трафаретні запитання, пов'язані з констатацією того, що зображено на картині, та встановленням найпростіших зв'язків між елементами зображення.

Шаблонні, трафаретні запитання за змістом картини роблять хід заняття від початку приреченим, причому стає неможливою будь-яка ініціатива, зайвою виявляється й активність та самостійність, оригінальність думки кожного учасника заняття. У такому пасивному інтелектуальному, емоційному стані навряд чи варто чекати від дітей цікавих власних розповідей. Вони виявляються спроможними лише наслідувати зразок розповіді вихователя та чекати, нудьгуючи, закінчення заняття.

Отже, маючи за мету активізацію інтелектуальної та мовленнєвої діяльності дітей у процесі сприймання картини, необхідно ретельно продумати першу частину заняття.

3.1.2. Методика застосування карт розумових дій на різних видах занять

Ефективним способом формування системності знань на основі інтеграції змісту дошкільної освіти є застосування методу інтелектуальних карт (mind-maps) або карт розумових дій (визначення Т.Бьюзена).

Останнім часом інтелектуальні карти як засіб організації навчально-пізнавальної діяльності широко застосовуються у різних ланках вітчизняної та зарубіжної освіти і отримали багато різноманітних визначень. Так, у вищій

школі спосіб застосування цих карт-схем має назву метод концептуальних карт (Л.Карпинська, Н.Іванченко, Л.Тархова та інші). Щодо середньої школи інтелектуальні карти мають назву схеми орієнтувальної основи дій ООД (Т.Лазарева), а також схеми розумових дій. Кожен з названих термінів, з одного боку, є синонімом інших, проте, на наш погляд, має певну специфіку.

У системі дошкільної освіти застосування схем, схематичних малюнків до останнього часу не отримало широкого поширення, лише в контексті екологічного виховання вихователі застосовують окремі схеми для пояснення складних природознавчих понять. У методиці розвитку зв'язного мовлення дітей в окремих авторських технологіях також застосовувалися схеми, які дозволяли зберегти логіку побудови описової розповіді, повідомлення чи міркування. Проте системних карт, якими, по суті, є карти розумових дій, у дошкільній освіті не застосовували. Отже, запропонована методика та розроблений авторами атлас карт розумових дій може допомогти вихователям та вчителям початкової школи оптимізувати навчально-пізнавальну діяльність за рахунок унаочнення послідовності пошуково-орієнтувальних дій, встановлення взаємозв'язків різноманітних понять. Розкриємо сутність цього поняття.

Інтелектуальна карта є, по суті, структурно-логічною схемою змістовно-процесуальних аспектів вивчення певної теми, у якій у радіальній формі відбиваються зв'язки ключового поняття, що розташовується у центрі, з іншими поняттями цієї теми (проблеми), та складає з ними нерозривну єдність. Така карта дає змогу майже на кожне поняття дивитись крізь призму його міжсистемних зв'язків, вони стають для того, хто навчається, наочними, очевидними.

Термін “схема орієнтувальної основи дій” підкреслює організаційно-спрямовуючу функцію інтелектуальних карт,

адже у процесі їх побудови, складання людина не лише відтворює власне уявлення щодо міжсистемних зв'язків ключового поняття з іншими, а певним чином усвідомлює логічну послідовність пошуково-орієнтувальних дій, тобто краще засвоює не тільки саме знання, а й опановує способи його здобуття. Така карта складається за активною участю дітей на їхніх очах, охоче дітьми коментується, багаторазово удосконалюється, доповнюється у різних формах життєдіяльності. Наприклад, карта, складена дітьми середньої групи разом з вихователем, у наступному навчальному році може бути оглянута цими самими дітьми, проаналізована та доповнена чи навіть суттєво змінена. Отже, для визначення названого засобу наочного навчання дітей пропонуємо застосовувати терміни *інтелектуальні карти* чи *карти розумових дій*.

Водночас для оптимізації навчально-виховного процесу в дошкільному закладі, педагогу також потрібен інший тип – *концептуальні карти*. Нагадаємо, що поняття “концепція” означає певний спосіб розуміння, трактування будь-якого предмета, явища, процесу, погляд на предмет чи явище. Педагогу така карта дає змогу вибудувати логіку вивчення певної теми, враховуючи різні її аспекти, реально інтегруючи зміст освіти. Наявність концептуальних карт дає змогу вибудувати в логічній єдності цикл тематичних занять (уроків), що максимально повно розкривають тему. Концептуальна карта складніша за карту розумових дій, адже вона відбиває значно більше інформації, ніж вихователь може використати на своїх заняттях. Водночас це поширює його можливості щодо багатоваріантної організації змісту.

Зауважимо, що дехто з педагогів, поверхово ознайомившись з технологією застосування інтелектуальних карт, відмахується від неї, мовляв, вона повторює відому їм методику “словникових гнізд”, у яких також від ключового слова утворюється система взаємопов'язаних за певними

лексико-граматичними ознаками слів. Схожість існує лише зовні. Карта інтелектуальних дій складніша, вона відбиває глибинні зв'язки більш складного плану – філософські, соціально-культурні тощо. Так, якщо ключовим поняттям карти є поняття “гості”, стає очевидною необхідність пов'язати його з такими поняттями, як свято (причина для гостювання), традиції гостинців, очікування господарями, приготування, привітання, пригощання, розвага гостей, культура гостювання тощо. За кожним із названих складових стоїть також певна сукупність інших уточнюючих понять. Так, усвідомлення сутності ключового поняття вимагає визначення важливих його ознак, якими *гість* відрізняється від *не гостя* (святкове вбрання, наявність гостинця, настрій, налаштований на свято гостювання, тощо). Отже, карта-схема орієнтує педагога і дітей на засвоєння не відокремленого, теоретизованого знання, а на життєву ситуацію, освоєння якої надає дитині життєвих компетенцій. Отже, карта – є динамічним явищем, вона постійно змістовно змінюється у кожній конкретній навчальній ситуації, відповідно тому, як змінюватиметься логіка самого заняття, організація процесу пізнання.

Є певні труднощі у визначенні приналежності методу застосування інтелектуальних карт до відомих класифікацій методів навчання. Адже сама карта є наочним засобом, оскільки наявно представляє дітям взаємозв'язки понять теми, основні логічні блоки, містить малюнки, картинки, а спосіб застосування цього засобу можна класифікувати як наочний метод. Проте складання карти відбувається у процесі обговорення, полілогу, у якому діти як співрозмовники обмінюються думками, міркуваннями, висловлюються пропозиції, варіанти відповідей. Під час колективного обговорення карти діти включаються у різні види діяльності (малювання, розігрування ситуацій, виконання завдань за предметними картинками, створення рухливих образів

тощо). Отже, метод інтелектуальних карт можна віднести до класу комбінованих методів навчання.

Розглянемо детальніше методику роботи з картою розумових дій на занятті. Зауважимо, що використання інтелектуальних карт буде ефективним для будь-якого виду заняття, адже цей метод виконує передусім смислоутворюючу функцію, задає смисли всій навчально-пізнавальній діяльності. Особливого значення застосування карт набуває на заняттях інтегрованого типу – ключове слово схеми становить смисловий стрижень, навколо якого і відбувається об'єднання різних видів діяльності та галузей знань.

Сутність запропонованого підходу виявляється у тому, що педагог, обираючи тему-образ заняття, від початку сприймає обрану тему як багатозначне, багатоаспектне поняття (явище). На етапі підготовки до заняття він складає концептуальну карту (тепер можна скористатись необхідною схемою із запропонованого нами атласу карт), вирішує, які елементи її складатимуть інтелектуальну карту, що буде складатися на занятті, відповідно робить заготівки, готує демонстраційний та роздатковий матеріал. Вихователь повинен бути готовим до того, що на самому занятті діти можуть запропонувати власну логіку міркувань, і, можливо, заготовлену схему доведеться дещо змінити.

Про ключове слово вихователь повідомляє дітям на початку заняття, коли пропонує подумати знайоме це слово дітям, чи ні, як діти його розуміють, з якими словами це слово “дружить”. На аркуші (ватман, старі шпалери) посередині педагог друкує ключове слово, від якого проводить лінії-стежинки в різні боки. Діти можуть допомагати вихователю надрукувати слово, сприймають його цілісний образ, що сприяє легкому, невимушеному його запам'ятовуванню. Таким чином, діти поступово можуть навчитися “читати” слова без спеціального навчання. Кожна стежинка закінчується словом, логічно пов'язаним із ключовим. До

кожного цього слова діти можуть намалювати картинку-ілюстрацію чи інший смисловий образ. Відтак, схема стає живою, наочною, а сам процес її складання надає ходу заняття динамічного та діалогічного характеру.

Робота зі схемою може відбуватися за такими логічними кроками, проте зміст роботи на кожному етапі визначається інтересами дітей (саме вони вирішують, якою стежинкою на мапі-схемі можна рухатися далі), можливостями конкретної групи та тим робочим змістом, яким насичує заняття вихователь.

Перший крок – термінологічний. Відразу означимо – назви умовні, кожен педагог їх може назвати по-своєму. Мета цього етапу роботи – зосередити увагу дітей на ключовому слові, презентувати його та те (ті) поняття, що за ним стоїть, як об'єкт роздумів та спостережень, разом з дітьми сформулювати понятійне поле, насичене численними словами, що утворюють різні смисли ключового поняття. Впродовж заняття схема може доповнюватися, тобто перше коло слів може розростатися, збільшуватися за рахунок уточнень.

З-поміж способів роботи на першому етапі – бесіда, полілог, гра “запитання-відповіді”, малювання символічних зображень названих слів, застосування інших способів їх втілення (наприклад, показати пальчиками, зобразити в русі, жестах, знайти серед інших відповідну картинку тощо). Результатом першого етапу має бути складений разом з дітьми, записаний та домальований перший варіант мапи-схеми. Щодо малювання, то діти можуть малювати по черзі на самій мапі або на невеличких аркушиках, а потім приклеювати свої малюночки (попередньо їх можна вирізати для економії місця) на загальну схему.

Наступний крок – художньо-лексичний. Мета другого етапу полягає в уточненні значень слів-понять, у вправлянні дітей у складанні словосполучень, фраз, пошуку відповід-

них смислів у художніх, зокрема літературних та фольклорних творах. На цьому етапі перше коло слів-малюнків може збільшитися, поширитися. Так, за словом “погода” можуть з’явитись слова *дощ, вітер, сонце* (інший варіант: *тепла, холодна, морозна, спекотна* тощо), за словом “дощ” – *парасолька, калюжі, хмарки, плащі, гумові чобітки* до слова “дощ”, яке вже було на схемі. Вихователь може застосувати такі методи та прийоми: читання та розповідання, хороше промовляння чистомовок, коротких віршів, текстів, що супроводжуються пальчиковими рухами, загадування загадок, лексико-граматичні вправи. Причому педагог намагається розгорнути смислове поле на якомога ширшому матеріалі – про природу, світ людських стосунків, математичні відношення; намагається задіяти художні уявлення, сенсорні відчуття дітей. Тобто інтегрує змістовий матеріал заняття.

Третій крок – тілесно-орієнтований або руховий – виокремлено свідомо, але на занятті він може знайти місце в кожній його частині, коли вихователь відчуває потребу задіяти рух для збереження загального ритму, темпу заняття. В ігровому арсеналі є безліч ігор, які тематично можуть бути близькими ідеї заняття. Крім того, це можуть бути різноманітні рухові вправи, у яких діти за допомогою власного тіла можуть відобразити певні смисли. Не можна ігнорувати цю складову заняття, адже групова робота над складанням карти, цілеспрямована навчально-пізнавальна діяльність вимагають значного емоційного, розумового, а також фізичного навантаження, тому “емоційні сплескування”, рухова активність має надзвичайно важливе значення для забезпечення працездатності дітей.

Останній крок заняття має бути зорієнтованим на створення спільного кінцевого продукту, тому він може бути названий продуктивний чи проектувальний залежно від цілей, визначених педагогом. Мета цього етапу –

об’єднати дітей спільною діяльністю, збагатити досвід активної участі у взаємодії з однолітками та дорослими, вправлятися в ініціюванні власних ідей, дій, навчитися домовлятися, наполягати, тобто діяти разом. Спільний результат, разом створений продукт викликає радість і залишається у пам’яті дитини. Це може бути невеличка інсценівка, виготовлення колажу, заповнення групового часопису, соціально-ігрове проектування тощо.

Продемонструємо можливі варіанти роботи над складанням карти з теми “ДОМІВКА” (див. рис. 3.3). Зазначимо, що робота над складанням цієї карти може бути справою не одного заняття, а циклу занять, об’єднаних смисло-утворюючою ідеєю, яку вихователь прагне донести до дітей – для кожного живого домівка – найважливіше місце, його треба берегти і цінувати. Всі навчальні завдання, “предметні” знання є другорядними відносно цієї ідеї, вони є важливим засобом її осмислення і засвоєння.

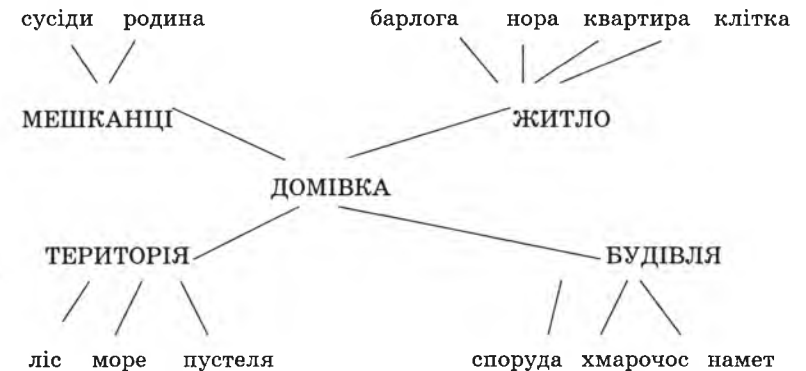

Рис. 3.3. Схема розумових дій з теми “Домівка”

На першому етапі роботи над поняттям *домівка* вихователь уточнює, який смисл діти вкладають у це слово, може

запропонувати намалювати, відобразити своє розуміння цього поняття. Працюючи у напрямі “домівка – це житло” педагог може запропонувати дітям гру “Знайди своє житло”, завдання на систематизацію предметних картинок, гру з м’ячем “Хто де живе?”, може запропонувати дітям читання фрагментів художніх текстів, у яких йдеться про різні види житла, загадати загадки тощо. Не менш змістовним може бути опрацювання наступного напрямку “будинки – це споруди”, адже можна не лише обговорити з дітьми форму, розмір, матеріали, з яких виконують різні споруди, але й провести експеримент, щоб переконатись у доцільності (недоцільності) певного матеріалу, форми і розміру для конкретної споруди. Коментований розгляд ілюстративного матеріалу з обговоренням функціонального призначення будівель (завод, аптека, багатоповерховий будинок, крамниця, дитячий садок), ігри з елементами конструювання з різноманітного матеріалу, оздоблення (малювання, ліплення) зображень різноманітних споруд, пригадування казкових споруд (теремок, рукавичка, палац, хатка тощо), розглядання книжкових ілюстрацій, полілог з теми “Що в будівлі найважливіше, без чого будівля перестає бути такою?”, рольова гра “Замовлення у майстра”, проблемні ситуації – неповний перелік тих способів, за допомогою яких можна розкрити цей аспект.

Домінантною ідеєю наступного напрямку “Домівка як територія” є екологічна, адже в цьому випадку вихователь намагається представити дітям ліс (море, степ, пустелю тощо) як систему, у якій кожен елемент залежить від благополуччя інших. Доцільною буде проектна діяльність, колективне виконання колажу, складання набірних полотен, спільна робота над книжкою з картинками, малюнками, випуск листівки, газети тощо.

Соціально-етичною спрямованістю характеризується останній напрям, адже йдеться про стосунки, взаємини мешканців будинків, культуру гуртожитку. Обговорення дітьми правил, законів, алгоритмів можливих дій, обігру-

вання різноманітних ситуацій, бесіди за змістом прочитаних художніх творів і ще багато чого іншого може застосувати вихователь у роботі з дітьми. Отже, інтелектуальна карта, як бачимо, допомагає тримати за допомогою наочних засобів смислову сутність заняття чи навіть циклу занять, сприяє розвитку системного мислення.

3.2. *Форми ознайомлення дітей із довкіллям*

3.2.1. *Сучасні підходи до таксономії навчально-розвивальних занять з дітьми*

Форма – це зовнішнє вираження певного змісту. Форма навчання – це навчально-виховний процес у загальноосвітніх закладах різного типу (у тому числі, в дошкільному закладі), що здійснюється з групою дітей чи індивідуально. Це зовнішній вираз узгодженої діяльності педагога і дітей, що здійснюється у певному порядку і режимі. Форми навчання класифікуються залежно від критерію, що покладено в їх класифікацію.

Основною формою навчання дошкільників у процесі організованої пізнавальної діяльності було й залишається заняття. Це поняття багатьма трактується по-різному. Досить поширеним є підхід, за якого заняття сприймається як урок з формування нового знання, такий, як у школі. Мотивуючи свої дії тим, що дітей необхідно готувати до школи з пелюшок, щоб у школі було легше (запитання – кому?), вихователі, які обстоюють цю позицію, старанно втілюють у занятті всі ознаки шкільного уроку: дисципліну, монологізовану форму проведення (“Діти, замовкніть, послухайте уважно МЕНЕ”), мінімум нерегламентованої фізичної, емоційної активності з боку дітей. Існує підхід, що є протилежністю означеного – “заграти” заняття, перетворити його або в шоу, або в іншу розвагу, головна мета якого –

виключно задоволення. Не станемо сперечатися, такі заняття також потрібні. Проте не як постійна форма організації пізнавальної діяльності дітей.

Отже, є необхідність розібратись передусім із термінологією. Що таке сучасне заняття у сучасному дошкільному закладі? Які види й типи занять описано в літературі та реально діють у дошкільних закладах?

Динамічні, тематичні, інтегровані, комбіновані, комплексні, сюжетні, сюжетно-ігрові, літературні, художні – ось неповний перелік занять, які зустрічаються у періодичній літературі. Пропонуємо упорядкувати його та охарактеризувати основні види занять з різних позицій.

Передусім необхідно розглянути заняття з позиції спрямованості змісту. Традиційно в дошкільному закладі найпоширенішими були і залишаються односпрямовані заняття, тобто такі, зміст яких лежить у площині однієї галузі знань, та хід заняття відбувається у межах одного виду діяльності, хоча можуть застосовуватись й інші види дій. Традиція використання односпрямованих або предметних занять походить ще з початку двадцятого століття, коли для побудови навчально-виховного процесу в дошкільному закладі (суспільна система дошкільного виховання ще тільки складалась) було вжито шкільний предметний підхід.

Предметне заняття має як сильні, так і слабкі боки. Позитивним є те, що більшість предметних занять, які є, по суті, навчально-пізнавальними дозволяє формувати в дошкільників чітку систему уявлень, знань, певні вміння й навички в межах окремих освітніх галузей (математики, розвитку мовлення, ознайомлення з природою, образотвірчій діяльності тощо). Для дошкільника, який лише починає знайомитись зі світом, це є життєво необхідним. Водночас на предметних заняттях пріоритетною залишається переважно навчально-дисциплінарна модель взаємодії,

домінує пояснювально-ілюстративний метод навчання, що може спричинити, а у практиці дошкільних закладів не рідко й спричинює зниження пізнавального інтересу, формування у дошкільників інтелектуального споживацтва.

Предметні заняття розрізняють за провідним видом діяльності – мовленнєве, математичне, природознавче, валеологічне, музичне, фізкультурне та інші. Такі заняття супроводжуються вказівкою на наявність певної тематики. Втім нерідко вихователі, вказуючи на тему предметного заняття, у формулюванні назви заняття підкреслюють не змістову його спрямованість (“Гості”, “Будуємо дорогу”, “Осінь-чарівниця”, “Ти та я – дружна сім’я”), а провідний вид діяльності, наприклад, “Формування вимови звука “К”, “Розповідання за картиною “Кішка з кошенятами”, “Читання української народної казки “Коза-дереза”, “Переказ казки М.Коцюбинського “Про двох цапків” та інші. У такому випадку ми вказуємо на те, чим будемо займатись з дітьми на занятті, а не на те, якої мети в засвоєнні певного компонента уявлень про довкілля прагнемо досягти. Подекуди в назві занять вихователі висувають недоречні гасла: “Ім’я за ім’ям – дорогою життя!”, або таке формулювання, яке б більше підійшло для назви методичного семінару, батьківської конференції тощо: “Використання народно-прикладного мистецтва в естетичному вихованні дітей”, “Застосування інтерактивних методів навчання дошкільнят”. У таких випадках очевидно, що вихователі забули, для кого проводиться таке заняття.

Зауважимо, що предметне заняття може бути *тематичним*, якщо всі завдання, які планується вирішити в ході заняття, педагог підпорядкує розкриттю певної теми засобами конкретної діяльності, наприклад, заняття з формування елементарних математичних уявлень з теми “На гостинах у ведмедів” (за мотивами казки “Три ведмеді”), у ході якого через різні складові математичної галузі

(форма, величина, лічба, просторе орієнтування) буде реалізовано тему гостин. Проте предметне заняття може і не бути тематичним, більшість повсякденних занять, які проводять вихователі, саме такі. На них просто вирішуються чергові програмні завдання відповідно до виду заняття. Начебто й відбувається освітній процес: проводяться заняття, виконується щоденна навчальна робота. А втім бажаного результату, що б вплинув на сформованість життєздатності дошкільнят, таке навчання не дає, кінцева мета залишається не досягнутою, адже в більшості випадків у побудові навчального процесу в дошкільних закладах далекі цілі навіть не визначаються, більшість вихователів бачить і реалізує конкретну тактичну ціль конкретного заняття без намагання досягти зв'язку з іншими видами занять, без загальної націленості на той результат, який має бути досягнутим на виході. Цей кінцевий результат ніким серйозно не осмислюється і не моделюється. На жаль, нерідко навчально-виховний процес у дошкільних закладах відрізняє відсутність цілісності, системності. Ключові елементи освітнього процесу як системи (цілі, завдання, форми, методи, засоби, принципи, кінцевий результат) не сприймаються педагогами (в переважній більшості) як цілісна єдність. Більшість вихователів, а нерідко і керівників дошкільних закладів суто формально підходять до реалізації принципу системності в побудові освітнього процесу.

Сучасна дидактика оголосила одним із провідних в організації освітнього процесу принцип інтеграції, реалізація якого дає змогу забезпечити системність знань дітей. Відтак, поширюється практика впровадження паралельно з предметними різноспрямованими або міжпредметними заняттями, зміст яких об'єднує різні галузі знань та види діяльності. До цієї групи можна віднести інтегровані та комплексні заняття. Найкраще їх специфіка усвідомлюється у зіставленні з односпрямованими заняттями (див. рис. 3.4).

У процесі предметного заняття вихователь, здебільшого вирішує низку завдань, пов'язаних із засвоєнням однієї галузі знання.

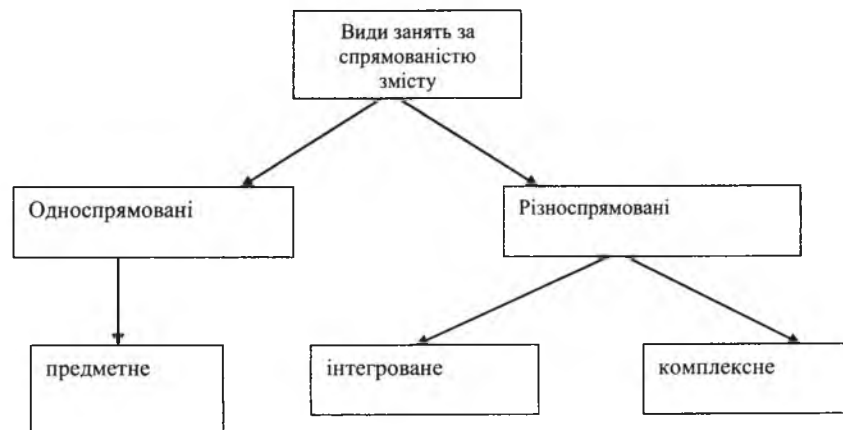

Рис. 3.4. Види занять за спрямованістю змісту

Перевага інтегрованого заняття полягає у можливості формування системного знання, оскільки задіяними виявляються елементи знань з різних галузей. Інтегроване заняття за рахунок поєднання різних видів діяльності та розширення інформаційного поля відрізняється збільшенням часових та просторових меж порівняно з традиційним предметним заняттям. Так, тривалість інтегрованого заняття у старшій групі може тривати до 40 хвилин, причому урізноманітнення способів навчання, регулярна зміна видів діяльності, емоційна насиченість заняття, – дають змогу зберегти високий рівень працездатності дітей і педагога.

Інтегроване та комплексне заняття передбачають об'єднання знань різних галузей та видів діяльності, що є

більш природним для синкретичної природи дошкільника, проте в кожному виді об'єднання відбувається по-різному.

Інтегроване заняття – це заняття, спрямоване на розкриття цілісної сутності певної теми засобами різних видів діяльності, що об'єднуються у широкому інформаційному полі заняття через взаємне проникнення та збагачення.

Комплексним є заняття, спрямоване на різнобічне розкриття сутності певної теми засобами різних видів діяльності, що послідовно змінюють один одного.

В *інтегрованому* занятті об'єднання відбувається з проникненням елементів однієї діяльності в іншу, тобто межі такого об'єднання розмиті. На такому занятті майже неможливо, принаймні, дуже важко відокремити один вид діяльності від іншого (спробуйте відділити математичну компоненту від природознавчої та образотворчої, коли дитина викладає з семи паличок будиночок для жирафа чи змії. Ця діяльність характеризується єдністю, цільністю). У *комплексному* занятті одна діяльність змінює іншу і цей перехід відчутний: помалювали, тепер пограємо, а потім послухайте казку. Комплексне заняття нагадує багатшаровий пиріг, у якому кожен з прошарків залишається відокремленим. Щодо тематики цих видів занять, то зауважимо, що, якщо предметне заняття може і не бути тематичним, а лише спрямованим на розв'язання певного ряду навчальних завдань, то інтегроване і комплексне заняття не тематичними бути не можуть. Інтегроване чи комплексне заняття обов'язково тематичне, оскільки тема в такому занятті виступає стрижнем, ключовою ідеєю, віссю, навколо якої відбувається об'єднання різних видів діяльності та різних галузей знань. Переконані, що правильно визначена тема заняття, інтегрованого чи предметного, приводить до загального смислоутворюючого ефекту, піднімає мислення дітей на більш високий рівень, допомагає дітям усвідомити взаємопов'язаність усього з усім.

Адаптуючи класичну модель класифікації за дидактичними цілями, виокремимо заняття з формування нових знань, заняття на закріплення раніше засвоєних знань та заняття з контролю за якістю засвоєння знань, умінь, навичок, які традиційно в дошкільній дидактиці називають підсумковими (див. рис. 3.5).

Рис. 3.5. Види занять за дидактичними цілями

До групи занять з формування нових знань належать односпрямовані, тобто предметні заняття, націлені на вирішення конкретних навчальних, розвивальних завдань, на формування нових умінь, ознайомлення з новою для

дітей інформацією. За характером діяльності це можуть бути *навчально-ігрове* чи *навчально-пізнавальне* заняття. Навчально-ігровим є заняття, у якому для вирішення навчальних завдань (тобто навчити чогось) активно застосовують елементи ігрової діяльності.

В основу такого заняття може бути покладено ігровий чи літературний сюжет, у який вплетені різноманітні навчально-розвивальні завдання, вправи, монологізовані фрагменти, через які вихователь повідомляє дітям про невідоме чи маловідоме. Навчально-пізнавальне заняття за характером діяльності наближено до урочного типу, тобто спрямоване на виконання визначених програмою завдань.

Аналіз теорії і практики сучасної дошкільної освіти дає змогу узагальнити досвід проведення навчально-пізнавальних завдань і виокремити заняття, побудовані на основі застосування дидактичного матеріалу (наприклад, дидактична гра; заняття із застосуванням дидактичної наочності), на основі художнього тексту (за мотивами казки, на матеріалі ігрового вірша тощо), та з елементами експериментування. На основі вже сформованих раніше знань і вмінь діти виявляють здатність і готовність до самостійної пізнавальної діяльності під керівництвом педагога. Найсприятливіші умови для цього створюють різноспрямовані заняття – інтегровані та комплексні. Для того, щоб дитина відчувала себе впевненішою, виявляла пізнавальну активність, щире зацікавлення у ході заняття, вона повинна мати певну базу сформованих раніше знань, уявлень, умінь, за допомогою яких вона зможе встановлювати нові взаємозв'язки, обирати з власного арсеналу найдоцільніші способи дії. Правильно побудоване інтегроване чи комплексне заняття має величезний розвивальний ефект передусім за рахунок того, що вихователь відступає на задній план, виконуючи функції диригента, надає можливості дітям для виявлення самостійності у виборі рішен-

ня, відповіді на “хитре” запитання, прояву вмілості, реактивності мислення тощо. Подаємо стисло план проведення інтегрованого заняття з теми “Яблуко”, метою якого є допомогти дітям усвідомити функції чуттєвого сприймання у становленні цілісного образу предмета чи об'єкта, опанувати способи символізації думки.

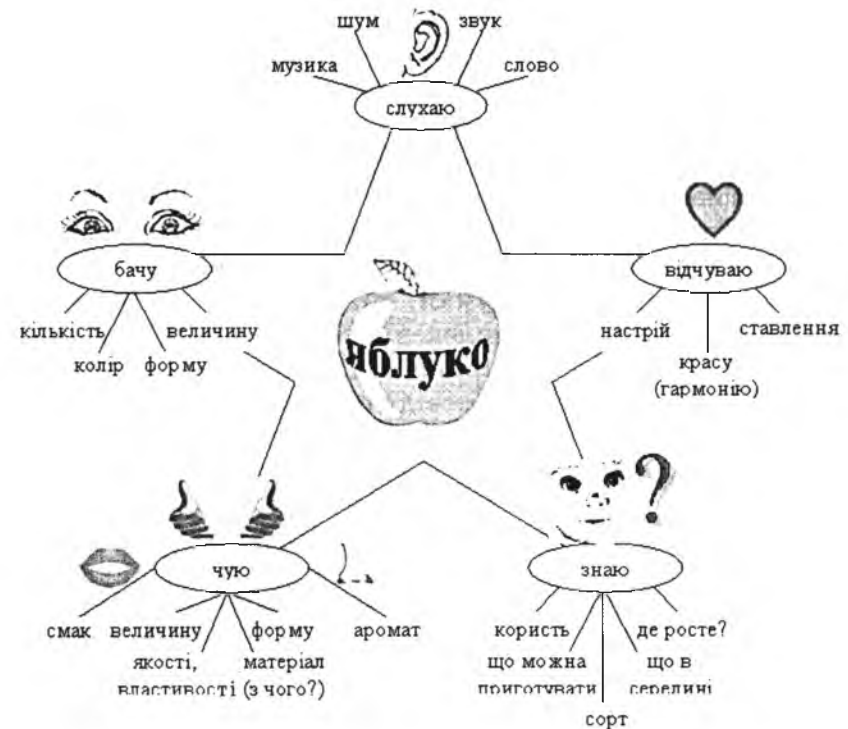

Рис. 3.6. Інтелектуальна карта до інтегрованого заняття з теми “Яблуко”

Змістова частина заняття організується за допомогою карти інтелектуальних дій, яка наочно демонструє дітям

цілісну картину пізнавальних дій навколо яблука. Вихователь не просто демонструє готову карту, вона створюється на очах у дітей та з їхньою активною участю (див. рис. 3.6). Вихователь пояснює дітям, що за допомогою органів почуттів, можна здобути різноманітні знання та відчуття про будь-який предмет. Щоб визначити форму, величину, колір, кількість предметів, діти, принаймні, повинні мати первинні *уявлення* про названі характеристики предметів, хоча б елементарні *вміння* обстежувати, а також певний досвід дослідної діяльності. Під керівництвом вихователя, об'єднуючись у пари, трійки, діти символічно позначають різні якості та властивості яблука, попередньо обговоривши, як вони це будуть робити.

Для такої підгрупової роботи вони також повинні мати хоча б якийсь досвід соціальної взаємодії, уміння будувати діалог, обстоювати свої думки, ініціювати власні дії тощо. Отже, інтегровані та комплексні заняття спрямовані переважно на уточнення, закріплення, збагачення сформованих раніше знань, умінь, досвіду пізнавальної діяльності.

До занять другої групи належать сюжетно-ігрові заняття, які відрізняє наявність єдиної сюжетної лінії, що є стрижнем усього заняття та визначає його логіку. Ігрові елементи можуть бути представленими театралізацією, драматизацією, ігровими ситуаціями, рухливими, словесними іграми тощо. Сюжет заняття може бути підказаний змістом будь-якого літературного чи фольклорного твору. Наприклад, за мотивами української казки "Рукавичка". Пригадавши сюжет відомої казки, діти під керівництвом вихователя створюють дошку оголошень у лісі, на яку вміщують повідомлення про різні знахідки (можна почати з тієї самої рукавички, яку звірі по черзі знаходили на галявинці та прагнули знайти її господаря). Оголошення для дошки можуть супроводжуватися малюнками, розрахунками (вказівками на кількість, розмір, форму тощо).

Педагог організує розігрування діалогових ситуацій (розмова по телефону, зустріч, допомога тощо). Змістова спрямованість сюжету заняття може бути визначена будь-якою життєвою ситуацією, наприклад, відвідування крамниці (ярмарку, виставки, базару), святкування дня народження, мандрівка, організація роботи ательє, служби спасіння "911", бюро знахідок, підготовка циркової вистави тощо.

Цей вид заняття має свої характерні особливості. По-перше, всі навчальні, розвивальні завдання вирішуються у процесі розгортання сюжету, під час ігрової ситуації, тобто приховані від дітей, що дає змогу забезпечити високий рівень пізнавальної активності та інтересу протягом всього заняття. По-друге, характерною є логічна структура, що складається із вступної частини – входження у сюжет, визначення загальної мети руху (дій, пошуку тощо), розподілу обов'язків та ролей; основної частини – власне розгортання ігрового сюжету, виконання дітьми відповідних дій; та прикінцевої частини, у якій обов'язковим елементом є післядія, обговорення підсумків гри, складання карти, запису витрат, створення пам'ятного альбому чи щось інше. Сюжет передбачає застосування різних видів завдань, водночас дії дітей і вихователя у процесі виконання завдань не жорстко регламентовані, як у сценарному шоу-занятті. Сюжетне заняття вимагає облаштування середовища відповідно до задуму. Воно відбиває величезну внутрішню спільну роботу дітей і дорослих, не розраховану лише на зовнішній ефект. Сюжетне заняття має величезний розвивальний ефект й водночас дарує дітям задоволення від спілкування, смислоутворюючої взаємодії. Проте вихователь не може планувати його часто.

Ігрове заняття також відрізняється своєю специфікою. Передусім зазначимо, що, незважаючи на безперечне, безумовне домінування ігрових елементів у заняттях як формі навчання дошкільників, більшість вихователів, коли йдеться

про використання гри в навчальному процесі, забуває про єдність, цілісність її структури: задуму, ролей, сюжету, правил, дій, підсумків тощо, підпорядковує гру вирішенню навчальних завдань. І тоді ігрове заняття може стати заняттям з використанням ігрових елементів. Заняття-гра може бути побудовано на основі певного сюжету – ігрового. Окрім ігрового сюжету, це заняття повинно мати всі інші ознаки гри: ігрові ролі, ігрові правила, ігрові дії, підведення підсумків гри. На відміну від попереднього виду, заняття-гра має тренінговий характер, діти вправляються у застосуванні тих чи тих способів дії, закріплюють, уточнюють чи поширюють одержані раніше знання. Якщо в сюжетному занятті вихователь виступає ключовою фігурою, то в занятті-грі його роль – диригувати грою, допомагати дітям створювати та розгортати ігровий сюжет. Наведемо приклад організації такого заняття “Збори на острів”. Спонукаючи дітей до обговорення у першій частині гри списку необхідних речей, вихователь не заперечував проти тих речей, які в ситуації життя на острові вбачалися зайвими (холодильник, ліжко, кашпо з кімнатною квіткою та інше). Пізніше, на наступних етапах гри діти самі зрозуміли свої помилки та виправили їх.

До третьої групи – занять, спрямованих на здійснення контролюючо-оцінної діяльності, належать заняття-змагання, заняття-шоу та ігрові заняття. Заняття-змагання не обов’язково має спортивний характер. Це можуть бути інтелектуальні змагання – турнір знавців чи вікторина з будь-якої галузі знань. Це може бути художній конкурс, виставка, учасники якої демонструють свої художні таланти. Зауважимо, що, враховуючи психологічні особливості дітей дошкільного віку, доцільність занять-змагань очевидна лише стосовно старших дошкільників, причому саме процес презентації досягнень, а не результат повинен домінувати.

Останнім часом у дошкільних закладах набули особливої популярності заняття-шоу як вид підсумкового, зразково-показового заняття. Цей вид занять легко розпізнати навіть уже за типом запису, який нагадує сценарій: ведуча, Баба Палашка, Дідусь, Весна, перша дитина, друга дитина, грибок-мухомор, лісовик тощо. Для кожного визначено слова, які необхідно промовити, щоб витримати загальну сюжетну лінію. Це заняття для гостей, діти на ньому – глядачі. Відтак, непередбачені дії дітей та інших учасників шоу не схвалюються, отже, відразу гаситься, випадковості виключаються. Кожному відведено своє місце й роль від початку.

Зазначимо, що заняття-шоу можна віднести до розряду розваг, оскільки воно насичене різноманітними сюрпризними моментами, концертними номерами. Подекуди в намаганні вразити глядачів, вихователі втрачають почуття міри, вносячи в репертуар заняття елементи дорослої культури. Таке заняття, дійсно, приносить дітям задоволення, от тільки розвивальний ефект його надзвичайно низький, та і часу, і сил на його підготовку витрачається дуже багато. Заняття-шоу влаштовують під час презентації досвіду роботи, на жаль, саме цей вид занять обирає більшість вихователів для відкритих показів, адже на першому плані – сам педагог (його артистичні здібності, майстерність, привабливість, виразність), а не діти. Переваги такого заняття полягають у тому, що діти одержують яскраві емоційні, можливо, навіть естетичні враження. Недоліки – в тому, що мовленнєва, інтелектуальна активність дітей на такому занятті не передбачається, отже, про його розвивальний ефект говорити не доводиться. Таке заняття вимагає також тривалої підготовки та виснажливих репетицій, фізичних та матеріальних укладень.

Охарактеризуємо сучасне заняття за такою ознакою, як доцільність способу організації дітей. За способом

організації заняття розподіляються на групові, чи супергрупові, тобто з усією групою дітей (традиційно такі заняття називаються фронтальними), підгрупові (чисельність дітей на таких заняттях складає від 8 до 15 дітей), у сучасних умовах це переважно з половиною групи; індивідуально-підгрупові (від 4 до 8 дітей) та індивідуальні (від 1 до 4-х). Співвіднесемо розглянуті вище види занять із запропонованою класифікацією. Звернемось до наступної схеми (див. рис. 3.7).

Рис. 9. Типи занять за способом організації дітей

Враховуючи вимоги до планування та організації освітнього процесу в дошкільних закладах освіти, кількість загально групових занять має бути значно зменшена. У традиційній практиці роботи дошкільних закладів згідно так званої сітки занять у старших групах їх не менше, ніж три-чотири на день. Ми вважаємо, що протягом дня достатньо планувати і провести одне групове заняття, одне підгрупове та одне індивідуальне заняття. Найдоцільнішим способом організації для інтегрованого чи комплексного

заняття є загальногруповий спосіб, оскільки вихователь застосовує різні види діяльності, що змінюють один одного, вживає різноманітні засоби, та за емоційною насиченістю таке заняття майже неможливо повторити двічі. Водночас більшість дітей вже опанувала ті чи ті способи дії, відчуває себе впевненіше і готова до більш самостійних дій під керівництвом педагога.

Щодо предметних, односпрямованих занять, то зазначимо, що, враховуючи дані психологічних, медичних та педагогічних досліджень, результати яких вказують на низький рівень розвитку психічних процесів у значного числа дошкільнят, розповсюдженість психічних порушень, і навіть патології, несформованість за різних причин навичок навчальної діяльності, характерну для багатьох дітей гіперактивність – з огляду на все це доцільніше предметні заняття проводити підгрупами, оскільки в умовах зменшеної кількості дітей, вихователю легше організувати індивідуальну роботу, надати допомогу, скоригувати свої дії щодо змісту та структури заняття.

Щодо індивідуальних занять, то значна кількість вихователів змішують поняття індивідуальна робота та індивідуальне заняття. На відміну від *індивідуальної роботи*, яка, по суті, є реактивною дією, тобто стосовно кожного окремого професійного випадку, які трапляються під час робочого дня безкінечно і вимагають відповідного реагування (Василько не вимовляє звук “К”, Марійку слід навчити ініціювати свої дії, пропонувати себе в якості ігрового партнера, Оленку слід вправляти в умінні стримувати агресивні прояви тощо), *індивідуальне заняття* можна визначити як дію сплановану, як важливий елемент системи навчання, що є незмінним для усіх дітей групи. Його відрізняє більша свобода у виборі часових та просторових меж, тобто індивідуальне заняття може проводитись у будь-який зручний для вихователя і дітей час (прийом, прогулянка,

самостійна діяльність, вечірній час), що дає можливість максимально враховувати індивідуальні особливості та потреби кожної дитини (для «совенят», наприклад, найбільш доцільно проводити індивідуальні заняття у другій половині дня).

Ми схарактеризували найпоширеніші види занять, у методичній літературі їх представлено значно більше, що, з одного боку, свідчить про творче ставлення теоретиків та практиків до форм організації навчальної діяльності дошкільників, з іншої, – вносить плутанину у свідомість вихователів, ускладнює впровадження принципу інтеграції, який є одним з ключових принципів побудови освітнього процесу в сучасних дошкільних закладах.

До організації і проведення занять із ознайомлення дітей з довкіллям ставляться певні вимоги. Розглянемо їх.

1. Заняття із ознайомлення дітей із довкіллям вимагають серйозної підготовки вихователя. Необхідно напередодні дібрати відповідний наочний матеріал (картини, предмети, ілюстрації, речі тощо), якщо це спостереження чи екскурсія за межі дошкільного закладу, то відвідати самій це місце, продумати, як будуть стояти діти, хто буде супроводжувати дітей, крім вихователя. Дібрати словесну наочність: оповідання, вірші, загадки, приказки, продумати словникову роботу тощо.

2. Взаємозв'язок програмних завдань із ознайомлення дітей з довкіллям з інших розділів програми і з розвитком мовлення (обов'язково збагачення, уточнення, активізація словника тощо), з ознайомлення дітей з природою, художньою літературою, сенсорним вихованням тощо.

3. Занурення дітей в активну пізнавальну діяльність, яка б стимулювала мисленнєві процеси (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, умовисновки). Провідним прийомом стимулювання розумової активності дітей у довкіллі є запитання вихователя причинного

характеру (Чому? Для чого? Яким чином це сталося?) – та активні дії дітей у довкіллі. Загадування загадок, наявність проблемних ситуацій.

4. Домінування на заняттях ігрових прийомів і методів навчання – серед них дидактичні ігри, вправи, рухливі ігри, хороводні ігри, ігрові ситуації.

5. Невимушеність і розкутість дітей на занятті. Діти можуть сидіти за столами на стільчиках (при розгляданні картин, предметів), стояти (під час спостережень та екскурсій), вставати в разі потреби, якщо виконують якийсь вид праці.

6. Емоційна насиченість заняття. Вихователь може використати сюрпризні моменти, цікаві розповіді, загадки, прислів'я вірші, пісні, ігри, щоб викликати в дітей позитивний емоційний стан, радісний настрій.

7. Наявність проблемних ситуацій, елементів дослідницької діяльності щодо перетворення предметів і явищ довкілля (досліди з предметами харчування: сіль, баранина, цукор, крупа; вода, олія, молоко тощо), виготовлення страв, одягу лялькам, досліди з рослинами, природними явищами тощо.

8. Інтегрована спрямованість занять. Вихователь планує заняття таким чином, щоб інтегрувати різні види роботи однієї і тієї самої діяльності або різних методів, прийомів, технік виконання тієї самої діяльності, що буде сприяти засвоєнню дітьми повних прийомів діяльності.

9. Комбінований характер занять із ознайомлення дітей з довкіллям вимагає від вихователя поєднання у його структурі різних видів діяльності для досягнення однієї мети (ігрова, предметна, музична, образотворча, дослідницька) та різних педагогічних методик (дошкільної лінгводидактики, методики ознайомлення з довкіллям, природою тощо), об'єднаних єдиною сюжетною лінією.

У плані виховної роботи вихователь записує: розділ “Заняття з ознайомлення дітей із довкіллям”. Тема заняття

відповідно до програми (наприклад “Мій рідний край”), назва заняття у поєднанні з провідним методом (наприклад “Бесіда про рідне місто”); Заняття (інтегроване, комбіноване); програмні завдання: розвивальні (на закріплення і засвоєння нового матеріалу), виховні, мовленнєві; матеріал до заняття.

Крім занять у дошкільному закладі існують й інші форми організованого навчання, а саме: організоване навчання дітей у повсякденному житті; організаційні види занять за вибором дітей, де вони самі обирають як вид діяльності, так і матеріал, з яким працюють, і способи роботи з ним під керівництвом педагога; дидактичні і рухливі ігри, що можуть використовуватись як самостійна форма навчання і як складова заняття; екскурсії і спостереження, що дозволяють безпосередньо ознайомити дітей з довкіллям за межами дошкільного закладу; розваги, святкові ранки і вечори. Прикладом такого свята може слугувати план проведення сімейного свята-розваги у групі з теми “Дівчатка, хлопчики та їхні батьки”.

У плані представлено лише загальну канву сімейного свята. Кожний педагог може змінити запропонований план проведення частково чи цілком залежно від реальних умов.

1. Привітання хлопчиків, дівчаток і їхніх батьків. Вступне слово організатора, пропозиція пограти в цікаву гру: в житті нам часто ніколи грати, ми зайняті важливими справами. Але сьогодні – зовсім інша справа.

2. Пропонується гра “Навпаки”. Дорослі стануть дітьми, хлопчики почнуть робити все те, що вміють дівчатка, а дівчатка на годинку стануть хлопчиками. Але передусім слід визначити, хто такі хлопчики, дівчатка та дорослі.

– Поміркуйте, що треба зробити, щоб ці голови стали головами дівчинки, хлопчика і дорослої людини. Кожну

картинку можна запропонувати домалювати парі дітей. Під час виконання цього завдання педагог продовжує розмову з іншими дітьми:

– Хто такі дівчатка? Що ми про них знаємо? Чим вони відрізняються від хлопчиків? Від дорослої жінки? Що можуть робити і люблять робити дівчатка?

Далі можна запропонувати дівчаткам виконати відому пісеньку, танок, можна провести гру-змагання, у якій дівчатка продемонструють свої особливі вміння – у малюванні, музикуванні, вишивці, кулінарії тощо.

– Хто такі хлопчики? Чим вони відрізняються від дівчаток? Що подобається робити хлопчикам? У чому вони майстри? Хлопчики можуть виконати будь-яку “чоловічу” пісню, продемонструвати спортивні вправи, відгадати складні загадки; можна провести будь-яку спортивну гру-змагання, наприклад, перетягування канату чи бій на руках.

– Хто такі дорослі? Чим вони відрізняються від дітей? Що вони вміють робити? Можна запропонувати батькам виконати пісню самостійно чи разом із дітьми, краще б таку, яку співають у родині. Батьки багато чого можуть зробити, а от грати, можливо, вони й розучилися. Можна провести естафету з обручами, м’ячами.

– Танцювати красиво вони, напевне, також не вміють. Пропоную їх навчити танцювати “Вальс дружки” (танець у парах, які стоять у колі, з переходом).

– Тепер ми все знаємо про дівчаток, хлопчиків, дорослих. Давайте пограємо у гру “Навпаки”. Діти промовляють чарівні слова за ведучим, двічі обертаються навколо себе. Давайте поглянемо, здійснилось чаклунство. Чи зможуть дорослі, як діти, наприклад, швидко вивчити вірш після двох повторів? Зможуть дівчатка провести машинку за вірьовочку і не збити прапорці? Чи зможуть хлопчики загорнути ляльку в пелюшку? Після виконання завдання діти знову промовляють чарівні слова, щоб знову стати тим, ким вони є. На завершення усі виконують разом пісню.

3.2.2. Гра-стратегія – інтерактивна форма навчання дошкільників

Гра-стратегія (ситуативна гра) – складна, багатопланова діяльність, що передбачає не тільки усвідомлення ігрового задуму, сюжетної лінії, а й певну послідовність спрямованих сукупних дій усіх учасників гри, з якими необхідно домовитися, об'єднати зусилля, неодноразово визначитися в особистісному та колективному моральному й інтелектуальному виборі. Стратегічна гра стає можливою за умови здатності її учасників передбачити можливі наслідки своїх дій, готовності до планування послідовних кроків, уміння визнавати помилки та вчасно корегувати їх, знаходити нестандартні способи розв'язання проблеми. Гра-стратегія має всі структурні компоненти гри: задум, ігрові ролі, відповідний сюжет, ігрові дії, результат гри. Передусім у її основу покладено інтригу, реальну проблему, визначено загальну мету, для реалізації якої й необхідно об'єднати спільні зусилля, обговорюючи всі подальші кроки. У процесі гри вихователь кілька разів ускладнює завдання, “чинить” перепони, які діти мають подолати. Гра-стратегія надає вихователям унікальну можливість спостерігати за процесом збагачення соціального досвіду дітей, їхніми ціннісними пріоритетами, особистісними проявами в зовсім не простих, наближених до реальних ситуаціях, має можливість оцінити здатність кожної дитини до конструктивних рішень, самостійного вибору тощо. Проілюструємо це на прикладі методичних рекомендацій щодо проведення заняття у формі гри-стратегії “Купуємо речі” (книжки, іграшки, продукти тощо).

Мета: створити ситуацію необхідності самостійного вибору на основі визначення значущості предмета. Вправляти в умінні домовлятися, переконливо доводити власну думку іншим, терпляче сприймати позицію, що відрізняється від власної.

Гру можна проводити на різноманітному матеріалі, тобто діти можуть “купувати” книжки, іграшки для групи, продукти на сніданок або вечерю для групи чи сім'ї, подарунки на день народження тощо. Оскільки суть гри виявляється у можливості вибору, то вихователю необхідно надати дітям можливість вибору. Ускладнюють ситуацію вибору обмежені «покупні» можливості дітей. Пояснимо це на прикладі.

1. Етап орієнтації у завданні. На початку гри вихователь пропонує дітям зробити покупки. Для цього в банку треба взяти гроші. Грошима у грі слугують фішки, наприклад, жовтого кольору. Вихователь пояснює, що в банку є також більш крупні гроші – так, фішка синього кольору коштує 10 фішок жовтого кольору, а одна фішка червоного кольору коштує 5 фішок синього кольору. У крамниці також можна придбати товар за різними цінами: дорожче і дешевше. Проте, попереджує вихователь, треба дивитися не тільки на коштовність товару, а й на його значущість для самого покупця, запитати себе: “Чи мені це потрібне? Якщо це мені не потрібне, чи хочу я придбати це для моїх близьких або знайомих?”

2. Етап ознайомлення з можливостями вибору. У зручному місці вихователь розташовує “крамницю”, яка може бути представлена предметними картками із зображенням предметів-товарів, іграшками та предметами, муляжами; для дітей, які вже вміють читати, назви товару можуть бути надруковані на окремих картках чи на дошці. Біля кожного товару є цінник із зображенням кольорової фішки або декількох фішок та цифри. Товар може коштувати, наприклад, три, п'ять жовтих фішок, або одну червону, дві сині фішки (їх можна обміняти в банку за певну кількість жовтих фішок). Розглядання “товару” супроводжується обговоренням його вартості, можливостей його застосування, вікової приналежності тощо.

3. Етап вибору. Роль банкіра та продавця бере на себе дорослий. Кожна дитина отримує у банкіра, наприклад, по сім (п'ять, десять) фішок жовтого кольору. Вихователь пропонує дітям самостійно оглянути товар та зробити вибір, що вони *можуть та хочуть* купити. Частина невпевнених у собі і несамостійних дітей не хоче брати на себе відповідальність за власний вибір, віддає "гроші" педагогу, товаришам, прагне об'єднатися з друзями, навіть відмовляється від гри: "Мені тут нічого не потрібно". Вихователю важливо підтримати таку дитину в момент вибору, запропонувати свою допомогу: "Хочеш, ми разом вирішимо, що ти будеш купувати".

Здебільшого частина дітей спочатку орієнтується лише на "хочу", потім починає розуміти, що бажання повинно збігатися з можливостями і починає шукати вихід із складного становища. Так поступово виникає складна, багатовекторна ситуація вибору: а) вибрати те, що коштує дешевше, але мені не потрібне. І то буде лише моя покупка; б) домовитися з іншими, об'єднати гроші і придбати коштовну й потрібну, цікаву річ. Проте вона буде належати всім; в) попросити у товаришів гроші, яких не вистачає на покупку; г) випросити, обміняти на щось фішки, яких не вистачає або навіть відняти. Дітям, які вирішили об'єднати свої кошти, треба домовитися, що вони будуть купувати. Адже разом зі збільшенням покупних можливостей, збільшується також варіативність вибору.

4. Етап підсумковий. Вихователь, не нав'язуючи дітям свого рішення, пропонує оцінити правильність вибору, переконатися, що була куплена потрібна річ. Нерідко діти саме на цьому етапі висловлюють бажання почати гру ще раз, жалкують за поспішним вибором, намагаються виправдати невдалий вибір, висловлюють бажання виправити помилки.

Методичні рекомендації до проведення заняття у формі гри-стратегії "Пакуємо речі"

Мета: вчити дітей планувати власні дії, передбачаючи їх можливі наслідки, враховуючи зовнішні обставини, що можуть впливати на розвиток подій. Вправляти в умінні домовлятися, переконливо доводити власну думку, співпрацювати з однолітками.

Варіантів сюжетної лінії може бути безліч: нас запросили на свято новорічної ялинки до Києва; збираємося на риболовлю (зимову, літню) на вихідні; на одноденну прогулянку до лісу влітку; кататися на лижах у зимовому лісі на два дні. Залежно від обраної сюжетної лінії вихователь проводить підготовчу роботу з дітьми, в ході якої намагається допомогти дітям представити більш наочно, яскраво місце, до якого вони збираються, врахувати всі можливі ситуації, з якими стикається людина у відповідних випадках. Наприклад, якщо йдеться про запрошення на свято до Києва, то педагог обговорює вимоги до одягу дітей на святі, пропонує продумати кожному не тільки свій костюм, а й те, як його краще довести, щоб не зім'яти, нагадує. Запрошення на свято передбачає подарунки для господарів, їх треба підготувати. Їхати до Києва треба потягом, отже, у святковому вбранні не поїдеш, тобто необхідно передбачити також ситуацію подорожування. Причому вихователь спрямовує дітей на командний підхід, за умови якого кожен думає про всіх, розраховує не тільки на себе, а й на інших. На практичному етапі діти залюбки будуть вправлятися в акуратному складанні речей, домовлятимуться про те, хто, які речі буде нести, за що відповідати. Окремий етап може складати вибір з декількох можливих варіантів святкового вбрання, прикрас для нього. Для цього педагог пропонує дітям розглянути ілюстрації, малюнки, фотографії, на яких зображені елементи дитячого

спортивного, буденного, робочого, святкового одягу для різних пір року. Завдання можна ускладнити, запропонувавши дітям відобразити спільну тематику святкового одягу, наприклад, усі одягають костюми лісових звірів, але щоб вони не повторювались або обирають для усієї команди космічну тематику. У такому випадку діти можуть об'єднатися для придумування костюмів, їх зображення, висловлювання пропозицій одне одному.

Гра-стратегія надає вихователям унікальну можливість спостерігати за процесом збагачення соціального досвіду дітей, їхніми ціннісними пріоритетами, особистісними проявами у зовсім не простих, наближених до реальних ситуаціях. Вихователь має можливість оцінити здатність кожної дитини до конструктивних рішень, самостійного вибору тощо. Аналіз результатів спостережень зумовлює подальші виховні дії педагога. І в цьому особлива користь гри.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Які засоби, на ваш погляд, є найефективнішими у навчально-виховній роботі з ознайомлення з довкіллям?
2. У чому ви вбачаєте навчально-розвивальний потенціал картини як засобу ознайомлення дітей з довкіллям?
3. Визначте етапи послідовного складання з дітьми розумових карт.
4. Дайте визначення інтегрованого заняття. Розкрийте його специфіку в порівнянні з предметним заняттям.
5. Які види занять виокремлюють за дидактичними цілями?
6. У чому полягає специфіка проведення індивідуальних занять з дошкільниками?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Складіть схему "Класифікація засобів ознайомлення дітей з довкіллям".
2. Доберіть конспекти занять до кожного із запропонованих видів – а) комплексне, навчально-пізнавальне, б) інтегроване, сюжетно-ігрове; в) предметне, навчально-ігрове.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. *Богуш А.М.* Моє довкілля. Програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям. – К: Шкільний світ, 2006.
2. *Богуш А.М.* Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. – Одеса: Ярослав, 2004.
3. *Гавриш Н.В.* Сучасне заняття в дошкільному закладі: Начально-методичний посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2007.
4. Діти і соціум: Монографія / Заг. ред. А.М.Богуш. – Луганськ: Альма-матер, 2006.
5. *Поніманська Т.І.* Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів ВНЗ. – К.: Академвидав, 2004.

Розділ 4. Методи і прийоми ознайомлення дітей із предметним довкіллям

4.1. Характеристика методів і прийомів ознайомлення дітей із предметним довкіллям

Метод – це насамперед спільна діяльність вихователя і дітей, спрямована на досягнення певного результату. В основі такого розуміння лежить положення Л.С.Виготського про “зону найближчого розвитку”, тобто періоди в життєдіяльності дитини, коли вона під керівництвом дорослого засвоює нові галузі довкілля, набуває нових знань, умінь і навичок.

Відтак, методи ознайомлення дітей із довкіллям – це способи спільної роботи тих, хто навчає, і тих, кого навчають, організації пізнавальної діяльності дитини дошкільного віку в довкіллі, яка веде її від незнання до знання, від невміння до нового вміння, від відсутності навички до її формування, від розрізнених знань до системи знань, від панування життєвих до набуття наукових понять. Від того, які методи вихователь використовує у навчально-виховній роботі, залежить успіх цієї роботи. У кожному методі міститься мета навчання, спосіб засвоєння знань, характер взаємодії суб'єктів діяльності.

Сьогодні в педагогічних науках існує розмаїття класифікацій методів навчання. Найбільш повний аналіз наявних класифікацій методів навчання подає А.В.Хуторський.

кой.¹ Так, історично першими склалися такі класифікації: а) методи педагога (розповідь, пояснення), методи учнів (вправи, самостійна робота, запитання) та їхня діяльність (бесіда); б) за джерелом передавання знань: наочні (методи ілюстрації і демонстрації), словесні (розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, лекція, робота з підручником), практичні методи: вправи, лабораторні заняття, практичні роботи, дидактичні ігри.

Існують класифікації методів навчання за ступенем самостійності учнів у навчанні: пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, проблемний виклад, евристичний, дослідницький. За дидактичною метою поділяють методи навчання на комунікативні, пізнавальні, перетворювальні, систематизуючі, контрольні методи.

А.В.Хуторський виокремлює велику групу продуктивних методів, що забезпечують продуктивну особистісно-орієнтовану освіту, а саме дозволяють: а) пізнати довкілля; б) створити певну освітню продукцію; в) організувати освітній процес, тобто різні види діяльності: когнітивні, креативні, організаційно-діяльнісні (див. рис. 4.1).

Рис. 4.1. Методи продуктивного навчання²

¹ Хуторської А.В. Современная дидактика. – Спб.: Питер, 2001.

² Там само. – С. 322.

До когнітивних методів належать наукові методи дослідження конкретних наук (педагогіки, психології, фахових методик), а також методи навчання конкретних навчальних предметів (у тому числі і методики ознайомлення дітей з довкіллям).

Креативні методи стимулюють учнів до самостійної творчо-пошукової діяльності. Оргдіяльнісні методи здебільшого стосуються учителів, директорів, управлінців освітньою діяльністю. Окремі з перших двох груп методів використовуються і в роботі з дітьми дошкільного віку.

У фаховій методиці як самостійному навчальному курсі склалася своя система методів навчання і ознайомлення дітей з предметним довкіллям. Усі методи ознайомлення дітей із довкіллям поділяються на дві великі групи: 1) методи безпосереднього ознайомлення дітей із довкіллям: це наочні, практичні, ігрові; 2) методи опосередкованого ознайомлення дітей із довкіллям: це словесні методи, методи, які опосередковуються словом.

До першої групи методів належать: спостереження, екскурсії – огляди, розглядання предметів та бесіди про них, екскурсії на підприємства, установи тощо за межі дошкільного закладу; розглядання та бесіда за змістом дидактичних картин та репродукцій художніх картин, дидактичні ігри з предметами, іграшками, картинами, перегляд кінофільмів, телепередач, комп'ютерні ігри, відеопрограми, досліди з предметами, явищами.

В основі всіх цих методів лежить безпосередній чуттєвий досвід дитини, її сенсорне виховання. Усі вони супроводжуються наочною або безпосередньою практичною чи ігровою діяльністю дитини. У процесі використання методів цієї групи дитина має можливість сама побачити, доторкнутись, понюхати, обстежити предмет чи явище, безпосередньо діяти з ним, перетворювати його, одержу-

вати конкретний результат. Кожне слово вихователя при цьому наповнюється конкретним змістом.

До опосередкованих методів ознайомлення дітей із довкіллям належать ті, що опосередковуються словом. Серед них: читання художніх творів (оповідання, вірші, легенди) пізнавальної спрямованості, розповідь вихователя, словесні дидактичні ігри, бесіда, усна народна творчість (загадки, прислів'я, приказки), метод уявлених ситуацій.

До словесних методів належить розповідь вихователя. Розповідь – це словесний (вербальний) метод навчання; жвава, образна, форма усного монологічного викладу навчального (пізнавального) матеріалу з таких тем чи питань, які містять здебільшого фактичні відомості (опис явищ природи, предметів, суспільного життя, повідомлення цікавих фактів з історії міста, країни тощо). Розповідь як самостійний метод використовується на заняттях з ознайомлення дітей з довкіллям у процесі спостережень, екскурсій, екскурсій-оглядів, розглядання предметів, а також у процесі бесіди. Розповідь вихователя повинна бути короткою, змістовною, цікавою для дітей, без складних наукових понять і зворотів, конкретно. Подекуди розповідь вихователя може супроводжувати наочні предмети і картини: дидактичні картини (після бесіди), репродукції художніх картин, розповіді про дитячі роки письменників, художників тощо.

В останні роки основну роль у навчанні дошкільників відводять практичним методам, які використовуються і в процесі ознайомлення дітей з довкіллям. Це метод вправ, метод проєктів, моделювання, досліди й експериментування.

Метод вправ – це багаторазове повторення дитиною дій (розумових чи практичних) певного змісту. У процесі вправ діти оволодівають різними способами розумової і пізнавальної діяльності, з них формуються різноманітні вміння і навички, пов'язані з діяльністю у довкіллі.

Вправи як метод навчання у дошкільному віці можуть бути різного типу: наслідувальні, конструктивні, творчі.

¹ Хуторський А.В. Современная дидактика. – Спб.: Питер, 2001. – С. 322.

Наслідувальні вправи здебільшого використовуються у роботі з дітьми молодшого дошкільного віку.

Конструктивні вправи – це самостійні вправи дітей з різним матеріалом, які діти виконують після пояснення вихователя та аналогічні тим, які вони виконували спочатку під керівництвом вихователя.

Творчі вправи діти виконують самостійно на основі раніше набутих способів діяльності: ці вправи вимагають від дітей нового поєднання, комбінування знань, умінь і навичок, які діти засвоїли раніше. Особливістю методу вправ у дошкільному віці є те, що вони здебільшого проводяться в ігровій формі, в емоційно насиченій, цікавій для дітей діяльності.

Одним із методів ознайомлення дітей з довкіллям є **аналітичні вправи**. Пропонуємо п'ять груп аналітичних вправ, які успішно можна застосовувати на заняттях і в повсякденному житті. Перша група – це вправи, спрямовані на встановлення дітьми причинно-наслідкових відношень, а також на активізацію знань: “Що трапиться, якщо яйце кинути на підлогу?”, “Тато прийшов і сказав: “Сьогодні нам знову не принесли газети. Як він про це дізнався?”, “Якими речами ви не можете скористатися, якщо вимкнуть електрику?”, “Що міцніше: зубочистка чи цвях?”. Друга група – це вправи на усвідомлення дітьми часових відношень: “Що ти можеш змінити, а що змінити не в силах: час початку весни; час, який ти проводиш біля телевізора; час заходу сонця; час, який витрачаєш на їжу?”, “Що довше: написати листа чи прочитати?”, “Що займе більше часу: виростити дерево чи зрубати його?”, “Як ти вважаєш, що тобі швидше набридне робити: їсти морозиво, малювати, прибирати іграшки?”. Вправи третьої групи становлять завдання на аналіз відчуттів: “Чи дихаєш ти, коли спиш?”, “Ти нюхаєш язиком чи носом?”, “Що важче: рукавичка чи черевик?”, “Ти можеш так швидко повзати, як ходити?”, “Чи падав ти будь-коли в калюжу? Що найбільше тебе засмутило, було неприємним?”. Четверта група об'єднує

вправи на оцінку емоційного стану: “Ти відчуваєш себе щасливим, коли виграєш чи програєш?”, “Чи сварився ти, якщо перебуваєш у кімнаті один?”, “Чому тобі подобається, коли настає твій день народження?”, “Як ти вважаєш, чому діти тримають у своєму домі собаку: тому, що собаці ніде жити, тому, що люблять доглядати за собаками чи тому, що їм подобається грати з собаками?”, “Назви три неспокійних тварини у зоопарку і три найбільш спокійних”. Останню групу становлять завдання на усвідомлення соціальних відносин: “У Михайлика одна сестра, а у неї – брат. Скільки дітей у них в сім'ї?”, “У Петрика два брати. Скільки хлопчиків у сім'ї Петрика?” тощо.

До проведення вправ з дітьми дошкільного віку ставляться певні вимоги:

— перед дітьми потрібно ставити конкретну мету, навчальне завдання, чітко пояснювати, що діти будуть робити (наприклад, будемо вчитися ремонтувати книжки, готувати вінегрет тощо);

— показувати і водночас пояснювати спосіб виконання завдання; у процесі виконання завдання підказувати, допомагати, радити тощо;

— вправи потрібно повторювати з поступовим ускладненням, вводити нові завдання, які б спонукали дітей до творчості;

— обов'язково контролювати хід виконання завдання, вправляти, поступово переходити від прямого до непрямого контролю, спонукати дітей до самоконтролю.¹

Моделювання – це наочно-практичний метод навчання. У дошкільній освіті цей метод був розроблений російськими вченими Л.А.Венгером, Н.О.Ветлугіною, Д.Б.Ельконіним, М.М.Поддьяковим та впроваджений у практику їхніми учнями. Моделювання – це метод дослідження об'єктів на їх моделях. Модель – це узагальнений образ суттєвих властивостей об'єкта, що моделюється (глобус, географічна карта,

¹ Козлова С.А., Куликова Т.А. Дошкольная педагогика. – М.: Академия, 1998. – С. 238–239.

план ділянки тощо). Модель – це форма і засіб пізнання, будь-яка система (уявлювана чи та, що існує реально), яка відображує оригінал, замінює його і дає певну інформацію про нього. Модель – це предметне графічне зображення чи дієве зображення чогось у процесі моделюючої діяльності; схема, макет у зменшеному вигляді. Модель може бути створена шляхом усунення з об'єкта несуттєвих властивостей і додавання тих, які відсутні у предметі. Модель завжди співвідноситься з об'єктом і постійно видозмінюється.¹

В основі методу моделювання лежить заміщення реальних предметів іншими або його зображенням, схемою, умовними знаками. У дошкільній педагогіці розроблені моделі для конструювання (Л.О.Парамонова, М.М.Поддьяков), уявлення про працю дорослих (В.Й.Логінова, Н.М.Крилова), природознавчих уявлень (Н.І.Ветрова, Є.Ф.Терентьєва), у мовленнєвій діяльності (Л.Є.Журова, К.Л.Крутій). Так, наприклад, О.П.Гаврилушкіна пропонувала дітям змодельювати простір кімнати (лялькової) з метою формування уявлень переміщувати предмети в залежному просторі: діти розставляли на моделі меблі відповідно до схеми – плану чи усної інструкції. Або використання моделі в екологічному вихованні дітей, діти самостійно моделюють екологічно чисті природні зони. К.Л.Крутій використовувала моделі і схеми для формування граматичної правильності мовлення, на засвоєння дітьми службових частин мови, збагачення словника.

Моделі можуть бути предметні, наприклад, модель машини, іграшки (технічні), на моделі відображені механізми і устрій іграшки, або з допомогою моделей знайомлять дітей з будовою частин тіла, правилами дорожнього руху тощо.

Предметно-схематичні моделі використовують в ознайомленні дітей з природою, діти ведуть календар природи з допомогою символів, значків, моделюють схеми-маршрути: дошкільний навчальний заклад – моя квартира, або

¹ Дошкольное образование. Словарь терминов. – М.: Айрис Пресс, 2005. – С. 169.

моделюють пошиття дитячого одягу. О.М.Д'яченко пропонує за допомогою піктограми моделювати зміст казки, а потім її переказувати.

М.М.Поддьяков оцінюючи метод моделювання позитивно, підкреслював, що у процесі моделювання у дітей розвиваються мисленнєві операції, аналіз, абстрагування, порівняння і зіставлення, дитина вчиться обстежувати предмети шляхом умовних знаків, символів, які в доступній наочній формі допомагають дітям пізнати приховані властивості і зв'язки певного об'єкта.

Спілкування з людьми допомагає малюкам адаптуватися до довкілля, пристосовуватися до життя, узгоджуючи власні інтереси з інтересами і потребами інших. Опишемо модель соціальних стосунків дитини з іншими людьми з теми "Світ стосунків". При розробці такої моделі дитина поділяє людей на рідних, знайомих, чужих; наочно бачить, що відстань між нею та батьками чи іншими членами родини – коротка, ці люди завжди прийдуть на допомогу в будь-яких обставинах. А відстань між особою та чужою, незнайомою людиною довга, не можна бути впевненим, як людина вчинить у тій чи тій ситуації. Отже, і довірятися сторонній людині неможна. Моделювання допомагає усвідомити правила поведінки в сім'ї, характер взаємовідносин з сусідами, незнайомими людьми. За цією моделлю було розроблено систему занять соціальної спрямованості, які відбивали світ стосунків (див. рис. 4.2).

- 1 – родина;
- 2 – близькі;
- 3 – знайомі;
- 4 – сусіди;
- 5 – чужі.

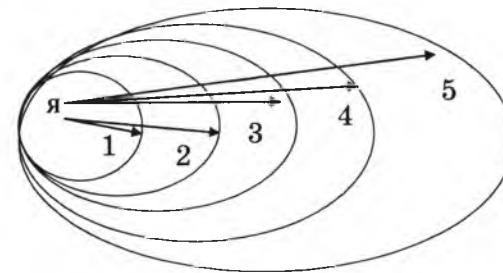

Рис. 4.2. Модель соціальних стосунків дитини зі світом

Так, на занятті з теми “Сусіди” педагог пропонувала дітям пригадати казку “Рукавичка” та визначити, як можна назвати людей, які живуть поруч, скільки сусідів жило в рукавичці, чи зручно їм було, чи мирно вони жили, чи легко було це зробити. На основі бесіди діти дійшли висновку про правила гуртожитку, взаємин із сусідами.

Під час заняття з теми “Гостинність” вихователь з’ясовувала, хто такий гість та просила дітей пригадати казку, у якій гість забув про те, що він гість, і став поводити себе як господар. “Чи сподобалося це господарям? Як вони відреагували на це?” Аналіз цієї ситуації за казкою “Три ведмеді” виявився дуже корисним для дітей, вони зіставляли поведінку героїв з власним досвідом.

На занятті з теми “Як довіряти чужим людям?” педагог пропонувала пригадати казку про дівчинку, яка всім довіряла, і через те з нею трапилося лихо, та просила поміркувати про те, чи можна довіряти чужим.

Дослідницький метод навчання – це метод, за допомогою якого діти самостійно вирішують пізнавальні й практичні завдання шляхом дослідів та експериментування при керівній ролі педагога. Елементи дослідницької діяльності, експериментування у методиці ознайомлення дітей з довкіллям розглядається як форма пошукової пізнавальної діяльності. Наприклад, діти проводять досліди з матеріалом, папером, вивчають їх властивості, виготовляють різні речі. Експерименти з водою: холодною, гарячою, льодом, снігом, бурулькою. Зіставляють шляхом дослідів властивості цукру, солі, соди, крупи, борошна, крохмалю; глини, землі, пластиліну, воску; дерева, металу, паперу тощо.

Задля того, щоб діти більш впевнено могли поводитись у будь-якій ситуації, як зі знайомими, друзями, рідними, так і з незнайомими людьми, можна запропонувати розробку разом із дітьми “Словника ситуацій”, з яким поступово знайомлять дітей. З-поміж обраних ситуацій можна

виокремити такі: “Знайомство”, “Сварка”, “Пробачення”, “Прохання”, “Заблукав”, “Бійка”, “Погоня”, “Прохання”, “Подяка”, “Привітання”. Особливе значення це має у роботі з дітьми “занятійних” груп, які не відвідують постійно дошкільний заклад, для засвоєння способів поведінки в елементарних ситуаціях.

Педагогічна провокація – це також один з ефективних методів, що полягає у створенні педагогом чи іншими дорослими ситуацій, які провокували б зіткнення інтересів, потреб дітей; виникнення певної проблеми, яку не можна ігнорувати. Провокація відбувається за схемою: уточнення проблеми – визначення суті конфлікту – момент власної оцінки – пошук можливих рішень – спільно з дорослим аналіз зробленого вибору. Зазначимо, що педагогічна провокація виявляється не у створенні спеціально конфліктної ситуації, а у правильному педагогічному використанні ситуацій для виховних цілей. Подібні ситуації постійно виникають у групі, проте більшість педагогів намагаються зачекати, приховати, за будь-який спосіб ліквідувати проблему. Педагогічна ж провокація навмисне її піднімає, надає дітям можливість опанувати способи виходу з конфлікту, можливі шляхи розв’язання проблеми. Опишемо реальну ситуацію, яка відбулась у старшій групі одного дошкільного закладу. У п’ятницю, коли діти спускалися сходами на прогулянку, маленький, худенький Владик, граючись, штовхнув свого тезку, “великого” хлопчика, і той з’їхав останні дві сходи вниз на штаних. Все обійшлося благополучно, хоча Владика було зроблено відповідне зауваження.

У понеділок великий Влад був вихідний, а зранку у вівторок він пригадав, що трапилося у п’ятницю, і “підігрітий” бабусею: “Хіба можна дозволяти якомусь малюкові ображати себе?!", він з’явився у групі переповнений бажання покарати винуватого. Поки маленького Влада у групі ще

не було, великий Влад у голос готував себе до “страшної кари”, чим налякав інших дітей, які боязко чекали розв’язки і не знали, як допомогти товаришу. На будь-які розмови з вихователем хлопчик не вівся, їсти відмовився.

Дійсно, можна було б покарати Влада за злий намір, примусити замовкнути, припинити свій дитячий гнів, тобто діяти власно. Проте вихователь вчинила по-іншому. “Добре, – спокійним голосом погодилась вона. – Якщо ти остаточно вирішив покарати набагато слабшого за тебе хлопчика, до речі, твого товариша, який уже вибачився перед тобою у п’ятницю, що ж, це твоє рішення, твій вибір. Проте спочатку тобі доведеться “вступити в бійку” зі мною. Я ж сильна, фізично міцніша за тебе доросла людина не можу дозволити, щоб на моїх очах навмисне ображали слабших. Зберись із духом і починай”. Поміркувавши, хлопчик вирішив вибачити товариша, і, коли малий Владик зайшов у групу, “карателя” там уже не було. Через півгодини діти весело грали разом. Заспокоєним хлопчикам вихователь пізніше лише сказала: “Подекуди між людьми можуть траплятися різні ситуації. Якщо неправий, вибачився. І не треба поспішати карати. Краще вибачити. Можливо, колись вибачать і вас”.

Замість силового рішення педагог пропонує дітям зробити вибір самостійно, уявно програти ситуацію з різних боків. Наприклад, вихователь, відчувачи назрівання конфлікту між гравцями, запропонував дітям уявити ситуацію, яка ще не виникла, проте могла б бути: Сергій узяв машину, а Сашкові теж захотілося пограти цією машиною. Кожен тягне машину до себе і кричить: “Це моя машина”. Педагог спрямував дітей на прогнозування дій дітей, які можуть вчинити “зло”, “смішно”, “жадібно”: “Як би посварились жадібні діти? А веселі?”.

Метод проектів – організація навчання, за якою діти набувають знань і навичок у процесі планування і вико-

нання практичних завдань – проектів.¹ Цей метод виник у другій половині XIX ст. у сільськогосподарських школах США, надалі був перенесений у загальноосвітню школу. За цим методом зміст шкільних програм повинна складати дослідницька діяльність дітей, пов’язана з довкіллям, заснована на інтересах дітей. Основне завдання цього методу – озброєння дітей інструментарієм для вирішення проблем, пошуку і дослідів у різних життєвих ситуаціях. У 20 роках XX століття цей метод застосовувався і в радянських школах. Натомість універсалізація методу проектів, відмова від систематичного вивчення предметів призвели до різкого зниження знань і цей метод був заборонений.

Сьогодні у нашій країні відбувається відродження методу проектів у школах, а також упровадження його в роботі дошкільних навчальних закладів у процесі ознайомлення дітей з довкіллям. Наведемо методичні рекомендації з підготовки творчого проекту “Як зробити з дітьми газету про літні новини”.

“Як зробити з дітьми газету про літні новини”²

Підготовка дитячої газети – надзвичайно захоплюючий творчий проект, який може тривати навіть два-три тижні. Кожна дитина, незалежно від рівня здібностей та успішності, має можливість реалізувати себе чи у складанні коротеньких повідомлень, виконанні інтелектуальних завдань, чи в ілюструванні поетичних текстів, чи в остаточному оформленні матеріалів газети. Головне – чітка послідовність етапів підготовки газети, починаючи зі створення у дітей позитивної пізнавальної мотивації колективної творчої діяльності, підтримка та спрямування дитячої інтелектуально-мовленнєвої та художньої активності під час виконання творчих

¹ Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С. 205.

² Гавриш Н. Сучасне заняття в дошкільному закладі: Навч.-метод. посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2007. – С. 199–205.

завдань та обов'язково яскраве остаточне оформлення газети, у якому кожен з учасників проекту може побачити й оцінити свій внесок у загальний результат.

1. Сюрпризний момент – лист від Снігура: “Любі діти! По дорозі на північ я познайомився з пташками, які розповіли мені про літо, про те, яке воно різнокольорове, приємне, лагідне. Хоч і розповідали мої знайомі пташки із захопленням, проте я так нічого про літо і не дізнався. Напишіть мені, будь ласка, що таке ваше літечко, яким воно буває, чого його всі так чекають і люблять. Буду чекати з нетерпінням. Ваш Снігур”. Вихователь радиться з дітьми, як краще розповісти Снігуру про літо – можливо, сфотографувати? Але без пояснень, він нічого не зрозуміє. Можливо, просто написати довгого листа, проте без малюнків, віршів, загадок ми не зможемо розповісти про наше літо цікаво. Давайте зробимо газету і надішлемо її Снігуру, тоді він одразу все зрозуміє. Вирішили – починаємо.

I етап. Що таке газета. Якими можуть бути сторінки в газеті. Колективне обговорення.

— Діти, хто з вас бачив газету? Для чого, на вашу думку, існують газети?

— Так, у газеті коротко повідомляють про різні цікаві новини, запитують про невідоме, розповідають про найкращих, знайомлять читачів з модою, погодою, народними прикметами.

— Звідки ж нам можна одержати новинки-цікавинки про літо? Де воно живе? У лісі, полі, садку, в містах та селах. То ж треба піти до мешканців різних місць та розпитати в них все, що вони можуть розповісти про літо.

Вправа “Розкажи мені про літо”. Дорослий пропонує розглянути картки із зображенням пташок, квітів, дерев, трави, хмарки, сонечка, будинку, дітей, дорослих, морозива тощо і вибрати собі одну з них за бажанням. Потім кожен по черзі в іграшковий мікрофон розповідає від імені свого персонажу про те, що для нього літо. Завдання педагога – допомогти дитині скласти зв'язне висловлювання. Для тих, кому важко самотійно висловитися, вихователь починає фразу. Наприклад, від імені морозива можна

скласти таку розповідь: “Я люблю літо тому, що... влітку мене багато купують, їдять, хвалять, радіють, яка красива в мене обгортка. Проте я водночас не люблю літо, адже... дуже спекотне, і я швидко розтаю”. Наприкінці вправи дітям пропонують символічно намалювати те, про що вони розповідали.

Творче завдання “Де ти, літо”. Дітям заохочують поглянути за вікно, на прогулянці навкруги – на те, що оточує їх, знайти ознаки-доведення, що літо настало. Важливо, щоб дитина самотійно побудувала фразу: “Літо – в деревах: вони стоять зелені, а взимку були голі”, “Літо – у платтячках – люди одягають красивий, легкий, квітчастий одяг”, “Літо – в сонечку, тепер воно дуже сильно гріє”.

Вихователь пропонує надіслати Снігурку вірша А.Загородного про літо з малюнками до нього, щоб наш друг одразу зрозумів, яке воно літо.

Літо, літо золоте
Випиває роси
Та з пшениченьки плете
Україні коси.
Виглядає з-поміж віт
Вишнями в садочку,
Одягло на цілий світ
Сонячну сорочку.

— Як чудово в одному вірші поет зміг розповісти найважливіше про літо! Ви зрозуміли, яке воно, якщо автор говорить: “Випиває роси”? Як ви розумієте цей вислів? Сушить роси, тобто тепле, сухе. Що найголовніше вистигає на українських полях влітку? Хліб, пшениченька. Пригадайте, як автор поетично сказав про це “плете пшеничні коси”. Саме влітку досягає на деревах різна смакота. Оченята в літа – це вишеньки в садочку. Значить, яке воно, літо? Щедре, смачне. Як ви зрозуміли вислів: “Одягло на цілий світ сонячну сорочку”? Яке літо? Яке все стає навкруги?

Лексична гра «Передзвін» (продовження логічного ряду). У цю гру ми будемо грати зі Снігуром. Він нам – про свою зиму, а ми йому – про літо.

Взимку на землі – сніг, замети, кучугури,
а влітку – ... *трава, квіти*,
Взимку – куртки та пальто,
а влітку – ... *сарафани, шорти, майки*,
Взимку – ковзани та лижі,
а влітку – ... *велосипед, скейт, гойдалка*,
Взимку – мороз, завірюха, іній,
а влітку – ... *спека, вітерець, веселка*,
Взимку – снігур, синичка, горобець,
а влітку – ... *ластівка, жайворон, зозуля*,
Взимку – Новий рік, Різдво,
а влітку – ... *Івана Купала, Спас*.

Вправа на увагу “Збираємо новинки”. Дорослий пропонує дітям прослухати вірш про літо та запам’ятати, а потім назвати ті літні новини, про які діти дізналися з тексту поезії.

М.Рильський

Літо

Бджілки золотисті в квітах літають.
Роси перлисті з трав опадають.
З золота зіткане сяєво ллється,
Ліс в нім купається, листям сміється.
В квітах барвистих дівчина сяє.
В оченьках чистих сонечко грає.
З тих оченяток сяєво ллється.
Дівчина літом веселим зветься.

Можна запропонувати дітям намалювати свої новинки та підписати їх: “Бджілки літають”, “Сонечко світить промінцями”, “Сонце в лісі”.

Гра “Логічні ланцюжки” або “Просто крокуємо”. Дорослий пропонує дітям крокувати літніми стежинками. Кроки можна малювати за допомогою символічних знаків. А можна скористатися предметними картинками, які вихователь розкладає на столі чи на килимку. Зміст гри – в логічному поєднанні окремих предметів та об’єктів, пошуку дитиною внутрішніх причинно-наслідкових

зв’язків. Рух починається кожного разу однаково, але далі дитина може обрати свій шлях, якою стежкою піти. Якщо гра сподобалась, можна пройти також іншими стежинками. Дорослий допомагає дитині сформулювати речення, яке поєднає два слова: “Влітку світить **сонечко**, і **дерево** стоїть зелене. **Дерево** зелене, значить на ньому багато **листочків**. На дереві зелене **листячко** – скоро виростуть **яблучка**. **Яблучка** поспіють, прийдуть їх збирати **діти**. **Діти** покладуть яблучка в **кошик**. Потім з **кошиками** можна піти до **лісу**. **В лісі** діти зустрінуть **зайчика**”.

дуло> білка> грибок> трава> квітка> метелик
Сонечко> дерево> яблука> діти> кошик> ліс> зайчик
пташка> черв’ячок> гніздо> пташенята> хмарки

2 етап. Оформлення сторінок газети

“Довідкове бюро” – У нашому бюро – цікаві запитання для хлопчиків та дівчаток. Спробуйте на них дати відповідь, та не одну.

Ми пропонуємо поетичні відповіді, проте відповідей дітей може бути декілька, а поетичні можна використати наприкінці обговорення.

Чому влітку всі роздягаються, а дерева одягаються?

Чом це равлик хатку на собі тягає?

(Бо не може вийти, там дверей немає).

Чому літа для хлоп’ят завжди не стає?

(Літо, наче шоколад, швидко розтає).

Гей, ромашки, зірочки малі,

Звідки ви з’явилися на землі?

(Нас носило сонечко в кишені,

Розгубило у траві зеленій).

“Лісовий телеграф” – ця сторінка містить народну мудрість, прикмети, прислів’я, приказки про літо. Добре, якщо діти за поданою першою частиною фрази, пригадають, додадуть наступну частину та проілюструють зміст прикмет.

Літо з дощами – ... (осінь з грибами), рясна малина – ... (тепле літо).

Багато павутиння – ... (на теплу погоду), ластівки літають низько – ... (буде дощ), риба грається в річці – ... (буде гроза), горобці купаються – ... (на дощ).

“Квітничок” – ця квітуча сторінка для всіх, хто любить квіти. Квітничок попросив дітей скласти про квіти рими, дібрати красиві слова, порівняння.

Піон

Конвалія

Кульбабки

Ромашка

Чорнобривці

Варіанти порівнянь: “У ромашки серединка жовтенька, наче яєчко”, “Наче в ромашки жовте око з білими віями”, “Ромашка, як жовтенька дівчинка в білій спідничці, яка закрутилася в танці”, “Піон трохи схожий на троянду: у нього такі пелюстки кругленькі”, “Піон такий поважний, як король”. “Кульбабка у траві, як вогник горить”, “Кульбабки, як дітки сонечка”, “Кульбабка, як свіча, горить у траві”, “Біла кульбаба, як плаття загубила”. “Конвалії дзвенять у маленькі дзвіночки”, “Конвалії серед листя, наче ховаються”.

Лексико-граматична вправа “Лагідні слова”

Квіти люблять усі – дорослі й малі. Як побачать красиву квітку, так і проситься до язичка лагідне слово, особливо коли квіточка тільки розкриває пелюстки. Давайте пограємо, я буду називати дорослу квітку, а ви маленькі квітенята:

У кульбаби – жовтеньке кульбабенятко,

У ромашки – окасте ромашенятко,

У троянди в садку – рум’яне... троянденятко

У запашного бузка – ароматне... бузенятко

У червоного мака – ніжне... маковинятко

Поетична сторінка

— Любі друзі! На поетичній сторінці нашої газети можуть з’явитися і ваші вірші про літо та усіх його мешканців. Для цього треба навчитися добирати рими до слів, складати невеличкі вірші. Давайте спробуємо це зробити разом.

Римовки

Бджілка літає серед квіток,
У вулик збирає... (добрий медок).
По пісочку, по травичці
Плиг, плиг жабка... (до водиці).
Пташка-щебетушка гніздечко звила,
Четверо яєчок... (в гніздечко знесла).
Я з метеликом дружу
І до нього... (побіжу).
Ти скоріше прилітай,
Грати з нами... (починай).
Жук на квітку хоче сісти.
Може хоче він... (поїсти)?

Наступна сторінка нашої газети “Кольорова”.

Якщо літо запросило б мене в художники, подарувало мені чарівну паличку, я б тоді перетворив будь-який малюнок на яскраву крапельку літа.

Бачите, якщо захотіти, то звичайнісінький олівець може стати чарівним? Не кажи про цей секрет хлоп’ятам, нехай спробують самі здогадатися.

Метелик на квітці, жук на листячку, сонечко, краплинки дощові, веселка, суничка на долоньці в дівчинки.

Остання сторінка газети – “Розумна сторінка”. На ній завдання для найрозумніших, найуважніших. Давайте запросимо Снігура до нас у гості. Але як же йому пояснити, де ми живемо, як нас знайти. Допоможіть нам. Але спочатку послухайте історію, як одна дівчинка не могла дотепно пояснити, де вона живе.

Анатолій Бортняк

Де ти живеш?

— Дівчино мила, де ти живеш?

— В хаті живу я, дідусю, а де ж?

— Де, розкажи мені, хата твоя?

— Там, де дорога вертка, як змія.

— Де та дорога? Багато ж доріг...

- Там, де струмок біля неї пробіг.
- Де той струмочок, зізнайся мені?
- Там, у долині, де верби рясні.
- Де вони верби, мені поясни.
- Де трохи вище ростуть ясени.
- Де ясени, я не знаю, овва!
- Там же, дідусю, де хвіртка нова.
- Де ж ту побачити хвіртку нову?
- Та біля хати, в якій я живу!

Допоможіть Снігуру знайти дорогу до нашого будинку. Подивіться уважно на малюнок і поясніть на кожному кроці, що знаходиться ліворуч, праворуч, поряд, позаду, спереду, звертайте увагу на особливі прикмети (щось десь стоїть, росте, лежить).

Результат творчого проекту – газета знаходиться у групі до того часу, поки діти зберігають до неї інтерес, обговорюють, розглядають, привертають увагу рідних до зробленої газети.

Ефективним методом формування уявлень про довкілля є полілог – **проблемна, не репродуктивна бесіда** (в репродуктивній бесіді відповіді на всі запитання, які ставить вихователь, дітям уже відомі, вони виявляють лише, наскільки діти засвоїли навчальний матеріал), спільний пошук відповідей на проблемні запитання у процесі обговорення. Кожен учасник полілогу має рівні права, в тому числі і найголовніше право – право помилитись, усвідомити свою помилку та виправити її самостійно. У репродуктивній бесіді (основній формі діалогу з дітьми в дошкільному закладі) вихователь – ведучий, у полілозі – режисер. У полілозі кожен має право мати і висловлювати свій погляд, навіть, якщо він не збігається із загальним, традиційним. Будь-яка відповідь приймається як **можлива**, своєрідне рішення проблеми. Оцінки на кшталт “Ні, не так!”, “Неправильно!” не припустимі. Вихователь як авторитетна особа може висло-

вити в кінці розмови свою аргументовану позицію, залишивши при цьому дітям право вибору прислухатися до думки поважної досвідченої людини чи ні, що найчастіше всього і буває. Але тепер це вже не нав’язана думка, а власне рішення. Така форма спілкування та навчання сприяє формуванню у дітей прагнення мати свій власний погляд, звичку до самостійного мислення, розвиває здібність формулювати та аргументувати свою думку, висловлювати її найбільш доцільними способами, обстоювати, дійсно, на рівні можливостей свого віку. Полілог – один з методів розвитку словесної творчості дітей у процесі пізнавальної діяльності. Важливою організаційною умовою для полілогу є спілкування “очі в очі”, тобто розміщення по колу, на одному рівні з дорослим, щоб створити довірливу атмосферу ширості та участі кожного. Цю вимогу можна пояснити так: “Ми сидимо в колі, щоб жодна наша думка не загубилась. Якщо хтось її загубить, інший обов’язково підхопить”.

Кожна тема пропонує своє коло проблем, які можна і бажано обговорити в процесі полілогу. Наприклад, “Що сильніше рука чи слово?”, “Краще бути птахом чи людиною?”, “Чи може людина бути великою, але не дорослою?”, “Чи є таке правило, яке було б водночас корисним і безглуздим?”, “Чи є такі дитячі ігри, в які дорослі не можуть грати? А навпаки?”, “Подарунок для душі такий самий, як і подарунок для рук?” Може виникнути запитання, яке подекуди турбує вихователів, чи не складно це для дітей, чи не перетвориться така розмова на базар, тобто пустий гомін. Відповімо словами відомого лікаря, педагога Глена Домана: “Діти розумні настільки, наскільки розумними ми їм дозволяємо бути”. Для того, щоб полілог відбувся, необхідно серед інших умов забезпечити реалізацію принципу партнерства, за якого вихователь не обтяжений супер-завданням **дати знання**, а шукає істину, відповіді на запитання разом з дітьми, демонструючи їм наочно способи народження

розумних рішень інтелектуальних та життєвих проблем, допомагає дітям опанувати ці способи, відкриваючи невідомі для себе грані дитячої особистості.

Так, у полілозі, що проводився за змістом казки “Двоє жадібних ведмежат” педагог запитував дітей: “Як ви гадаєте, хитрість – це гарно чи погано? Чи потрібна людині хитрість?” та через міркування допомагав дійти висновку, що хитрість допомагає у скрутному становищі, проте не завжди буває гарним вчинком. Після читання казки діти аналізували, як ведмежат було покарано за жадібність та чи гарно вчинила лисичка. Далі вихователь підсумовувала: “Звичайно ж не можна нічого брати без дозволу. Лисичка вчинила погано. Проте і ведмежата постраждали за свою жадібність”.

Переважна більшість дітей висловлювала категоричні судження та однобічно розглядала такі моральні категорії, як добро, зло, вони відносили хитрість і жадність до зла. Шестилітки були добре обізнані з казками, вдало наводили приклади, доцільно використовували уривки з казок для власних відповідей, адекватно розуміли та могли пояснити поведінку та вчинки героїв. Деякі діти навіть сперечалися з однолітками та педагогом, доводячи свою думку.

Близький до полілогу метод, що має назву **оцінний коментар “Погляд зовні”**, що надає дітям можливості підійти до оцінки людських стосунків у системах: “дорослий – діти”, “дитина-діти”, “дитина – близький дорослий”. Аналіз ситуацій передбачає оцінку її очима різних учасників, обговорення можливих мотивів дітей та можливих способів розв’язання проблеми. Суть його в тому, що діти, які були учасниками певної ситуації, події, пізніше мають можливість проаналізувати, подивитися на неї очима інших людей, оцінити вчинки, обговорити можливі способи дій в оцінюваній ситуації. Проілюструємо прикладом.

На занятті з малювання всі діти малювали, а Сергійко сидів, не малював. Коли вихователь запитала, чому він не

малює, хлопчик відповів, що в нього немає олівця. Вихователь спочатку хотіла сама подати Сергійкові олівець, але потім порадила хлопчику попросити Марійку подати йому олівець. З олівцем Сергійко скоро закінчив роботу. Ввечері педагог запропонувала дітям пригадати ситуацію та дати їй етичну оцінку.

Вихователь: — Подекуди в нас виникають проблеми, і ми не знаємо, як собі допомогти. Пам’ятаєте, як Сергійко не малював, бо не мав олівця. Давайте пригадаємо, як це відбувалося. Подивимося на це зовні. Заплющить очі, уявіть. Бачите, ми сидимо, малюємо... Що ви малювали?

(Діти продовжували).

Олена: — Я малювала зайчика в лісі.

Оксана: — А я малювала двох зайців-друзів.

Вихователь: — Як ви думаєте, чому не малював Сергійко?

Діти: — Та в нього ж не було олівця.

Вихователь: — Як ти сам поясниш, Сергійко?

Сергій: — У всіх були олівці, а в мене не було, він закопився під диван.

Вихователь: — Але як же вчинити? Якщо в групі добрі, чуйні діти, що б вони запропонували, якщо б побачили, що хлопчику не зручно дістати олівець? Як вони це зроблять?

Михайлик: — Давай я дам тобі олівець. У мене є запасний.

Вихователь: — Але і сам Сергійко не ледачий, сміливий хлопчик. Бачить, що відстає від дітей і просить... Що ти скажеш? Як попросиш? Кого?

Сергій: — Я попрошу Марійку: “Марійко, дай мені, будь ласка, олівець”.

Марина: — Сергійкові треба було самому встати і взяти олівець, а не чекати, поки на нього хтось зверне увагу.

Сашко: — Або Сергію треба було зразу сказати Ірині Василівні, що в нього немає олівця.

Отже, “оцінний коментар “Погляд зовні” дозволяє подивитися на себе з боку.

Інтерв'ювання. Цінність цього методу полягає у можливості посилити і збагатити діалог батьків і дітей. Цей метод передусім для батьків, оскільки він показує їм внутрішній світ їхніх дітей, формує ставлення до дитини як до особистості. Водночас інтерв'ю, у процесі якого батьки щиро цікавляться думкою дитини з різних питань, цінно тим, що виховує прагнення до самостійного мислення, почуття довіри і поваги до цінності, важливості своєї власної думки, розвиває уміння висловлюватись, зрозуміло для слухача формулювати своє судження. Для інтерв'ювання пропонуються запитання, що пов'язані з темами, які важливі для формування громадянської позиції, самостійності, етичної культури, виховання милосердя. Наприклад, “Три бажання у день святого Миколи: чого я побажав собі, своїй родині, своєму дитячому садку”; “Дорослі і малі: чим вони відрізняються, що в них спільного, що для кожного з них найважливіше, про що вони мріють”; “Якби я міг стати квіткою, якою б квіткою я міг стати і чому”; “Я в тата і матусі просто скарб, тому що...”; “Чи потрібні війни на землі? Чому люди воюють?”; “Самопрезентація – найголовніше про мене” тощо.

Складання цілісного поля чи карти – метод, у якому охоче беруть участь і діти, і педагоги. Це колективна робота, яка полягає у наочному втіленні уявлень дітей про різноманітні явища чи об'єкти дійсності. Розміри цілісного поля залежать від низки чинників (теми, віку дітей, реальних можливостей), це можуть бути старі шпалери зворотним боком, а може – внутрішній бік коробки з-під цукерок. Враховуючи професійне тяжіння кожного справжнього педагога-дошкільника до збирання усіляких дрібничок, можна сподіватись, що листівки, вирізки, картинки, ілюстрації і безлічі інших дрібниць у групі є достатньо. Коли виникає необхідність скласти таке поле, наприклад, з тем “Ліс”, “Африка”, “Північ”, “Світ моря”, “Місто” чи інших,

вихователь попередньо обговорює з дітьми зміст майбутнього поля, діти пригадують всі можливі компоненти, пропонують, де краще їх розмістити, як відобразити найкращим способом той чи той момент. Наприклад, під час обговорення змісту такого поля з теми “Ліс” вихователь уточнює, які дерева, яких тварин, птахів, комах можна зустріти в лісі, пригадує їх назву, розташування їхніх лігвищ, обговорює, як краще розмістити деталі зображення, що можна намалювати, а що виконати способом аплікації. Після обговорення діти під керівництвом вихователя відбирають, вирізають та розміщують і приклеюють деталі. Чим старші діти, тим більш активна та дієва їх участь. У процесі виконання роботи діти охоче спілкуються, а потім готове поле демонструють батькам. Цілісне поле виконується протягом кількох днів і знаходиться у груповій кімнаті протягом двох тижнів. Вихователь може використовувати його в навчальній діяльності як наочність на занятті відповідної тематики. Як засвідчує практика, така організація роботи стимулює інтелектуальну, мовленнєву і в цілому особистісну активність дітей, сприяє прояву дитячої творчості і передусім словесної. Суть цілісного поля нагадує інтелектуальні карти, але має свої особливості.

Педагоги уважно ставляться до дитячих творів, пишуться досягненнями дітей, тому надзвичайно популярною формою роботи є виготовлення **маленьких книжечок, випуск газет, листівок, ведення щоденника життя групи**, який разом з педагогами складають діти.

Кожну сторінку в такій книжці заповнює дитина разом з батьками чи вихователем. Наприклад, у книжці про крапельку кожна зі сторінок розповідає про одну з крапельок – дощову, морську, річну, водопровідну, про сльозу, бурульку тощо. А у круглій книжечці діти розповідають (малюнками, аплікаціями, словами, які самі можуть надрукувати) про різні круглі предмети (повітряну кульку, м'ячик, сонечко, яблуко, кермо в машині тощо).

Кожний метод обслуговується низкою прийомів як частиною цього методу, спрямованих на краще засвоєння матеріалу.

4.2. Організація спостережень дітей у предметному довір'ї

Центральне місце серед наочних методів ознайомлення дітей з довір'ям займає спостереження за предметами і явищами довір'я.

Безпосереднє спостереження – це цілеспрямований і організований процес, спрямований на пізнання, уточнення і закріплення знань про довір'я. Це вміння дитини вдивлятися у довір'я, бачити, і помічати ознаки, властивості, виокремлювати в них суттєве, відзначати зміни, що відбуваються у довір'ї, встановлювати причини, доходити узагальнень, висновків.

В основі спостереження лежать безпосередні відчуття і сприймання предметів і явищ об'єктивної дійсності та їх властивостей. Спостереження, за словами Б.Г.Ананьєва, це складна психічна діяльність, у якій відчуття, сприймання, мислення і мовлення об'єднуються у єдиний цілісний акт розумової діяльності¹.

У процесі спостереження беруть участь усі аналізатори дитини (зоровий, слуховий, дотиковий, кінестетичний, смаковий, нюховий). Це допомагає пізнати предмет з різних боків, краще запам'ятати його назву.

Спостережливість – це особливість психічної діяльності людини, її вміння підмічати у предметах і явищах те, що є істотним, але малопомітним у них. Спостережливість потребує активізації усіх психічних процесів особистості (увага, мислення, сприймання, відчуття, уявлення, пам'ять

тощо) та активної пізнавальної діяльності, що припускає допитливість людини. Завдяки спостереженню та спостережливості діти набувають систему знань про довір'я, конкретні об'єктивні уявлення про предмети довір'я, їх властивості, призначення.

Залежно від того, які пізнавальні завдання планує вихователь, спостереження можуть бути різних типів: ознайомлювальні, в ході яких діти ознайомлюються з новими для них предметами і явищами чи їх будовою, ознаками, властивостями. Цей тип спостереження проводять в усіх вікових групах.

Спостереження, метою яких є ознайомлення дітей з процесом змін або перетворення предметів і явищ. Цей тип спостереження є більш складним, вимагає розвинутої спостережливості, мисленнєвих процесів (аналіз, синтез, абстрагування, порівняння, узагальнення), встановлення причин змін і перетворень у предметах чи явищах. Тому таке спостереження проводиться з дітьми старшого дошкільного віку. Репродуктивне спостереження проводять у всіх вікових групах з метою уточнення і закріплення знань про довір'я та використання набутих знань у нових умовах. У процесі ознайомлення дітей із довір'ям використовують і різні види спостережень залежно від їх тривалості і мети пізнавальної діяльності дітей.

Короткотривалі спостереження – найбільш уживані в роботі з дітьми. Це можуть бути спостереження за ново-річною ялинкою на центральній площі вулиці, за працею дворника, за транспортом на вулиці, за пішоходами, за працею кухаря, пралі тощо.

Довготривалі спостереження проводять упродовж тривалого часу залежно від предмета (явища, об'єкта) та мети спостереження. У процесі такого спостереження діти спостерігають за змінами і перетворенням в об'єкті, предметі. Вони мають можливість порівнювати і зіставляти результати попередніх спостережень із тим, за чим вони спостерігають

¹ Див. *Ананьев Б.Г.* Развитие воли и характера в процессе дошкольного воспитания // Избр. психол. труды: В 2-х т. – М., 1980. – Т.2. – С.91.

у цей момент. Довготривалі спостереження сприяють розвитку мислення та мисленнєвих процесів: розмірковування, зіставлення, умовисновки тощо. Наприклад, діти можуть спостерігати за будівництвом якогось об'єкта поблизу дошкільного закладу, ремонтом дороги; за роботою вихователя і помічника вихователя, готуючись до бесіди про їхню працю, тощо.

Порівняльні спостереження передбачають зіставлення і порівняння дітьми двох близьких об'єктів чи предметів. Наприклад, праці вихователя дошкільного закладу, помічника вихователя, завідувача і педагога-методиста; порівняння різних видів транспорту: тролейбус і трамвай; автобус і тролейбус; повітряний, наземний і підземний транспорт тощо.

Повторні спостереження проводять для закріплення, розширення і уточнення знань про предмети і явища довкілля.

Спостереження проводять як самостійне заняття у молодшій та середній групах. У старшому дошкільному віці спостереження проводять у повсякденному житті (у ранкові години, на прогулянці у другій половині дня). Це спостереження за працею дорослих, транспортом, святково прикрашеними вулицями. Спостереження рекомендують проводити з невеличкими групами, щоб дітям було добре видно певне явище чи предмет, щоб кожна дитина мала можливість висловитися, закріпити нові слова і знання.

Спостереження (як на занятті, так і в повсякденному житті) вимагає серйозної підготовки вихователя до його проведення. Необхідно заздалегідь оглянути об'єкт спостереження, продумати, як і де краще поставити (чи посадити) дітей; продумати запитання (констатувальні, причинові, допоміжні), дібрати загадки, вірші, прислів'я, ігри та ігрові вправи. Необхідно продумати, які слова потребують пояснення, визначити конкретно, якими словами слід збага-

тити словник, якими активізувати, а які вимагають лише уточнення. Наводимо приклад спостереження у молодшій групі.

Спостереження за працею помічника вихователя.

Програмний зміст. Ознайомити дітей з працею помічника вихователя: прибирає у груповій кімнаті, спальні, роздягальні, умивальній кімнаті, подає їжу, миє посуд, допомагає дітям одягатись і роздягатись, умиватися: помічник вихователя піклується про дітей. Виховувати повагу до праці помічника вихователя, уміння додержуватися чистоти.

Словник: помічник вихователя, прибирає, підмітає, роздає, миє, стелить, піклується, їжа, чисто, старанно.

Хід заняття. Починається заняття читанням оповідання С.Баруздіна "Коли не буває нудно?" Запитання: Що робить наша Галина Миколаївна? Хто підмітає підлогу? Що ще Галина Миколаївна робить? Для чого вона прибирає посуд? Що вона робить, щоб у кімнаті було чисте повітря, багато сонячного світла, не було пилу? Хто приносить їжу дітям? Що робить Галина Миколаївна у спальні? Як допомагає вона дітям? А вихователеві? Діти спостерігають за працею помічника вихователя. Вихователь зосереджує увагу на тому, що Галині Миколаївні треба допомагати. Розповідь вихователя:

— У мене є хороший помічник, Галина Миколаївна. Галина Миколаївна, турбується про те, щоб у групі завжди було чисто. Вона підмітає підлогу, миє і витирає вікна, пил на столах і стільчиках, чистить килими, миє іграшки. Галина Миколаївна приносить їжу з кухні, накриває на стіл, прибирає і миє посуд. А після обіду Галина Миколаївна поспішає у спальню, щоб приготувати діткам чисту постіль, провітрити кімнату. Галина Миколаївна дуже любить дітей і піклується про те, щоб усім вам добре жилося у дошкільному закладі. Завдяки праці няні у групі

завжди чисто й затишно. Ви, діти, повинні шанувати і поважати працю Галини Миколаївни, завжди допомагати їй, так, як це зробила Світлана. Діти спостерігають за працею помічника вихователя.

У процесі спостережень за працею дорослих і дітей вихователь підкреслює суспільне значення праці, виховує інтерес до професії дорослих людей, бажання працювати.

Спостереження за новою рибкою в акваріумі.

Програмний зміст. Закріпити та розширити уявлення дітей про зовнішній вигляд риби: у риби є хвіст і плавці; вона рухає ними, коли плаває. Звернути увагу на форму тіла риби, чим воно вкрите (лускою). Луска буває різного забарвлення. Рибка живе у воді. За рибкою потрібно доглядати – годувати, міняти в акваріумі воду. Розвивати спостережливість. Виховувати бажання доглядати за рибками.

Словник: акваріум, плавці, хвіст, луска, плаває, годувати.

Хід заняття. На столі стоїть акваріум з рибками. Запитання: Що це? Хто живе в акваріумі? Що ще є в акваріумі? Які риби в акваріумі? Що вони роблять? Вихователь повідомляє, що в акваріумі живе нова рибка і сьогодні діти ознайомляться з нею. Ставить великий таз з водою, пускає нову рибку у воду і пропонує дітям розглянути її. Чим вкрита рибка? Якого кольору в неї луска? Чим рухає рибка, коли пливе? Що ще є у неї? Чим годують рибку? Пропонує дітям погодувати рибку. Розповідь вихователя про акваріум та рибку. Після спостереження проводиться рухлива гра “Рибалки і риби”.

Наводимо конспект заняття для дітей старшої групи спостереження за працею вихователя.

Програмний зміст. Ознайомити дітей з працею вихователя (суміжної групи). Знати, що вихователі навчають дітей, грають з ними, піклуються про них; вихователів потрібно допомагати (готувати матеріал до заняття, ставити стільці на місце...). Виховувати повагу до праці вихователя.

Словник: вихователь, займається, навчає, грається, піклується.

Хід заняття. Вихователь:

— Сьогодні ми спостерігаємо, що робить вихователь другої молодшої групи. Нагадує, як потрібно поводити себе в гостях. Діти йдуть у другу групу, спостерігають за працею вихователя, потім повертаються у групову кімнату. Педагог розповідає про працю вихователя дошкільного закладу¹.

— Я розповім вам, діти, про те, що роблять у дошкільному закладі вихователі – Ольга Данилівна і я. Оленці (дидактична лялька) теж цікаво послухати про роботу вихователів, вона прийшла до нас сьогодні (Садовить Оленку на стілець). Уранці ми радо зустрічаємо вас у дошкільному закладі і запитуємо, що ви бачили, коли йшли чи їхали з дому. Сьогодні під час ранкового прийому діти дуже цікаво розповіли, як вони провели вихідний день. Ми розмовляємо також з вашими батьками (мамою, татом, бабусею, дідусем). Від них ми дізнаємося, які вони вам читають книжки, які відеофільми показують і які передачі ви дивитесь по телевізору, куди ходите гуляти. Потім ми заходимо до приміщення, переодягаємось і робимо з вами ранкову гімнастику; показуємо, як літають, клюють зерна і махають крилами горобці, як ловити метеликів тощо.

Оленка. Вам подобається робити ранкову гімнастику, діти?

Вихователь. А на заняттях ми вам читаємо книжки, розповідаємо казки, показуємо кольорові малюнки, вчимо вірші, малюємо олівцями і фарбами, показуємо, як правильно тримати олівець і пензлик, як малювати кругленький бублик, м'ячик, паркан, драбинку. Після заняття всі діти одягаються і виходять на ігровий майданчик. Там граємо в різні ігри. Ми всіх вас дуже любимо, діти. І хочемо,

¹ Див.: Артемова Л.В. Ознайомлення з навколишньою дійсністю — засіб збагачення ігор дітей. – С. 11–12.

щоб вам було дуже хороше і весело в дошкільному закладі, щоб ви росли розумними й допитливими.

Оленка. Діти, ви любите своїх вихователів Ольгу Данилівну і Галину Василівну, слухаєте їх?

Вихователь. А зараз подумайте і скажіть, хто сьогодні зустрів вас уранці в дошкільному закладі? Миколка, про що я тебе сьогодні запитувала, коли ти прийшов у дитячий садок? Що ви вранці робите у груповій кімнаті? Що ви робите на занятті? Чим займаєтесь на прогулянці?

Оленка. Я багато чого дізналася сьогодні з розповіді вихователя і з ваших розповідей, діти. Можна ще до вас прийти, діти?

Вихователь. Ми візьмемо Оленку до себе в групу, діти?

Вправа “Як кричать гуси (кіт, півень, горобці)?”

Спостереження за працею лікаря (старша група).

Програмний зміст. Ознайомити дітей з працею лікаря: оглядає дітей, робить щеплення, піклується, щоб усі діти були здорові. Виховувати інтерес і повагу до праці лікаря.

Словник: лікар, медична сестра, щеплення, пігулки, лікує, оглядає.

Хід заняття. Заняття проводиться у медичному кабінеті. Запитання: Куди ми з вами прийшли? Хто тут працює? Як звати лікаря? Що він робить? Для чого оглядає дітей? Що ще робить лікар? Для чого дітям роблять щеплення, дають пігулки?

Розповідь лікаря¹:

– У дошкільному закладі багато дітей, і я піклуюсь про те, щоб вони не хворіли, росли здоровими й міцними. Коли в когось із дітей заболить живіт чи горло, я повинна цю дитину оглянути. Може, в когось з вас болить горло? (Лікар оглядає горло в дитини). Відкрий рот, я подивлюсь, чи не червоне горло, чи не застудився ти? Ні, в тебе горло не

¹ Див.: *Артемюва Л.В.* Ознайомлення з навколишньою дійсністю – засіб збагачення ігор дітей. – С. 58–59.

болить. А в тебе? О! У тебе горло червоне. Треба зміряти температуру (Садовить дитину на стілець, ставить їй градусник так, щоб це бачили всі діти). Посидь трохи. Притисни градусник рукою, щоб він не впав. Подивіться, яка в мене хороша трубка. Цією трубкою я вислуховую дітей. Якщо дитина хвора, то мені в трубку чути, що в грудях у неї хрипи. Хто з вас кашляє? Зараз я тебе послухаю, зніми сорочку (слухає груди, потім спину). Проковтни цю пігулку (дає дитині аскорбінку) і запий водою. А тепер подивимось, яка в тебе температура (лікар виймає градусник, дивиться на нього). Ні, температура нормальна. Але щоб горло не боліло, випий мікстуру (дає ложечку підсолодженої води). У мене є ліки від усіх хвороб. Вони зберігаються у цій скляній шафі. Тут є пігулки. Якщо дитина захворіє, я повідомляю мамі, і вона забирає її додому. Я кажу мамі, щоб вона вдома поклала дитину в ліжко і давала пігулки, мікстуру, а також тепле молоко і чай. Якщо дитина слухається маму і лікаря, п'є ліки і лежить у ліжку, вона швидко видужує і знову приходить у дошкільний заклад. У цій шафі є йод. Може, в когось з вас порізаний пальчик? Давайте його полікуємо. Спочатку помажемо пальчик йодом (показує), це не боляче, потім прикладемо до нього вату і забинтуємо. Тоді пальчик швидко загоїться. Діти, а ви не боїтеся, не плачете, коли вас вихователь веде до моєї кімнати? Мене не треба боятись, я люблю дітей і хочу, щоб ви ніколи не хворіли.

Вихователь: Тепер ви знаєте, як працює лікар, як лікує хворих. Розкажіть, як ви лікуватимете своїх ляльок, якщо вони захворіють (викликає бажаних). Якщо діти не все сказали, про що сьогодні дізналися, вихователь ставить їм запитання: Що ти робитимеш, коли в ляльки заболить горло? А що ти зробиш, коли лялька кашлятиме? А якщо лялька поріже пальчик, що робить лікар? (Змастить йодом). Ви все знаєте й вмієте лікувати. Тоді підемо лікувати наших ляльок.

Спостереження за роботою дітей старшої групи (середня група).

Програмний зміст: Ознайомити старших дітей з роботою на городі; виховувати інтерес до праці, бажання працювати.

Словник: грядки, лопати, граблі, насіння, перекопують.

Хід заняття. Вихователь повідомляє, що сьогодні ми спостерігаємо за роботою дітей старшої групи. Запитання: яка зараз пора року? Що роблять весною на городі? Де працюють діти? Що вони роблять? Що у хлопчика в руках? (Лопата). Що він робить лопатою? Що у дівчинки в руках? (Граблі). Що роблять ці діти? (Сіють насіння). Що виросте з насіння? Заняття закінчується розповіддю вихователя. Можна запропонувати окремим дітям допомогти старшим.

До спостереження як методу ставляться певні вимоги, яких повинен дотримуватися вихователь. А саме:

- об'єкт спостереження повинен зацікавити дітей, викликати інтерес, бажання його розглядати;

- спостереження потрібно проводити у природних умовах (за працею дорослих на їхньому робочому місці, за предметами, явищами, об'єктами за місцем їх розташування тощо);

- вихователь визначає мету спостереження, які нові слова дитина повинна одержати, яким чином їх пов'язати з попереднім досвідом дитини, щоб їй було зрозуміло;

- необхідно продумати загадки, дібрати вірші, прислів'я, ігрові прийоми;

- вихователь дає дітям чітку вказівку, що будуть робити діти під час спостереження (ви, діти, будете спостерігати за роботою трактора і тракториста, а потім розкажете про нього);

- знання, які одержали діти під час спостережень, обов'язково потрібно використати в інших видах діяльності (у процесі бесід, малювання, в іграх тощо);

— спостереження слід супроводжувати точними і конкретними словами; називати предмет (об'єкт, явище), його ознаки, властивості; звертатися до дітей із запитаннями різного характеру (констатувальні, причинові, додаткові, уточнювальні тощо).

4.3. Екскурсії-огляди, розглядання предметів і бесіда про них, екскурсії за межі дошкільного закладу

У програмах виховання і навчання дітей у дошкільних закладах чітко визначено тематику ознайомлення дітей з найближчим довкіллям. Так, наприклад, на четвертому році життя діти повинні орієнтуватись у приміщенні своєї групи, знати розташування усіх кімнат, їх назву, призначення, орієнтуватись на ділянці дошкільного закладу. Знати те, що знаходиться на ділянці групи (майданчик для ігор, квіткові клумби, дерева, доріжки, парки, грядки, обладнання та його призначення, місце збереження іграшок). Знати, де знаходяться іграшки, книжки, посуд, їх призначення. Розрізняти за формою, призначенням і назвою схожі предмети: тарілка глибока і мілка, ложка столова і чайна, чашка, склянка.

На п'ятому році життя дітей треба познайомити з послідовністю деяких трудових процесів, призначенням і назвою деяких знарядь праці (повар використовує ножі, каструлі, м'ясорубки тощо).

У старшому дошкільному віці діти вже повинні знати розташування і назву приміщень (зала, кабінет завідувачої, лікаря, кухня, інші групи). Необхідно познайомити дітей з машинами, приладами, що полегшують працю людей (кухар використовує електричну м'ясорубку, овочерізку, помічник вихователя – пиросос, полотер, пралю – пральну машину); познайомити дітей з пральною машиною, пирососом, холодильником, телефоном, радіоприймачем, телевізором тощо.

Програмами передбачається познайомити дітей як з предметами (приладами) сучасного побуту (електросамовар, електрочайник, пілосос, овочерізка, кавомолка тощо), так і з предметами старовини (ткацький верстат, прядка, глиняний посуд, мисник, рогачі, лава, скриня, рубель тощо).

Провідними методами ознайомлення дітей з предметами побуту і найближчого довкілля є розглядання предметів, бесіда про них та екскурсії-огляди чи “місцеві екскурсії”. Є.І.Тихеева звернула увагу на необхідність використання чуттєвого досвіду в розвитку дітей. “Сенсорний і мовленнєвий розвиток, писала вона, – відбувається в тісній єдності. Практику дітей потрібно організовувати так, щоб “світ безпосередніх сприймань відбивавсь у мовленні”. Уявлення повинно передувати слову, але слово повинно йти слідом за уявленням”¹.

Є.І.Тихеева є автором цінного методу з розвитку мовлення дітей – екскурсій-оглядів. Вона рекомендувала два способи використання довкілля: наближення середовища до дітей і дітей до явищ довкілля, шляхом екскурсій та екскурсій-оглядів.

Є.І.Тихеева розробила ще у 30-х роках ХІХ століття орієнтовну тематику екскурсій-оглядів (буфет, плитка, ванна, ліжко, опалення, телефон, рояль, радіо) з поступовим ускладненням програмного матеріалу в кожній віковій групі. Сьогодні тематику екскурсій-оглядів можна значно розширити. Майже кожна сім’я користується холодильником, пральною машиною, пілососом, електропрасками, телевізором. Діти з дошкільного віку бачать ці предмети, але знайомство з ними залишається поверхневим. Справедливо відзначала Є.І.Тихеева, що “...скільки цінного матеріалу... проходить поза свідомістю дитини, не збагачуючи кола її уявлень, без впливу на розвиток мовлення тільки

тому, що на цей матеріал організовано не привертається увага дітей”¹. Зволікання з розвитком чуттєвого досвіду в ознайомленні з довкіллям та предметами призводить до збіднення дитячого мовлення.

Для розширення знань дітей про предмети побуту й найближчого оточення пропонується тематика екскурсій-оглядів і номенклатурних занять на розглядання предметів і бесіду про них відповідно до програми кожної групи².

Молодша група (4-й рік життя).

“Групова кімната”. Дати поняття про групову кімнату. Вона світла, простора, великі вікна, багато квітів. У груповій кімнаті є столи і стільці, за якими діти будуть займатись, іграшковий куточок, шафи з іграшками, книжкові шафи, вітрина, стіл для розгляду книжок, акваріум.

Словник: групову кімнату, іграшки, книжкова шафа, займатися, гратися, акваріум.

“Умивальна кімната”: знати, що це кімната, в якій діти будуть умиватися, мити руки. В умивальній кімнаті є умивальники (раковина, кран, душ, гаряча і холодна вода). Умиватись і мити руки потрібно з милом. Витирати обличчя і руки рушником – утирачем. Рушник для дівчинки – росяночка. Рушник для хлопчика – грайлик. Познайомити дітей з картинками-позначками. Розповісти порядок миття рук. Звернути увагу на зовнішній вигляд умивальної кімнати (стіни білі, викладені білими кахлями, біла раковина – рушники, все чисте). В умивальній кімнаті є туалет.

Словник: умивальна кімната, раковина, кран, мило, мильниця, душ, рушник, туалет, намити, витерти, кахлі.

“Роздягальна кімната”: знати, що це невелика кімната, у якій діти роздягаються і одягаються на прогулянку. Уздовж стін стоять шафи для одягу з картинками-

¹ Тихеева Е.И. Развитие речи детей. – М.: “Просвещение”, 1967. – С. 64.

² Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: теорія і практика. – Запоріжжя: “Просвіта”, 2000.

¹ Тихеева Е.И. Развитие речи детей. – М.: “Просвещение”, 1967. – С. 68.

позначками. У кожній шафі дві полицки, верхня – для головних уборів, нижня – для взуття. На гачок вішають верхній одяг. Для зручності в роздягальній кімнаті є ослінчики, килимки. Виховувати вміння самостійно одягатися, роздягатися, охайність.

Словник: роздягальна кімната, шафа, ослінчик, гачок, полицки, одяг, взуття, лава.

“Їдальня”: знати, що їдальня знаходиться у груповій кімнаті, їдять діти за столами, кожний має своє місце. Роздає їжу і прибирає зі столів помічник вихователя Тамара Петрівна. Посуд зберігається у буфеті. У спеціальній кімнаті мийуть посуд. Виховувати охайність, уміння користуватися столовими приладами.

Словник: їдальня, сніданок, обід, полуденок, серветки, вечеря, ложка, хлібниця, чашка, смачного.

“Спальня”: це простора, світла кімната, в якій діти сплять. У ній стоять ліжка з постільним приладдям. У спальні завжди тихо.

Словник: спальня, ліжко, спати, колискова.

“Наша ділянка” – познайомити дітей з ділянкою: майданчик для ігор, пісочниця, колода, машина, пароплав, драбинка, гірка. Павільйон – веранда з лавами, ослінчиками. На ділянці багато квітів, дерев, кущів: горобина, калина, явір, каштан. Виховувати любов до своєї ділянки, повагу до праці дорослих.

Словник: ділянка, майданчик, павільйон, колода, квіти, дерева.

Середня група (5-й рік життя)

“Книжкова шафа” – познайомити дітей з місцем, де зберігаються книжки, альбоми: книжкова шафа, вітрина. Показати різні види книжок (книжка-ширма, книжка з ілюстраціями, збірки, книжка-забава), альбоми, журнали, часописи, папки з ілюстраціями). Книжки розглядають у куточку книги за столами. Виховувати бережливе ставлення до книги.

Словник: вітрина, обкладинка, ілюстрації, журнал, часопис, збірки.

“Вікно” – познайомити дітей з джерелом денного світла у групі. Пояснити будову вікна: дерев’яні рами, скло; кватирка, фрамуга, підвіконня, ручка. Знати, що скло повинно бути завжди чистим.

Словник: скло, рама, фрамуга, кватирка, підвіконня.

“Буфет” – дати поняття про місце, де зберігається посуд. Познайомити з назвою посуду: столовий; чайний; глибока, мілка тарілка; столова, десертна, чайна ложка; чашка, кружка, виделка, ніж, чайник, каструля, відро. Знати їх призначення. Виховувати повагу до праці помічника вихователя.

“Куточок природи” – уточнити знання дітей про назву місця, де знаходяться рослини, тварини, птахи. Пригадати, які квіти є в куточку природи, тварини, птахи, риби, їх назву. Познайомити з новими квітами, рибками. Привчати дітей піклуватися про тварин, птахів, доглядати рослини.

Словник: вольєр, тераріум.

“Постіль” – уточнити, на чому діти сплять (ліжко, розкладушка), познайомити з постільними принадлежностями: матрац, простирadlo, ковдра, підодіяльник, подушка, наволочка; пояснити їх призначення, де вони зберігаються. Активізувати цими словами словник.

“Іграшки” – уточнити назву окремих іграшок, познайомити з місцем їх зберігання. Привчати дітей дотримуватися порядку в ігровому куточку, берегти іграшки.

Словник: іграшки, конструктор, настільно-друковані ігри, іграшки-вкладинки, мозаїка, транспортні іграшки.

“Музична зала” – уточнити знання дітей про приміщення, у якому проходять музичні заняття. Знати, що в залі стоять піаніно (рояль), шафа з іграшками. Зала простора, світла. На свята в залі проводять дитячі ранки.

Словник: музична зала, піаніно, музичний керівник, ранок.

“Кабінет лікаря” – познайомити дітей з працею лікаря, медичної сестри: лікують, оглядають дітей, роблять щеплення, важать, слухають. Знати, що в кабінеті лікаря стоїть стіл, диван, ваги, шафа з медикаментами, ростомір. Уколи роблять шприцом.

Словник: медичні працівники, ваги, ростомір, медикаменти, шприц.

“Кухня” – познайомити з приміщенням, де готують їжу, обладнанням: столи, плитка, каструлі, дошки, машини та прилади, що полегшують працю людей (хліборізка, овочерізка, м’ясорубка, картоплечистка). Знати, що їжу готує кухар, продукти привозить машина. Познайомити з працівниками кухні. Уточнити назву страв, що готують на кухні.

Словник: кухар, їжа, плитка, хліб, хліборізка, овочерізка, м’ясорубка, картоплечистка, борщ, юшка, котлети, вареники.

Старша група (6–7 роки життя)

“Опалення” – познайомити з опаленням дошкільного закладу взимку: парове опалення, батареї (у сільській місцевості – пічки), їх розміщення, призначення, час опалення, гвинти для регулювання тепла, труби, котельня.

“Кабінет завідувача” – познайомити з роботою завідувача дошкільним закладом, її кабінетом. Завідувач піклується про дітей, дістає обладнання, іграшки, виписує продукти, приймає дітей до дошкільного закладу, відвідує заняття у групах, прогулянки, допомагає працівникам дошкільного закладу. У кабінеті є стіл, стільці, телефон, книжкова шафа, картини, комп’ютер, телефон.

Словник: завідувач дошкільним навчальним закладом, кабінет завідувача, телефон, телефон, комп’ютер.

“Піаніно” – дати поняття про музичний інструмент – піаніно, його будову: корпус, кришка, клавіші, струни, молоточки, педалі, пюпітр, стоїть на коліщатах. Познайомити з маркою піаніно.

Словник: корпус, клавіші, струни, пюпітр, ноти,

“Радіо” – познайомити з улаштуванням і роботою радіо: корпус, шнур, розетка, регулятор гучності. Вчити дітей користуватися радіо.

Словник: радіо, радіостанція, радіопередача, диктор, гучномовець.

“Електропраска” – познайомити дітей з електропраскою, її призначенням, принципом роботи. Праскою прасують білизну, одяг. Працює цей прилад від електрики, шнур умикають у розетку. Праску ставлять на спеціальну підставку, вона гаряча, можна обпектися, спалити білизну. Прасувати потрібно швидко. Виховувати обережність.

“Квітник” – дати поняття про квітник, місце на ділянці, де росте багато квітів. Закріпити назву садових квітів (айстри, жоржини, чорнобривці, мальви, кали, сальвія тощо). Квіти потребують догляду: їх треба поливати, підпушувати землю, виривати бур’ян. Виховувати любов і повагу до праці.

Словник: квітник, чорнобривці, мальви, жоржини, сальвія, кали, айстри.

“Педкабінет” – познайомити з роботою педагога (методиста) дошкільного закладу: він допомагає у роботі вихователям, дістає іграшки, книжки, посібники, відвідує заняття. Допомагає завідувачу дошкільним закладом. Педагогічний кабінет та його обладнання: шафи, у яких зберігаються іграшки, книжки, дидактичний матеріал; картини і таблиці, ігри – все необхідне для занять. Виховувати повагу до праці методиста (старшого вихователя).

Словник: педагог-методист, педкабінет, посібники, начісність, старший вихователь.

“Дошкільний навчальний заклад” – уточнити і закріпити знання дітей про влаштування та обладнання дошкільного закладу, призначення приміщень: групові кімнати, зала, вітальня, коридори, кабінет лікаря, завідувача, педкабінет,

кухня, господарчий двір, пральня, її обладнання. Знати назву і номер дошкільного закладу, адресу. Працівники дошкільного закладу. Активізувати словник дітей.

“Пилосос” – електрична машина, що полегшує працю дорослих; будова: металевий корпус, мотор, отвір, через який втягується пил, торбинка для пилу, щітки, труби, шнур, що вмикається у розетку. Пилососом чистять килими, одяг, стіни, меблі. Вчити дітей користуватися пилососом.

Словник: пилосос, трубки, мотор.

“Пральна машина” – познайомити з маркою машини, її влаштуванням, призначенням: металевий корпус, мотор, бак, у який кладуть білизну, наливають гарячу воду з милом. У стінці бака є колесо, що обертає білизну, шланг, через який виливається вода. Працює від електрики, шнур вмикається у розетку. Виховувати повагу до праці прачки.

Словник: пральня, прати, обертати, білизна, прачка.

“Телефон2 – призначення і будова телефонного апарата: пластмасовий корпус, трубка, важелі, шнур, мікрофон, мембрана, диск з цифрами. Познайомити з принципом роботи. Привчати дітей обережно ставитися до телефонного апарата, вчити користуватися телефоном. Познайомити з телефоном-автоматом.

Словник: корпус, трубка, диск, мікрофон, мембрана, номер, апарат.

“Холодильник” – познайомити дітей з принципом роботи і влаштуванням холодильника: металевий корпус, шнур з вишкою, шафа, ручка, двері, морозильна шафа, лампочка, регулятор холоду. Вчити дітей користуватися холодильником.

Словник: холодильник, морозильна шафа, продукти.

“Газова плитка” – познайомити з принципом роботи і влаштуванням газової плитки: плитка працює від газу, що йде по трубах, газ небезпечний, легко загоряється, вибухає, чадний. Устрій плитки: металевий корпус, кришка, горілки, духовна шафа, крани. Виховувати обережність.

Словник: газ, горілки, духовна шафа, кран, вогонь, готувати.

“Мисник” – познайомити дітей з мисником-полицею для глиняного посуду, який вішають на стіну. На миснику стоїть глиняний посуд: миска, полумисок, горщик, горнятко, глечик, макітра. Розповісти про призначення посуду.

Словник: мисник, миска, полумисок, макітра, горнятко, глечик, горщик.

“Предмети хатнього вжитку” – познайомити дітей з предметами побуту давнього хатнього вжитку: коцюба, рогачі, мотовило, рубель, прядка, ткацький верстат, колиска. Розповісти про їх призначення.

Словник: коцюба, рогачі, мотовило, рубель, прядка, колиска, ткацький верстат.

Екскурсії-огляди плануються не частіше одного-двох разів на місяць в усіх вікових групах дошкільного закладу. Для проведення екскурсій-оглядів доцільніше групу дітей поділити на підгрупи по 10–15 осіб.

Практика засвідчила, що систематичне проведення таких занять збуджує інтерес у дітей до довкілля, викликає емоційні переживання, сприяє розвитку зв'язного мовлення, прищеплює дітям певні навички користування предметами побуту.

Наводимо приклади конспектів окремих занять.

Екскурсія-огляд роздягальної кімнати (молодша група)

Мета: Уточнити знання дітей про роздягальну кімнату, познайомити з обладнанням кімнати.

Хід заняття: Вихователь повідомляє, що сьогодні до них ранком у гості прийшов ведмедик. Вітається з дітьми. “Ой, ведмедик гарчить, напевне, хоче сказати щось дітям (підносить до вуха). Ведмедик хоче гуляти, але не знає, де в нас одягаються. Ось ми зараз з вами підемо і покажемо ведмедику нашу роздягальну кімнату”. Діти виходять у роздягальну кімнату. Ведмедика слід посадити на видному місці.

— Куди ми з вами прийшли? Що у нас є в роздягальній кімнаті?

— Скільки шаф у нас? Що ви бачите на дверцятах шафи? (Діти називають свої картинки, показують ведмедику шафу).

Запитання до дітей:

— Що це? (показує на дверцята). Як відчиняють дверцята? Що ви бачите в середині шафи? Що кладуть на верхню полицку? А куди потрібно повісити пальто? Що кладуть на нижню полицку?

— Зараз Тарасик покаже ведмедику, як він свої речі складе в шафу.

Викликає дитину, виймає усі речі з шафи на стільчик і пропонує складати знову в шафу:

— Що ти спочатку візьмеш?

Усі дії дитини супроводжуються запитаннями і поясненнями вихователя. Викликає ще одну дитину скласти свої речі. Звертає увагу на ослінчики, лаву, велику вішалку.

— Ведмедик хоче піти не прогулянку, ось його одяг, але він не знає, що спочатку потрібно одягати, допоможемо йому.

Викликає дітей, одягають ведмедика. У кінці заняття вихователь чи хтось із дітей читає вірш О.Благініної “Навчу і брата чобітки взувати”.

Екскурсія-огляд вікна (середня група)

Мета: познайомити дітей з джерелом світла у груповій кімнаті, його будовою.

Хід заняття: Діти сидять півколом обличчям до вікон. Вихователь загадує загадки: “Багато сусідів увесь вік разом живуть, а ніколи один одного не бачать” (вікна в будинку), “Береги скляні, а межі дерев’яні” (вікно). Пропонує дитині підійти і показати вікно.

— Скільки у нашій груповій кімнаті вікон? (Розглядають їх). З чого складається вікно?

Якщо діти не називають, вихователь розповідає сама:

скло, дерев’яна рама (або металопластик), підвіконня, кватирка, фрамуга. Викликає дітей і пропонує показати.

— Для чого потрібне скло?

— Через скло в кімнату проходить світло, сонячні промені, кімната стає світлою, веселою. Скло потрібно часто мити, щоб воно було чистим, блищало на сонці.

— Для чого потрібне підвіконня? Чому воно так називається? Для чого потрібні кватирки, фрамуги?

— Вікно можна відчиняти і зачиняти. Подивіться, що є на рамах для цього? З чого зроблені ручки?

Для закріплення нових слів вихователь використовує ігровий прийом. На гостини до дітей прийшов зайчик і скочив на підвіконня.

— Куди скочив зайчик?

Зайчик стукає у раму.

— Куди потрібно постукати?

Зайчик запитує у дітей, як називаються частини вікна.

Наприкінці заняття вихователь читає вірш Л.Ніколаєнко “Вікна”.

Екскурсія-огляд електропраски (старший дошкільний вік)

Мета: Познайомити дітей з електропраскою, її призначенням, принципом роботи.

Хід заняття: Вихователь заздалегідь готує на столі 2 електропраски (велику і маленьку дорожню), одяг ляльчин (який перед цим діти прали разом з вихователем), підставку для електропраски. Загадує загадку. Показує велику електропраску, запитує, що це? Повторюють слово “електропраска”.

— Для чого потрібна електропраска? Що можна нею прасувати? Діти (або вихователь) пригадують вірш І.Кульської “Параска прасує”.

У Параски гарна праска,

Попрасує все Параска:

Сукні синії – лялькам,

А нові хустинки – нам.

— Сьогодні ми теж будемо прасувати ляльчин одяг. Але передусім розглянемо праску, з чого вона складається.

Запитує у дітей і показує: маленький корпус, пластмасова ручка, гладка нижня поверхня, шнур.

— Що потрібно зробити, щоб праска стала гарячою? Так, увімкнути в розетку, поставити на підставку. Прасувати потрібно на дошці.

Показує маленьку дорожню праску. Розглядають її, вихователь викликає дитину і пропонує увімкнути праску, підготувати дошку, ляльчин одяг. Першу сукню вихователь прасує сама. Надалі викликає дітей прасувати хусточки, стрічки. Звертає увагу на те, що потрібно з праскою бути дуже обережними. Як тільки праска нагрілась, її треба вимкнути, потім прасувати. Брати праску тільки за ручку, прасувати швидкими рухами. Діти складають випрасувані речі.

Екскурсія-огляд телефону (старший дошкільний вік)

Мета: Познакомити дітей з телефонним апаратом, його призначенням і будовою.

Хід заняття: З підгрупою дітей вихователь приходить до кабінету завідувача. Розсаджує їх так, щоб всім було видно апарат. Загадує загадку:

Через поле і лісок

Подається голосок,

Він біжить по проводах,

Скажеш тут, а чути там. (*Телефон*).

Або: “Нічого не бачу, а все чую”.

Діти відгадують. Вихователь повідомляє мету заняття.

— Діти, у кого вдома є телефон? Для чого потрібен телефон? У нашій країні є багато міст, сіл, у яких живуть люди. Деякі міста дуже далеко знаходяться від нашого. Щоб щось терміново передати знайомим або родичам, люди користуються телефоном. Телефон є в будинках, школах, лікарнях, дошкільних закладах. У нашому дошкіль-

ному закладі також є телефон. Любов Федорівна телефонує до крамниці, замовляє іграшки, це значно швидше, ніж їхати трамваєм, тролейбусом. Телефон економить наш час.

Розглядають будову телефонного апарата.

— З чого складається телефон? З якого матеріалу зроблений?

— Телефон пластмасовий. Він складається з корпусу (показує). Зверху є важіль і трубка зі шнуром. Трубка натискає на важіль (показує). Якщо трубка буде лежати неправильно, не натисне на важіль, телефон можуть вимкнути.

Розглядають трубку.

— Що вам нагадують кінці трубки? Правильно, чашечки без ручок.

— А якщо я поверну трубку ось так, що вона вам нагадує? Правильно, місток. Верхня частина трубки називається телефон (повторюють), нижня – мікрофон. У телефон ми чуємо, в мікрофон – говоримо. Подивіться, що ви бачите в нижній частині трубки? Правильно, дірочки. Всередині мікрофону є кругла пластинка (показує), називається вона мембрана. Діти, для чого потрібна ця пластинка? Що ви бачите на корпусі телефону? Диск з цифрами, диск з отворами. На диску написані цифри, вони потрібні, щоб набирати номер. Подивіться, як правильно потрібно набирати номер (набирає номер іншого дошкільного закладу, пропонує дитині поговорити).

— Хто знає свій квартирний номер телефону? (Набирають, діти розмовляють з батьками). Є такі номери, які всі повинні знати і ви теж. Ці номери в усіх містах однакові. (Вихователь називає номери швидкої допомоги – 03, пожежної команди – 01, міліції – 02. Запитує у дітей, чи знають вони, що це за номери).

— Для того, щоб набрати номер, необхідно зняти трубку. Зараз ми з вами зателефонуємо Валентині Петрівні, її номер 5-85-20.

Вихователь набирає номер, розмовляє, дає трубку дітям.

Вихователь: діти, крім квартирних телефонів у ваших батьків є мобільні телефони (Показує). Коли ви виростите, підете до школи, ви теж зможете користуватися мобільним телефоном. Він дуже зручний, з будь-якого місця людина може зателефонувати додому, своїм друзям, на роботу.

У кінці заняття вихователь читає вірш про телефон.

Екскурсія-огляд холодильника (старший дошкільний вік)

Мета: Познайти дітей з холодильником, його будовою, призначенням, принципом роботи.

Хід заняття: Вихователь повідомляє, що заняття буде проходити на кухні. Загадує загадку: «У нашій кухні цілий рік Дід Мороз живе у шафі».

— Сьогодні ми будемо розглядати з вами холодильник. Діти приходять на кухню. Запитання до дітей:

— Куди ми з вами прийшли? Що роблять на кухні? З чого готують страви? У чому зберігають м'ясо, молоко, масло, продукти, що не можуть довго зберігатися?

Підходять до холодильника, розглядають його.

— З якого матеріалу зроблений холодильник? З чого складається холодильник? (Металевий корпус, шафа, дверці). Що є на дверцятах холодильника? Ручка, назва холодильника.

Повідомляє назву холодильника «Дніпро». Запитує в дітей, у кого з них є вдома холодильник і як він називається. З'ясовують, що холодильники бувають маленькі й великі. Відчиняють дверці холодильника. Вихователь звертає увагу на внутрішній бік дверцят холодильника.

— Що ви бачите на краях дверці? Для чого потрібна гума? Правильно, щоб тепле повітря не проходило в холодильник, а холодне не виходило.

Розглядають полицки у дверцятах.

— Для чого потрібні полицки на дверцятах? Що кладуть на ці полицки? Що мама вдома кладе на ці полицки?

Звертає увагу на морозильну шафу.

— Яке найхолодніше місце в холодильнику? Для чого потрібна морозильна шафа?

Показує регулятор холоду. Розглядають полицки в морозильній шафі.

— За допомогою чого працює холодильник? Знайомить дітей з тим, що холодильник працює від електроенергії, є мотор, шнур з вилкою, що включається у розетку. Пояснює, що холодильник не можна залишати відчиненим; показує, як відчиняти і зачиняти дверцята. У кінці заняття вихователь пропонує дітям розповісти про свій холодильник, назвати марку, та про те, як мама розкладає продукти в холодильник.

Екскурсія-огляд пилососа (старший дошкільний вік)

Мета: Познайти дітей з пилососом, його обладнанням, призначенням та принципом роботи.

Хід заняття: Діти сидять півколом. Вихователь проводить вступну бесіду.

— Куди вранці йдуть ваші мами? Повернувшись з роботи, їм треба багато чого зробити. Що ваші мами роблять вдома? (Перуть, готують обід, прибирають у кімнаті, прасують). Для того, щоб допомогти вашим батькам швидше виконати домашню роботу, існують спеціальні машини, що полегшують їхню працю. Назвіть, будь ласка, машини, що полегшують працю дорослих людей вдома (Праска, газова плитка, полотер, пральна машина). Загадує загадки про пральну машину, холодильник, праску. Послухайте, діти, ще одну загадку: «Цілий день він пил коває, не хворіє і не чхає» (пилосос).

— У кого з вас вдома є пилосос? Хто вміє користуватися ним?

Читає вірш про пилосос.

— Чим же допомагає пилосос людям? Для чого він потрібен у кімнаті? Сьогодні ми з вами розглянемо будову пилососу, з чого він складається, як ним треба користуватися.

— Що ж є у пилососа? Металевий корпус (показує). Мотор. Мішечок для пилу. Є кнопка, яку треба натиснути, й пилосос буде працювати.

Вихователь розбирає і збирає пилосос на столі, показує кожну частину дітям, пропонує назвати її. Пояснює, для чого потрібна кожна частина, деталь пилососу.

— Ось ми і зібрали пилосос, чи все готове до роботи? Ні, треба увімкнути в розетку і натиснути кнопку. У мене на столі багато папірців. Зараз я увімкну пилосос і поспробуємо зібрати їх (вмикає пилосос і збирає папірці, виключає).

— Тепер ви самі будете чистити килим, стіни, одяг. Вихователь викликає по черзі дітей, пропонує їм самостійно увімкнути в розетку пилосос, натиснути кнопку і чистити стіни, пальто, шапку, килим. Відповідно змінюють щітки, трубки, розповідають порядок роботи.

— Діти, куди ж поділися папірці, крейда, пил? Давайте подивимось (Розбирають пилосос).

— Що потрібно зробити з пилососом після роботи? Розібрати, витрусити торбинку, почистити його (Дивляться, що в мішечку: крейда, папірці).

Пропонується дітям витрусити торбинку у відро, скласти пилосос.

— Ви повинні вміти користуватися пилососом. Я зараз прочитаю вам вірш про дівчинку, яка не вміла користуватися пилососом (читає вірш зі збірки С.Капутікян “Пилосос не винен”). Що трапилося з дівчинкою? Кого ж звинуватила дівчинка?

— Так, пилосос, а він зовсім не був винуватий. Усі речі треба покласти на місце. Я гадаю, що з вами такого не трапиться, ви спочатку все зайве сховаєте, а потім будете чистити пилососом.

Аналогічно вихователь може проводити розглядання посуду (кухонного, столового, чайного), одягу (зимового, літнього, осіннього), національного посуду, національного одягу, розглядання оберегів, продуктів харчування тощо.

З допомогою цього методу виконується зміст такої теми програми, як “Про предмети”.

У другій молодшій групі програма вимагає у процесі ознайомлення з довкіллям закріплювати знання про призначення предметів домашнього вжитку, продовжувати вчити розрізняти і називати істотні деталі предметів (у стільця – ніжки, спинка, сидіння); учити розрізняти подібні предмети (стілець, табуретка, крісло) за формою, призначенням і назвою; учити порівнювати і групувати предмети за кольором, формою, матеріалом, призначенням, за наявністю чи відсутністю якихось особливостей (на кофті – гудзики, на светрі їх немає); підводити дітей до засвоєння понять “іграшки”, “одяг”, “взуття”, “меблі”, “посуд”; удосконалювати вміння самостійно встановлювати зв’язки між призначенням предмета і його будовою та матеріалом, з якого він зроблений.

У середній групі від вихователя вимагається вчити дітей називати навколишні предмети і матеріали, їх різноманітні якості (форму, колір); орієнтуватись у різноманітності предметів одного виду (сукні різних кольорів, фасонів, розмірів, з різноманітного матеріалу); вдосконалювати вміння групувати предмети за призначенням, будовою тощо шляхом порівняння пар і груп предметів різних видів; учити робити узагальнення (одяг, взуття, меблі, іграшки); диференціювати предмети в межах одного роду (посуд – чайний, столовий, кухонний); привертати увагу дітей до естетичних якостей предметів (кольору стін, підлоги, штор, форми і кольору іграшок, меблів, предметів мистецтва, побуту).

У старшій групі продовжують збагачувати знання дітей про предмети, їх характерні ознаки, вчити групувати, узагальнювати за цими ознаками предмети (продукти, меблі, інструменти). Діти повинні розуміти значення узагальнювальних слів, уміти пояснювати їх, спираючись на знання істотних ознак.

Для того, щоб виконати ці завдання, вихователь проводить в усіх вікових групах заняття – розглядання предметів та бесіда про них.

Вихователь показує предмет, звертається до дітей із запитаннями, зі словами спонуки, щоб викликати до нього інтерес, стимулювати активність. Такі звернення треба готувати заздалегідь, вони мають бути змістовними, логічними й емоційно виразними: “Подивіться, яке прозоре скло в буфеті! Блищить, мов дзеркало!” Чіткою дикцією, посиленою артикуляцією вихователь привертає увагу дітей до нового слова: прозоре. Нових назв повинно бути для молодших дошкільнят не більше чотирьох–п’яти, для старших – шість–вісім. Називаючи нові предмети, дії, якості, треба пояснювати значення слова: це автобус, автобус перевозить людей; це цукерниця, у ній цукор; це бавовна, вона біла, м’яка, пухка, росте на півдні.

Головне завдання – навчити дітей спостерігати, виділяти суттєві ознаки, частини цілого, особливості предмета чи явища. Наприклад, розглядають у спальній кімнаті постіль. Вихователь: “Це подушка. Вона м’яка. В середині подушки пух. Він легкий, м’який. Чому вона так називається — подушка? Мабуть, тому, що кладуть її під вушко. А звідки беруть пух? Наталка сказала правильно: з курей, качок, гусей. Спостережливість розвивається ефективніше за умови, коли діти порівнюють явища, предмети, що розглядають. “Матрац, як і подушка, також постіль. На ньому сплять. Він так само м’який, пухкий? Ні, він не такий. А що в матраці? Вовна. Якого вона кольору? Подивіться. А пух якого кольору? Пух може бути різний, а бавовна тільки біла. Вовна не така пухка, як пух”.

У старшому дошкільному віці діти, розглядаючи предмети, спостерігаючи явища, навчаються встановлювати причинні зв’язки, доходять висновків. Поступовий розвиток здатності послідовно спостерігати забезпечить у подальшо-

му засвоєння доступних дитячому розумінню закономірностей довкілля. Наводимо приклад заняття.

Молодша група. Розглядання верхнього зимового одягу¹.

Мета: Уточнити знання дітей про верхній зимовий одяг (назва, колір, форма, з чого зроблено). Знати його призначення. Виховувати бережливе ставлення до одягу.

Словник: зимове пальто, хутряний комір, теплий шарф, шапка, рукавиці.

Хід заняття. Вступна бесіда.

— Яка зараз пора року? Яка сьогодні погода? Як одягаються діти взимку? Вихователь показує нове зимове пальто: Що це? Яке це пальто? Чому ви думаєте, що зимове? Що це таке? (Показує на комір). З чого він зроблений? Для чого потрібний комір? Що ще є на пальті? Для чого потрібні гудзики? А це що? Знайдіть у себе на одязі петлі. (Пропонує дитині повісити пальто в шафу. Показує шапку.) Що це? Для чого потрібна шапка? Як одягають шапку? (Викликає дитину показати, як одягають шапку.) А це що? Якого кольору шарф? Для чого потрібний шарф? Як треба попросити, щоб вам зав’язали шарф? Загадка: “У якому будиночку всі брати живуть разом, а один окремо?” (Пропонує дитині підійти до столу і взяти рукавицю.) Для чого потрібні рукавиці? Якого вони кольору? Читання вірша Ю.Яковлева “У хлопчика-невелички”.

Цим методом виконуються програмні вимоги до теми “Народна творчість” у старшій групі. Наприклад: **Розглядання української народної кераміки, вишивки.**

Мета: Ознайомити дітей з виробами українських народних умільців: кераміка, вишивка, розписи, пісні, забавлянки. Виховувати повагу та любов до творів і праці народних умільців.

Словник: народні умільці, вироби, глечики, кераміка, вишивка, розписи.

¹ Бородич А.М. Методика словарной работы в детском саду. – М., 1968. – С. 36.

Матеріал: вироби української кераміки, вишивки, килими, розписи, потішки, грамзаписи українських народних пісень (веселих, сумних).

Методичні поради. На столі, на дошці – вироби українських народних умільців. Ляльки – хлопчик і дівчинка – в українських костюмах. Звучить знайома українська народна пісня. Вихователь повідомляє, що на гостини до дітей прийшли ляльки Оксана і Тарас. Вони принесли вироби українських народних умільців. Педагог знайомить дітей з керамікою. Називають кожний виріб, розглядають поверхню, колір, візерунки. З'ясовують, для чого потрібні керамічні вироби. Потім розглядають вишивки (хустки, хусточки, рушники, сорочки), розписи на килимах. Вихователь розповідає, що український народ любить не тільки працювати, а й співати. Знайомить з українськими народними піснями. Діти визначають настрій пісні. Діти читають знайомі українські потішки, народні пісеньки.

У процесі екскурсій-оглядів і розглядання предметів комплексно вирішуються завдання із розумового, сенсорного, мовленнєвого розвитку дітей.

У середній та старшій групах проводять екскурсії за межі дитячого садка. Це екскурсії на будівництво, до магазину, в аптеку, до бібліотеки, на фабрику, на пошту, до пам'ятника загиблим воїнам тощо.

Вимоги до організації та проведення екскурсій розробила Є.І.Тихеева. Зміст екскурсії повинен відповідати програмі та інтересам певної групи. Наприклад, більшість батьків старшої групи працюють на взуттєвій фабриці. Дітям цікаво буде подивитися під час екскурсії на взуттєву фабрику, як працюють їхні батьки.

Екскурсія вимагає серйозної підготовки вихователя. Потрібно заздалегідь домовитися з керівництвом установи чи підприємства про екскурсію, продумати, де й як поставити дітей, щоб нічого їм не заважало, не відволікало

їхньої уваги. Вибрати шлях, яким будуть йти діти. Підібрати загадки, прислів'я, вірші та інший ілюстративний матеріал. Екскурсія не повинна мати характер уроку, моралізування. Вона має проходити жваво, цікаво, захоплювати дітей. Діти не повинні тільки дивитись і слухати — їм треба дати можливість рухатися, діяти, гратися. Необхідно чітко визначити слова, які дитина почує вперше, а також ті, які вимагають уточнення.

Є.І.Тихеева радить проводити екскурсію з підгрупами з 12–15 чоловік, щоб діти могли добре роздивитися предмет, засвоїти потрібні знання. Якщо ж доведеться проводити екскурсію з усією групою, тоді слід залучити і другого вихователя або помічника вихователя. Екскурсія розпочинається у груповій кімнаті, де дітям повідомляють мету, завдання екскурсії, нагадують, як потрібно поводити себе по дорозі та на місці. Наприклад: **Екскурсія до бібліотеки.** **Програмний зміст:** Дати поняття про те, що в бібліотеці є багато цікавих книжок. Бібліотекою можуть користуватись усі. Бібліотекар допомагає підбирати потрібні книжки, видає їх додому, влаштовує виставки. Книжки можна читати в читальній залі бібліотеки. Вони зберігаються на полицях, у шафах. Над створенням книжок працює багато людей: письменники, редакційні працівники, художники, друкарі. Виховувати любов до книжки та бережливе ставлення до неї.

Словник: бібліотека, бібліотекар, читальна зала, вітрини, стенди, друкарі.

Хід заняття. Вступна бесіда. Де зберігаються книжки? Де можна взяти дорослим і дітям книжки для читання? Повідомлення теми заняття. Знайомство з бібліотекарем. Розповідь вихователя. Огляд бібліотеки. Розповідь бібліотекаря.

Запитання: Як називається це приміщення? Де стоять книжки? Хто видає книжки? Як бібліотекар знаходить потрібну книжку? Що потрібно для того, щоб взяти книжку?

Читання вірша С.Жупаніна “Бібліотекар”. Огляд читальної зали. Що роблять відвідувачі в читальній залі? Хто пише книжки? Як потрібно поводитися з книжками? Розглядання книжок у читальній залі. Розповідь вихователя. Загадка: “Не куш, а з листочками, не сорочка, а зшита, не людина, а розказує” (Книжка).

Екскурсія на трикотажну фабрику

Мета: Ознайомити дітей із працею кравців. Знати, що одяг шийуть кравці, швачки з різних тканин (шерсті, шовку, ситцю). Уміти розрізняти матеріал. Виховувати допитливість, повагу до праці кравців.

Словник: кравці, швачки, трикотаж, шерсть, синтетика.

Хід заняття. Вихователь показує шерстяні речі (кофту, рукавиці, шарф, шапку). Із якого матеріалу вони зроблені? Показує трикотажну кофту. А ця кофта, з якого матеріалу зроблена? Де виготовляють ці речі? Повідомлення теми. Огляд фабрики, окремих цехів. Запитання: Куди ми з вами прийшли? Що виробляють на фабриці? Що роблять робітники в цьому цеху? Хто тут працює? Як називається професія цих людей? На чому вони працюють? Із якого матеріалу виготовляють ці речі? Огляд цеху готових виробів. Спостереження за процесом роботи. Розповідь вихователя.

Вправа “Що в тебе трикотажне (синтетичне, шерстяне)?”

Екскурсія до школи

Мета: Ознайомити дітей зі школою, класом, його обладнанням, учителькою. Дати поняття про те, що всі діти із шести років йдуть до школи, де їх учать читати, писати, лічити, малювати. Виховувати інтерес до школи, бажання учитись.

Словник: школа, клас, вчитель, директор, дошка, парти, учні, школярі, вчитися.

Хід заняття. Читання уривків із вірша С.Маршака “Школярю напам’ять”.

Запитання: Про що йдеться у правилах? Що спільне у шкільних правилах і правилах поведінки в дошкільному закладі? Чому цей вірш називається “Школярю напам’ять”? Як потрібно поводити себе у школі? Розповідь вихователя. Знайомство зі школою. Показ вестибюля, коридору, зали (під час уроку), пояснення табличок на дверях. Знайомство із класом під час перерви. Розповідь учителя. Присутність дітей на уроці (15–20 хв). Читання вірша М.Лисянського “Буквар”.

4.4. Бесіди за змістом картин

4.4.1. Бесіди за дидактичними картинками

У роботі з дітьми використовують як предметні, так і сюжетні дидактичні картини. Високо оцінив значення предметної картинки для словникової роботи К.Д.Ушинський. Він писав: “Учить дитину будь-яких п’яти невідомих їй слів, і вона буде довго й даремно мучитися над ними, а пов’яжіть із картинками двадцять таких слів – і дитина засвоїть їх на льоту”¹. Педагог зазначав, що предметні та сюжетні дидактичні картини допомагають дитині зрозуміти довкілля. “Ви пояснюєте дитині досить просту думку, – продовжує К.Д.Ушинський, – і вона вас не розуміє: ви пояснюєте цій самій дитині складну картинку, і вона вас швидко зрозуміє. Спробуйте одну й ту саму подію розповісти двом дітям, однаково здібним: одній – за картинками, другій – без картинок, – і тоді ви оціните все значення картинок для дитини”².

Отже, картинка є чудодійним педагогом, який навчає дитину легко й просто. За словами К.Д.Ушинського, кар-

¹Ушинський К.Д. Про наочне навчання // Вибр. пед. твори: У 6 т. – К., 1983. – Т. 2. – С. 250.

² Там само.

тинка сприяє і виправленню неправильного мовлення, вона “виправляє неправильний епітет, упорядковує неструктурну фразу, вказує пропуск якої-небудь частини...”¹.

Слідом за К.Д.Ушинським, значення картинки в розумовому розвитку дитини, у збагаченні її знань та словника розкрила Є.І.Тихеева. Вона вважала, що картинці з перших років життя дитини повинно бути відведено почесне місце, оскільки вона розширює поле безпосереднього сприймання безпосереднього довкілля. Водночас слід пам'ятати, що картинка не може замінити безпосереднього сприймання реальних предметів. Якщо є можливість познайомити дитину з реальним предметом чи об'єктом (наприклад, з кішкою, цуценям, пташкою, квіткою, машиною тощо), слід показати дитині ці предмети, а потім уже закріпити їх сприймання через картинку. Проте, як справедливо зазначає Є.І.Тихеева, бачити життя в усіх його проявах власними очима немає ніякої можливості. І ось тут на допомогу повинна прийти картинка. “Образи, уявлення, що викликаються ними, – пише Є.І.Тихеева, – безумовно, менш яскраві, ніж ті, які дає реальне життя, проте... вони безперечно яскравіші і більш визначені, ніж образи, що викликаються голим словом”². Так, з допомогою картонок вихователь знайомить дітей з дикими тваринами, із транспортом (літак, пароплав, паровоз, поїзд), з предметами та об'єктами, які відсутні в цій місцевості.

Сама по собі картинка не навчає дитину, вона тільки зображує предмети, а навчає слово вихователя у супроводі картинки. Не можна захоплюватися досить широким словесним поясненням, вважаючи, що сучасні діти — акселерати і їм все під силу. Словесне натаскування, за словами І.П.Павлова, виховує базік і пустомель.

Дидактичні картини, які використовуються у дошкільному закладі, об'єднують за такими темами: суспільно-полі-

тичні, життя дітей у грі та праці, ігри та іграшки, дошкільний заклад, дитячі розваги, праця дорослих, будівництво, життя людей, побут, транспорт.

Усі ці теми представлені у відповідних серіях (Зеленко Н.І. Картини для розвитку дітей дошкільного віку. – К., 1976; Бойко В.Д., Головань Г.Г., Остапович Л.В. Картини з навколишнього життя. – К., 1971; Гербова В.В. Картинки по розвитку речи детей старшего дошкольного возраста. – М., 1985, та ін.) та альбомах (Остапович Л.В. Картини з розвитку мови дошкільників. – К., 1986; Артемова Л.В. Професії твоїх батьків. – К., 1978 та ін.), у наборах предметних і сюжетних роздавальних та демонстраційних картин.

Вимоги до дидактичних картин розробила Є.І.Тихеева. Картина повинна бути графічно грамотною, правдиво відображати реальну дійсність, не спотворювати її правильно передавати колір, форму, композицію, просторові відношення. Картина своїм змістом повинна не тільки збагачувати й уточнювати знання дітей та словник а й сприяти патріотичному, морально-етичному й естетичному вихованню. Зміст картини має також психологічно відповідати віку дитини (а тому в кожній серії картин, які видаються для дошкільників, є відповідні методичні вказівки з рекомендаціями, для якого віку доступна ця картина). Під час розгляду картини дітей краще посадити півколом, показувати зображене на картині указкою, а не пальцем.

На заняттях з ознайомлення з довкіллям картину показують дітям тільки після повідомлення теми і мети, щоб не зник інтерес до змісту картини.

Є.І.Тихеева рекомендує проводити такі види занять з предметними картинками: назва предметів, їх частин, дій, якостей, ознак, властивостей; описування картинок, зіставлення та порівняння картинок, систематизація (групування, класифікація) картинок. Усі ці види занять здебільшого проводять у вигляді дидактичних ігор (“Підбери картинку”. “Що схоже, а що різне?”, “Лото”, “Доміно”, “Загадки”).

¹ Там само.

² Тихеева Е.И. Развитие речи детей. – М., 1981. – С. 72.

За сюжетними демонстраційними картинами на заняттях з ознайомлення з довкіллям проводиться бесіда. Щоб активізувати дітей на розглядання картини на початку заняття, Е.П.Короткова рекомендує використовувати такі прийоми¹.

Коротка вступна бесіда, що готує дітей до сприймання зображеного. Так, перед тим, як розглянути картину “Зимові розваги”, вихователь запитує у дітей: Яка зараз пора року? Яка погода взимку надворі? Чим зайняті діти взимку? Як ви розважаєтесь взимку?

Звернення до минулого досвіду дітей. Так, діти напередодні заняття (за один-два дні) були на екскурсії на будівництві, а сьогодні їм пропонується сюжетна картинка про будівельників. Перш ніж показати картину, вихователь запитує дітей, куди вони ходили, що бачили, з ким познайомились. Заняття можна почати із загадки, з читання уривків вірша чи оповідання, які допоможуть зрозуміти зміст картини, з розглядання наочності.

У ході заняття провідним прийомом у роботі з картиною є запитання вихователя. Використовуються різні форми запитань².

Запитання для з’ясування загального змісту картини: Про що ця картина? Яку пору року зображено на картині?

Запитання констатувального характеру: Хто? Що? Який? Де?

Запитання, спрямовані на описування предметів, дієвих осіб: Який? Що робить? На що схожий?

Запитання причинового характеру: Чому? Для чого? Навіщо?

Запитання, що стимулюють словникову роботу (підбір синонімів, епітетів): Якими словами ще про нього можна сказати?

¹ Див.: Роль картини в розвитку мови дошкільника. – Ростов н/Д. 1971.

² Див.: Бородич А. М. Методика розвитку мови дітей. – М., 1981, – С. 102.

Запитання оцінювального характеру: Якими словами можна оцінити поведінку хлопчика?

Є.І.Тихеева рекомендує у бесіду за запитаннями вводити елементи змагання: Хто більше предметів побачить на картині? Діти, не повторюючись, повинні перерахувати всі деталі зображеного на картині.

Дітям старшої групи можна запропонувати придумати назву до картини, розділити її на частини й до кожної придумати назву. Після бесіди вихователь узагальнює відповіді дітей у формі короткої розповіді за змістом картини.

Наводимо приклади занять: молодша група. **Розглядання картини “Поділись іграшками”**¹.

Мета: Закріпити знання дітей про життя у дошкільному закладі: багато іграшок, діти граються, дружні, діляться один з одним іграшками. Розвивати діалогічне мовлення дітей. Виховувати позитивні колективні стосунки.

Словник: *групова кімната, іграшки, гратися, дружно, ділитися, допомагати.*

Хід заняття. Вступна бесіда: “Куди ви приходите кожного ранку? Що ви робите в дошкільному закладі? Як ви граєтесь? (Вихователь пропонує розглянути картину). Що зображено на картині? Де відбувається дія? Що роблять діти? (Вказати на групу дітей, які будують.) Що робить дівчинка? Як вона грається з лялькою? Що робить хлопчик? А ось цей хлопчик (показує) не хоче ділитися іграшками. Які іграшки біля нього? Чому плаче маленький хлопчик? Хіба так можна робити? Як потрібно гратися з іграшками?” Коротка розповідь вихователя. Читання оповідання Н. Калініної “Хіба так граються?”

Середня група. Розглядання картини “У місті”.

Мета: Уточнити й закріпити уявлення дітей про транспорт та його призначення. Виховувати уважність.

¹ Див.: Зеленко І.І. Картини для розвитку дітей дошкільного віку. – К., 1976.

Словник: транспорт, бруківка, тротуар, площа.

Хід заняття: Вихователь: “Ми з вами гуляли по вулиці. Пригадайте, що ви бачили? Який транспорт їздить по вулиці? Де їздить транспорт? Де ходять люди? Як можна перейти вулицю?” Вихователь вивішує картину й запитує: “Що зображено на картині? Які види транспорту ви бачите? Покажіть. Де ходять люди? Де переходять вулицю? Як дізнаються люди, що можна перейти вулицю? Хто зупиняє транспорт? У що вдягнені люди? Яку пору року зображено на картині? Що ви ще бачите на картині? Де відбувається дія?”

Вихователь пропонує дітям послухати розповідь за картиною: “На картині зображено міську площу і вулицю. На міських вулицях і площах багато людей. Люди легко вдягнені, надворі тепло, світить сонце. Дорослі і діти йдуть по тротуару, переходять вулицю на зелене світло. Регулює рух світлофор, а на площі – міліціонер-регулювальник. Вулицями і площами міста їдуть легкові й вантажні машини, автобуси, трамваї, тролейбуси. Пасажирський транспорт зупиняється на визначених зупинках”.

У старшій групі можна провести бесіду за серією картин, об’єднаних однією темою. Наприклад, тема “Транспорт”.

Бесіда за картинками “До Києва по Дніпру”. Програмний зміст: уточнити знання дітей про столицю України – Київ, закріпити уявлення про водний транспорт та працівників транспорту (капітан, рульовий, матроси, радист, вантажник). Виховувати повагу до працівників водного транспорту.

Словник: транспорт, водний, повітряний, залізничний, вантажник, капітан, рульовий, радист, матрос.

Матеріал: картинки №66, 68, 69, 123, 124, 125, 126 з альбому І.В.Артемової “Професії твоїх батьків”.

Хід заняття. Вступна бесіда про столицю України – Київ. Вихователь готує картинки №66, 68, 69, 123, 124,

125, 126. Нагадує дітям, що столиця України – місто-герой Київ, і пропонує їм вирушити в подорож до Києва по Дніпру. У подорож вирушають на великому пасажирському теплоході (заздалегідь зробленому зі стільчиків або з будівельного матеріалу). Кільком дітям дають картинки, на яких зображено трудові дії членів екіпажу теплоходу: капітана, рульового, матросів тощо. Вони називають професію, трудові дії і розповідають, для чого потрібна ця праця. Решта дітей – “пасажери”. Вони сідають у “теплохід”, який “відпливає”. Під час “подорожі” по Дніпру діти розглядають інші види транспорту, що пропливають по річці (вихователь виставляє відповідні картинки та в разі потреби дає пояснення). “Пасажери” розповідають про роботу людей на цьому транспорті. Узагальнюючи відповіді дітей, вихователь підкреслює різноманітність праці людей на водному транспорті. Подорож завершується. “Теплохід” причалує до пристані і всі виходять. Вихователь вітає дітей з приїздом до столиці України – Києва.

У старшій групі можна давати дітям на одному занятті порівнювати зміст декількох картин. Наприклад, за цією самою темою “Транспорт”.

Бесіда порівняльного характеру за картинами “В аеропорту”, “На залізниці”.

Програмний зміст: уточнення знань дітей про повітряний та водний транспорт, професії людей, які працюють на повітряному та залізничному транспорті. Узагальнити знання про транспорт (наземний, водний, повітряний; пасажирський, вантажний, спеціальний). Виховувати сміливість, повагу до працівників транспорту.

Словник: наземний, підземний, вантаж, трап, аеропорт.

Матеріал: картини “В аеропорту” та “На залізниці” (В.Д.Бойко, Г.Г.Головань, Л.В.Остапович. Картини з навколишнього життя/ електротабло “Транспорт”/ або предметні

картинки та епідіаскоп/, картини з альбому Л.В.Артемової “Професії твоїх батьків” / №66, 69, 77, 80, 81, 121, 123).

Хід заняття. Розглядання картини “В аеропорту”.

Запитання: Що зображено на картині? Що відбувається в аеропорту? Хто стоїть біля трапа? Що вона робить? На чому підвезли багаж? Чим піднімають багаж? Хто готує літак до вильоту? Як навивають цей транспорт?

Розглядання картини “На залізниці”.

Запитання: Як називають цей транспорт? Що зображено на цій картині? Як називають людину, яка стоїть біля вагона? А як називають людину, яка стоїть біля трапа літака? Як називають людей, які летять у літаках і їдуть у потягах? Хто веде потяг, а хто літак?

Електротабло “Транспорт”. За вказівкою вихователів діти групують /засвітлюють лампочки/ різні види транспорту: повітряний, водний, наземний, пасажирський, вантажний, спеціальний/.

На заняттях з ознайомлення з довкіллям діти не складають розповідей за картиною. Вже знайома картина використовується на заняттях з розвитку мовлення, де дітям пропонують складати різні види розповідей (описові, сюжетні, творчі).

4.4.2. Розглядання та бесіди за репродукціями художніх картин

У системі ознайомлення дітей дошкільного віку з довкіллям чільне місце посідає мистецтво. Саме через мистецтво – вид духовного пізнання дійсності – дитина набуває реального ставлення до життя, сприймає образи мистецтва через особисту діяльність засобами художніх образів. Мистецтво гармонізує емоційне життя людини, водночас змінюючи естетичну та моральну основи людського існування.

Можливості видів мистецтва, різноманітність їх жанрів у навчальному процесі не вичерпані. Синтез мистецтв не є їх тотожністю, а навпаки – взаємодія одного з іншим. Він передбачає їх вільну творчу єдність, за якої кожний з видів мистецтв, пристосовуючись до інших, але зберігаючи відносну самостійність, збагачує їх і посилює художню цілісність.

Мистецтво, в усіх різновидах, відіграє особливу роль на ранньому етапі виховання дитини, оскільки вона в дошкільному віці робить перші кроки в пізнанні та сприйманні довкілля. І саме такому популярному виду мистецтва, як репродукції художніх картин надано пріоритет у залученні дитини до світу прекрасного. З дитячих років треба дати дітям можливість відчувати радість від зустрічі з прекрасним, навчити любити, розуміти мистецтво.

При ознайомленні з образотворчим мистецтвом необхідно враховувати особливості сприймання й пізнання дітей дошкільного віку; володіти прийомами керівництва розвитку художнього сприймання через мистецтво; у свідомості й емоційному розвитку дитини створити фундамент художніх уявлень, на які спиратиметься усе подальше навчання.

Для того щоб навчити дітей розуміти мистецтво, насолоджуватись ним, вихователям треба багато знати, вміти, бачити, відчувати, заохочувати. Без розвитку почуттів, без формування радості спілкування з мистецтвом ця мета не може бути досягнута. Згідно з програмою, дітей дошкільного віку знайомлять з такими видами образотворчого мистецтва, як живопис, графіка, скульптура, народне декоративно-прикладне мистецтво.

Живопис поділяється на такі види: станковий, монументальний, мініатюра, театральнo-декораційний.

Станковий живопис – це живописні твори, які під час роботи закріплюються на спеціальному станку – мольберті. Картина – твір станкового живопису, що має самостійне значення.

Робота з дітьми старшого дошкільного віку з ознайомлення з мистецтвом станкового живопису починається з організації цілеспрямованого художнього виховання й навчання. Насамперед необхідно “забезпечити матеріальну базу дитячого садка для ознайомлення з мистецтвом живопису; придбати довідкову літературу з мистецтва, естетичного й художнього виховання, методичну літературу, матеріали з досвіду роботи, репродукції картин різноманітних жанрів”¹.

Репродукція – це відтворення оригіналу картини в багатьох примірниках друкарським способом – найдоступніша для ознайомлення дітей з мистецтвом живопису. Це можуть бути художні листівки, репродукції на окремих аркушах чи з журналів.

Кожну картину бажано оформити в раму, наклеїти або вставити в паспарту. Рама – не тільки прикраса для картини, вона ніби відокремлює картину від довкілля. У раму ми вдивляємося, ніби у віконце, за яким відкривається тільки те, що зобразив художник. Завдяки рамі ми залишаємось віч-на-віч з картиною, художником, його думками і почуттями. Для більшості картин найкращою буде позолочена рамка, оскільки вона не зливається з жодним із тонів картини, надає їй певну урочистість, святковість. Проте картинам, у яких розповідається про повсякденне життя, така рама не зовсім підходить. Для них краще брати планку, покриту масляною фарбою світлого тону, її пофарбування повинно відповідати кольоровій гамі картини, паспарту краще виготовити з цупкого паперу чи картону.

Для розглядання картина повинна бути добре освітлена і розташована проти вікна.

Добір живописних творів повинен враховувати особливості естетичного сприймання й оцінки дітьми: емоційність, асоціативність, фантазування, єдність естетичного й етич-

ного. Репродукції картин мусять мати чіткий малюнок, ясну композицію, яскравий колорит; їх зміст у прямому чи опосередкованому вигляді повинен пов’язуватись із життям дітей, художні образи бути прикладом формування етичних і моральних якостей дитини.

Перше заняття – ознайомлення дітей з мистецтвом живопису – бажано провести в музеї, на виставці. Роботу треба організувати так, щоб вихід дітей у музей став для них подією у житті, святом. Щоб цей день запам’ятався, з дітьми треба попередньо поговорити про музеї, виставки, про художників, підготувати їх до зустрічі з прекрасним. Якщо в місті чи селі немає картинної галереї, то необхідно влаштувати виставку картин у дошкільному закладі.

Ознайомлення дітей з творами живопису необхідно проводити, добираючи картини одного жанру. Поділ картин на жанри залежить від їх змісту. Твори, присвячені подіям минулого, – картини історичного жанру. Картини бувалих битв, у змісті яких розповідається про силу і славу народу в боях – картини батального жанру, картини, створені за мотивами билин, казок – міфологічний /билинний/ жанр. Якщо в картинах розповідається про події і сцени повсякденного життя, то це побутовий жанр. Часто їх називають “жанровий живопис”. Якщо в картині головним зображенням є людина, то це – жанр портрета. Якщо створений художній образ тварини – анімалістичний жанр. Зображення овочів, фруктів, посуду й інших предметів – натюрморт, різноманітні мотиви природи – пейзаж. Морські пейзажі називають маринами, а живописців, що пишуть море – мариністами. За програмою дітей дошкільного віку ознайомлюють з такими жанрами живопису, як натюрморт, пейзаж, портрет, побутовий, билинний та анімалістичний.

Добираючи картини для ознайомлення з портретним жанром, треба намагатись, щоб у цій серії були представлені

¹ Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису. – Методичні рекомендації. / Укл. Г.О.Підкурбанна. – К., – 1991. С. 5–8.

різні види портретів: портрет однієї людини, портрети, які об'єднують членів сім'ї, чи людей однієї професії – групові портрети. У добірку треба обов'язково включити портрети дітей. Бажано, щоб були також різні типи портретів: погрудний, поясний, поколінний, на весь зріст.

Для формування уявлення дітей про пейзажний жанр треба добрати репродукції пейзажів з різними мотивами. Це картини із зображенням дерев і лісів; луків і полів; гір і пустель; морів і озер, неба тощо. Різноманітність мотивів пейзажів необхідно зобразити також неповторними кольорами пір року. Було б добре, щоб серед пейзажів були широкі, панорамні, а також інтимні, які зображують затишні куточки природи; сільські, міські, паркові, індустріальні. У пейзажі часто художники зображують людей і тварин. Такі картини також необхідно включити в добірку.

Натюрморт – зображення різних речей: овочів, фруктів, квітів, посуду, іграшок, побутових предметів, тобто зображення речей, які належать людям, чие життя вони прикрашають, розповідають про людей. Все це необхідно врахувати, готуючи матеріал для ознайомлення дітей з жанром живопису – натюрмортом. Треба подбати, щоб він був легким за сприйманням, сумним і радісним за почуттям, святковим і буденним за добром предметів.

Важливим виразним засобом у натюрморті є також тло. Бажано добрати натюрморти, тлом у яких виступає стіна, драпування тканиною, вікно чи двері, відкриті у простір.

Для ознайомлення дітей з анімалістичним жанром перед вихователем стоїть завдання обрати репродукції із зображенням тварини як головним героєм картини. Це можуть бути страуси й антилопи у степу, папуги й мавпи у тропічному лісі, морські птахи на берегових скелях, верблюди в пустелі, вовки чи лосі в лісах, риби у прозорій воді серед водоростей тощо.

Добираючи репродукції, треба зважати на те, щоб у картині, крім зовнішньої характеристики, виражався характер,

притаманний тварині чи птахові, щоб зображення було насичене емоційним змістом, який перекладається на мову людських почуттів і настрою.

Щоб ознайомити дітей з побутовим і билинним жанрами, треба дібрати репродукції з нескладним сюжетом, на яких зображені епізоди з дитячого життя, казок. Справжній смак можна виховати лише добром високохудожніх, близьких дитячому сприйманню творів. Реалістично зображена дійсність доступна для сприймання, викликає справжню естетичну насолоду.

Ступінь впливу мистецтва на дитину багато в чому залежить також від методики, яку використовує вихователю. Треба так будувати роботу, щоб діти зрозуміли образ, створений художником, а твір мистецтва викликав у них естетичне переживання, радість, задоволення. Тільки під керівництвом дорослого діти зрозуміють художню виразність картини, поступово розвивається дитяча зацікавленість мистецтвом, а пізніше з'явиться відчуття її художньої цінності в усій повноті.

Одним із методичних прийомів ознайомлення дітей з твором мистецтва може бути розповідь вихователя про картину з використанням елементів мистецтвознавчого аналізу. Розповідь – вид творчої художньої діяльності вихователя, який вимагає мистецтвознавчих знань і професійних умінь.

Розповідь про твір мистецтва – це не тільки повідомлення про його зміст, це також емоційний вплив на дітей через художні засоби виразності, які використовує художник, це передавання їм свого ставлення до зображеного, свого настрою, який викликає твір, це стимулювання їх до активного співпереживання. Щоб створити змістову й захоплюючу, доступну дитячому сприйманню розповідь про картину, від вихователя, крім загальної культури, широкого світогляду, вимагаються конкретні знання про творчість

художника, особливості виразних засобів мистецтва живопису, його жанри.

При підготовці до розповідей про мистецтво живопису Г.О.Підкурганна рекомендує використати такий матеріал¹.

Образотворче мистецтво – це відображення довкілля художником у художніх образах і вираження свого ставлення до життя засобами форми, кольору, композиції. Саме художній образ втілює задум художника у видиму форму, є результатом його творчої діяльності. Основою творення художнього образу в мистецтві живопису є такі виражальні засоби, як колір, малюнок, композиція.

Колір – найголовніший виражальний засіб живопису. Без кольору не може бути живопису. Саме колір відрізняє живопис від інших видів образотворчого мистецтва, дозволяє розкрити барвистість довкілля. За допомогою фарб художник колоритно зображує життя. Від цього і походить назва мистецтва – живопис, тобто писати життя. Для цього художник використовує гаму кольорів, тобто шкалу всіх кольорів, яка притаманна певній картині. Коли художник усі кольорові поєднання підпорядковує єдиній гармонійній узгодженості, він вирішує питання колориту. Колорит картини художник вирішує згідно зі своїм задумом.

У кожному живописному творі є й світло, є глибокі тіні й напівтіні, де світло поступово переходить у тінь. Так, за допомогою світлих і темних тонів художник передає освітлення. У живопису це називається світлотінню. Вона відіграє дуже важливу роль. Завдяки світлу й тіні художник передає об'ємність людей і предметів, живу чарівність природи, повітря, простору.

Малюнок – основа реалістичного зображення дійсності. Він створює окреслення форми зображуваного предмета,

надає живописному образу структурної чіткості, ясності. Серед понять, які включає малюнок, насамперед виділяють лінію і контур. Лінія – це рух пензля, що виявляє форму предмета. Вона є найбільш загальним у картині. Контур – край форми, що відділяє її від середовища й оточення.

Важливим компонентом художньої мови живописного твору є композиція. **Композиція** – це створення, складання, розміщення у часі і просторі основних структурних одиниць твору згідно із задумом художника й реальною дійсністю. Композиція включає такі поняття: формат, перспектива, динаміка. Формат картини характеризується розміром і положенням полотна, яке художник вибирає залежно від задуму. Він може бути різної форми: квадратним, прямокутним, овальним тощо. Прямокутний формат може розміщуватись у різних положеннях. Якщо художник зображує щось високе, намагається передати стрімкість, враження висоти, то вибирає вертикальний формат. Зображуючи безкрайність просторів землі, її широчінь, вибирає горизонтальний формат.

Перспектива у творах живопису – це засіб зображення об'ємних предметів реальної дійсності, що характеризується тривимірністю на площині. Саме перспектива дозволяє художникові передати глибину простору, а також своє ставлення до зображуваного, зосередити свою увагу на головному.

Перспектива буває лінійною й повітряною. Лінійна перспектива – вираження простору на картині створюється за допомогою ліній. Лінійна перспектива буває фронтальною, діагональною. Законів перспективи є кілька. Найголовніших два:

1. Чим далі від нас знаходиться предмет, тим він здається меншим.
2. Паралельні лінії, віддаляючись від нас, поступово наближаються і нарешті сходяться.

¹ Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису. – Методичні рекомендації / Укл. Г.О.Підкурганна. – К., 1991. – С. 9–11.

Повітряна перспектива дає змогу передавати зміну забарвлення об'єктів і явищ залежно від їх віддалення у просторі: предмети втрачають чіткість контурів, кольори тьмяніють, а близько розташовані стають контрастнішими.

Динаміка у творах живопису створюється передусім за рахунок ритму. **Ритм** картини – повторення ліній, плям, кольорів. Для передавання враження руху, крім ритму художник використовує й інші художні засоби. Це асиметрична побудова картини, тобто розміщення рухомих предметів в одній із частин полотна; діагональна побудова картини, коли враження руху створюється за рахунок діагонального розміщення рухомих предметів. Враження руху також передається за рахунок пластики, тобто зображення однієї з фаз руху: біжить, стрибає, нахиляється тощо.

При ознайомленні з картинами побутового жанру необхідно звернути увагу на те, що в них зображені події, сцени повсякденного життя; показати, що в них завжди присутні люди, є дія, розповісти про місце й час дії. Серед усіх зображень знайти з дітьми суттєвий центр, тобто щось найбільш важливе за значенням, завдяки чому художник розкриває свій задум, звернути увагу на засоби виразності, які використовуються для його виділення: розміщення у центрі, використання контрастного зображення порівняно з іншими предметами (форма, розмір, колір, світло). Необхідно показати залежність між предметами, значення одного предмета порівняно з іншим, звернути увагу на деталі.

Розглядаючи з дітьми картини портретного жанру, розповісти, що головним зображенням у портреті є людина, що створюючи портрет художник прагне зобразити не лише зовнішню схожість людини, а й розкрити її внутрішній світ, розповісти про думки, турботи.

Обличчя (очі, міміка) надає зовнішності виразності. Саме за допомогою цих виразних засобів художник передає різні відтінки настрою: сердиться, сумує, радіє; розповідає

про звичне заняття людини, її поведінку, моральні якості. Такі виразні засоби портрету, як поза, жести, одяг підкреслюють стан людини, професію, смаки. Тло розповідає про середовище, в якому діє людина, допомагає зрозуміти задум художника.

У наступній бесіді з дітьми розповісти про пейзажний жанр, що він присвячений зображенню природи. Звернути увагу на різноманітність мотивів пейзажних творів, це – небо й земля, моря й озера, дерева й ліси, луки й поля, гори й пустелі, це – природа в різні пори року.

У пейзажі художник прагне передати не лише чарівність природи, а й розповісти про життя людей, їхню долю, переживання. Звернути увагу дітей, що в пейзажі художники часто зображують людей, тварин, але навіть там, де вони не зображені, їх присутність припускається і відчувається. Художники-пейзажисти розповідають людям правду про свою землю, про час, у який вони жили чи живуть, про себе.

Під час розповіді дітям про натюрморт показати різноманітність зображень. Слово “натюрморт” запозичене із французької мови, означає мертва натура. Дітям краще назвати цей жанр живопису, як його перекладають німецькою мовою – тихе життя. Розповісти, що в натюрморті художник прагне не лише правдиво зобразити предмети, які скомпоновані у групу, показавши їх привабливість, а також розповісти, кому ці речі належать, чие життя прикрашають, який господар, його спосіб життя, звички.

Залежно від задуму, в натюрморті, художник вирішує різні завдання. Показати дітям, як одна картина викликає радість завдяки зображенню барвистих квітів чи речей, створених людиною, в іншому випадку в натюрморті приваблює форма предметів, виразність їх силуетів, декоративність розміщення або якість матеріалу: прозорість скла, холод металу, матовість глини й інше. Звернути увагу дітей на настрій, що викликає певний натюрморт.

Знайомлячи дітей з творами анімалістичного жанру, розповісти, що створюючи художній образ, художник наділяє тварин чи птахів людськими рисами. Наприклад, “зверхність” верблюда і лами, “спостережливість” у мавпи, “благородність” у собаки, коня тощо. Задуману тему художник розкриває за рахунок міміки тварини, постави. Це може бути тема спокою чи стрімкого бігу, переслідування, боротьби чи ласки.

Звернути увагу дітей, як художник вдало поєднав образ тварини з природним оточенням. Саме пейзаж сприяє вираженню тісного зв'язку тварини з природою, допомагає художникові розкрити характерні особливості різноманітних представників тваринного світу. При розгляданні намагатися знайти з дітьми те найхарактерніше, найвиразніше, притаманне певній тварині, зрозуміти настрій, почуття, що втілює художник в образ тварини. Це може бути скромність, ніжність, зосередженість чи смуток, радість чи переживання, гнів чи лють.

Необхідно розкрити красу тваринного світу, пробудити повагу до живої природи, вчити вдивлятися, захоплюватися, замислюватися.

Перше знайомство дітей з репродукціями художніх картин у дошкільному закладі відбувається у повсякденному житті в куточку книги. Вихователь вносить картину, залишає її на самоті з дітьми. Коли в дітей виникнуть запитання, групі дітей розповідає зміст картини, називає художника і її назву. Надалі робота з репродукціями художніх картин відбувається на заняттях з ознайомлення дітей з довкіллям та на інтегрованих заняттях (довкілля, образотворча діяльність, розвиток мовлення, художня література, рідна природа, музика).

У процесі ознайомлення дітей з репродукціями художніх картин розв'язуються такі завдання: а) формування здатності художнього бачення картини; б) формування

цілісного сприймання її змісту; в) розвиток естетичних уявлень і почуттів; г) виховання оцінювального сприймання змісту картини; д) збагачення словника яскравими образними виразами, епітетами, метафорами, порівняннями.

Специфікою сприймання творів живопису є його цілісність, уміння сприймати не тільки зміст картини, а й засоби художньої виразності (композиція, тло, колір, світлотінь, симетрія). У цьому зв'язку не можна застосовувати тільки “розумовий, дидактичний” підхід під час розглядання репродукцій художніх картин. Не можна деталізувати запитання, спрямовані на відтворення змісту (такі як: *що? хто? де? яке? а йде що? коли?*) картини.

Такий підхід “вихолощує емоційний бік сприймання, заважає дітям увійти у світ образів, разом з художником, перейнятися почуттями й емоціями, руйнує цілісність сприймання”¹.

Дітям старшого дошкільного віку доступні репродукції художніх картин, які зображують суспільно-політичні події, життя та побут людей, життя й ігри дітей у дитячому садку, працю дорослих, портретний живопис (пейзажі та натюрморти використовують на заняттях з ознайомлення дітей з природою). Це такі картини: “Хліб”, “Слухаючи казку”, “В українському дитячому садку” Т.Яблонської; “Діти тікають від грози” К.Маковського; “Дівчинка з лялькою” В.Тропініна; “Альонушка” В.Васнецова; “Ранок” Б.Кустодієва; “Мати партизана” С.Герасимова; “Московський двір” Полєнова; “Вечеря трактористів” А.Пластова; (“Стрекоза”) “Бабка” І.Рєпіна; “Дівчинка з персиками”, “Міха Морозов” В.Серова; альбом портретів М.Жукова; “Діти”, “Трійка” В.Перова; “Біля дверей школи” Н.Богданова-Бельського; “Майбутні льотчики” О.Дейнеки; “Бурлаки на Волзі” І.Рєпіна; “Повернення” В.Костецького. Картини

¹ Івашніна М.Д. Про деякі прийоми ознайомлення старших дошкільників із художніми картинами. – К., 1963. – С. 14.

зарубіжних художників: “Хлопчик з собакою” Б.Е.Мурільо; “У лісі” К.Коро; “Дівчина з віялом” П.О.Ренуара та ін.

Розглядання репродукцій художніх картин супроводжується розповіддю вихователя. До розповіді вихователя ставляться певні вимоги¹:

— Розповідь повинна спиратися на асоціативне образне мислення дітей, зорув увагу, пам'ять, пов'язуватися з подіями, які мали місце в житті дітей, бо пізнання образного ладу картини і пізнання краси життя тісно пов'язані між собою.

— У розповіді вихователь повинен підкреслити послідовність і причинний зв'язок подій, оскільки емоції часто заважають дітям розповідати зв'язно, послідовно. Дітей приваблюють образи і деталі, які викликають яскраве враження, супроводжуються глибоким переживанням. Розповідь про картину повинна диференціювати у свідомості дітей такі поняття, як тема твору живопису (про що картина), зміст (що зображено), виражальні засоби (як виражено).

— У розповіді вихователь повинен проникнутись ідеєю, задумом, почуттям художника, висловити своє ставлення до зображеного через інтонацію (урочисто, весело, розважливо, зі смутком чи співчуттям), через використання образних слів і виразів (метафор, епітетів, порівнянь).

— Добираючи точні, яскраві, образні слова, які характеризують події й героїв картини, необхідно пам'ятати про доступність лексики для дітей дошкільного віку. Не можна перевищувати можливості дітей у сприйнятті мови, але не можна також користуватися лише тими словами й виразами, які вже увійшли в активний словник дитини.

Розвиток художніх уявлень дитини можливий лише на основі розвитку почуттів, формування радості спілкування

¹ Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису.
— С. 12.

з мистецтвом. Форма заняття, способи організації для дітей, методи передавання знань повинні створювати ситуацію “уподібнення”, тобто атмосферу радості, захоплення, задоволення, співучасті дітей у процесі сприймання і потреби активних творчих дій.

Наприклад, розглядання картини В.Перова “Трійка”. Розповідь вихователя за картиною: “Троє вимучених, зовсім безсилих дітей, впряжені, наче коні, тягнуть сани з величезною обледенілою діжкою. Те, наскільки важка діжка, допомагає нам зрозуміти фігура сторонньої людини, яка з жалістю дивиться на дітей і допомагає їм з великими зусиллями перевезти сани через кучугури. Мотузки врізаються у руки й плечі дітей. Руки мерзнуть, немає рукавиць. Одяг легенький, розірваний, старенький. Дітям дуже холодно. Та ще й вітер дме прямо в обличчя, рве одяг, розтріпує волосся на голові у дівчинки. Вона легко вдягнена, на голові стара хусточка. Праворуч – малесенький хлопчик, йому важко, від натуги він відкрив рота.

Художник з великою майстерністю передав страждання дітей, яких хазяїн примусив виконувати непосильну роботу. Діти з малих років (такі, як ви зараз) повинні були працювати, заробляти собі на хліб. Вони були голодні, їх били, діти були позбавлені дитинства”.

Діти розглядають картину. Запитання: Які фарби переважають у картині? На якому тлі зображено трійку дітей? Чому на темному тлі, як ви думаєте? Хто летить за діжкою? Для чого художник намалював чорних воронів? Що ще вдалині зобразив художник? А чий образ радує дітей? Розповідь вихователя: “Так, картина написана в темних, сірих, похмурих тонах. Навкруги мряка. Чорні ворони летять за діжкою, наче чекають здобич. Білими протилежними фарбами художник передає обличчя дітей і холодний лід на діжці. Вдалині похмура темна суворона монастирська стіна підкреслює нескінченність дороги та важкої дитячої праці.

Єдина радість для дітей — це Сірко, який біжить поруч». Далі вихователь повідомляє дітям, що хлопчик Василько (середній) надірвався від важкої праці, захворів й помер. Мати назбирала грошей, прийшла пішки до художника в місто, щоб купити цю картину як пам'ять про сина. Завершується заняття читанням уривків з оповідань А.П.Чехова "Ванька" та М.Некрасова "Спати хочеться".

На наступному занятті дітей знайомлять з репродукціями художніх картин про життя дітей ("Слухаючи казку". "В українському дитячому садку" Т.Яблонської). Розглядання картин супроводжується розповіддю вихователя, читанням творів Н. Забіли. Діти зіставляють фарби, тло картини В.Перова і Т.Яблонської.

Дослідники (Н.Зубарева, М.Івашиніна та ін.) рекомендують у роботі з художніми картинами використовувати такі прийоми, як "входження" дітей у світ картини, "подорож" за змістом картини; запропонувати уявити себе на місці конкретного героя картини й розповісти від його імені, що він відчуває, як би він себе поведив. Знайомі картини рекомендується об'єднувати за змістом (дві-три картини) і давати дітям для порівняння. У дослідженнях Е. П.Короткової, А.М.Чернишової вивчались особливості сприймання дітьми портретів.

Так, Е.П.Короткова розробила методику ознайомлення дітей з дитячими портретами. Вихователь показує портрет і сама складає розповідь про нього: описує зовнішній вигляд, вираз обличчя, міміку, внутрішній стан героя, його настрій. Запитує у дітей, якими фарбами художник передав тло, обличчя, одяг. Діти розповідають, яка кольорова гама переважає, чому художник написав героя на світлому чи темному тлі. Потім дітям пропонують уявити портретного героя у різних життєвих ситуаціях свого дитячого садка і розповісти, як би він себе поведив. На одному занятті дітям пропонують розглянути два-три портрети, зіставити їх між собою.

А.М.Чернишова пропонувала дітям чотирьох-шести років розглянути портрети дорослих людей ("Автопортрет" К.Брюллова, "Робітник" В.Серова, "Портрет невідомої селянки в російському костюмі" І.Аргунова, "Портрет жінки" В.Тропініна, "Очікування" Г.Песиса, "Портрет жінки" Є.Моїсеєнко)¹. На портретах зображено людей різної соціальної епохи, яких художники написали різними засобами художньої виразності. За даними автора, такі портрети доступні сприйманню дітей уже в 5 років.

Наводимо запис занять з портретного живопису з дітьми старшого дошкільного віку².

Розглядання картин та бесіда за ними: "Бабка" ("Стрекоза") І.Репіна, "Дівчинка, освітлена сонцем" В.Серова.

Починає вихователь заняття з розгляду бабки та розповіді: "Погожого, сонячного дня пурхають бабки на лісових галявинах, на берегах річок і переливаються на сонці різними барвами: то вони здаються голубими, як ясне небо, то золотими, як саме сонце.

— А ви хочете, діти, побачити бабку?

На ствердну відповідь їм показують картину І.Репіна.

Хіба це бабка? – вигукують діти.

Так, діти. Ви думаете, я жартую? Ні, це художник Репін намалював свою доньку Віру і назвав її бабкою.

Але чому він так назвав її? Давайте поміркуємо разом".

Діти висловлюються:

Тому, що вона швидко бігає.

Тому, що вона розкидає руки, наче крильця.

Вона бігає в полі, в саду.

Що робить дівчинка?

Сидить на жердині.

А що вона робить ногами?

¹ Див.: Чернышева А. М. Особенности выбора детьми 4–6 лет живописного портрета // Дошкольное воспитание. XXVIII Герценовские чтения. – Л., 1976.

² Івашиніна М.Д. Про деякі прийоми ознайомлення старших дошкільників з художніми картинами. – К., 1963. – С. 32–34.

Дригає.

А як ви дізналися про це?

Одна нога в дівчинки опущена, а друга піднята.

А чи давно сидить Бабка на жердині?

Ні, вона бігала, пурхала, втомилася й сіла.

А чи довго сидітиме, як ви думаєте?

Ні, напевне, скоро схопиться і знову буде бігати, пурхати.

Розглядаючи детальніше картину, діти помічають, що й плаття у дівчинки, як у бабки, різноколірне, що й воно, ніби грає на сонці. Напевне, саме ще й тому художник назвав свою доньку Бабкою.

— А яке ж її справжнє ім'я?

— Віра. Перед вами, діти, Віра-бабка, донька художника.

Картина В.Серова "Дівчинка, освітлена сонцем" викликала в дітей надзвичайне захоплення. Якийсь час вони, мов зачаровані, мовчки споглядали її.

Ніби опам'ятавшись, діти почали говорити:

— Травиця у долині освітлена, на галявині – наче золота.

— На дівчинку впало проміння.

— Листячко на деревах освітлене.

— На білій кофтині жовті й зелені кольори, трішки жовті, трішки зелені.

— А як про них можна сказати інакше, без слова *трішки*?

— Жовтуваті, зеленуваті. А ось тут рожевий, синюватий кольори.

— Звідки ж картина увібрала в себе так багато різних відтінків?

— Жовтуватий — від сонця, зеленуватий — від листя.

— А синюватий, від синьої спідниці.

— А рожевий від брунатного стовбура, на який сперлася дівчинка, пояснює вихователь.

— Як ви вважаєте, який був день, коли дівчинка прийшла в ліс?

— Спекотний, сонячний, — відповіли діти.

Бесіда за картиною В.М.Васнецова "Оленка". Вихователь виставляє картину й запитує: "Хто ця дівчинка? Кого вона вам нагадує?"

— Оленка. Картина так і називається "Оленка", написав її художник Віктор Михайлович Васнецов. Подивіться на дівчинку, якою її зобразив художник?

— Так, вона сумна, задумлива. Оленка – сирота, батьки померли, а дівчинка з братом лишилися самі. Що ж трапилось з Оленкою?

Діти пригадують зміст знайомої казки.

— А як художник показав, що дівчинка сумує? У дівчинки дуже зажурене обличчя, сидить вона на камені, зігнулась, обхопила руками коліна. Скільки горя у її очах!

Діти розповідають, як одягнена дівчинка, які барви переважають у картині. Використовує вихователь й уявлювані ситуації, коли діти начебто перевтілюються в образ дівчинки.

У процесі ознайомлення дітей з репродукціями художніх картин доцільно використати уривки віршів, які б відбивали зміст картини, оповідань (до картини І.І.Шишкіна "Ранок у сосновому лісі" можна прочитати уривок з оповідання К.Д.Ушинського "Ранкові промені"), дібрати прислів'я, пісні, музичні твори. Обов'язково підготувати свою розповідь за змістом картини і розповідь про дитячі роки та діяльність художника.

Добре, якщо б діти побачили і портрет художника. Потрібно відповідно підготувати і дітей.

Наводимо конспект заняття, у якому показано підготовку дітей до сприймання картини.

Тема: Бесіда за картиною І.Шишкіна "Дош у лісі"¹.

Програмний зміст: Вчити дітей уважно розглядати твір живопису (картину І.Шишкіна "Дош у дубовому лісі"). Закріплювати уявлення дітей про вигляд природи під час дощу. Вчити використовувати набуті враження при аналізі художнього твору. Формувати вміння, вдивляючись у зображене, відзначати застосовані художником засоби виразності:

¹ Четверик А.Д. Розвиток естетичного сприймання старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва. – Магістер. робота. – Миколаїв, 2007. – С. 70–72.

колір, лінію; розрізняти кольори та їх відтінки. Виховувати інтерес до творів мистецтва, здатність емоційно сприймати їх.

Матеріал: репродукція картини І.Шишкіна “Дощ у дубовому лісі” (велика демонстраційна та маленькі роздаткові), різноколірні фішки на кожну дитину.

Попередня робота: спостереження за дощем, бесіда “Що ми бачили під час дощу”. Розглядання ілюстрацій із зображенням природи під час дощу, читання оповідання І.Некрасова “Перед дощем”. Вивчення потішки “Дощику-дощику”, української народної пісні “Дощик”, розучування танцю дощових краплинок. Вправа “Визначити пору року і кольори” (за ілюстраціями), вправа “Назви головні кольори малюнка”, вправа “Виклади фішками гаму кольорів” (проводиться за ілюстраціями). Слухання музичних творів, що імітують звуки дощу та довільна рухова творчість під музику з імітацією дощу. Знайомство з творами І.Шишкіна та виконання вправи “Виклади гаму кольорів” за картиною “Дуби”.

Хід заняття. Вихователь:

— Ми з вами часто спостерігали за дощами. Давайте пригадаємо, як падають краплинки, які звуки ви чули під час дощу? А зараз послухайте пісню дощику. Вихователь включає магнітофонний запис шуму дощу. Діти слухають 30–40 секунд.

— Пригадайте діти, який був дощ? (холодний чи теплий, короткочасний чи затяжний, сильний чи дрібненький)

— Де ховаються від дощу?

— Чим прикриваються?

— Що утворюється на землі після дощу?

Розповідь вихователя:

— Одного разу, коли художник Іван Іванович Шишкін гуляв у лісі, почався дощ. Іван Іванович розкрив парасольку і довго спостерігав, як краплини падали на листочки, травичку, зволожували стовбури дубів. А потім, коли художник прийшов додому, він вирішив намалювати все, що бачив. Так народилася картина “Дощ у дубовому лісі”. Розгляньте її уважно. Вихователь відкриває картину, діти

підходять, розглядають її протягом 1,5–2 хвилин. Після цього вихователь спонукає малят до розповіді за картиною, дає можливість висловити враження усім, хто хоче. Прагне, щоб діти помітили якомога більше деталей.

Запитання: Яку погоду зобразив художник? (вологу, сиру, дощову, теплу). Як ви здогадалися про те, що погода саме така? (Туман, калюжі, краплини дощу на листі, люди під парасолькою). Подивіться на дерева, як художник зобразив дерева? Порівняйте дерева поблизу з тими, що вдалині. А що іще ми бачимо на картині? Уявіть і розкажіть, який настрій був у художника, коли він малював дощ у дубовому лісі. Якими кольорами малював Іван Іванович Шишкін цю картину?

Після відповідей дітей вихователь пропонує їм роботу з репродукціями цієї картини, які є на всіх столах. Спочатку діти розглядають і впізнають їх, порівнюють з великою. Потім добирають фішки тих кольорів, що є на картині, і накладають їх на свою репродукцію у місцях, де бачать відповідний колір. Діти можуть працювати вдвох з однією репродукцією або кожний зі своєю.

Розповідь вихователя за картиною:

“Іде дощ. Дубовий ліс, змучений спрагою, п’є його з насолодою. Дерев розкинули свої віти. Від вологи блищать на них листочки. Мокрі стовбури дубів, що ростуть близько до нас, темні й намальовані чітко. А от дерева, що подалі, вкриті туманом. І тому їх видно погано, а їх стовбури видаються сірими. Ні дощ, ні туман не псують доброго настрою. Напевне, небо не повністю вкрите хмарками, адже деінде пробиваються сонячні промені. Ліс умився чистою дощовою водою. Травичка піднялася назустріч приємним краплинам і, неначе, прислуховується. Все навкруги – земля, трава, дерева – дихає свіжістю. Великі калюжі, що налив дощик на дорозі, весело поблискують, і в них, мов у дзеркалі, відбиваються дерева. Художник намалював картину кольорами спокійного, доброго настрою: зеленими, жовтими, коричневими, синіми, голубими”. Діти складають власні розповіді, а потім оцінюють їх.

У спеціальній літературі та на сторінках журналу «Дошкільне виховання» подано художній опис змісту картини, який може слугувати вихователю основою для складання розповіді для дітей. Наприклад, картина К.О.Трутовського «Одягають вінок» (1877).

Велика мистецька спадщина К.О.Трутовського (1826–1893) присвячена Україні. Художник відтворив у мистецтві мотиви побуту й звичаїв українського народу, наповнив сюжети картин високою поетичністю. У картині «Одягають вінок» відбилась уміння художника здивлятися у сучасний йому побут, оспівувати його в художніх образах.

В Україні здавна існував народний звичай, коли молоді дівчата доповнювали святкове вбрання барвистим вінком із живих квітів. Саме цей жартівливий момент зобразив художник на полотні: молода мати або старша сестра прибирає квітами малу дівчинку, одягнену у святкове вбрання і намисто. Йде гра в дорослу – дівчинка запишалась, засоромилась, бо за прибиранням з дорослою серйозністю спостерігає хлопчик. У побутову сценку художник вніс багато теплового почуття, авторська розповідь пронизана лагідною усмішкою, веде глядача у світ краси побуту українського народу. Картина виразно скомпонована, уся сцена опромінена благодатним теплом щедрого літа. Твір пройнятий ліризмом, поезією щасливого дитинства, глибокою повагою художника до життя народу.

Спочатку вихователь знайомить дітей окремо з кожною картиною художника, а потім можна провести заняття, присвячене творчості одного художника за серією картин або зіставлення картин на одну тему різних художників.

Наприклад, ознайомлення дітей з картиною І.І.Левітана «Золота осінь» (старша група)¹.

Програмний зміст: формувати в дітей здібність сприймати твори мистецтва живопису, викликати емоційне став-

лення до зображуваного, розвивати образне бачення, вчити відтворювати в малюнках враження від естетичного і художнього сприймання.

Хід заняття. У кімнату, прикрашену осіннім листям, залітає повітряна кулька з телеграмою: «Дорогі діти! Запрошую вас погостювати в мене. Щоб – потрапити до мене, треба заплющити очі, повернутись навколо себе і сказати чарівні слова: «Крібле, крабле, бум!»

Я у літечка сестричка

У калиновім намисті

А спідничка в мене з листя,

Різноколірна, барвиста»

— Цікаво, хто це може бути? Так, звичайно, це – чарівниця осінь. Хочете погостювати у неї? Тоді давайте заплющимо очі і... Ось ми і потрапили з вами в осінню казку. Як гарно навкруги... Осінь мрійна, осінь мила, все багрянцем притрусила (Діти збирають осінні букети з листя). І сама в барвистім листі, ще й в калиновім намисті. Вихователь повертає увагу дітей до ілюстрацій:

Ось край річки – жовті клени

І берізки золоті.

Лиш ялиночки зелені

Залишились в самоті.

— Щедро виграючи золотими фарбами, ходить чарівниця-осінь полями, лісами і луками, шарудить опалим листям, сипле золоті листочки на землю. Осінь уміє зачарувати своєю красою і кожну людину перетворити в чарівника. Не вірите? Тоді послухайте і подивіться, які дива створюють люди, закохані в осінь. Поети передають свої почуття у віршах, композитори – у музиці (звучить музика П.І.Чайковського «Пори року. Осінь»).

А ось художник І.І.Левітан, зачарований барвами осені, передав свої почуття на полотні. Це пейзаж «Золота осінь». Через п'ять років картина буде святкувати свій ювілейний день народження, їй виповниться 100 років. Яку чудову, гарну лагідну осінь зобразив художник! День сонячний...

¹ Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису. Методичні рекомендації. / Укл. Г.О.Підкурганна. – К., – 1991. – С. 19–20.

По глибокій блакиті неба пливуть хмарки. На узліссі жовтіють, спалахуючи рудими вогниками луки, стоять у золотому вбранні дерева. М'яким шаром жовтих, червоних, оранжевих листочків вкрита земля. Яка чудова, запашна й золотиста ковдра! Приваблює, кличе вдалину, туди, де зеленою щіточкою зійшла озимина, невеличка річечка, що тече уздовж узлісся. Вода в ній синя, холодна. Створюється враження, що вона повільно рухається. Картина викликає почуття бадьорості й спокою. Дивлячись на картину, ми разом з художником переживаємо безмірну красу чарівної осені, красу рідної землі.

Запитання до дітей за змістом розповіді:

— Діти, чи зачарувала осінь вас своїми барвами? Тепер ми з вами теж чарівники. Давайте намалюємо картини осені. (Звучить музика).

Після закінчення малюнків, діти розповідають про них, читають вірші. Для аналізу дитячих робіт вихователь також використовує поетичне слово Н.Забіли:

Подивись: на видноколі

Мов змінилися ліси.

Хто це їх у жовтий колір так барвисто покрасив?

І пишаються дерева

Золотим своїм вбранням.

— Це якийсь маляр, напевне,

Догодити хоче нам.

А маляр цей —

місяць Жовтень

У відерцях чарівних

Жовту фарбу перебав

І розбризкує по них.

— Прийшов час залишати чарівну країну осені, але ви не засмучуйтесь, осінь ще буде нас радувати своєю красою. А тепер, щоб повернутись із чарівної країни, давайте скажемо наші магічні слова: Крібле, крабле, бум!

Після кількох занять, на яких діти розглядали окремі картини художника, можна провести бесіду про творчість І.І.Левітана. Наприклад:

Тема: “Творчість І.І.Левітана” (інтегроване заняття)¹.

Програмний зміст: Продовжувати знайомити дітей із творчістю І.І.Левітана; розвивати в них естетичне сприймання творів образотворчого мистецтва; вчити розуміти зміст картини; закріплювати вміння самостійно передавати естетичне ставлення до природи зображувальними засобами; розвивати творчі здібності дітей, розширювати їх кругозір; виховувати любов до рідного краю.

Матеріал: картини І.І.Левітана “Золота осінь”, “Березень”, “Весна. Велика вода”, музичний запис “Квітень” П.Чайковського, аркуші паперу, пензлики, фарби.

Попередня робота: Спостереження за природою у різні пори року. Читання: казок С.Маршака “Дванадцять місяців”, М.Коцюбинського “Брати-місяці”, оповідання В.Чапліної “Хто як до зими готується?”, В.Струтинського “Як лелеки весну повернули”. Заучування напам'ять віршів М.Познанської “Журавлі летять”, Н.Приходька “Осінь», Т.Г.Шевченка “Зацвіла в долині...”, О.Пчілки “Весняні квіти”. Розучування і пояснення прислів'їв, народних прикмет про різні пори року.

Хід заняття: Діти, сьогодні ми з вами поговоримо про творчість відомого художника. Зараз я покажу вам декілька його картин, а ви скажете, хто цей художник і як називаються його картини. Вихователь показує дітям картини І.І.Левітана “Золота осінь”, “Березень”. Запитання до дітей:

— Картини якого художника ви побачили? Назвіть їх. Про що розповідає він у своїх картинах? Вихователь читає вірш Л.Костенко:

Самі на себе дивляться ліси,

Розгублені від власної краси.

Немов пройшов незримий Левітан

То там торкнув їх пензликом, то там.

¹ Четверик А.Д. Розвиток естетичного сприймання старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва. — Магістер. робота. — Миколаїв, 2007. — С. 66–68.

— Хто такий Левітан? Що ви знаєте про цього художника? Розповідь вихователя про І.І.Левітана: “І.І.Левітан рано залишився сиротою. Його дитинство було настільки безрадісним, що він не любив навіть згадувати про свої дитячі роки. Коли він вчивсь у Московському училищі живопису, йому часто доводилося голодувати. Левітан був м’яким, душевним, любив все красиве. До себе, до своєї творчої роботи він ставився суворо, вимогливо, ніколи не задовольнявся досягнутим. Йому завжди видавалося, що можна зробити краще. Траплялось таке, що він знищував не тільки етюди, але й свої картини, коли був незадоволений ними. Левітан залишив нам багату художню спадщину. Сучасники називали І.І.Левітана поетом природи”.

— Що ви бачите на картині “Золота осінь”? Який настрій викликає ця картина? Який із віршів поетів співзвучний з цією картиною?

Читання дітьми віршів про осінь:

Жовтень

Красуня осінь – справжня чарівниця!
Тихо осінь ходить гаєм,
Милуємося із її краси.
Ліс довкола аж горить.
Які веселі фарби, придивіться,
Ясен листя осипає,
Поклала осінь на гаї й ліси.
Дуб нахмурений стоїть.
Стоять, немовби у казкових шатах,
І берізка над потоком
Берези в золоті ізнизу догори.
Стала, наче молода,
Природа готувалась теж до свята
Вітер, мовби ненароком,
Чарівної осінньої пори.
Їй косиці розпліта...

(Н.Приходько)

Осінь

Там, де осінь побувала,
Жовтим все пофарбувала.
І дерева стали всі
Майже зовсім золоті.

(Т.Сенченко)

Вихователь виставляє картину “Березень” і запитує дітей:

— Про що розповів Левітан у цій картині? Який настрій вона у вас викликає? Які з народних прикмет можна використати, розглядаючи картину?

— Який лютий, не лютий, а на весну брів не хмур. У лютому зима вперше з весною стрічається. Лютневий сніг весною пахне. Лютий сильний хуртовинами, а березень – капеллю.

– Сьогодні я покажу вам ще одну картину І.Левітана, називається вона “Весна. Велика вода”. Відчути красу цієї картини нам допоможе музична п’єса “Квітень” П.І.Чайковського. Діти роздивляються картину під супровід п’єси П.І.Чайковського “Квітень”.

— Як ви думаєте, про що хотів розповісти художник у цій картині? На картині не зображено сонце, але воно відчувається. Як художник передав це?

Які вірші про весну вам хочеться прочитати, дивлячись на цю картину?

Гей, розлилась по селу і по місту
Повінь зелена з зеленого листу!
Наче у річці весняна вода,
Грає, вирує верба молода.

(М.Познанська)

— Ми розглянули з вами три картини Левітана. Чим саме подобаються ці картини вам? Які почуття викликають? (Діти висловлюють свої думки).

— Навколо нашого міста теж багато цікавих і гарних місць, які чимось нагадують картину Левітана. Багато з них ви бачили на прогулянках. Подивіться ще раз. Діти розглядають фотографії з краєвидами рідного міста, називають знайомі місця.

— Діти, ви бачили картини нашої рідної природи. Вона дарує нам багато радості, але щоб ми завжди могли милуватись красою лісу, парку, річки, ставка, природу необхідно берегти й охороняти. Природа надихає не тільки художників, але й композиторів, які написали багато творів про пори року. Вихователь пропонує заспівати дітям пісню про весну.

— Уявіть собі, що ми з вами – на лісовій галявині, де пригріває яскраве весняне сонечко і пробиваються до світла перші весняні квіти. Які це квіти? Так, проліски. Уявіть, що ви – проліски. І під музику покажіть, як вони ростуть, тягнуться до сонця. Діти виконують танок “Проліски” під німецьку народну мелодію.

— Ось ми і побували у веселому лісі. А тепер намалюйте, діти, весну. Діти малюють під музику Ф.Ліста, І.С.Баха.

По закінченні, роботи вихователь влаштовує виставку дитячих робіт.

— Погляньте, яка радісна картина пробудження природи у вас вийшла. Скільки в малюнках сонця, блакиті! Все це викликає у нас радісний настрій. Ставайте в хоровод, зустрінемо весну пісню (Діти виконують хоровод “Веснянка”).

У роботі з дітьми вихователь повинен знайомити дітей із українськими художниками як класиками, так і сучасними. Наприклад:

Інтегроване заняття з теми “Красуня берізка” (ознайомлення з природним довкіллям, розвиток мовлення, образотворча діяльність, художня література)¹.

Програмний зміст: Вчити дітей помічати красу в довкіллі; поглибити знання дітей про зимові явища в природі; створити відповідний настрій під час сприймання картини М.П.Глуценка “Зима”; вчити дітей емоційно висловлюватися, збагачувати словник образними виразами; продовжувати знайомити дітей із різними техніками зображення; вчити зображувати дерево, виховувати у дітей почуття естетичної насолоди.

¹ Там само. – С. 79–83.

Матеріал: Картина М.П.Глуценка “Зима”, загадки, вірші, фарби, папір.

Хід заняття. Вихователь загадує дітям загадку про іній.

— Сьогодні зима-білосніжка створила навколо казкове диво: прикрасила все в білий іній. Недаремно кажуть, що зима – найкрасивіша пора року, все таке ошатне, біле. Читання уривків із віршів про зиму, іній.

— Діти, чи подобаються вам дерева в інеї? На що схожі дерева в такому чудовому вбранні? Красу певного куточка рідної землі показав у своїй картині «Зима» український художник Микола Петрович Глуценко. Вихователь виставляє картину. **Запитання до дітей:** Яка пора року зображення на картині? Які зміни відбулися з приходом зими? Як попрацювала бабуса-метелиця? Де поділися лісові мешканці?

— Засніжений ліс, дорога, що в’ється поміж кущами, сині далі та прозоре небо. Придивіться до картини уважніше, ви поступово замрієтесь, зачаровані цими глибокими коліями в снігу, простором лісової галявини. Як тут затишно! На снігу лежать сині, кришталеві тіні, пахне свіжа хвоя. Усе ніби чекає чогось, може весни або літа. Зима, напевне, навмисне підкреслила контури дерев. Чи впізнали ви їх? Яка чарівна краса в берізки під час зимового сну! Як щиро розкинула свої гілочки під блакитним шатром неба, щоб мороз і сонце витончили білизну до сліпучого сяяння.

Читання вірша “Навкруги казкові шати” (В.Скомаровський).

— Як змінилось життя дерев взимку? Що вони відчувають? Взимку деревам і кущам дуже холодно. Як можна їх зігріти?

— Діти, взимку дерева, кущі, землю зігріває сніг. Зима дбає про природу, дає змогу відпочити до весни. А вітер їй допомагає насипати багато снігу. Зима накрила землю зимовою ковдрою, одягнула дерева у срібний одяг, поклала кущі спати в пухові подушки та перини.

А чи зігріє така ковдра? Коли рипить сніг? Як відчуває себе дерево під снігом? Який настрій у зимового дерева:

сумний чи веселий? Чому? Як ви думаєте, про що перемовляються дерева в зимовому лісі? Про що може розповісти нам дерево?

Психогімнастика “Я – деревце”: “Я – деревце. Стою у зимовому лісі. Мені дуже холодно, коли зривається сильний вітер. Він хитає мої тоненькі гілочки в різні боки. Я люблю, коли падають легенькі сніжинки. Вони вкривають землю, мої гілочки. Мені стає тепліше, і я засинаю”.

— Діти, спробуйте описати дерево, яке вам найбільше подобається, так, щоб товариші відчули ваше захоплення ним. Творчі описи дітей. Наприкінці заняття розглядають малюнки. Милуються барвами. Запитують, який настрій подарувала дітям творчість.

Доцільно познайомити дітей із творчістю української художниці Марії Примаченко. Наводимо конспект інтегрованого заняття (розвиток мовлення, народознавство, музика, образотворча діяльність) з теми “У пошуках мистецьких див”¹.

Програмний зміст: вчити дітей емоційно сприймати твори мистецтва, помічати виразність образу, основні засоби його передавання; передавати за допомогою інтонації та міміки характер твору, особливості художнього образу. Розвивати уяву, мову і мислення. Виховувати в дітей емоційно-естетичне ставлення до довкілля, любов до матері, рідної домівки, доброзичливість, чуйність, співчуття.

Матеріал: репродукції картин М.Приймаченко “Під сонцем на морі чайка годує своїх дітей”, “Чорний звір”, “Звір гуляє”. Атрибути до української народної гри “Перепілка”: пір’інка, наголовники; українська народна пісня “Полишила чайка свої дрібні діти”; українська народна забавлянка “Ти, Катрусенько, мала”; вірш В.Панченка “Казкова країна”, паперові квіти на фланелі, паперові зображення сердець (темно-синє, оранжеве).

¹ Там само. – С. 73–79.

Попередня робота: знайомство з альбомом М.Приймаченко; заучування українських народних пісень, потішок, колискових, приказок та прислів’їв; розучування дидактичних та народних ігор “Підбери колір”, “Веселий та сумний півник”, “Перепілка”, “Підбери потрібні слова”; бесіда з дітьми “Мамине серце”.

Хід заняття: Вихователь гортає альбом з репродукціями картин М.Приймаченко.

— Діти, сьогодні ми продовжимо знайомитися з казково чарівним, фантастичним світом Марії Примаченко. Згадайте, яким мистецтвом вона прославилася? Чи любила малювати художниця? Так, у її картинах, мов у казці: звірі, дерева, птахи, квіти – все незвичайне, бо діє, розмовляє, бореться за добро. А ви любите казки? Тож давайте полинемо в казковий світ мистецтва.:

Звучить мелодія муз. В.Таловері “Веснянка” (збірка пісень “Зелений виноград”). Вихователь виставляє репродукцію картини М.Приймаченко “Під сонцем на морі чайка годує своїх дітей”, розповідає: “Жила-була чайка на синьому морі. Мала вона чаєняток – голосистих маляток. Скажіть, де живуть чайки? Якого кольору птахи? Як ви думаєте, чому вони жовтого кольору? Чи добре діткам біля мами в рідному гніздечку? Так, у народі кажуть: при сонці тепло, а при матері добре. Кожен день у морі синім”.

— Діти, згадаємо українську народну пісню про чайку “Полишила чайка свої дрібні діти”. Діти читають вірші.

— Одного літнього ранку піднялося сонечко на рожевих ніжках, постукало промінчиком до гніздечка, збудились чаєнята, зраділи погожій днині, розправили крильця та й полетіли з рідної домівки і залишилася матуся одна-однісінька. Як ви вважаєте, що відчувала чайка?

— А що сталося з пташенятами. Летіли вони, летіли та й зустріли на своєму шляху звіра, звіра непростого, а фантастичного.

Вихователь виставляє репродукцію картини М.Приймаченко “Чорний звір”. Звучить українська народна мелодія “Колискова для матусі”, одна дитина ховається.

— Де поділася Катруся? (Діти знаходять Катрусю).

— Не лякайся чорного звіра, поглянь, який він сумний та самотній. Діти, розгляньте картину та скажіть який він?

— Діти, мені здається, що чорному звірові потрібен добрий, чуйний друг, який би допоміг його холодне серце зігріти. Подумайте, яким може бути звір, якого він повинен бути кольору? Ось ми і вигадали казкового звіра. А тепер прикрасимо його так, як прикрашала фантастичних тварин М.Приймаченко (Вихователь виставляє копію картини М.Приймаченко “Звір гуляв”, діти прикрашають його квітами. У цей час звучить спокійна мелодія).

— Діти, а тепер пограємо в гру “Чорний і червоний звір”. Прослухайте уважно мелодію і зобразіть доброго чи злого звіра (дивляться з невдоволенням, брови насуплені або лагідно, усміхнено, доброзичливо) і покажіть відповідно “холодне” чи “гаряче” серце. Тепер у Чорного звіра є друг, який допоможе йому у скрутну хвилину, навчить його бути добрим, чуйним, навчить його посміхатися. І велике холодне серце стане гарячим і небайдужим. Зраділи чаєчки, що звірі подружилися і вирішили летіти далі.

(Українська народна гра “Перепілонька”). Пташенята наші пограли з перепілкою та полетіли далі. Та ось вони побачили вогнище. Веселе полум’я його знайшло стежку до зірок та й засвітило їх. Стало журно пташеняткам, згадали вони матінку рідну, рідне гніздечко. Нікому було заспівати їм колискової, нікому було приголубити їх. Згадали вони мамині ніжні слова, мамину колискову (Звучить “Ніжна колісанка”).

— Діти, поміркуйте і скажіть, що думали в цей час чаєнята про маму. Діти промовляють приказки та прислів’я про маму. Діти, як ви думаєте, що ж вирішили чаєнята?

Пам’ятайте, діти, на світі мама одна, як і дорога життя, а її діти – то стежечки, що по всьому світі стеляться та назад до матері повертаються. Ось і закінчилась казка, її я почула від своєї матері.

У третьому кварталі випускної групи доцільно проводити інтегровані заняття на зіставлення картин декількох художників як українських, так і зарубіжних.

4.5. Методи опосередкованого ознайомлення дітей з предметним довкіллям

Найбільш уживаними методами опосередкованого ознайомлення дітей з предметним довкіллям є читання художніх творів і бесіда як самостійний вид заняття.

Щодо художніх творів, то на заняттях із довкілля використовують оповідання і вірші пізнавального характеру, відповідно до програми: твори класиків і сучасних письменників. Основна мета читання творів – це ознайомлення дітей з предметами і явищами далекого довкілля, які діти не бачили і не можуть побачити у своїй місцевості, а також закріплення і уточнення набутих дітьми знань у процесі спостережень, екскурсій, розглядання картин у побутовій діяльності. Вихователь підбирає художній твір відповідно до теми заняття. Наприклад, про працю дорослих це будуть твори: О.Донченка “Золоте яєчко”, Д.Головка “Виростаємо на зміну”, І.Чопей “Хліборобом буду я”, С.Баруздіна “Мамина робота”, В.Чухліб “На току” тощо.

Методика використання їх така: дітям читають оповідання (один чи два рази) і проводять за його змістом бесіду відтворювального характеру. У разі потреби показують ілюстрації.

Наприклад: Середня група. Читання оповідання Л.Вишневського “Дошувалка”. Програмний зміст: познайомити

дітей з машиною дощувальницею. Закріпити знання про працю трактористів. Виховувати повагу до праці трактористів, дощувальників.

Словник: дощувалка, дощувальник, зрошувач, шланг-хобот, веселка.

Матеріал: ілюстрації з книги Л.Вишневецького “Річка в гості поспішає”, українська народна пісенька “Іди, іди, дощику”.

Хід заняття: Читання оповідання. Розглядання ілюстрацій. Запитання: Як називали Андрійчиного тата? Що він робив? Що розповів і показав тато хлопчику? Для чого потрібно поливати пшеницю? Читання і розігрування українських народних пісенок “Іди, іди, дощику” та “Ой дощику, поливайнику”.

Старша група. Читання оповідання Т.Коломієць “Хліб”. Програмний зміст: познайомити дітей з процесом вирощування та випікання хліба (зерно сіють, колоски збирають, молотять, мелють, з борошна печуть хліб). Виховувати бережливе ставлення до хліба.

Словник: борошно, рілля, золотава, роботящі, пахучий, позолота. Переносне значення виразів та слів: золотава шкоринка, золоте зерно, золотий колосок, золочена стеблинка, золоте проміння, срібна роса, золоті руки.

Матеріал: колоски, зерно, паляниця хліба, картина Т.Яблонської “Хліб”.

Хід заняття: вихователь загадує дітям загадку про хліб. Діти розглядають колоски, зерно, хліб, картину. Бесіда про те, звідки хліб береться. Читання оповідання. Бесіда за змістом оповідання: Якими словами говориться в оповіданні про хліб? А яка ж шкоринка в нього? (Пояснення виразу “золотава шкоринка”). Як вирощували хліб? Якими словами сказано про руки хліборобів? Як виготовили хліб? (Пояснення виразу “Золоті роботящі руки”). З чим порівнюють хліб? Що “промовляє” хліб до дітей? Запам’ятайте,

діти, ці слова: “Любіть хліб, шануйте його, їжте та здоровими будьте”.

Читання з книжки Б.Житкова “Що я бачив” оповідання “Як мене називали” і “Як я їздив у метро”.

Програмний зміст. Уточнити уявлення дітей про підземну залізницю – метро. Учити правильно оцінювати поведінку хлопчика. Виховувати допитливість, естетичні почуття.

Словник: метро, допитливий, платформа, вагони, сходинки.

Хід заняття: Розгляд картини “У метро”.

Запитання: Що зображено на картині? Як називається підземна залізниця? Як можна потрапити до підземної станції? Де чекають електропотяг? Коли можна увійти у вагон? Розповідь вихователя.

Читання оповідання “Як мене називали”. Запитання: Чому Альошу прозвали “чомучкою”? Читання оповідання “Як я їздив у метро”.

Запитання: Як потрапив хлопчик до підземної залізниці? Що вони з мамою побачили на платформі? Як Альоша розповів про підземний електропотяг?

Читання уривків з вірша М.Познанської “Що я знаю про метро”.

З дітьми середнього і старшого віку проводять завершальні бесіди як самостійне заняття з довкілля. Бесіда може бути частиною заняття, як-от: вступна, супроводжувальна бесіда з метою узагальнення і систематизації набутих раніше знань у процесі спостережень, прогулянок, екскурсій, розглядання картин, читання художніх творів.

Бесіда – це організована, цілеспрямована розмова вихователя з дітьми з певної теми, що складається із запитань і відповідей. Бесіда є ефективним словесним методом навчання, який при правильному його поєднанні з конкретними спостереженнями та діяльністю дітей, відіграє велику роль в освітньо-виховній роботі з дітьми.

Розроблений Сократом і Платоном метод бесіди застосовувався у навчанні молоді риторики і логіки. Пізніше цей метод був використаний у шкільному навчанні. З часів Я.А.Коменського та Й.Г.Песталоцці постало питання про застосування бесід у дошкільній освіті.

Бесіда насамперед є методом систематизації уявлень дітей, здобутих ними у процесі повсякденного життя і на заняттях. Бесіда є школою розвитку дитячої думки (Я.А.Коменський, Й.Г.Песталоцці, К.Д.Ушинський, В.Ф.Одоевський, Л.К.Шлегер, Є.І.Тихеева, Є.О.Фльорина). Характер бесіди вимагає від дитини вміння активно відтворювати свої знання, порівнювати, розмірковувати, доходити висновків. За допомогою бесід діти цілеспрямовано засвоюють відомості про конкретні предмети й явища, вчаться словом передавати ознаки предметів, дії з предметами. Зосереджуючи увагу на характерних ознаках явищ, педагог поглиблює уявлення дітей про те, що вони сприймали на прогулянках, екскурсіях. Позначення сприйнятого словом, опис самими дітьми предметів і явищ робить процес набуття знань більш осмисленим. Бесіда також збагачує дитину новими знаннями або показує знайоме в новому аспекті. Беручи участь у бесіді, дитина вчиться зосереджувати свою думку на одному предметі, пригадує те, що знає про нього, привчається логічно мислити. У бесіді вихователь учить дитину чітко висловлювати свої думки, розвиває вміння слухати і розуміти запитання, правильно формулювати відповідь на них – коротко або докладніше залежно від характеру запитання, правильно ставити запитання. Бесіди активізують дитяче мовлення, сприяють розвитку діалогічного мовлення.

Вихователь учить дітей у ході бесід правильно застосовувати граматичні форми слів, чітко вимовляти слова, збагачує й активізує їхній словник. У бесідах є можливість повторно відтворити те, що діти спостерігали раніше.

У бесіді активізуються моральні й естетичні уявлення дітей, зосереджується їхня увага на найяскравіших враженнях. Бесіди багаті за змістом, підводять дітей до доступних для них суджень, висновків. Дитина на яскравих прикладах глибше осмислює й емоційніше переживає своє ставлення до довкілля. Спираючись на знання, дитина обдумує свою поведінку, оцінює вчинки. Бесіда формує у дитини відповідне ставлення до фактів дійсності, сприяє вихованню організованості і формуванню певних моральних якостей. В умовах дошкільного закладу бесіда використовується як важливий засіб колективного спілкування дітей.

Змістом бесіди є програмний матеріал з ознайомлення дітей з довкіллям: з предметами побуту, праці, з побутом і працею людей, явищами природи, суспільним життям, святами, з іграми, навчанням і працею дітей у дошкільному закладі. Зміст бесіди може складати обговорення прослуханих казок, оповідань, віршів, розглянутих картин, відеофільмів, кінофільмів, телепередач тощо.

Зміст бесід повинен бути педагогічно цінним, сприяти здійсненню завдань всебічного виховання дітей і водночас бути посильним, психологічно близьким дитині – дошкільнику. Дотримання останньої вимоги особливо необхідне для того, щоб бесіда проходила активно, збуджувала думку дитини, допомагала утримувати її увагу і залишила б глибокий слід у її свідомості.

Сучасні методисти пропонують різноманітну тематику для бесід з дошкільниками.

Поширеними є бесіди, які відтворюють факти і явища суспільного життя: “Київ — головне місто України”, “Наше місто”, “Ми любимо своє село”, “Що ми бачили в бібліотеці?”. Бесіди, присвячені праці, трудовому процесу, трудовим справам самих дітей: “Хліб — усьому голова”, “Професії твоїх батьків”, “Як шийють одяг?”, “Про будівництво”, “Ми — чергові”, “Що ми виростили на городі, в саду” тощо.

З дошкільниками проводяться бесіди про машини, які допомагають дорослим у праці (“Що машини допомагають робити в дошкільному закладі і дома?”, “На чому люди їздять?”, “Які машини допомагають селянам вирощувати врожай?” тощо), про предмети, з якими діти зустрічаються кожного дня (“Наші іграшки”, “Про одяг і взуття”, “Про посуд” тощо).

Вихователь повинен глибоко продумувати зміст бесід, відбирати для обговорення ті факти й явища, які підводять дітей до узагальнюючих висновків і водночас потребують додаткових пояснень, відомостей, щоб діти повніше і глибше осмислили матеріал спостережень.

Старший вихователь дошкільного закладу повинен допомогти вихователям спланувати проведення бесід у певній послідовності, забезпечити зв'язок їх між собою. Наступні бесіди мають бути складніші за попередні. У них повинні ставитися нові розумові завдання, підвищуватися вимоги до мовлення дітей.

Бесіда досягає своєї мети тільки при чіткій організації і продуманій методиці її проведення. Тому значне місце в успішному проведенні бесіди має ретельна підготовка до неї вихователя і дітей. Вихователь, визначивши завдання і тему бесіди, продумує і підбирає її зміст, структуру, визначає характер і формулювання основних запитань. Крім того, підбирає необхідні наочні посібники, технічні засоби, продумує, як урахувати індивідуальні особливості дітей і забезпечити диференційоване керівництво ними під час бесіди.

Готовність дітей до бесіди полягає у наявності в них відповідних знань про предмет чи явище, які будуть обговорюватись у бесіді. Ці знання дитина одержує під час екскурсій, спостережень, розгляду картин, перегляду відеофільмів, телепередач тощо. Бесіда повинна будуватися на основі життєвого досвіду і знань дітей. Наприклад, бесіду з теми “Про зиму” можна проводити тільки тоді, коли діти вже ознайомились із зимовими явищами природи,

слухали відповідні оповідання і вірші. Якщо планується бесіда за змістом картини, літературного твору, то діти повинні мати певні знання для розуміння цього матеріалу, прослухати цей літературний твір, розглянути картину.

Бесіда є складним методом навчання, її хід залежить не тільки від підготовки самого вихователя, а і від рівня розвитку дітей, їхніх знань, від ступеня їхньої активності і самостійності. Бесіда вимагає від дитини напруження уваги, вона повинна весь час стежити за ходом бесіди, не відволікатись від теми, слухати своїх товаришів, пригадувати, узагальнювати, бути готовою відповідати, водночас стримувати себе від виступу, коли не запитують. Перед вихователем стоїть завдання підтримувати протягом усього заняття активність дітей, мобілізуючи їхню увагу.

Структура бесіди залежить від теми, змісту, віку дітей. У ній взаємопов'язані такі структурні елементи, як початок бесіди, основна та прикінцева частини. Бесіда повинна починатися з опису конкретних образів, емоційно яскравих спогадів дітей про цікавий випадок. Необхідно відразу ж оживити в пам'яті дітей цілісний образ, явище, активізувати емоційну сферу дітей і тим самим викликати в них бажання брати участь у бесіді. Є.О.Фльорина пише з цього приводу, що початок бесіди повинен бути образним, емоційним, повинен “зібрати” увагу дітей і спрямувати їхні думки.

Почати бесіду можна по-різному – із згадування, із розповіді, із розгляду картинки, іграшки, предмета, із загадування загадки, читання вірша, які мають пряме відношення до теми.

В основній частині бесіди розкривається її конкретний зміст. Готуючи бесіду, вихователю треба спланувати її етапи, тобто виділити суттєві компоненти того поняття, яке буде аналізуватися з дітьми. До дітей послідовно ставляться запитання, які спрямовують їхню активність. По ходу

бесіди вихователь дає пояснення, стверджує дитячі відповіді, узагальнює їх, показує наочний матеріал тощо. Бесіда повинна бути емоційною, жвавою, підвищувати активність дітей. Залежно від змісту бесіди в ній у різних поєднаннях використовуються такі прийоми, як запитання, пояснення, показ наочного матеріалу.

У процесі бесіди педагог подекуди дає нові відомості, щоб уточнити або поглибити знання дітей про ті предмети й явища, про які йде мова. У бесіді можна використовувати різні прийоми словникової роботи – пояснення вихователем значення окремих слів, повторення слова хором разом з вихователем. Успіх і педагогічна результативність бесід багато в чому залежить від правильно поставлених перед дітьми запитань.

Усі запитання можна поділити, як зазначає Є.Й.Радіна, на дві групи. Першу групу становлять запитання, які вимагають від дітей простої відповіді чи опису предметів, явищ. Це запитання *що? хто? який? куди?* Вони ставляться на початку бесіди або мікротеми бесіди для того, щоб відновити в пам'яті дитини те, що вона бачила, переживала. Друга група запитань вимагає від дітей деяких логічних узагальнень, умовисновків, встановлення причинних зв'язків, розкриття змісту теми (для чого? чому? навіщо? чим схожі? як дізнатися?). Такі запитання пошукового та проблемного характеру повинні відігравати провідну роль у бесіді, особливо у старшій групі. Вони здебільшого ставляться після того, як у пам'яті дитини відновилися знання, образи, і на основі аналізу вона може сама дійти висновку.

Запитання вихователя повинні розкривати зміст теми і спрямовувати думку дітей на правильну відповідь. Тому їх треба формулювати чітко, конкретно, коротко (Які машини допомагають будівельникам будувати будинки? Де

роблять іграшки?). Неконкретні запитання часто призводять до неправильних, поверхневих відповідей. Так, запитання “Що ви знаєте про Київ?”, “Що ви можете сказати про цю картину?” і подібні – широкі за змістом, неконкретні, тому й відповіді дітей будуть поверхневими. У самому запитанні не повинно бути незрозумілих дітям слів. У кожному запитанні повинна бути лише одна думка. При постановці запитань необхідно чітко уявити собі, які психічні процеси при цьому активізуються у дітей – процеси пам'яті, мислення, уяви, а також, які саме почуття викликаються. Активізація усіх психічних процесів шляхом запитань до дітей – важлива умова проведення бесіди.

Слід також ставити такі запитання, які викликали б у дітей різні образи – зорові, слухові тощо. Наприклад, у бесіді про водний транспорт вихователь ставить таке запитання: “Що ви чули, коли були на набережній?” Діти згадують, що чули гудки пароплавів, короткі і довгі, шум моторів, голосні оголошення по радіо на річковому вокзалі тощо. Слухові сприймання допомагають дітям точніше описати все, що характеризує явище, предмет.

Крім основних запитань вихователь повинен використовувати і допоміжні – навідні та запитання-підказки. Навідні запитання займають основне місце серед допоміжних, вони допомагають дитині не тільки точніше засвоїти зміст того, про що запитують, а й наштовхують на правильну відповідь, дають можливість самостійно впоратися з нею, наприклад: “А що ще у нас є цікавого в місті? Яка річка? Як вона називається?”

Значно менше слід використовувати запитання-підказки, які містять у собі готову відповідь. Діти, відповідаючи на них, повинні тільки ствердити чи заперечити, наприклад: “А ти бачив пам'ятник на площі?” Ці запитання треба ставити тільки дітям, які не впевнені у своїх силах,

повільно думають. Відповівши на таке запитання, дитина сміливіше відповідатиме на наступні. Проте і щодо таких дітей ці запитання не можна застосовувати часто, бо це привчає дитину до відповідей без роздумування, гальмує її розумовий розвиток.

Важливим показником активної участі дітей у бесіді є їхні запитання. Треба вчити дітей ставити запитання до вихователя і товаришів. Вихователь повинен бути уважним до запитань дітей, які виникають у них у процесі бесіди: схвалити вдалі запитання і відзначити спостережливість, допитливість. Вихователь може викликати в дітей бажання ставити запитання зауваженнями (“Невже вам не цікаво знати, як роблять цю іграшку?”), попередньою настановою (“Послухайте Сергія, а потім розпитайте його детальніше, що він бачив у Києві”), вказівками (“Запитайте один в одного, що вам найбільше запам’яталося з того, що ми бачили на телеграфі і чому?”).

У процесі бесіди діти повинні висловити своє ставлення до предметів і явищ, поділитися почуттями, переживаннями. Проводячи бесіду, вихователь мусить пам’ятати, що вона повинна мати характер організованої розмови, яка проходить вільно, не напружено, у звичайних, не вимушених умовах. Відповідаючи на запитання, діти подекуди відходять від теми бесіди, тому що в них під впливом слова легко і швидко відновлюються асоціативно пов’язані враження. Є.І.Тихеева вказувала на те, що вихователь повинен стежити за ходом бесіди, спрямовувати її, не давати відхилитися від теми, вести бесіду жваво, емоційно.

Відповіді дітей у бесіді можуть бути розгорнутими і короткими. Вимагати на кожне запитання розгорнутої відповіді не слід, інакше бесіда втратить свою невимушеність, стане нецікавою.

У практиці зустрічаються випадки, коли вихователі вимагають повної відповіді. Проте не слід цього робити у

жвавій бесіді, яка захоплює не тільки розум, але й емоції дітей. Цим знижується емоційна безпосередність обміну думками і враженнями, що характерно для усного розмовного мовлення; мова дитини набуває характеру “книжної”.

Вихователь повинен підводити дітей до розгорнутих відповідей, у яких дитина осмислено і зрозуміло для слухача передає свої судження, користуючись при цьому різноманітними синтаксичними структурами фраз. Подекуди відповідь дитини складається із двох-трьох фраз, логічно пов’язаних між собою. Треба передбачити запитання, які вимагають самостійної розумової праці, а не механічної “повної” відповіді. Навчання дітей штучної побудови фраз збіднює їхнє мовлення. Спонукаючи дітей до розгорнутих відповідей можна насамперед постановкою таких запитань, на які дитина не може не дати розгорнутої відповіді. Наприклад, такі запитання, як “Що вам найбільше запам’яталося з літнього відпочинку? Розкажіть про це” або “Чому Сашко так зробив?” та подібні ведуть до розгорнутих висловлювань. Велике значення має також приклад висловлювань у бесіді самого вихователя. Так, у бесіді про рідне місто вихователь пропонує дітям описати свою вулицю, але спочатку він сам дає зразок такого опису. Можна допускати короткі відповіді, навіть одним словом. На запитання “Хто?”, “Що?”, “Куди?” діти можуть відповісти коротко. “Як називається головна вулиця Києва?” – “Хрещатик”; “До якого свята ми зараз готуємося?” – “До Дня Перемоги” – такі короткі відповіді цілком зрозумілі іншим.

Вихователь у ході бесіди викликає якомога більше дітей, враховуючи при цьому індивідуальні особливості кожного. Соромливих дітей треба підбадьорювати, надто жвавих стримувати, терпляче вислуховувати відповіді млявих дітей. Неприпустимо запитувати одних і тих самих дітей. Якщо вихователь довго розмовляє з однією дитиною, то решта нудьгує, не бере участі в бесіді. Те ж саме буває,

коли вихователь під час бесіди багато говорить про те, що дітям добре відомо, або без будь-якої потреби повторює все, що говорять діти. Активність у бесіді може виявлятися у доповненнях і уточненнях, які вносять діти у відповіді товаришів. Вихователь пропонує доповнити або уточнити відповідь дитини в тих випадках, коли вона неточна або неповна. Це підвищує увагу дітей на занятті. Відповіді дітей треба уважно вислуховувати. Не можна їх переривати, якщо в цьому немає прямої необхідності. Недоцільно ціною довгих зусиль “витягувати” відповідь, якщо дитина не має необхідних знань або не може подолати соромливість. У таких випадках можна задовольнитися короткою відповіддю.

Для уточнення уявлень дітей подекуди в бесіді використовується наочний матеріал: картина, іграшка, модель, предмет у натурі. Наочний матеріал викликає зацікавленість, мовленнєву активність. Висловлювання дітей у таких випадках безпосередньо спираються на відчуття і сприймання. Дрібні предмети (квіти, насіння, листя, предметні картинки) роздають усім дітям. Наочний матеріал вихователь готує заздалегідь, продумує розміщення його під час бесіди, методику пояснення. Його не треба виставляти для передчасного огляду, щоб не відвертати уваги дітей від заняття. Наочний матеріал повинен повністю відповідати програмовому змісту бесіди. У бесіду можна включити прослуховування платівок, магнітофонних записів, літературних текстів, що підвищує емоційність сприймання матеріалу. Можна використати також ігрові вправи, загадки, читання художніх творів.

У прикінцевій частині бесіди вихователь пропонує дітям прочитати знайомий вірш, заспівати пісню, близьку за змістом до теми бесіди. Можна прочитати художнє оповідання, провести дидактичну гру, прослухати аудіо-запис. Так, бесіду про транспорт можна закріпити

дидактичною грою “На чому люди їздять», бесіду про місто Київ – піснею про нього, бесіду про свято – читанням знайомих віршів про це свято.

Наводимо приклади бесід.

Тема: “Одяг і взуття”

Програмний зміст: систематизувати знання дітей про одяг (зимовий, осінній, літній) і взуття: його виготовлення, призначення, матеріал. Учити брати участь у бесіді. Виховувати акуратність, повагу до батьків, до праці кравців.

Словник: одяг, взуття, швець, швачка.

Хід заняття. Вступна бесіда: де ми були на екскурсії? Що ми бачили там? Хто шие одяг? Де його купують? Розглядання одягу ляльки. Що це? Із якого матеріалу пошите плаття? Якого воно кольору? Що потрібно для пошиття плаття (пальта, шапки, сорочки)?

Відгадування дітьми загадок: “Лежить свинка, в неї поколена спинка” (Наперсток). “Два кінці, два кільця, а посередині цвях” (Ножиці). З якої матерії шиють літні плаття? Сорочки? Зимові сукні? Пальта?

Розглядання альбому, виготовленого вихователем, «Із чого шиють одяг». Розповідь вихователя.

Розглядання картини “Швачка” (автори Л.І.Мусякина, В.Г.Червякова. “Ким бути?”).

Запитання: що зображено на картині? Де відбувається дія? Що роблять швачки? Чим вони шиють? Що ще ви бачите на картині? Розповідь вихователя.

Бесіда за запитаннями про взуття: яке ви знаєте взуття? Із чого шиють взуття? Хто шие взуття? Де його ремонтують? Як потрібно доглядати за взуттям?

Дидактична гра з картинками “Хто виготовив нам одяг і взуття?”.

Тема: “Транспорт”

Програмний зміст: вчити правильно поводитись у транспорті, на вулиці. Розвивати вміння узагальнювати, доходити висновків. Ознайомити з різними видами транспорту, з

професіями людей, які працюють на транспорті. Виховувати інтерес до техніки.

Словник: потяг, солярка, транспорт, наземний, штурман, стюардеса, пасажир, капітан, дирижабль.

Матеріал: картинка про місто, транспорт.

Хід заняття. Вихователь пропонує дітям назвати одним словом машину, тролейбус, літак, корабель. (транспорт). Розповідь вихователя про види транспорту. Розгляд картини, де зображено місто і всі види транспорту. Запитання: діти, що зображено на картині? Як ви думаєте, на чому можна доїхати з одного кінця міста в інший? (машині, тролейбусі, автобусі). А на чому можна доїхати з одного міста в інше? (електричкою, потягом, автобусом, літаком). Машини, тролейбуси, потяги їдуть по землі, тому цей вид транспорту називають наземним транспортом.

— Діти, погляньте на картинку. Що летить у повітрі? Літаки, гелікоптери належать до повітряного транспорту, бо вони пересуваються у повітрі.

— У місті є річка. Що ви бачите на річці? По воді можуть плавати кораблі, човни, баржі, танкери. Транспорт, який пересувається по воді, називають водним транспортом. Отже, є такі види транспорту: наземний, повітряний, водний. Розповідь вихователя про професії людей, які працюють на транспорті: “Професії багатьох людей пов’язані з транспортом. Це водії, льотчики, машиністи, штурмани, кондуктори, стюардеси, провідниці. Ті люди, які їдуть у транспорті, – пасажир. Працівники транспорту дбають про те, щоб пасажиром у дорозі було зручно. Вихователь пропонує дітям пограти у гру “Конструктор”.

— Діти, на столі у вас лежать конверти. Ви будете клеїти частинки листівки і визначати, яким транспортом подорожувати. Виграє той ряд, на якому швидше виконають завдання. Потім вихователь пропонує дітям наступну гру “Подорож”.

— Діти відправляються у подорож до Києва. Київ – це столиця України. Погляньте на листівки, які ви склеїли.

Хтось із вас поїде автомобілем, інші – потягом, літаком, чи пароплавом. На дошці малюнки із зображенням гаража, аеропорту, морського вокзалу. Той, хто відправиться наземним транспортом, підходить до малюнка із зображенням гаража; хто – повітряним – аеропорту; хто – водним – морського вокзалу. Швидше відправиться у подорож та група дітей, яка першою знайде свій вид транспорту.

Діти виконують завдання “Вибери транспорт”: необхідно відповідно до професії знайти вид транспорту, на якому працює представник цієї професії.

Наступне завдання “Плутанина”: діти мають допомогти Незнайці розкласти картки із зображенням видів транспорту (самоскид, трактор, човен, автобус, судно, крига, лом, трамвай, яхта, катер, літак, вертоліт, дирижабль) за відповідними групами.

Дітям пропонують ситуативні запитання та завдання:

— Ти з бабусяю зайшов у тролейбус. Вільне місце тільки одне. Як ти себе будеш поводити?

— Ти з товаришем голосно розмовляєш в автобусі. Вам зробили зауваження. Що відповіси?

— Ти вийшов із тролейбуса. Як ти його обійдеш?

— Ти вийшов із автобуса. Як ти його обійдеш?

— Ти з мамою сидиш у тролейбусі. На зупинці зайшов дідусь. Як ти вчиниш? Маленький хлопчик їв цукерку і кинув папірець під ноги пасажирам. Як він вчинив? Петрик першим забіг в автобус і зайняв місце для своєї сестри та її подруги. Як до Петрика поставилися дорослі? У чому він був неправий?

Вихователь підводить підсумок, допомагає дітям сформулювати правила поведінки у транспорті: у транспорті не можна голосно розмовляти, висовуватись у вікно, заважати пасажирам при вході, виході. Потрібно поступатися місцем пасажирам похилого віку, меншим за себе, вживати ввічливі слова.

4.6. Ознайомлення з довкіллям засобами дидактичної гри

Дидактична гра – це навчальна гра, вона використовується у навчально-виховному процесі дошкільного закладу з метою закріплення і уточнення знань дітей про довкілля.

Учені (З.М.Богуславська, А.К.Бондаренко, Т.І.Поніманська, О.І.Сорокіна та ін.) визначають дидактичну гру як єдину систему впливів, спрямовану на формування у дитини потреби у знаннях, активного інтересу до того, що може стати їх новим джерелом, а також на формування більш досконалих пізнавальних навичок і вмінь – сенсорних, інтелектуальних, мнемічних тощо.¹ Особливістю дидактичних ігор є те, що вони спеціально створюються і розробляються дорослими з різною педагогічною метою: сенсорного виховання, мовленнєвого розвитку, ознайомлення з довкіллям, з елементарними математичними уявленнями тощо. Дидактичні ігри можуть супроводжуватись наочним матеріалом (іграшки, предмети, речі, картинки тощо) або створюватись тільки на словесній основі. Отже, у практиці дошкільної освіти дидактична гра визначається як ігровий метод навчання (В.М.Аванесова, З.М.Богуславська, Є.Ф.Іваницька, О.П.Усова та ін.).

Дидактична гра як ігровий метод навчання розглядається у двох видах: дидактична гра у власному розумінні слова та гра-заняття (гра-вправа). Перший вид – ґрунтується на автодидактизмі та самоорганізації дітей. У другому випадку провідна роль належить вихователю, який організовує ігри-заняття, використовуючи різноманітні ігрові прийоми.

У дидактичній грі як формі навчання діють одночасно два боки: навчальний (пізнавальний) та ігровий (розва-

жальний). Відповідно до цього вихователь водночас навчає дітей і грає разом з ними, а діти, граючись, навчаються. Пізнавальний зміст навчання виражається у певних дидактичних завданнях, що мають на меті, наприклад, сенсорне чи певне пізнавальне завдання. Дидактичні завдання ставляться перед дітьми не прямо, як на занятті, а тісно пов'язуються з ігровими завданнями та ігровою дією. Дидактична мета, прихована в ігровому завданні, стає непомітною для дитини, і засвоєння пізнавального змісту відбувається ненавмисно, у процесі цікавих для дитини ігрових дій (ховання і пошуку, згадування і відгадування, елементів змагання у досягненні ігрового результату тощо). Основним стимулом, мотивом виконання дидактичного завдання стає не пряма вказівка вихователя, а бажання досягти ігрової мети, виграти. Саме це, як зазначає З.М.Богуславська, спонукає дітей до розумової активності, як того вимагають умови і правила гри (краще сприймати довкілля, уважніше вислуховуватися, швидше орієнтуватися на потрібну властивість, підібрати і групувати предмети тощо).

Високо оцінювала дидактичну гру як метод навчання О.П.Усова, яка відзначала, що “дидактичні ігри, ігрові заняття і прийоми дають можливість вихователю піднести рівень сприймання дітьми навчального матеріалу, урізноманітнюють навчальну діяльність, вносять до неї елемент цікавості”¹.

Дидактична гра як самостійна ігрова діяльність відбувається лише за умови доступності дидактичних завдань, наявності інтересу дітей до гри, засвоєння правил та ігрових дій, а це, у свою чергу, залежить від рівня ігрового досвіду. У самостійних іграх діти мають можливість застосовувати свої знання про предмети і явища довкілля у практичній діяльності.

¹ Поніманська Т.І. Основи дошкільної педагогіки. – К.: Абрис, 1998. – С. 432.

¹ Усова А.П. Обучение в детском саду. – М.: Просвещение, 1981. – С. 170.

Зазначимо, що значний внесок у розробку системи дидактичних ігор зробили такі вчені, як В.М.Аванесова, Ф.Н.Блехер, Л.А.Венгер, З.О.Михайлова, С.Л.Новосьолова, О.І.Сорокіна та ін. Так, Є.ІТихеева розробила систему дидактичних ігор з лялькою, описала, якою повинна бути дидактично обладнана лялька. Автор описала і настільно-друковані ігри для малят.

Розробка системи дидактичних ігор для математичного розвитку дитини належать Ф.Н.Блехер. Дослідження, проведені під керівництвом Л.А.Венгера, присвячені розробці дидактичних ігор і вправ для сенсорного виховання дітей дошкільного віку. Система дидактичних матеріалів – різноманітних дидактичних посібників, спеціально зроблених для розвитку певних взаємопов'язаних здібностей і знань з чітко визначеною послідовністю їх застосування – є центральною у дослідженнях Б.Хачапурідзе та його учнів.

Дидактична гра має структуру, що відрізняє її від інших видів діяльності, основними елементами дидактичної гри, що надають їй форму навчання і гри водночас, є: дидактичні та ігрові завдання, ігровий задум, правила, ігрові дії, результат.

У кожній дидактичній грі є своє навчальне завдання, що відрізняє одну гру від іншої. Дидактичні завдання гри визначаються метою навчального і виховного впливу з боку вихователя.

Ігрове завдання виконується дітьми у процесі ігрової діяльності, викликає їхній інтерес, активність, бажання і потребу розв'язати його. Ігрові завдання, як і дидактичні, можуть бути найрізноманітнішими: так, у грі в лото завдання полягає у тому, щоб першому закрити всі клітинки великої картки; у грі з пірамідкою – зібрати її так, щоб ребро становило рівну лінію; у грі “Чарівна торбинка” дитина повинна навпомацки визначити предмети і назвати їх. У дидактичних та ігрових завданнях відображається

взаємозв'язок навчання і гри. Ігрові завдання пов'язані з ігровим задумом, який реалізується через уявлювану ситуацію.

Кожна дидактична гра має правила, обумовлені її змістом та ігровим задумом. Вони визначають характер і спосіб дій дитини, організовують і спрямовують її стосунки з іншими дітьми, дають можливість навчитися керувати своєю поведінкою. Дотримання правил вимагає від дитини певних волевих зусиль, уміння поводитися з іншими дітьми, переборювати негативні емоції через невдалий результат тощо. Правила, що використовуються у дидактичній грі, виступають критерієм правильності ігрових дій, їх оцінки.

Дидактична гра має конкретний результат, наприклад, відгадування загадок, виконання ігрових дій і завдань, що сприймається дитиною як успіх, від якого дитина одержує задоволення. Для вихователя результат гри завжди є показником засвоєння знань, успіхів дітей у навчально-ігровій діяльності.

Дидактичні ігри досить різноманітні. Їх класифікують за різними критеріями: за навчальним змістом (Л.В.Артемова, О.І.Сорокіна, О.П.Усова); за спрямованістю пізнавальної діяльності (Л.А.Венгер, С.П.Новосьолова); за ігровим задумом, завданнями і ігровими діями (Д.Б.Ельконін, А.І.Матусик, О.П.Янківська та ін.); за взаємовідносинами дітей і вихователя (Р.Й. Жуковська, Д.В.Менджерницька та ін.). Крім того, дидактичні ігри ще класифікують за наявністю у їх змісті дидактичного матеріалу, наочного чи словесного (А.К.Бондаренко, Л.А.Венгер, О.І.Сорокіна, Г.С.Швайко та ін.). Це велика група дидактичних ігор з предметами, природним матеріалом, іграшками, речами, картинками, музичними інструментами, настільно-друковані ігри. І друга група – ігри без наочного супроводу – словесні, мовленнєві ігри.

Велика група дидактичних ігор спрямована на розвиток сенсорики дітей і збагачення словника, де задіяно сенсорно-дидактичний матеріал (геометричні фігури, піраміди, мозаїка...).

В.М.Аванесова запропонувала таку класифікацію дидактичних ігор за характером ігрових дій:

— ігри-доручення, які побудовані на інтересі дітей до дій з іграшками і предметами (добирати, складати, роз'єднувати, з'єднувати, нанизувати тощо);

— ігри з відшукуванням предметів, що викликають інтерес дітей;

— ігри з відгадуванням загадок, які приваблюють невідомістю: “Впізнай”, “Відгадай”, “Що змінилось?”;

— сюжетно-рольові дидактичні ігри, у яких ігрові дії полягають у зображенні різних життєвих ситуацій, у виконанні ролей (покупця, продавця, вовка, гусей та ін.);

— ігри у фанти або в заборонений “штрафний” предмет (картинку), пов'язані з цікавими ігровими моментами (скинути картку, утриматися, не сказати забороненого слова тощо).

Дидактичні ігри з наочним супроводом мають широко виражений пізнавальний характер. Задля цього використовуються два види іграшок: сюжетні (ляльки, предмети побуту, овочі тощо) і безсюжетні (кулі, циліндри, пірамідки тощо). Перші – мають яскраво виражений сюжетний зміст, їх використання наближається до сюжетно-рольових ігор. Безсюжетні використовуються для закріплення знань про властивості та якості предметів: розмір, кількість, колір, форму.

В іграх з предметами розв'язуються завдання на ознайомлення з їх властивостями та ознаками предметів, порівняння, класифікацію, установлення послідовності у вирішенні завдань. Діти визначають предмет за однією ознакою, об'єднують предмети за цією ознакою (кольором,

формою, призначенням тощо), що сприяє розвитку логічного мислення; виконують завдання на усвідомлене запам'ятовування кількості та розташування предметів, знаходження відсутньої іграшки тощо. У дидактичних іграх уточнюються знання про матеріал, з якого виготовляють іграшки, про предмети, необхідні людям у різних видах їхньої діяльності.

Ігри з природним матеріалом організовуються під час прогулянки. У процесі гри відбувається закріплення знань про природу, формуються мисленнєві процеси (аналіз, синтез, класифікація), виховується бережне ставлення до природи, збагачується словник.

У настільно-друкованих іграх діти діють не з предметами, а з їх зображеннями. Ігрові завдання, що вирішуються, різноманітні: добір картинок за схожістю (деякі види лото, парні картинки), карток – картинок при черговому ході (доміно), складання цілого з окремих частин (розрізні картинки, кубики) тощо. У цих іграх уточнюються уявлення дітей про довкілля, систематизуються знання, розвиваються розумові процеси та операції, просторові орієнтації, кмітливність, увага, формуються організаторські вміння, збагачується словник¹.

Дидактичні ігри з предметами та іграшками проводять у всіх вікових групах. Ці ігри за метою класифікують таким чином:

— ігри на уточнення і закріплення назв предметів: “Чарівна торбинка”, “Посилка”, “Чого не стало?”, “Що змінилось?”, “Виставка”, “Подорож по кімнаті”, “Що в торбинці?”, ігри з лялькою;

— ігри на закріплення якостей, властивостей, ознак предметів та іграшок: “Назви який”, “Впізнай предмет”, “Вгадай на дотик”, “Знайди такий предмет”, “Магазин”, ігри з лялькою та образними іграшками;

¹ Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку. – Одеса, 2005.

— ігри на закріплення матеріалу: “Що з чого зроблено?”, “З чого шийють одяг (взуття)?”, “Погодуємо ведмедика”, “Назви матеріал” тощо;

— ігри на закріплення професій дорослих: “Хто де працює?”, «Кому що потрібно для роботи?», “В ательє”, “На фабриці”, “У крамниці”, “Лікарня”;

— ігри на зіставлення і порівняння предметів: “Що схоже, а що відмінне?”, “Червоні килими”, “Хто помітив?” тощо.

Дидактичні ігри в молодшій групі можна проводити як самостійне заняття; в інших групах їх включають до складу занять з ознайомлення з довкіллям. Для проведення таких ігор потрібно мати набір різних предметів та іграшок. Так, для ігор “Чарівний мішечок”, “Цікава торбинка”, “Посилка” потрібні різнокольорові кільця, дерев’яні кульки, грибки, гумові м’ячики різних кольорів, плетений кошик, розмальований барабан, жовтеньке курчатко з вати, зелений огірок та інші овочі з пап’є-маше, гумові качечка та собачка, пляшечки, баночки, ляльковий посуд, предмети туалету (зубна щітка, рушничок, мило, гребінець), навчальне приладдя (зошит, олівець, ручка, гумка), ножиці, моток ниток, гудзики; кілька побутових речей, стрічки різної довжини, прапорці, клаптики, цвяхи, молоток тощо. Предмети добираються відповідно до знань дітей кожної вікової групи.

Особливе місце серед дидактичних ігор посідають ігри з лялькою. Є.І.Тихеева рекомендувала мати в кожному дошкільному закладі дидактично обладнану ляльку. Лялька повинна бути такого розміру, щоб її було видно всім дітям (40–50 см)¹. Для дидактично обладнаної ляльки потрібно мати таке обладнання, у якому живе дитина: одяг (літній, зимовий, осінній, весняний) і взуття таке саме, меблі, постіль, посуд все це великого розміру, щоб можна було

показувати дітям на заняттях та в іграх і легко діяти з ними. Крім того, повинні бути ляльки – дівчинка і хлопчик.

Для ігор з лялькою потрібно мати різноманітні іграшки, щоб діти змогли засвоїти програму з ознайомлення їх з довкіллям. Це іграшкові радіо, телефон, телевізор, комп’ютер, розумні побутові машини; різні види транспорту, образні іграшки, народні дидактичні іграшки, знаряддя праці.

Серед дидактичних ігор з лялькою використовуються: “Зустріч нової ляльки», “На гостинах у ляльки”, “Нагодуємо ляльку”, “Навчимо ляльку готувати стіл до чаю”, “Влаштуємо ляльці кімнату”, “Одягнемо ляльку на прогулянку”, “Попрасуємо ляльці одяг”, “Викупаємо ляльку”, “Покладемо ляльку спати”, “День народження ляльки” тощо.

Наводимо опис деяких дидактичних ігор.

Молодша група. **Дидактична гра “Навчимо ляльку готувати стіл до чаю”.**

Мета: уточнити й закріпити назву чайного посуду (чашка, блюдце, чайна ложка). Учити порівнювати множини, встановлювати їх відповідність, формувати поняття про рівність різних за якістю множин. Виховувати уважність, спостережливість.

Словник: чайний посуд, чашка, блюдце, чайна ложка.

Хід гри: іграшковий стіл, засланий скатертиною, з кожного боку стоїть блюдце, поблизу знаходяться лялька, зайчик, ведмедик.

Вихователь розповідає: “Сьогодні лялька Таня хоче навчитись, як треба готувати стіл до чаю. Ось бачите, вона вже блюдця розставила. А що далі треба зробити, вона забула. Давайте їй допоможемо. Що потрібно поставити на блюдця? Скільки потрібно чашок? Скільки потрібно ложечок?” Перевіряє, як діти виконали завдання. Уточнює назву чайного посуду, закріплює узагальнювальну назву “чайного посуду”. Лялька запрошує “гостей” – зайчика, ведмедика – на чай.

¹ Тихеева Е.И. Развитие речи детей. – М.: Просвещение, 1981.

Середня група. Дидактична гра “Крамниця”.

Мета: Закріпити знання дітей про осінній одяг. Учити правильно називати його та описувати. Узгоджувати числівники з іменниками у множині в родовому відмінку. Виховувати ввічливість. Привчати вживати слова: будь ласка, добрий день, до побачення.

Словник: пальто, шапка, шарф, рукавиці, черевики, чоботи, каса, продавець.

Хід гри: Вихователь: “Яка зараз пора року? Яка сьогодні погода? Подивіться на нашу ляльку Оксану. У що вона вдягнена? Ми зараз підемо до крамниці готового одягу і купимо ляльці теплий одяг”. Діти розглядають “крамницю”. “Що ви бачите у крамниці? Скільки пальт (шапок, рукавиць, черевиків...) ви бачите у крамниці?” Педагог перший “купує” потрібну річ і дає дітям зразок, як треба ввічливо звертатися, дякувати тощо. Діти підходять до продавця, звертаються з прохання продати потрібну річ, купують, одягають ляльку.

Дидактична гра “Одягнемо ляльок”.

Мета: закріпити й уточнити знання дітей про назву одягу, його колір, порядок одягання. Учити узгоджувати прикметники з іменниками в роді, числі та відмінку. Виховувати уважність, самостійність.

Словник: одяг, фартух, хустка, шкарпетки, панчохи, сукня.

Хід гри: Вихователь розвішує одяг ляльок так, щоб усім дітям було видно: сукні, фартушки, хусточки, шапочки. “Скільки красивих суконь, хусточок, фартушків – усе це для наших ляльок! Одягнемо їх, щоб вони були красивими!” – говорить педагог.

Перед дітьми на стільчиках 3 ляльки. Діти дають кожній ім'я. Вихователь запитує: Якого кольору виберемо плаття для ляльки Олі? Каті? Наталки? Ляльок одягають самі діти, називаючи одяг та його колір.

Дидактичні ігри з картинками також доступні дітям усіх вікових груп. У молодшій групі це переважно ігри з картинками, що зображують іграшки, посуд, меблі, одяг: “Наш посуд”, “Впізнай картинку”, “На місця”, “Підбери одяг для ляльки”. У середній групі – “Добери вантаж для машини”, “Кольоровий посуд”, “Підбери чашки до блюдець”, “Пошта”, “Впізнай і назви”. У старшій групі – “Що зроблено на фабриці, заводі?”, “Чи знаєш ти, де я був?”, “Що картинка розповідає про себе?”, “Кому що потрібно?” тощо.

Наприклад, дидактична гра “На місця”.

Мета: Закріпити знання дітей про посуд, одяг, іграшки на місце, де зберігаються ці речі. Вчити правильно відповідати на запитання. Виховувати уважність, зосередженість, кмітливість.

Словник: шафа, ігровий куточок, шафа для посуду, одяг, іграшки, посуд.

Матеріал: предметні картинки, шафи.

Хід гри: Діти сидять на стільчиках, розміщених в один ряд. У різних місцях кімнати стільчиками відгороджено шафи для одягу та посуду. У дітей предметні картинки, узагальнюють їх: “посуд”, “одяг”. Вихователь пояснює гру: “Зараз, – говорить він, – “шафи” порожні. Треба розкласти на місця різні речі: в одну шафу – посуд, в іншу – білизну, одяг, іграшки”. Потім пропонує дітям встати і за сигналом “На місця!” знайти місце для своїх картинок: посуд віднести в “посудну шафу”, білизну – в “шафу для одягу” тощо. Вихователь загадує загадки про іграшки. Діти відгадують, знаходять ці іграшки і кладуть у спеціальну шафу.

Середня група. Гра “Скажи одним словом”.

Мета: Вміти визначати предмети, що входять у поняття “овочі”, “фрукти”, “посуд”, “іграшки”, “одяг”; називати їх одним словом.

Словник: овочі, фрукти, посуд, іграшки, одяг.

Хід гри: Вихователь заготовляє багато (30–40) різних картинок, на яких зображено різноманітні речі. Змішавши ці картинки, пропонує дітям по черзі виходити і вибирати

картинки, що зображують: посуд, одяг, фрукти, овочі, іграшки. Після того, як дитина вийшла і відібрала картинки, що зображують посуд, вихователь може викликати іншу дитину, щоб вона перевірила, чи правильно відібрав товариш ті картинки, на яких зображено посуд. Коли такі картинки залишилися, вихователь пропонує дитині додати їх до раніше відібраних, а коли що-небудь відібрано неправильно – пропонує вилучити їх. Діти відбирають і класифікують за групами окремі предмети. Потім вихователь роздає усім дітям по одній картинці, домовляючись про такі правила гри: кожна дитина дивиться на свою картинку і, коли вихователь скаже слово “одяг”, всі діти, у яких на картинках намальовано одяг, біжать до нього; коли він скаже “посуд”, біжать ті, в кого намальовано посуд. Коли діти підбіжать до вихователя, він доручає кому-небудь з них швидко перевірити, чи всі правильно виконали правила гри. У процесі гри картинки в дітей треба міняти.

Дидактична гра “Чи знаєш ти, де я був”.

Мета: Уточнити знання дітей про різні громадські установи, місце роботи та професії батьків. Навчити дітей описувати трудові дії. Виховувати уважність.

Словник: продавець, листоноша, лікар, медсестра, вчитель, вихователь.

Хід заняття: Розгляд картинок через епідіаскоп.

Запитання: Що зображено на картинці? Де відбувається дія? (У магазині, аптеці, бібліотеці...). Що роблять в аптеці, магазині? Хто тут працює? Пояснення гри. Вихователь складає описову розповідь – загадку “Я знайшла в просторі, світлу і затишну кімнату. На полицях побачила різні скляночки, пакети, банки. У кімнаті приємний запах. Усі працівники в білих халатах. Я спочатку показала папірець, потім заплатила гроші, і мені видали потрібні ліки. Де ж я була? Потім пропонує дітям скласти такі самі описові загадки.

На заняттях з ознайомлення дітей з довкіллям використовуються дидактичні ігри з іграшками: “Погодуємо

ведмедика”, “На гостинах у зайчика”, “Де хто живе?”, “Де наші іграшки?”, “Склади мотрійку” (пірамідку), “Що іграшка розповідає про себе?”, “Чарівний мішечок” тощо; ігри з натуральними речами: “Відгадай на смак”, “Що з чого зроблене?”, “Що спільне, а що різне?” тощо.

Наприклад, дидактична гра “Відгадай на смак”.

Мета: вчити дітей розрізняти та називати овочі на смак. Учити відповідати на запитання вихователя. Виховувати стриманість, уважність.

Словник: цибуля, горох, морква, яблуко, груша, слива, солодке, кисле, гірке.

Хід гри. Діти сидять півколом. На столі на тарілках лежать цибуля, морква, горох, яблуко, груша, слива. Поряд лежать такі самі овочі й фрукти, але дрібненько порізані. Біля цих тарілок ложечки (за кількістю дітей). Діти мають подивитися на овочі, фрукти та назвати їх. Потім вихователь викликає когось до столу, пропонує заплющити очі і кладе в рот ложечкою кусочок моркви або яблука. Дитина визначає за смаком і називає, що вона з’їла. Наприкінці гри вихователь роздає усім дітям скибочки фруктів та овочів.

Дидактична гра “Склади мотрійку”.

Мета: закріпити знання дітей про колір і розмір предметів. Вправляти дітей у вживанні ступенів порівняння прикметників (велика, менша, найменша, більша, найбільша), у промовлянні речень з питальною інтонацією. Виховувати організованість, уважність, уміння доводити розпочату справу до кінця.

Словник: синій, червоний, зелений, жовтий, більша, менша, велика, маленька, найбільша.

Хід гри: Вихователь показує велику яскраву мотрійку, читає вірш І.Неходи “Мотрійка”. Відкриває мотрійку, дістає ще одну і запитує: Яка вона? (менша). Потім дістає другу: А яка це мотрійка? (ще менша, маленька). Діти вправляються в називанні величини (більша, найбільша, маленька, велика, менша, найменша), називає колір їх хусток, платтів.

Особливу групу становлять настільно-друковані ігри. До них належать: “Парні картинки”, “Склади картинку”, “Розрізні картинки та кубики”, “Лото для маленьких”, “Ляльчин посуд”, “Геометричне доміно”, “Доміно предметів”, “Лото”, “Інструменти”, “Одяг”, “Одягни ляльку”. Ці ігри використовують переважно з невеличкими групами дітей (по п’ять – шість чоловік). З дітьми молодшої, а також середньої групи грає перший раз вихователь. Вона пояснює гру, пропонує розглянути предмет, зображений на картинці, а потім підібрати кубики чи картинки. Дітям середньої та старшої груп вихователь тільки пояснює гру, а діти вже грають самостійно.

Настільно-друкована гра для старших дошкільників “Знаки на дорогах. Електровікторина” (автор А. Чураков, художник Г. Крюкова. – М., 1986).

Мета: Закріпити знання дітей про дорожні знаки та правила дорожнього руху.

Гра складається із восьми карт, на яких у квадратах намальовано дорожні знаки з підписами, й електричної схеми з двома проводками. У грі є маленька електрична лампочка, яка загорається у разі правильної відповіді.

Правила гри: грати можна командами або вдвох. Ведучий (вихователь) кладе в коробку одну карту, читає назву дорожнього знака (в цей час кінець одного проводка знаходиться в отворі на клітинці з текстом). Один з гравців повинен знайти цей текст на карті праворуч.

Правильність відповіді перевіряється з допомогою електричної лампочки. Ведучий прикладає кінець другого проводка до отвору, який розташований на клітинці із знаком-відповіддю. Якщо лампочка засвітиться – відповідь правильна. Грати можна й так: ведучий прикладає кінець одного проводка до отвору біля дорожнього знака, а гравець називає цей знак.

Усі описані дидактичні ігри можуть бути складовою частиною інтегрованих і комбінованих занять, а також занять з ознайомлення з довкіллям, або виступати провідним методом на індивідуально групових і групових заняттях.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Визначте та охарактеризуйте основні засоби ознайомлення дітей з довкіллям.
2. Яка роль картини в ознайомленні дітей з довкіллям?
3. Сформулюйте вимоги до організації бесід за змістом картин у різних вікових групах.
4. Визначте способи активізації розумової та мовленнєвої діяльності у процесі розглядання картин і бесід за їх змістом.
5. Охарактеризуйте специфіку бесід за змістом репродукцій художніх картин.
6. Визначте методи опосередкованого ознайомлення дітей з предметним довкіллям.
7. Класифікуйте види дидактичних ігор за навчальною метою.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Розробити самостійно план-конспект бесіди для старшої групи за змістом сюжетної картини з обкладинки журналу “Джміль” (за вибором).
2. Розробити конспект проведення дидактичної гри на закріплення якостей, властивостей, ознак предметів для дітей молодшого дошкільного віку.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Зеленко І.І. Картини для розвитку дітей дошкільного віку. – К., 1976.
2. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку. – Одеса, 2005.
3. Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису. – Методичні рекомендації / Укл. Г.О.Підкурманна. – К., 1991.
4. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навчально-методичний посібник. – К.: Академвидав, 2004.

Розділ 5. Методика ознайомлення дітей з якостями та властивостями предметів

Усі заняття з ознайомлення дітей з предметним світом та явищами довкілля В.Й.Логінова поділяє на три групи: 1) ознайомлення дітей з предметами та явищами, введення у словник дітей нових слів; уточнення і закріплення знань про довкілля, активізація й уточнення словника (спостереження, екскурсії, картини, бесіди, читання тощо); 2) ознайомлення дітей з якостями і властивостями предметів, збагачення й уточнення словника; зіставлення, порівняння якостей, властивостей, ознак предметів та розвиток мислення (дидактичні ігри, вправи, практична діяльність); 3) заняття на формування узагальнень та понять.

Перша група занять – на ознайомлення та закріплення знань дітей про довкілля здебільшого має інтегрований характер. Ці заняття мають конкретну тему, наприклад, “Наша Батьківщина”, чітко визначені освітні та виховні завдання з теми, провідний метод навчання (у цьому випадку – бесіда). Водночас для розв’язання освітніх завдань вихователь використовує й інші методи, комбінує їх згідно з темою заняття (читання оповідань і віршів, розглядання дидактичних, художніх картин та репродукцій, дидактичні ігри, показ уривків діафільму, використання прислів’їв,

загадок). Провідний метод навчання з теми “Рідне місто” – екскурсія по місту. Водночас у ході екскурсії вихователь використовує загадки, прислів’я, вірші, уривки з оповідань, дидактичні ігри та вправи. Додаткові методи записуються у “матеріалі до заняття”.

На заняттях з ознайомлення з довкіллям широко використовуються пізнавальні задачі, ребуси, головоломки, включення дітей в активну пізнавальну чи рухову діяльність. Наведемо конспекти занять з ознайомлення дітей з якостями та властивостями предметів.

Молодша група.

Тема: Ігри дітей. Розглядання та бесіда за картиною “Гра з лялькою”.

Програмний зміст: закріпити знання дітей про іграшки; процес купання ляльки. Виховувати бережливе ставлення до іграшок, бажання грати ними.

Словник: лялька, ванна, мило, рушник, сорочка, панчохи, сукня, купати, витирати, гра, ігри.

Матеріал до заняття: картина “Гра з лялькою” (Радіна Є.І., Єзикеєва В.А. Картини з розвитку мовлення дітей другого та третього років життя. – М., 1984), вірші “Моя лялька” М.Познанської, “Із ляльками” А.М’ястківського, лялька, предмети для купання ляльки.

Хід заняття: На стіні висить картина. Запитання до дітей: Що роблять діти? Що робить дівчинка? Давайте придумаємо їй ім’я. Як ми її назвемо? Де сидить лялька? Як купає Оксана ляльку? А що потім Оксана буде робити з лялькою? Чим потрібно витерти ляльку? А що буде надягати ляльці Оксанка? Подивіться, який тут є одяг? А як одягнена дівчинка? Що робить хлопчик? Як він одягнений? Читання вихователем віршів про ляльку в ході розглядання картини.

Розповідь вихователя за змістом картини: “Дівчинка Оксанка дуже любить та береже свою ляльку Катрусю. Ось

і сьогодні вона вирішила викупати Катрусю. Взяла ванну, приготувала мило, рушник, воду. Роздягла Катрусю. Зняла сукню, сорочку, панчішки. Оксанка поливає воду на Катрусю. Чиста буде Катруся. Хлопчик Андрійко їде на конячці й дивиться, як дівчинка купає свою ляльку". Дидактична гра "Купання ляльки Катрусі".

Середня група.

Тема: Праця дорослих. Читання оповідання С.Баруздіна "Мамина робота".

Програмний зміст: уточнити знання про те, що батьки працюють на виробництві, виготовляють потрібні для нашої країни речі, дома піклуються про своїх дітей, готують їжу, прибирають у квартирах, купують іграшки. Виховувати любов до батьків, бажання допомагати їм.

Словник: працювати, виробництво, речі, фабрика, нагорода, професія.

Матеріал: альбом "Професії твоїх батьків" Л.В.Артемової (К., 1978) або картини із серії "Ким бути?" Л.І.Мусякіної і В.Г.Черв'якової (М., 1976), прислів'я.

Хід заняття. Вихователь читає оповідання С.Баруздіна "Мамина робота".

Запитання: Де працювала мама Світланки? Що виробляють на фабриці? Кому дають яскраві прапорці? А де працюють ваші мами? Розглядання ілюстрацій в альбомі "Професії твоїх батьків" або окремих картин із серії "Ким бути?" Розповідь вихователя про деякі професії.

Прислів'я: "Праця людину годує", "Чесне діло роби сміло", "Маленька праця краща за велике безділля", "Всяка праця почесна".

Середня група.

Тема: небезпечна кімната (дрібні предмети)¹.

Мета: дати поняття про функціональне призначення предметів (гудзики, намистинки, насіння рослин тощо), які за невмілого користування можуть зашкодити здоров'ю.

¹ Дитячий садок. – 2002. – №46 (190). – С. 2.

Словник: гудзики, намистинки.

Матеріал: різноманітні дрібні предмети.

Хід заняття. Відгадування загадок про предмети. Розглядання предметів. Бесіда про функціональне призначення кожного з продемонстрованих дрібних предметів. Ознайомлення дітей з правилами поведінки з дрібними предметами.

Запитання: Чи можуть вуха, рот, ніс та інші органи тіла бути "схованкою" для гудзиків, намистин, квасолі та інших дрібних предметів? Чому?

Старша група.

Тема: небезпечна кімната (поводження з електроприладами).

Мета: навчити дітей безпечної поведінки з електроприладами.

Словник: праска, розетка, телевізор.

Матеріал: ілюстрації, електроприлади та обладнання, доступне для сприймання дітьми старшого дошкільного віку.

Хід заняття. Ознайомлення з електричними приладами, що знаходяться у кімнаті. Бесіда про прилади, які є вдома, та про те, як вони допомагають усім членам родини, їх функціональне призначення та правила техніки безпеки. Розповідь про електроприлади, які є вдома, та їх призначення. Бесіда про правила безпечної поведінки, щоб не зашкодити здоров'ю під час контакту з електроприладами.

Старша група.

Тема: мийні засоби.¹

Мета: сформувати в дітей усвідомлення того, що мийні засоби в жодному разі не можна куштувати, бо це загрожує життю.

Словник: пральний порошок, засоби для миття посуду, вікон.

Матеріал: коробки, баночки з-під мийних засобів.

¹ Там само.

Хід заняття. Екскурсія до пральні. Ознайомлення з мийними засобами. Запитання: чи можуть пральні порошки та інші мийні засоби бути їжею, чи припустимо куштувати їх на смак? Чому? Бесіда про правила користування мийними засобами та неприпустимість куштування їх на смак.

Старша група.

Тема: Коли ліки покращують здоров'я, а коли шкодять.

Мета: дати дітям елементарні знання про ліки, користь, яку вони приносять, як допомагають боротися зі шкідливими мікробами, що проникли в організм; застерегти від небезпеки, яка пов'язана з неправильним уживанням ліків.

Словник: ліки, мікстура, пігулки.

Матеріал: ілюстрації.

Хід заняття. Бесіда про недуги, якими хворіють діти; ліки, що використовують лікарі та батьки, коли щось боляче; про приймання ліків лише після відповідного призначення лікарем та з рук дорослого.

За програмою діти в дошкільному закладі мають знати не тільки предмети чи явища, а й їх властивості, якості, ознаки, матеріал, з яких зроблено предмет, властивості цього матеріалу; вміти зіставляти предмети, матеріал, знаходити схожі й відмінні якості та властивості.

З метою ознайомлення дітей з якостями і властивостями предметів проводять спеціальні заняття, у процесі проведення яких вихователь намагається забезпечити багатоканальне сприймання дітьми пізнавальної інформації, організує цілеспрямовану дослідну діяльність. Наведемо окремі конспекти таких занять для різних вікових груп.

Молодша група.

Тема: Розмова з камінчиком.

Мета: викликати в дітей позитивні емоції від взаємодії з камінням; закріпити знання про характерні ознаки каміння (сіре, тверде, шершаве гладеньке, холодне); вправляти у прийомах обстеження каміння, знайомити з використанням у різних іграх, сприяти усвідомленню правил

взаємодії з камінням: не кидати у тварин, людей, скло; бути обережним, вправляти через діяльність найпростіші причинно-наслідкові зв'язки: холодно – каміння холодне, тепло – стає теплим, зволожено каміння стає темним. Розвивати сенсорні процеси, наочне мислення, допитливість; виховувати інтерес до ігор з камінням.

Словник: шершаве, гладеньке.

Матеріал: дві торбинки з камінцями, листя, палички, машини, лічка з водою, скло, іграшки, будинок, машина з камінцями.

Хід заняття: Діти виходять на майданчик (на столі мішечки з камінцями).

— Діти подивіться, що це в нас на столі? Вчора тут не було нічого, а сьогодні щось з'явилося, цікаво, що тут у нас? (Вихователь бере торбинку і трясє нею). Що це може бути? Що тут цікавого? Спробуємо дізнатися (Діти обмацують руками).

— Що тут у нас? Візьміть камінці, привітайтеся з ними, а тепер натисніть. Вони тверді чи м'які? Погладьте їх, які вони: гладенькі чи шершаві? Камінці холодні чи теплі? Чому вони холодні? Де лежали камінці?

— Чи можемо ми зігріти камінці? Спробуймо. Діти тримають камінці в руках. Які вони тепер: теплі чи холодні? Змерзли ручки, покладемо камінці на стіл і добре зігріємо. Як ми їх будемо гріти? (Діти гріють руки, потираючи їх, видихаючи тепле повітря).

Вихователь: Ви трішки зігрілися, тепер кожен візьміть камінець і прикладіть до вуха, чуєте, як він співає. Адже камінець може співати різні пісеньки, він “вітається” з другим камінцем, тільки не сильно, бо він не любить, коли занадто з ним “вітаються”, а зараз камінець “привітається” зі столом, із залізною ніжкою, з асфальтом, із землею (Діти виконують відповідні рухи).

— Звідки беруться камінці? (Поливають камінець водою). Що сталося з камінцем? У мене ще є камінці. Поди-

вілься, тут ще щось є. Відберіть тільки камінці (Гра “Залиш камінчик”).

— Подивіться, у нас на пісочку виріс маленький будиночок. Та що це трапилося? Пішов дощ, доріжки розмило водою, і нашим лялькам, машинам ніяк не вдається доїхати до будинку. Як ми можемо допомогти нашим машинам, лялькам? Збудуємо із камінців дорогу, тоді лялькам і машинам легко буде дістатися до будиночків.

Діти викладають доріжку із піску, обігрують, дякують камінцям за те, що вони разом з дітьми грались і багато цікаво розповіли про себе.

Ознайомлення дітей із властивостями й якостями предметів досліджувала В.Й.Логінова¹. Автор пропонує знайомити дітей з такими матеріалами, як тканина, папір, дерево, пластмаса, метал, шкіра, гума, скло, їхніми властивостями (гладенький, твердий, прозорий, рветься, б'ється, мнеться); знайомити з піском, глиною, борошном, цукром, крупою, сіллю, водою, молоком, олією (прозоре, пахуче, біле, летиться, переливається, нагрівається, кипить, розтає, розсипається).

Ознайомлення дітей з якостями і властивостями предметів відбувається поетапно. На першому етапі дітей знайомлять з перетворенням матеріалу в конкретну річ: з глини можна ліпити, виготовляти вироби; з тканини, шкіри можна шити одяг, їх ріжуть, зшивають, клеять. На заняттях з ознайомлення з довкіллям діти виготовляють іграшки з паперу, глини – глиняні вироби, з тканини шийють одяг для ляльок, вишивають; готують салат, печиво; роблять вироби з дерева. У процесі занять діти засвоюють слова, які означають якості, властивості, процес перетворення матеріалу в річ.

На другому етапі дітям дають конкретні знання про ознаки матеріалів, учать розрізняти предмети за матеріалами. Це розглядання скла (і різних скляних предметів),

гуми (і гумових предметів), шкіри (і шкіряних речей). Або на столі розкладають сукні (з тканини, шкіри, паперу) й пропонують відібрати ті, які можна прати; човники (з пластмаси, пластиліну, дерева, паперу), які можна пустити на воду.

Третій етап – навчання дітей обстеження предметів. Це заняття із сенсорного виховання. Дітям пропонують один вид матеріалу (наприклад, папір чи тканину) з різними його якостями та властивостями. Так, папір – цигарковий, серветковий, картон, шкільний, пресований; тканина – бавовняна, шовкова, шерстяна, баєва; скло – прозоре, тонке, товсте, темне; геометричні фігури – циліндри, куби, прямокутники, кулі. Дітям пропонується обстежувати ці предмети, їх властивості: колір, поверхню, розмір, форму тощо.

Наводимо конспекти занять на ознайомлення дітей з властивостями предметів.

Молодша група.

Тема: Продукти харчування. Дидактична гра “Зваримо ляльці овочевий суп”¹.

Завдання: Ознайомити дітей з процесом виготовлення овочевого супу, властивостями та якостями овочів, води, призначенням посуду.

Словник: овочевий суп, варити, жарити, кипіти, різати, солити овочі, каstrуля, плита.

Матеріал: плитка, каstrуля, вода, овочі, ложка, ніж, миска з водою.

Хід заняття: На столі – плитка, каstrуля, сковорода, миска з водою, овочі, олія, ложка, ніж, дощечка. Вступна бесіда про те, що дітям дають їсти на обід (перші страви): борщ, суп.

Вихователь повідомляє, що сьогодні діти будуть учитися варити на обід овочевий суп. Запитання: Що стоїть на

¹ Див.: Логінова В.И. Знакомство со свойствами предметов // Дошкольное воспитание. – 1965. – №2. – С. 25–32.

¹ Гербова В.В. Занятия по развитию речи в младшей группе детского сада. – М., 1981. – С. 23.

плиті? (Пропонує подивитися, що в каструлі). Для чого в каструлі вода? (Діти розглядають овочі — картоплю, моркву, капусту, цибулю). Що потрібно спочатку зробити з овочами? Почистити. (Діти чистять картоплю, супроводжують дії словами (різати, дрібно). Коли потрібно кидати овочі в суп? (Коли закипить вода). Діти кладуть овочі в каструлю у певному порядку. На сковорідці з олією смажать цибулю. Мішають ложкою. Кожний процес діти називають відповідними словами: вода чиста, прозора, її наливають у каструлю, гріють, вода кипить; овочі миють, чистять, ріжуть, варять, з них готують суп; суп варять, солять, мішають ложкою; цибулю чистять, миють, ріжуть, жарять, заправляють нею суп; цибуля гірка, заходить в очі. Щоб вона не “різала” очі, її змочують холодною водою. Наприкінці заняття вихователь говорить, що каструлю з приготовленими овочами вона віднесе кухарю, а він зварить суп на справжній плиті.

Середня група.

Тема: Матеріал. Ознайомлення дітей з властивостями паперу¹.

Завдання: Ознайомлення дітей з властивостями паперу (різнокольоровий, тонкий, товстий, гладенький, шорсткий; шурчить, мнеться, рветься, розповзається у воді).

Словник: папір, різнокольоровий, рветься, мнеться, шорсткий, розмокає, паперові смужечки.

Матеріал: у кожної дитини по чотири смужечки паперу, три білих — цигарковий, глянцеви́й папір для креслення; одна смужка кольорова; таз із водою, лялька, сукні.

Хід заняття: Вихователь повідомляє тему заняття. Діти розглядають паперові смужки, називають їх колір. Вихователь уводить слова: паперові смужки, різнокольорові. Пропонує погладити папір. Запитує, що відчувають діти

¹ Гербова В.В. Заняття по розвитку речи в средней группе детского сада. — М., 1978. — С. 68–69.

(папір гладенький, шорсткий). Діти за вказівкою вихователя вибирають гладенькі, шорсткі паперові смужечки, називають їх. Потім беруть тонкі, товщі й товсті смужечки. Вихователь мнє паперову смужечку, пропонує дітям замінити смужечки. Ознайомлює з властивостями паперу, вводить слова: шурчить, мнеться. Діти розправляють смужечки. Дізнаються, що м'який папір погано розправляється. Пропонують відірвати шматочок паперу від смужечки, уводять слова: легко рветься, папір, неміцний.

На столі стоїть таз із водою. Діти опускають смужки паперу у воду. Через деякий час дістають мокрий папір, кладуть його на дощечку; беруть його в руки, віджимають. Вихователь уводить поняття: у воді папір розмокає, розповзається.

З'являється лялька, приносить дві сукні й загадує загадку: одну сукню можна прати, а другу ні. Потрібно відгадати, яку сукню не можна прати і чому.

Надзвичайно важливого значення має правильна організація лексичної роботи на заняттях з ознайомлення з якостями і властивостями предметів. Це допомагає дітям краще усвідомити сприйняту інформацію, краще запам'ятати. Вихователю необхідно супроводжувати дії дітей з обстеження предметів поясненнями, уточненнями та спонукати дітей промовляти нові слова. Наведемо приклад організації словникової роботи на занятті з ознайомлення з властивостями води.

Старша група.

Тема: Якості та властивості води.

Матеріал: картинки із зображенням різних водоймищ, води, аркуші, олівці.

Описані прийоми лексичної роботи доповнюють дослідницьку діяльність у ході заняття, і гармонійно вписуються у неї.

Вихователь пропонує розглянути різні зображення води, назвати, якою буває вода у природі (річкова, морська, дощова,

тала, озерна, болотна, джерельна, мінеральна, водопровідна, питна; за смаком: солена, солодка, прісна; на вигляд: мутна, брудна, чиста тощо. У випадку утруднень вихователь допомагає дітям навідними запитаннями, наприклад, як називає вода, що в озері? Педагог пропонує розповісти про воду, якщо її не бачити, а тільки чути. Як може звучати вода? (журчати, дзвеніти, капати, хлюпати, булькати, грохотити, плескатися, бурлити). Поміркуйте, звідки може бігти вода, якщо вона так звучить? Пригадайте, коли і де ви можете бачити, як біжить вода (з крану, у річці, фонтану, з даху, бурулька, яка тане, дощ, душ тощо). Педагог пропонує намалювати дощ, яким різним він буває, на трьох аркушах – дощ стукає, шумить, шелестить, звертає увагу на те, що у кожному випадку це буде різний дощ.

Гра “Хвиля”: діти стають у дві шеренги і беруться за стрічку (як варіант, хустку, тканину блакитного кольору). За сигналом вихователя вони зображують велику хвилю, шторм, слабку хвилю.

Гра “Дощик-дощ”: за допомогою плескання у долоні, ляскоту пальцями, тупоту діти зображують початок дощу, зливу, грибний дощ, сильний дощ, грозу, закінчення дощу.

— Краплі – видимі чи ні? Досліди з піпеткою і водою на різних поверхнях. За допомогою кольорової води та піпетки діти малюють по-мокрому з наступним милуванням, фантазуванням, ритмічним малюванням. Вихователь, використовуючи дзвіночок, задає ритм малювання крапельок, щоб вийшов “Дзвінкий дощик”.

Дітей старшої групи знайомлять з різними природними явищами та правилами безпечної поведінки в довкіллі (на землі, під сонцем, землетрус, радіація, аварійні ситуації, гроза тощо).¹ Наприклад, **тема: Сонце.**

Мета: ознайомлення зі звичаями, традиціями, пов’язаними із сонцем. Сонячні промені: добрі, ласкаві й сердиті.

¹ Дитячий садок. – 2002. – №46 (190). – С. 5–6.

Формування навичок поведінки на сонці, надання першої допомоги при сонячних опіках.

Словник: сонце, опіки, тепловий напад.

Матеріал: художні тексти, ілюстрації.

План заняття:

1. Бесіда про сонце з використанням фольклорних та художніх текстів.

2. Розмова про корисні і шкідливі сонячні промені з використанням ілюстрацій.

3. Ознайомлення з правилами перебування на сонці, надання першої допомоги при сонячних опіках.

Тема: Земля.

Мета: виховувати бережливе ставлення до землі. Навчати безпечної поведінки в довкіллі.

Словник: земля, босоніж, друзки розбитого скла, уламки предметів.

Матеріал: ілюстрації, предмети, які часто лежать на землі і можуть завдати шкоди здоров’ю.

План заняття:

1. Ознайомлення зі звичаями, пов’язаними з рідною землею.

2. Бесіда про оздоровчі фактори землі з використанням ілюстративного матеріалу.

3. Розглядання ілюстрацій із зображенням забруднення землі.

4. Обговорення ситуацій про шкоду для здоров’я, коли люди не бережуть землю.

5. Узагальнююча бесіда про бережливе ставлення до землі, неприпустимість її забруднення різними відходами, життєво безпечну поведінку.

6. Діти вивчають вірш про землю.

Тема: Радіація.

Мета: Дати поняття про радіацію, її користь та шкоду для здоров’я. Формувати елементарні навички поведінки у випадку загрози радіаційного зараження.

Словник: радіація, радіаційне зараження, струм, енергія.

Матеріал: ілюстрації.

План заняття:

1. Бесіда “Що таке радіація?” Пояснення про радіацію, яку не можна ані побачити очима, ані відчутти на смак та нюх. Про її наявність можуть засвідчити лише спеціальні прилади, якими її вимірюють. Радіація існує скрізь та в усьому: космосі, землі, рослинах, тваринах, навіть у кожній людині. Сильніша радіація у горах та глибоко в землі.

2. Користь радіації (медичні обстеження, флюорографія, допомагає визначити поклади нафти та інших корисних копалин, є джерелом світла і тепла (атомні електростанції).

3. Шкідливість радіації. Інформація (доступна для дітей) про вибух на Чорнобильській АЕС.

4. Правила безпечної поведінки в зоні радіаційного забруднення: не вживати свіжого молока; не вживати сирих яєць; обов’язково довго проварювати їжу; не збирати в лісі грибів та ягід. Для зменшення радіації в організмі людини необхідно вживати більше овочів та фруктів яскравого кольору: шипшину, малину, обліпиху, чорну смородину, виноград, цитрусові, яблука, груші, вишні, капусту, буряк, моркву, гарбуз, квасолу, горох тощо.

5. Поведінка у випадку радіаційного зараження: якщо відсутні дорослі, необхідно зачинити вікна тощо; одягнутися так, щоб захистити тіло, не залишивши оголеними його ділянки; закрити рот тканиною або рукавом одягу; звернутися до дорослих (сусідів, знайомих, родичів тощо).

Якщо загроза зникла: зняти одяг і витрусити його, дати дорослим для санітарної, обробки; полоскати впродовж 3–5 хвилин рот, випльовуючи воду; почистити зуби; оголені частини тіла протерти вологими тампонами або просто полотнинкою.

Тема: Землетрус.

Мета: дати поняття про землетрус, його природне виникнення, можливі наслідки землетрусу.

Словник: землетрус, руйнування, обвали, тріщини в землі та будинках.

Матеріал: ілюстрації.

План заняття:

1. Розглядання ілюстрацій. Бесіда за їх змістом.

2. Ознайомлення з правилами поведінки у випадку загрози землетрусу.

3. Моделювання ситуації в процесі будівельних ігор.

Тема: Аварія.

Мета: дати поняття про можливі аварійні ситуації. Навчити елементарних навичок поведінки в аварійних ситуаціях.

Словник: аварія, рятувальники.

Матеріал: ілюстрації.

1. Розглядання ілюстрацій.

2. Бесіда за їх змістом.

3. Ознайомлення з правилами поведінки в різних аварійних ситуаціях.

Для ознайомлення дітей з якостями і властивостями предметів застосовують також різноманітні форми екологічного виховання. Так, знайомство з властивостями ґрунту може відбуватися у процесі мандрівок екологічними стежками. Наведемо приклад.

Старший дошкільний вік. Мандрівка екологічною стежиною. Точка – “Дослідницько-пошукова ділянка”.¹

Мета: продовжувати формувати в дітей знання про властивості ґрунту (землі, піску, глини); вчити визначати характерні ознаки якостей ґрунту (землі, піску, глини) шляхом нескладних дослідів; вчити дітей встановлювати причинні зв’язки на основі висновків досліду, висловлювати свої судження; вчити логічно мислити; розвивати спостережливість, допитливість.

Матеріал та обладнання: три ємкості, наповнені відповідно землею, піском, глиною; ємкість із водою; мірна склянка, серветки, лялька Борсучок.

¹ Дитячий садок. – 2002 – №44 (428). – С. 9–10.

Хід заняття:

— Діти, сьогодні в нас незвичайний день. До нас на гостини завітав Борсучок – господар екологічної стежинки. З ним ми побуваємо у світі цікавого. Де саме, підкаже знак, що його Борсучок залишив на ділянці дошкільного закладу. Діти шукають знак і знаходять його на дослідницько-пошуковій ділянці. Вихователь пропонує розглянути предмети, які приніс Борсучок. Діти розглядають обладнання, виставлене на столі.

— Що є в кожній банці? Борсучку цікаво, що ви знаєте про властивості землі. А про властивості піску? Що ви знаєте про глину? Діти, Борсучок хоче ознайомити вас ще з однією властивістю землі, піску, глини – пропускати воду. Як ви вважаєте, чи однаково пропускає воду земля, пісок, глина?

— Ми з Борсучком не будемо говорити, хто дав правильну відповідь, а хто – ні, а пропонуємо вам переконатись у правильності своїх висновків завдяки досліді. За допомогою мірної склянки наливаємо в кожну банку однакову кількість води (діти наливають воду). Що ми бачимо?

Діти доходять висновку, що найшвидше воду пропускає пісок, потім – земля, а глина води не пропускає, вода залишалась на поверхні глини.

Вихователь нагадує дітям про їхні припущення, пропонує дійти висновку.

Вихователь: Діти, Борсучок пропонує підійти до огорожених діляночок із землею, піском, глиною, у які ми висадили однакові чорнобривці. Але з якоїсь причини ці рослини мають різний вигляд, хоча доглядали ми за ними однаково. Розглянемо їх (із землі росте нормальна рослинка, з піску – квола, а з глини – засохла).

— Борсучок хоче почути вашу думку про те, чому наші рослини мають такий вигляд, і пропонує вам підказку: поміркуйте, що потрібно рослинам для нормального росту, згадайте про сьогоднішній дослід. Вихователь підводить дітей до усвідомлення того, що нездатність глини пропускати воду, а піску швидко її пропускати можуть бути однією з причин поганого росту рослин.

Організація дослідної діяльності має особливе значення в ознайомленні дітей із властивостями і якостями предметів. Необхідно активно використовувати різні можливості розвивального середовища дошкільного закладу: проведення дослідів в оранжереї, квітнику, на огородній ділянці, у садку тощо.

Старший дошкільний вік. Таємниче довкілля. Досліди в басейні з водою та повітрям.¹

Мета: продовжувати формувати в дітей уявлення про воду (прозора, без запаху, розливається, тече); ознайомити дітей з властивостями повітря, помічати та розуміти взаємозв'язок води та повітря; вчити доходити висновків після проведення дослідів; виховувати шанобливе ставлення до води, бажання пізнавати довкілля, цікавість.

Матеріал та обладнання: пластикові пляшки, мочалки, камінці, пластикові склянки та аркуші паперу, пластикові та паперові трубочки.

Хід заняття. Вступна бесіда про воду та її властивості.

Вихователь: у нас сьогодні незвичайне заняття. Ми будемо не тільки гратися та плавати, а й пізнавати таємниці води, повітря, робити досліди та фокуси. **Дослід** “Видування бульбашок повітря з води”: – Діти, опустіть один кінець трубочки у воду, а через другий кінець – видувайте повітря. Що трапилось? **Дослід** “Потоне – не потоне”: – Діти, візьміть камінець і киньте у воду. Що сталося? Чому? А тепер візьміть мочалку і також киньте у воду. Що сталося? Чому? Пояснення: потоне чи плаватиме предмет на поверхні води – залежить від кількості повітря в матеріалі.

Гра “Короп та карасі”. **Дослід** “Хризантема”: – Ось паперові трубочки. Треба занурити у воду край, нарізаний на вузькі смужки. Що трапилось зі смужками? На що вони схожі? Чому вони не тонуть? Тепер витягніть трубочки з води. Що трапилось? Чому? Пояснення: розрізані смужки

¹ Там само. – С. 20–21.

у воді набрякають і віддаляються одна від одної, бо папір легший за воду, смужки теж спливають. Коли вийняти трубочку, крапельки води притягаються одна до одної, збігають, стягуючи папірці докупи.

Фокус з водою: Діти, наберіть у склянку води, зверху покладіть аркуш паперу, переверніть уверх дном. Що сталося? Чому? Пояснення: повітря тисне на папір і притискає його до склянки, тому вода не виливається.

Гра “Зроби хвилю”. Фокус “Фонтанчики”: – Діти, візьміть пляшку і наповніть її водою. Закрутіть її кришечкою під водою. Підніміть пляшку, відкрутіть кришку. Що ви побачили? Пояснення: фонтанчики утворюються після того, як ми відкрили пляшку. Повітря заповнює пляшку. Вода важка, тому вона почала виходити через трубочки, вставлені в отвори пляшки.

Дітей старшої групи знайомлять із Космосом, зоряним небом, планетами. Наводимо конспект заняття та сценарій свята КВК:

Тема: “Зоряне небо”¹.

Мета: Дати уявлення про те, що в Космосі безліч зірок, між ними і Землею великі відстані, зірки між собою різняться за розмірами.

Підготовка до заняття: декілька вечорів розглядали зірки.

Хід заняття: У групу заходить Незнайко, він розповідає, що його друг Всезнайко кожною вечора спостерігає за небом і збирається полетіти на іншу планету, а от його із собою візьме тоді, коли він зможе пояснити ось цей малюнок (малюнок із зображенням зоряного неба). Він розглядає його вже третій день і нічого не розуміє, може діти йому допоможуть.

— Чи знаєте ви, що тут зображено? Чому їх так багато? Світ зірок незвичайний, різноманітний. У безхмарний яс-

ний вечір небо над вашою головою всипане великою кількістю зірок.

— Подивіться на картину. Вони видаються нам маленькими крапочками. Та чи це так?

— Зірки – це великі розпечені газові шари. І хоч із Землі вони всі одного кольору та насправді вони чотирьох кольорів: червоного, жовтого, білого, блакитного (менш гарячі – червоного кольору, а найгарячіші – блакитного). Відрізняються зірки і за розмірами. Великі зірки – гіганти, а є зовсім маленькі карлики. Дуже багатьом зіркам люди дали назву.

— Пригадайте, як називається найяскравіша зірка, яку ми бачили із Землі під час спостереження (Полярна Зірка). За Полярною Зіркою знаходили дорогу багато мореплавців.

Гра “Карлики-гіганти”.

Зміст гри: дитина, на яку показує ведучий (Незнайко), повинна розповісти все про зірки, називає величину зірок “карлики” або “гіганти”. На слово “гіганти” діти парами роблять круг, на слово “карлики”, повертаються плечима, один до одного і щільно притискаються. Хто не встиг швидко зробити фігуру або зробив неправильно, стає оповідачем.

— Діти, а як ще можна назвати зірку, адже мій Всезнайко і про це мене запитає? (Зоря, зірочка, зіронько, зірниця).

— А чи можна зірки якось об’єднати, щоб легше запам’ятати?

— Звичайно, що можна, якщо ми умовно з’єднаємо лініями певні зірки між собою, то побачимо казкові фігури – сузір’я, кожне з яких має свою назву.

Незнайко.

Це я знаю, ось послушайте.

Коли ходить ніч надворі.

Укривають небо зорі.

І щоб їм не впасти з неба

¹ Провозюк Г.Г. Цікаві заняття для малят. Тернопіль: Мальва – ОСО, 2006. – С. 90–102.

На чиєсь подвір'я,
Вони тримаються за руки і
Утворюють сузір'я.

— Гарний віршик, але насправді вони не тримаються за руки, а просто розміщені близько одна до одної. Ще у стародавні часи люди помітили ці надзвичайні скупчення зірок сузір'я і дали їм назви, пов'язані з легендами і міфами стародавнього світу. Найбільш відомі 12 сузір'їв, 12 знаків зодіаку. Кожна людина народилася під сузір'ями: Рака, Лева, Овна, Козерога...

— Діти, хто з вас знає, під яким сузір'ям він народився? (Визначають, під яким сузір'ям народився Незнайко).

На прощання Незнайко разом з дітьми пригадує, що він дізнався і дарує дітям картину з їхнім зображенням зірок і сузір'їв.

КВК “Юні астрономи”.

Мета. Закріпити знання дітей про Космос; Землю – планету, на якій ми живемо. Місяць єдиний природний супутник Землі, скупчення зірок – сузір'я. Вчити розв'язувати ребуси та кросворди.

Підготовка до КВК. Виготовити з дітьми емблеми, вивчити пісні та вірші, опрацювати наукову літературу з астрономії (розгляд картин, атласів, перегляд художніх та документальних фільмів, присвячених космонавтам).

Хід заняття:

— Сьогодні ми з вами потрапили до Країни “Астрономія”. Астрономія – це найстародавніша з наук. Немає, напевне, на Землі людини, яка, вдивляючись у нічне зоряне небо, не відчула б потреби і бажання пізнати його таємниці. Раніше люди за сонцем і зірками знаходили шлях. Наші пращури їздили по сіль у Крим. А шлях уночі їм показували зірки. Літом ми часто бачимо ці зірки. Світла, яскрава зоряна смуга на небі – це Чумацький шлях. Пращури наші могли тільки спостерігати за зоряним небом, наші сучасники його

вивчають, а от у майбутньому люди літатимуть у гості на інші планети. Але для того, щоб полетіти на іншу планету, ми повинні знати таємниці Всесвіту. Сьогодні свої знання з астрономії покажуть дві команди: “Сонечко” і “Зірочка”.

Привітання команд.

а) Команді “Сонечко”

Ми шлем вітання,
Бажаємо знання проявити
У змаганнях.

б) Команду “Зірочка”

Ми щиро вітаємо,
Багато про Всесвіт
Дізнатись бажаємо.

2. Завдання для капітанів:

Намалювати рух планет навколо Сонця (планети Сонячної системи). Відповісти на запитання: що таке Сонце? (Розжарена зірка). Що таке Земля? (Планета Сонячної системи). Відповісти на запитання: Чому змінюються пори року? Чому змінюються частини доби? Хто назве більше планет Сонячної системи. Назвати хвостату зірку. Назвати супутника Землі. Розв'язати кросворди. Пісні “Зірка Полярна”, “Гороскоп”.

Запитання: що таке метеорит? Що таке метеор? Назвати першого космонавта світу. Назвати першого космонавта незалежної України.

Розв'язати ребуси.

Відповісти на запитання: а) Чому Місяць світиться? б) Як люди дізнались усе про космос?

Танець дружби дітей усіх планет.

На заняттях третьої групи діти засвоюють поняття – знання про загальні і суттєві ознаки предметів та явищ дійсності, закріплені у словах. Поняття об'єднані між собою у певні системи, які дозволяють виводити з одного знання інше, розв'язувати мисленнєві задачі без використання реальних предметів і образів.

Для формування понять необхідні дві передумови: а) чітка система знань, яка є необхідною для пізнавальної діяльності дітей; б) мовленнєве спілкування дитини з дорослим, яке Л.С.Виготський назвав головним фактором розвитку наукових понять.

Процес формування понять у дошкільників досліджував Л.С.Виготський. Спочатку діти засвоюють слова-уявлення, які відрізняються від слів-понять у дорослих. Це ще не наукові поняття, а “життєві”, які Л.С.Виготський назвав “передпонятійними утвореннями”, “комплексами”, “псевдопоняттями”. У їх основі лежать несуттєві зв’язки, які часом не мають між собою нічого спільного: кажан – це птах, бо літає; собака – дика тварина, бо кусається; чашка з блюдцем, склянка, хліб – що зайве? – “Склянка, бо я наллю молоко в чашку з блюдцем, візьму хліб і буду снідати” (з дослідів Л.С.Виготського).

Зміст стихійних життєвих псевдопонять розпливчастий, дифузний, вони формуються на основі тих ознак, які потрібні для задоволення потреб дитини у практичній діяльності. Ці життєві псевдокомплекси ще не можуть стихійно самі по собі перетворюватись у наукові поняття. Поняття слід спеціально формувати у процесі організованого навчання. Формування понять передбачається уже програмою молодшої групи. На четвертому році життя діти повинні засвоїти видові поняття (Це м’ячі. М’ячі гумові, круглі, м’ячі підстрибують. Це стіл і це стіл; столи мають кришку, чотири ніжки, ці столи дерев’яні).

Починаючи з середньої групи, в дітей формують родові поняття (чашка, кружка, склянка, ложка, каструля – це посуд). Заняття на формування родових понять мають чітку структуру¹.

1. Розглядання чотирьох-п’яти видів предметів (стіл, стілець, диван, табурет, крісло), виділення суттєвих ознак

з допомогою запитань вихователя: Для чого потрібні ці речі? Як ними користуються люди? Де вони використовуються?

2. Робота над засвоєнням дітьми поняття, виділення суттєвих ознак, відокремлення їх від несуттєвих. Запитання: Що спільного у всіх цих речей? Чим вони відрізняються? Чим відрізняється стіл від крісла, стільця, дивана, табурета? Уведення узагальнювального слова *меблі*, пояснення родового поняття: “Всі речі, які використовують для обладнання кімнати, називаються меблі. Як ми можемо дізнатися, що таке меблі? За якими ознаками?”

3. Закріплення родового поняття шляхом класифікації картинок (це посуд, це меблі, це одяг) з відповідною мотивацією вибору.

Аналогічно проводяться заняття на зіставлення, порівняння властивостей предметів: дерева й металу, паперових виробів, скляних та з тканини; борошна, цукру, солі, круп тощо.

Успіх занять на зіставлення залежить від таких умов:

— правильного підбору предметів для зіставлення. Вони повинні мати достатню кількість ознак для порівняння як спільних, так і відмінних (молоко, вода, олія; стіл, стілець, табурет; олівець, ручка, лінійка, паличка (указка));

— правильного пояснення порядку зіставлення: спочатку діти знаходять усе відмінне у предметах, потім схоже;

— правильної системи запитань порівняльного характеру, спрямованих на пошук схожих та відмінних рис;

— максимальної мовленнєвої активності дітей.

Заняття й ігри з сенсорного виховання описані в посібниках Е.Г.Пілюгіної (Заняття по сенсорному вихованню. – М., 1983) та в збірнику дидактичних ігор з сенсорного виховання (Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников / Под ред Л.А.Венгера. – М, 1978).

¹ Бородич А.М. Методика развития речи детей. – М., 1984. – С. 99–100.

Методика навчання дітей класифікації предметів описана в методичному посібнику Л.М.Житнікової¹. Автор пов'язує навчання класифікації з розвитком логічного запам'ятовування та мислення. Вона пропонує таку послідовність навчання: спочатку вчити дітей класифікації у практичній дії, потім – у мовленнєвому плані і, нарешті, у формі розумової дії. У ході навчання у дітей формуються мисленнєві операції співвідношення, зіставлення, порівняння, абстрагування, позначення та узагальнення. Формування родових понять передбачає роботу дитячої думки у двох напрямках: від одиничного до загального (стіл, стілець, диван – це меблі) та від загального до одиничного (меблі – це стіл, стілець, диван); обидва напрями вимагають як операцій абстрагування, конкретизації, так і узагальнення, умовисновків.

Л.М.Житнікова описує цілу низку дидактичних ігор та вправ на засвоєння родових понять шляхом класифікації: “Потрібно – не потрібно”, “Що вам потрібно?”, “Знайди, що підходить”, “Четвертий зайвий”, “Знайди і принеси”, “Хто швидше розкладе?”, “Що це і до чого відноситься?”, “Знайди швидко групу” тощо. Наприклад: **Середня група. Дидактична гра “Знайди, що підходить”.**

Мета: закріпити знання дітей про суттєві ознаки меблів, одягу, взуття, посуду. Вчити класифікувати предмети за родовими поняттями.

Словник: меблі, одяг, взуття, посуд.

Матеріал: іграшки, предметні картинки.

Хід гри: На столі іграшки відповідно до груп предметів: меблі, посуд, ляльковий одяг та взуття. Діти розглядають, відгадують загадки, називають узагальнювальні слова. На столах у дітей предметні картинки, у вихователя – демонстраційні. Вихователь показує, наприклад, ложку, пропонує дітям знайти в себе ті картинки, які підходять до неї, пояснити свій вибір і принести вихователю.

¹ Див.: Житнікова Л.М. Учите детей запоминать. – М., 1978.

Старша група.

Тема: Одяг і взуття. Розглядання предметів.

Мета: уточнити знання дітей про одяг, взуття, вчити вживати видові та родові поняття (зимовий, літній, осінній одяг, взуття, головні убори, речі). Виховувати кмітливість, уважність.

Словник: головні убори, одяг зимовий, літній, осінній, взуття, рукавиці, шарф, валянки.

Матеріал: лялька, одяг, взуття, головні убори, картини із зображенням літа, осені, зими, предметні картинки.

Хід заняття. На столі – лялька-голиш, поруч одяг, взуття, головні убори. Вихователь пропонує дітям одягнути ляльку. Уводить елемент загадки: виставляє картину із зображенням літа, пропонує відібрати все, що потрібно ляльці в цю пору року. Діти відбирають. Потім дітям дають завдання: все, що потрібно для літа, розділити на три групи. Запитує, чому діти саме так розкладають, допомагає їм відібрати літні речі відповідно до трьох груп: літній одяг, літнє взуття, літні головні убори. Потім діти знаходять у себе предметні картинки, які відповідають групам літніх речей. Надалі вихователь виставляє картину із зображенням осені (зими). Діти відбирають одяг, взуття, головні убори; предметні картинки, а потім зимові речі. Уточнюють родові поняття першого і другого ступеня узагальнення: літній одяг, літнє взуття, літні головні убори – літні речі; зимовий одяг, зимове взуття, зимові, головні убори – зимові речі; осінній одяг, осіннє взуття, осінні головні убори – осінні речі. У прикінцевій частині заняття вихователь запитує у дітей, яка зараз пора року, в які речі слід одягнути ляльку. Діти одягають ляльку на прогулянку.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Дайте визначення понять *якість* та *властивість*.
2. Назвіть вимоги до організації та проведення спеціальних занять із ознайомлення дітей з якостями та властивостями предметів?

3. Визначте, які методи доцільно використовувати для ознайомлення дітей з властивостями і якостями предметів у процесі екологічного виховання.

4. Яке місце дослідницько-експериментальної роботи в ознайомленні дітей з якостями та властивостями предметів?

5. Визначте роль мовлення у роботі з ознайомлення дітей з властивостями і якостями предметів.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Складіть конспект заняття з ознайомлення дітей середнього дошкільного віку з якостями і властивостями паперу.

2. Зробіть порівняльний аналіз програмних завдань з ознайомлення дітей з якостями та властивостями предметів у програмах “Малюнок”, “Дитина”, “Дитина в дошкільні роки” (для однієї вікової групи за вибором).

3. Складіть словник понять, які мають засвоїти діти старшого дошкільного віку у процесі ознайомлення з властивостями та якостями ріднини.

4. Розробіть конспект заняття на ознайомлення дітей з правилами безпечної поведінки за одним із поданих у розділі планів.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников / Под ред. Л.А.Венгера. – М., 1978.

2. Житникова Л.М. Учите детей запоминать. – М., 1978.

3. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навчально-методичний посібник. – К.: Академвидав, 2004.

4. Провозюк Г.Г. Цікаві заняття для малят. Тернопіль: Мальва. – ОСО, 2006.

Розділ 6. Виховання у дошкільників відповідального ставлення до довкілля

6.1. Ознайомлення дітей з правилами пожежної безпеки

Ще досить часто трапляються випадки, коли від дитячих пустощів з вогнем, від порушення елементарних протипожежних правил виникають пожежі. Причинами їх виникнення є недостатній рівень агітаційно-масової роботи серед дітей із запобігання пожеж, недосконале вивчення правил пожежної безпеки, залишення дітей без догляду дорослих. З метою запобігання пожеж проводиться масова роз'яснювальна робота з дотримання правил пожежної безпеки на підприємствах, установах, лікувальних, культурно-освітніх та навчальних закладах.

Розпочинати цю роботу потрібно вже з молодшого дошкільного віку¹. Молодшим дошкільнятам слід дати уявлення про вогонь і небезпеку користування ним. Вони повинні засвоїти, що сірники не можна брати в руки і запалювати їх.

У середній групі діти повинні знати, яку користь дає вогонь і якої шкоди він може завдати при неправильному

¹ Див.: Организация пожарно-профилактической работы в дошкольных учреждениях. – К., 1990.

користуванні ним. Дітей слід ознайомити з тим, що джерелом вогню можуть бути запалений сірник, запалений папір, електрична лампочка або газова плита. Якщо праску або електроплиту вчасно не вимкнути, вони нагріваються і від них можуть загорітися предмети і приміщення. Праску треба ставити на вогнетривку підставку, а після закінчення прасування вимикати її з розетки. Ознайомити дітей з призначенням сірників. Сірники зберігаються у коробці. Якщо вийняти сірник з коробки і потерти голівкою збоку по коробці, то виникає вогонь. Сірники потрібні людям. Ними користуються дорослі на кухні під час приготування їжі, для спалювання сухого листя. Вогонь від сірників при недбалому користуванні може спричинити пожежу. Діти не повинні користуватися сірниками, це небезпечно. Не можна використовувати сірники в грі.

Дітей старшого дошкільного віку необхідно познайомити з ознаками пожежі та засобами гасіння. Під час виникнення пожежі в домашніх умовах вогонь гасять вогнегасниками, водою, піском, великими ковдрами. Для гасіння пожежі використовують спеціальні машини, які називаються пожежними. Ці машини пофарбовані в червоний колір з білими смугами, вони мають сигнальну синю мигалку і сирену. Коли на вулиці з'являється така машина, люди знають, що вона поспішає гасити пожежу. На пожежній машині їде бойова служба. Найголовніший у ній – командир відділення. Усі бійці служби – пожежники – швидко і беззаперечно виконують його накази.

Вихователь ознайомлює дітей з професією пожежників, їхніми трудовими буднями. Під час пожежі пожежники гасять вогонь, рятують людей, майно. Вони спритні і сміливі. Якщо пожежа виникає на верхніх поверхах багатоповерхового будинку, пожежник сміливо і швидко піднімається по пожежній драбині і, не боячись вогню, проникає в охоплене полум'ям приміщення. Пожежники працюють

у спеціальних протигазах, бо під час пожежі з'являється багато диму й отруйних газів, що утруднює дихання. Можна знайомити дітей з героями-пожежниками, показати їхні портрети, розповісти про героїчні вчинки при гасінні пожежі. Діти повинні пам'ятати номер виклику пожежної охорони "01", користуватися ним лише в разі необхідності. Познайомити дітей з правилами експлуатації побутових приладів (телевізор, праска, плитка, холодильник, електролампа) і засобами боротьби з пожежею, що знаходяться у приміщенні дошкільного закладу.

Діти старшого дошкільного віку повинні засвоїти правила пожежної безпеки. Категорично забороняється:

- гратися сірниками, запалювати папір або інші предмети;
- без догляду дорослих запалювати вогнища із сухого листя, сміття, різні відходи з горючих матеріалів;
- вигрібати вугілля під час горіння його в печі;
- при відсутності дорослих вмикати електроприлади;
- класти іграшки та інші речі на запалені плити або ввімкнуті електроприлади;
- запалювати легкозаймисті речовини і перевіряти можливості їх загорання.

Дітей старшого дошкільного віку слід ознайомити з правилами поведінки під час виникнення пожежі.

Якщо пожежа виникла у приміщенні, не треба ховатися; якщо пожежа виникла в домашніх умовах і вогонь невеликий, потрібно швидко залити його водою, накрити ковдрою або засипати піском; якщо у приміщенні з'явилося багато диму, слід пробиватися до виходу поповзом; якщо у приміщенні є менші діти, треба негайно вивести їх на вулицю; не гаючи часу, повідомити про пожежу когось із сусідів або інших дорослих; якщо під час пожежі немає нікого з дорослих, дитина повинна сама вміти викликати пожежну команду: набрати номер "01" та повідомити місце

пожежі (назвати своє ім'я, прізвище, вулицю, номер будинку і квартири або іншого об'єкта).

Ознайомлення дітей з правилами пожежної безпеки проводиться на заняттях з теми "Ознайомлення дітей з довкіллям". Наводимо систему занять:

- розглядання сірників та бесіда про вогонь;
- розглядання пожежної машини, бесіда про неї;
- екскурсія-огляд телевізора (холодильника, електроплити);
- розповідь вихователя з теми: "Вогонь добрий, вогонь злий". Читання вірша С.Маршака "Пожежа", бесіда за його змістом;
- екскурсія-огляд протипожежного куточка в дошкільному закладі;
- перегляд діафільму "Пожежа" ("Небезпечні ігри");
- ознайомлення з портретами героїв-пожежників. Розповідь вихователя.
- Читання твору С.Маршака "Розповідь про невідомого героя";
- екскурсія до пожежної частини;
- зустріч із пожежником. Бесіда-розповідь про працю пожежників;
- читання уривків з оповідання Б.Житкова "Що я бачив" та Л.Толстого "Пожежні собаки";
- завершальна бесіда "Правила пожежної безпеки".

Крім того, в повсякденному житті з дітьми розглядають картинки, плакати, ілюстрації, показують кінофільми і відеофільми "Запобігли великій пожежі", "Машини на нашій вулиці", "Казка про неслухняне козенятко", "Пожежа"; проводять цільові прогулянки до пожежної частини, спостереження за пожежними машинами.

У вільний час з дітьми старшої групи організовують сюжетно-рольову гру "Ми — пожежники". На заняттях з об'єднаного мистецтва та у вільний час діти малюють за

змістом спостережень, екскурсій-оглядів та за творами відомих дитячих письменників.

Наводимо зразки конспектів занять для дітей старшої групи.

Тема: Предмети. Інвентар. Екскурсія-огляд протипожежного куточка.

Мета: Ознайомити дітей з протипожежним куточком у дошкільному закладі та його обладнанням, призначенням. Розширити уявлення про способи гасіння пожежі. Виховувати обережність, пильність.

Словник: протипожежний куточок, відро, багор, сокира, лопата, лом, вогнегасник, пісок, кошма, щит, інвентар, полум'я, гасити.

Хід заняття: Діти стоять півколом так, щоб усім було добре видно. Вихователь звертає увагу дітей на протипожежний щит. Запитує, хто знає, що це таке? Вводить поняття "протипожежний щит".

Запитання: Що ви бачите на протипожежному щиті? Чому всі ці предмети червоного кольору? Для чого потрібні ці предмети? Коли люди ними користуються? Розповідь вихователя: "Це протипожежний щит. На ньому — протипожежний інвентар. Якщо виникне пожежа, люди знайдуть тут необхідні предмети для гасіння пожежі: відро, сокиру, лом, лопату, багор (показує)". Запитує у дітей, для чого потрібні відро, сокира, лопата, лом. Підводить дітей до багра, показує, називає, пояснює його будову та призначення: "Це багор. Він має довгу рукоятку, на кінці — зігнуті в різні боки гаки. З їх допомогою з приміщення витягають різні предмети".

Вихователь звертає увагу на ящик з піском у протипожежному куточку, запитує, для чого він. Розповідає. Далі діти розглядають кошму (повстину). Вихователь уводить це слово, діти повторюють. Пояснює: якщо накинути кошму на полум'я, то вогонь погасне. Діти розглядають вогнегасник. Вихователь пояснює його будову, призначення.

Завершується заняття підсумковою розповіддю вихователя про призначення протипожежного куточка в дошкільному закладі. Наведемо плани проведення занять з протипожежної безпеки.

Тема: Вогонь добрий, вогонь злий.

Мета: пояснити дітям причини виникнення пожежі. Акцентувати увагу на користі вогню та великій шкоді, якої він може завдати. Ознайомлення з елементарними правилами протипожежної безпеки.

Словник: вогонь, сірник, пожежа, вогнегасник.

Матеріал: ілюстрації до теми.

План заняття:

1. Вихователь проводить бесіду про вогонь. Для чого людині вогонь? Коли вогонь називають ворогом? Чому виникає пожежа? Хто винен у виникненні пожежі? Якої шкоди завдає вогонь? Що треба робити, щоб не трапилось біди?

2. Ознайомлення з плитою. Екскурсія до харчоблоку. Ознайомлення з правилами користування електроприладами (пральна машина, комп'ютер, телевізор, праска, електроплита тощо). Складання розповідей (оповідань, казок) про дитячі пустощі із сірниками.

3. Розв'язування проблемних ситуацій, спрямованих на вироблення правил поведінки під час пожежі.

4. Використання народної мудрості про сірник. Читання художніх творів з цієї теми.

5. Сюжетно-рольова гра "Сім"я". Ознайомлення з пам'яткою "Безпечна поведінка".

Тема: Поводження з сірниками.

Читання вірша В.Загороднюка "Його величність сірничок".

Мета: вчити дітей уважно слухати й розуміти зміст прочитаного. Підвести їх до усвідомлення неприпустимості ігор із сірниками.

Словник: сірник, шило, пільма, упрів, сповідь.

Матеріал: бутафорські атрибути сірника та коробки, ілюстрації пожежі.

План заняття: 1. Вихователь загадує загадки про сірники та вогонь. Читання вірша про сірники. Бесіда за змістом вірша: Чому Петрик уночі пішов на кухню? Про що розповів сірник хлопчикові? Яка користь і шкода від сірників?

2. Заучування рядків вірша:

Здатні все вони спалити —
І кордонів їм нема,
Але й можуть обігріти,
Якщо студить нас зима.
Обережні будьте з ними
І сьогодні, і завжди,
Щоб із полум'я і диму
Не тікати до води.

3. Бесіда про безпечну поведінку із сірниками. Малювання за змістом твору.

Тема. Пожежа....

Мета: дати елементарні відомості про протипожежний захист та боротьбу з вогнем.

Словник: гурт, погорілець, пожежа, "червоний півень".

Матеріал: ілюстрації відповідно до теми.

План заняття:

1. Читання фрагментів із книги Т.Кінько, М.Кінько "Наш номер 01".

2. Бесіда за змістом твору про те, як колись боролися з вогнем.

3. Ігрова ситуація "Під час пожежі".

4. Інсценізація уривків із книги.

Тема. Моделювання ситуативних навичок.

Мета: навчити дітей правил протипожежної безпеки.

Словник: протипожежний щит, багор, пожежа, вогонь, опіки.

Матеріал: атрибути та костюми козенят, кози, ведмедя, лисиці, зайця, олівці, папір.

Підготовча робота. Виставка ілюстрацій із питань протипожежної безпеки. Діти заходять у кімнату, розглядають

виставку ілюстрацій і картин на протипожежну тематику. Мати-коза запрошує малюків у гості. Проводиться інсценізація казки Т.Коломієць “Козенята і вогонь” або Л.Хоміної “Пригода в осінньому лісі”.

6.2. Ознайомлення дітей з правилами дорожнього руху

Знайти дітей з правилами дорожнього руху слід уже в молодшому дошкільному віці. Попереднє ознайомлення з транспортом починається уже в першій молодшій групі. Діти повинні навчитися розрізняти і правильно називати вантажні машини, частини автомобіля (кабіна, колеса, кузов, вікна, двері). З цією метою проводять два заняття: на першому – знайомство дітей з вантажною машиною, на другому – з автобусом. Закріплюють знання дітей про транспорт на цільових прогулянках та в дидактичних іграх “Автомобілі”, “У гості до ляльок”, “Червоний і зелений”.

У другій молодшій групі програма вимагає вчити дітей розрізняти проїжджу частину дороги і тротуар; розуміти значення червоного і зеленого сигналів світлофора для пішоходів і машин. З цією метою проводять цільові прогулянки по вулиці з теми: “Знайомство з вулицею” (один раз у квартал). Під час цільових прогулянок діти дізнаються про те, що вулиця поділяється на мостову (бруківку) і тротуар. По мостовій їздить транспорт, по тротуарах ходять люди. Тротуар вищий – це зроблено для того, щоб машини не наїжджали на нього.

Під час прогулянок слід звернути увагу дітей на рух людей по тротуарах, показати місця переходу, знаки переходу, світлофор¹.

¹ Див.: Степаненкова Є.Я., Филенко М.Ф. Дошкольникам о правилах дорожного движения. – М., 1979.

На заняттях з ознайомлення дітей з довкіллям діти розглядають вантажний і легковий автомобілі, їх будову, призначення, спостерігають за роботою світлофора, проводять дидактичні та рухливі ігри (“Світлофор”, “Вулиця”, “Червоний і зелений”, “Знайди свій колір”). Наприклад, спостереження за світлофором.

Програмний зміст: познайомити дітей з роботою світлофора; знати, що переходити вулицю можна лише на зелене світло.

Словник: світлофор, перехід, бруківка, тротуар, червоний, жовтий, зелений.

Хід заняття. Заняття починається у груповій кімнаті. Діти пригадують, що вони бачили на вулиці під час прогулянки. Вихователь повідомляє тему заняття, правила поведінки на вулиці.

Діти підходять до “Переходу”, де працює світлофор. Стають так, щоб не заважати перехожим. Загадка: “Підморгне зеленим оком — ми йдемо, підморгне червоним оком — стоїмо” (*Світлофор*). Бесіда за запитаннями: Для чого потрібний світлофор? Якого кольору вогники засвітлюються на світлофорі? Що означає червоний (зелений, жовтий) вогник? Чому не можна переходити вулицю на червоне світло? Діти спостерігають за роботою світлофора та рухом людей на переході. Узагальнювальна розповідь вихователя.

Дітей середньої групи продовжують ознайомлювати з правилами дорожнього руху, роботою світлофора, правилами поведінки пішоходів на вулиці (додержуватися правого боку, переходити дорогу лише на переході при зеленому світлі світлофора). Як і в молодшій групі, проводять цільові прогулянки по вулиці, спостереження за рухом транспорту, пішоходів на вулиці, роботою світлофора. Знайомлять з роботою водіїв автобуса, тролейбуса, трамвая, порівнюють ці види транспорту між собою.

Дітей старшої групи вчать правил дорожнього руху, вправляють їх у додержанні цих правил: ходити тільки по

тротуарах і пішохідних доріжках; триматися правого боку, правильно переходити вулицю на переходах, йти на зелене світло або за сигналом регулювальника; при червоному й жовтому світлі стояти, не гратися на проїжджій частині вулиці. Вихователь ознайомлює дітей з працею регулювальника, дорожніми знаками (пішохідне перехрестя, роздоріжжя, пункт харчування, телефон, місце стоянки, пункт медичної допомоги, поворот, проїзду немає), вчить орієнтуватись у них.

У старшій групі пропонується така система роботи з ознайомлення дітей з правилами дорожнього руху.

Екскурсія по вулиці: ознайомлення дітей з дорожніми знаками, закріплення знань про правила дорожнього руху, роботу світлофора, поведінку пішоходів (дві екскурсії).

Спостереження за роботою міліціонера-регулювальника; ознайомлення дітей з цією професією. Бесіда за картинами "Вулиці міста", "Вулиці села". Складання розповідей. Вулиця – це ряд будинків з одного і з другого боку, між ними проходить дорога. Вулиць багато. Вони поділяються на дві частини: широку — для машин (бруківку) і вузьку (тротуар) – для людей. Ходити по тротуарах безпечно.

Бесіда про вулицю (з використанням картин, плакатів): пригадати попередні екскурсії, закріпити знання про те, що людей, які ходять по вулицях і переходять їх, називають пішоходами. Для того щоб правильно переходити вулицю, треба знати правила руху пішоходів.

Місце, де можна переходити вулицю, називається *переходом*. Перехід для пішоходів позначається білими лініями. На стовпчиках є стрілка з написаною вказівкою "Перехід". На вулиці (там, де їдуть машини) дітям грати забороняється.

Розглядання плакатів, картин про правила дорожнього руху та бесіда за їх змістом. Читання художніх творів, бесіда за їх змістом.

Бесіда узагальнювального характеру з теми "Правила дорожнього руху", під час якої закріплюються набуті раніше знання дітей.

Крім спеціальних занять з розвитку мови доцільно використовувати дидактичні ігри.

"Перехід". У груповій кімнаті зробити "вулицю": розставити машини, білим папером позначити перехід. Міліціонер-регулювальник регулює рух.

"Вулиця". На майданчику, під час прогулянки (або в груповій кімнаті) вихователь разом з дітьми будує вулицю з будівельного матеріалу. Позначають бруківку, тротуар, перехід. Розставляють іграшковий транспорт. Обирають дитину — "світлофор" (у руках вона тримає три прапорці: червоний, жовтий, зелений), решта дітей — пішоходи. За сигналом вихователя починається гра на закріплення правил дорожнього руху.

"Впізнай знак". Діти поділяються на шоферів і пішоходів. У вихователя або в когось із дітей знаки "Пішоходи", "Діти", "Рух заборонено", "Велосипедний рух заборонено", дощечка "Перехід". По черзі ведучий показує знаки, діти підпорядковують їм свій рух по вулиці. Можна також розучити з дітьми вірші С.Маршака "М'яч", "Міліціонер", С.Михалкова "Моя вулиця", "Велосипедист". Добре було б запросити до дошкільного закладу міліціонера-регулювальника.

Наводимо приклад заняття з ознайомлення дітей з правилами дорожнього руху в старшій групі.

Тема: Засоби пересування. Розглядання дорожніх знаків, бесіда про них.

Програмний зміст: уточнити знання дітей про різні засоби пересування та правила дорожнього руху. Ознайомити з дорожніми знаками. Виховувати обережність, уважність під час переходу вулиці, повагу до праці міліціонера-регулювальника.

Словник: дорожні знаки, регулювальник, світлофор, перехрестя.

Матеріал: дорожні знаки, картина “Міліціонер-регулювальник” (альбом Л.Мусякіної, В.Чернякової “Ким бути?”), загадки, вірш Р.Скучайте “Світлофор”, атрибути до гри.

Хід заняття. Вступна бесіда: Вихователь нагадує дітям, де вони були вчора на прогулянці. Як слід переходити вулицю? Коли можна переходити вулицю? Де їде транспорт? Де ходять пішоходи? Як називається це місце на дорозі? Розглядання картини “Міліціонер-регулювальник”, бесіда за змістом, загадування загадок. Ознайомлення з дорожніми знаками. Читання віршів.

Дидактична гра “Правила дорожнього руху”. Влаштується вулиця, бруківка, тротуар; вибираються пішоходи, міліціонер-регулювальник, розміщуються світлофор і дорожні знаки. За сигналом вихователя діти переходять вулицю; їдуть машини, міліціонер регулює рух.

На заняттях з образотворчої діяльності дошкільнята малюють вулицю міста. На занятті з конструювання вони виготовляють світлофор із кольорового паперу вирізають жовтий, червоний і зелений кружечки, з білого – чотирикутну продовгувату коробку, склеюють її. На кожному боці коробки наклеюють кружечки: червоний – угорі, жовтий – посередині, зелений – унизу. Такий світлофор можна використовувати у творчих іграх.

Повторення і закріплення правил дорожнього руху доцільно проводити під час демонстрації відеофільмів “Люся Ларцева поспішає”, “Діло було влітку”, “Чарівний лікар”, “Чарівний велосипед” тощо.

Водночас, ознайомлюючи дітей дошкільного віку з правилами дорожньої безпеки, не слід надто наголошувати на нещасних випадках і цим залякувати їх. Діти повинні усвідомлювати небезпеку, пов’язану з дорожнім рухом, але не боятися вулиці, бо почуття страху паралізує зосередженість,

притуплює здатність орієнтуватися в обстановці. Треба переконливо пояснювати, що знати і дотримуватися правил дорожнього руху повинні всі, – це створює спокійну атмосферу на вулиці, полегшує роботу водіїв транспорту. Навидимо **конспект інтегрованого заняття-розваги з теми “Я крокую по дорозі”¹**.

Мета: Збагатити знання дітей про автомобільний транспорт, дорожні знаки та дії пішоходів, уміння обережно поводитись на вулиці. Закріпити вміння складати речення, визначати кількість складів у словах, знаходити наголошений склад, робити звуковий аналіз слів, розвивати мислення, увагу, пам’ять, мовлення. Використовувати раніше набуті знання. Виховувати вміння правильно поводитись на вулиці, прищеплювати інтерес до мови і мовлення.

Обладнання: Різні види автомобільного транспорту, макет вулиці; дорожні знаки, картки-схеми з грамоти та фішки на позначення звуків.

Хід заняття: Вихователь пропонує дітям відгадати загадки про автобус, тролейбус, трамвай. Проводить бесіду за запитаннями: як їх можна назвати одним словом? Чому автобус, тролейбус і трамвай називають пасажирським транспортом? Так, тому що цей транспорт перевозить пасажирів. Які бувають машини за призначенням? (легкові, вантажні, спеціальні). Чому машини називають вантажними? Які машини спеціального призначення ви знаєте? А тепер розглянемо наші автомобілі (легкова, вантажна, цистерна, пожежна машина). Під час розглядання машин вихователь пропонує дітям звернути увагу на будову і призначення машин.

Розповідь вихователя: “Автомобільний транспорт належить до наземного та їздить по дорогах. А як називається частина дороги, по якій їздять автомобілі? А та, де повинні ходити пішоходи? (хідник). Діти, закон вулиць дуже суворий, він

¹ Заняття записане в м. Миколаєві.

не любить людей, які не виконують правила. Але саме цей закон зберігає життя багатьом людям". Пропонує помандрувати чарівною країною дорожніх знаків. Розігрується сценка:

Світлофор:

Як переходиш вулицю,
То завжди зупинись.
І перш за все з увагою
На мене подивись.
Я шлях вкажу надійний,
Де небезпек нема.
Трикольорові очі
Я маю не дарма...

I дитина:

Світлофор вогнем палає,
Він малят застерігає:
Ось біжать автомобілі. —
Чорні, сині, жовті, білі.
Мчать тролейбуси, таксі...
В русі небезпеки всі.

II дитина:

Як червоне світло сяє —
Швидше зупинись, не йди,
Як не хочеш ти біди.

III дитина:

Загориться жовте світло,
Ніби сонечко розквітло,
Значить, скоро можна йти,
Перехрестя перейти.

IV дитина:

А зелене як засяє,
Нас одразу привітає:
"Вільний шлях, малята
йдіть і здоровими ростіть!"

Гра "Спритний пішохід". Пішоходи повинні по черзі переходити перехрестя. Перейти — означає на ходу закинути

м'яч у зелений отвір світлофора. Хто влучив у червоний — вибуває з гри, хто влучив у жовтий — має право кинути ще раз. Світлофор — фанерний ящик з отворами, круглими, діаметр яких більше діаметру м'яча.

Вихователь:

Не говорить, а мовчить,
Тихо нищечком висить.
При дорозі на стовпі,
А розкаже все тобі.
Де спинитись, де звернути,
Де поїсти, де здрімати,
Хто ж оце такий мастак?
Придорожній добрий знак.

Дидактична мовна ситуація "Шляхова пригода". Під час читання тексту діти мають показати відповідний дорожній знак.

Водій гальмує тут уважно,
Ну, а за ним його сусід,
А люди йдуть собі поважно,
Бо пішохідний перехід!
А ось і інша небезпека —
Хто знає, що в собі таїть?
Обвал дороги недалеко:
Чи впало дерево й лежить?
Усе, звичайно може бути:
Аварія чи кавардак.
Не можна і на мить забути
Цей попереджувальний знак.
Круглі знаки, наче очі,
У червонім обідку.
Видно вдень і серед ночі
Через строгість ось таку.
Що вони забороняють
Те й позначено на них
Серединку білу мають
І стосується усіх.

А один – увесь червоний,
Прямокутник білий мли.
Знак цей дуже заборонний –
Ти в'їжджати туди облиш!

Вихователь знайомить дітей із знаками служб сервісу: “Місце служб відпочинку”, “Телефон”, “Пункт першої медичної допомоги”. Діти виконують завдання: скласти речення зі словом світлофор; зробити звуковий аналіз слова *дорога*.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Які правила пожежної безпеки мають засвоїти діти старшого дошкільного віку?
2. Проаналізуйте спрямованість системи занять з ознайомлення дітей з правилами пожежної безпеки.
3. Які методи доцільно застосовувати для ознайомлення дітей з правилами пожежної безпеки?
4. Схарактеризуйте специфіку занять з ознайомлення дітей з правилами дорожнього руху.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Зробіть добірку методичних статей і розробок часописів “Дошкільне виховання” та “Джміль” з теми ознайомлення дітей з правилами пожежної безпеки для організації цілеспрямованої роботи в дошкільному закладі.
2. Доберіть дидактичні ігри (не менше 3-х) з ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з правилами дорожнього руху і підготуйтеся до їх проведення.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Гураш Л.* Розумна обережність – запорука безпеки // Дошкільне виховання. – 2003. – №7. – С. 7–10.
2. *Гарбар Л.* Азбука дорожнього руху // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 16–18.

Розділ 7. Діти в соціальному довкіллі

7.1. Дитинство як педагогічна категорія

Дитинство – найважливіший період у житті людини. Доля будь-якої нації, держави, спільноти в майбутньому залежатиме від того, якими виростуть ці діти. Тож інвестиції, вкладені в дитинство сьогодні, обов’язково повернуться суспільству сторицею: гуманізмом, демократією, громадянськістю, цивілізованістю.

Дитинство, як це не дивно звучить, – усім добре відоме, але водночас мало зрозуміле явище соціального світу, яке відрізняє специфічна за змістом і формами прояву культура, дитяча субкультура – близька й природна для дитини та складна для її об’єктивної оцінки з боку дорослих. Дитинство – особливий світ, нерідко закритий для більшої частини дорослого суспільства.

Дитинство як соціально-педагогічна категорія завжди привертала увагу філософів, етнографів, психологів, педагогів, культурологів, соціологів. Його тлумачення, а відтак, і ставлення до дітей визначалось характером соціокультурного розвитку певного суспільства. Так, у роботах етнографа Ф.Арієса описано ставлення дорослого населення і

соціальні настанови щодо дітей і дитинства в різні історичні епохи¹, що можна простежити через відображення образів дітей у літературних творах, на художніх полотнах, у музиці тощо. Американський учений Л.Демоза поділяє всю історію розвитку дитинства на шість періодів, кожному з яких відповідає певний стиль виховання й форма взаємин між батьками та дітьми.

Інфантицидний стиль (зі стародавності до IV ст. н. е.) відзначався негативним ставленням до маленьких дітей, які розцінювались як перешкода дорослому суспільству. Масові дітовбивства навіть не каралися владою, а ті діти, які виживали, часто теж ставали жертвами насильства дорослих.

Стиль ігнорування, (IV–XIII ст.) характеризувався визнанням наявності в дитини душі, але водночас прагненням віддалитися від неї (годувальниця, виховання в монастирі або в чужій родині), ігноруванням її інтересів, бажань, проблем (занедбаність, пригнобленість – характерні риси ставлення до дитини в родині).

Амбівалентний стиль (XIV–XVII ст.) відзначався підвищенням статусу дитинства. До дітей починали ставитися з увагою передусім у фізичному догляді, однак їм ще відмовляли в самостійному духовному існуванні, кожен рух дитини жорстко контролювався та регламентувався.

Нав'язливий стиль (XVII ст.). Залишалася домінуючою контролююча позиція дорослих до дитинства, що виявлялось у нав'язливому прагненні цілком контролювати не тільки поведінку, але й внутрішній світ, думки й волю дитини. Це підсилювало конфлікти батьків і дітей.

Стиль, що соціалізує (XIX – середина XX ст.). На цьому етапі метою виховання було не стільки завоювання та підпорядкування дитини, скільки тренування її волі, підготовка

до майбутнього самостійного життя. У дитині вбачали об'єкт виховного впливу, який розглядався як єдино можливий спосіб набуття позитивного соціального досвіду.

Стиль, що допомагає (із середини XX ст.). Основна ідея його полягає в усвідомленні дорослими суб'єктності вибору життєвого шляху, для чого кожній дитині необхідно максимально розвинути індивідуальність, набутти власного соціального досвіду. Звідси – прагнення батьків до емоційної близькості з дітьми, розуміння, емпатії тощо. Водночас зазначимо, що трагедія останньої, сьогоденної, стадії полягає у тому, що поряд з рівнем високого осмислення фасилітаційної місії дорослої частини людства поширюється, на жаль, принципово відмінна позиція, пов'язана з безвідповідальним ставленням до культури дитинства, наслідком чого стає занадто раннє занурення дитини у світ дорослої культури.¹

Як бачимо, дитинство тісно пов'язано із соціально-культурним розвитком суспільства. На кожному з історичних етапів суспільство намагалося знаходити відповідні завданням свого часу способи взаємодії з дітьми, визначало найбільш ефективні засоби впливу на їхній розвиток. Складні взаємовідносини між дитинством і дорослим життям відомий філософ і соціолог І.Кон передає такими словами: “Дорослий не може повернутись у залишену країну свого дитинства, світ дитячих переживань часто видається йому таємничим і закритим. Водночас кожен дорослий несе своє дитинство й не може навіть при бажанні звільнитися від нього. У свою чергу, дитина не може ні фізично, ні психологічно існувати без дорослого. Почуття і переживання похідні від життєвого досвіду дорослих. Парадокс, виражений формулою “хлопчик – батько чоловіка”, повторюється у науках про суспільство: суспільство не може зрозуміти

¹ Ариес Ф. Возрасты жизни // Философия и методология истории / Ред. И.С.Кон. – М., 1977.

¹ Діти і соціум: Монографія / Наук. Ред. А.М.Богуш. – Луганськ: Альма-матер, 2006.

себе, не пізнавши закономірностей свого дитинства, і воно не може зрозуміти світ дитинства, не знаючи історії й особливостей дорослої культури”.¹

Проблема дитинства як наукова категорія – у полі зору багатьох наук, зокрема філософії, соціології, історії, психології, культурології, фізіології тощо.

Соціологія розглядає дитинство як частину соціальної структури суспільства. Дитинство не може існувати поза широким соціокультурним контекстом, що враховує еволюцію способів виробництва, статевої та вікової стратифікації, типів родини, системи міжособистісних відносин, а також ціннісних орієнтацій культури. Відтак, соціологічні дослідження суттєво збагачують науку про дитинство. Як об’єкт спеціального соціологічного аналізу дитинство в його структурному вираженні перебуває в центрі уваги зарубіжних дослідників (В.В.Абраменкова, Дж.Гарбаріно, К.Девіс, Дж.Квортруп, І.С.Кон, В.Т.Кудрявцев, М.В.Осоріна, Д.І.Фельдштейн, С.Фріс). Над цією проблемою працюють також українські вчені: І.М.Богданова, Л.О.Варяниця, І.Д.Зверева, О.Л.Караман, О.Л.Кононко, В.Г.Кузь, С.М.Курінна, С.А.Литвиненко, І.П.Печенко, Р.С.Пріма та інші.

За останні 100 років верхня межа дитинства піднялась з 11 до 17–18 років. Науковці відзначають раннє дитинство (від народження до 3-х років), перше дитинство (від 3-х до 6–7 років), тобто дошкільний період; це не споконвічна гомогенна група індивідів, яка перебуває на шляху дорослішання, а структурний компонент суспільства, що відображає основні його соціальні та культурні зміни². Характеристика поняття дитинства в історико-культурному аспекті дає можливість визначити його як соціокультурний прошарок суспільства

з притаманними йому культурними вимогами, традиціями, нормами та правилами, які існують у межах цієї вікової групи. Науковці з прикрістю відзначають, що, чим більш соціально значущим стає дитинство, тим гострішою стає проблема “духовної прірви” між дорослим та дитячим світом.

Педагогіка приречена на дослідження проблем дитинства за своєю суттю. Видатні педагоги надають дитинству особливого значення, підтверджуючи його самоцінність у житті окремої людини. В.О.Сухомлинський визначає дитинство як найважливіший період людського життя, не підготовку до майбутнього життя, а реальне, яскраве, самобутнє, неповторне життя¹. Цю думку продовжує Ш.О.Амонашвілі, зазначаючи, що дитинство – не просто віковий період, коли дитині хочеться грати, стрибати, бігати й кататися, коли вона ще безтурботна, а це ще процес дорослішання, це життя людини, що переходить з одного якісного стану в інший, більш високий². Науковці наголошують на необхідності повноцінного, яскравого, багатогранного проживання кожного епізоду дитинства. Погоджуємося з висловом В.Т.Кудрявцева, який вказує, що в іншому випадку людина обов’язково “зависає” на межі дитинства й дорослості.³ Аналогічну думку знаходимо у працях К.М.Вентцеля, який також стверджує, що дитині слід надати можливість “зжити дитинство” в усій його повноті життєвих запитів і властивих йому прагнень⁴.

У працях педагогів визначається зміст дитячих видів діяльності, форми, способи спілкування та взаємодії, особли-

¹ Овчарова Р.В. Технологии практического психолога. – М., 2000 – С. 295.

² Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. – М., 1995. – С. 52.

³ Кудрявцев В.Т. Дети в перевернутом мире // Дошк. воспитание. – 1996. – № 1. – С. 57.

⁴ Вентцель К.Н. Теория свободного воспитания и детский сад. – М., 1918. – С. 29.

¹ Кон И.С. Ребенок и общество. – М.: Педагогика, 1988. – С. 84.

² Коджаспирова Г.М., Коджаспиров А.Ю. Словарь по педагогике. – М.: Ростов-на-Дону: Март, 2005. – С. 25.

вості мовлення, дитячої творчості, проблеми навчання та виховання дітей (Л.В.Артемова, І.Д.Бех, А.М.Богуш, М.С.Вашуленко, Т.О.Пироженко, О.Я.Савченко).

Грунтовне визначення дитинства дає Д.І.Фельдштейн. На його думку, дитинство – це “особливий стан розвитку людини в суспільстві й водночас узагальнений суб’єкт, що цілісно протистоїть дорослому світові та взаємодіє з ним на рівні суб’єкт-суб’єктних відносин¹. Учений розуміє дитинство як складний, самостійний організм, який є невід’ємною частиною суспільства і “виступає як особливий узагальнений суб’єкт різнопланових, різнохарактерних відносин, у яких воно об’єктивно ставить завдання й цілі взаємодії з дорослими, визначаючи (як не парадоксально це звучить) напрями їх діяльності з ним, розвиває свій суспільно значущий світ”.²

О.Л.Кононко розглядає період дошкільного дитинства як “етап виникнення та становлення особистості, закладання її ціннісного фундаменту, формування первинних світоглядних уявлень”. Науковець відзначає значні зміни у поглядах на особистість, на її становлення у ранньому онтогенезі за останнє століття: “Від сприйняття її як суми рис до реалізації системного підходу; від погляду на дитину як об’єкт засвоєння зовнішніх впливів до утвердження її як суб’єкта життєдіяльності; від визначення пріоритету однієї з детермінант розвитку (біологічної чи соціальної) до усвідомлення важливості в ньому кожної з них та власної активності особистості як фундаментальної здатності ставати і бути автентичним суб’єктом життя”.³

С.А.Литвиненко і В.М.Ямницький у понятті “дитинство” вбачають процес підготовки до відтворення майбутнього

¹ Фельдштейн Д.И. Социальное развитие в пространстве времени Детства. – М., 1995. – С. 45.

² Там само. – С. 47.

³ Кононко О.Л. Про базову програму розвитку дошкільника “Я у світі” // Дошк. виховання. – 2008. – № 8. – С. 29.

суспільства; процес постійного фізичного зростання, накопичення психічних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії усіх стосунків у цьому просторі, визначення у ньому себе.

Нестандартний підхід до розуміння простору дитинства як “машини дитинства” представлено у праці Є.В.Субботського “Дитина відкриває світ”. Автор тлумачить дитинство як своєрідну машину, або організм, складний, розгалужений. Як і у всякого організму, у нього є свої “легені”, “серце”... Він дихає, рухається, хворіє, словом, живе.¹ Учений називає такі елементи “машини дитинства”: здібності дитини як сума знань, умінь навичок, якими на певний момент свого розвитку володіє дитина, плюс ті можливості, які їй дані від природи; суспільна оцінка здібностей і як сама дитина оцінює свої здібності, її самоусвідомлення. Науковець підкреслює роль суспільних вимог до дитини, об’єктивного і доброзичливого ставлення дорослих до дитини у становленні її самосприйняття. У протилежному випадку суспільство матиме “не людей, а пасивні автомати з гладкою відточеною на “конвеєрі дитинства” психікою, людей зі штампованими бажаннями й потребами, з однаковим мисленням, людей, не здатних до творчих нестандартних рішень”.²

Отже, аналіз культурологічних, філософських, психологічних, педагогічних джерел з проблеми дитинства дозволяє виділити його специфічні риси:

- дитинство – період життя людини, у якому закладається підґрунтя особистісної активності та особистісні властивості, цінності, що визначають якість майбутнього життя;
- це період, коли людина найбільш вразлива, незахищена від впливів довкілля, соціального, психологічного й фізичного насильства;
- на всіх етапах існування дитинство характеризується постійною орієнтацією на дорослий світ, потребою бути залученим до соціуму, взаємодіяти з ним;

¹ Субботский Е.В. Ребенок открывает мир. – М., 1991. – С. 198.

² Там само. – С. 197.

дитинство – виражена в діях і мові сукупність об'єктів, подій, процесів, соціальних інститутів і соціальних практик стосовно дітей; ця сукупність формується й підтримується суспільством, а також постійно відновлюється у процесі життєдіяльності дітей, які засвоюють соціальні уявлення та інтегруються у соціум.¹

Зазначимо, що тривалий час педагогічна позиція мало чим відрізнялася від загальної позиції дорослої частини суспільства щодо абсолютного переконання в обов'язковості побудови взаємин з дітьми в моделях “передавання досвіду старшого покоління”, “трансляції норм і цінностей”, “прищеплення позитивних якостей особистості”. За влучним висловом Н.Голованової, педагогічна спільнота ще не зовсім розпрощалася з уявленням про дитину як “чисту дошку” в руках вихователя. Тільки в останні роки окремі науковці та найбільш передові педагоги починають визнавати за дитиною право бути самим собою: мати власний, не залежний від процесу навчання соціальний досвід, самовизначатись у культурі, виявляти свою індивідуальність у колі ровесників та дорослих, усвідомлювати своє життя як цінність, відчувати потребу виражати себе та шукати для цього соціально визнані способи. Нова філософія освіти все активніше висуває ідею про відмову від розуміння мети освіти як результату сформованості, досягнення певного рівня особистісної досконалості, навпаки підкреслює безкінечність цього процесу.

Проблема дитинства, до якої останніми роками звернулося чимало вчених, волею обставин сколихнула людське суспільство, яке нарешті почало усвідомлювати вимогу підвищеної уваги до дитинства взагалі й до кожної дитини зокрема. Сьогодні дитинство як соціально-культурний феномен та особливий значущий віковий період є предметом полідисциплінарного дослідження, у зв'язку з чим окресли-

лись історичний, соціогенетичний, етнографічний та психолого-педагогічний аспекти його вивчення. У колі науковців сьогодення існує погляд на дитинство як на самоцінний, самобутній і неповторний період життя особистості. Результати соціально-психологічних досліджень останніх років (І.Д.Бех, А.М.Богуш, А.Й.Капська, О.Л.Кононко, В.Г.Кузь, С.А.Литвиненко, Т.І.Поніманська, О.В.Сухомлинська, О.Я.Савченко) констатують загальне несприятливе становище дітей у суспільстві. І хоча захист прав дітей в Україні регулюється цілою низкою законів України (“Про охорону дитинства”, “Про попередження насильства в сім'ї”, “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”, Кодексом про шлюб і сім'ю тощо), правова захищеність дитинства має більш декларативний і показовий, ніж практичний характер. Спектр розбіжностей такого ставлення був досить широким і залежав від сприйняття дитинства як суб'єкта або об'єкта культури, суспільства.

До усвідомлення того, що дитина має такі самі права, як і дорослі люди, людство прийшло наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття. Першочергово розглядалися не питання забезпечення прав дітей у цілому, а тільки попереджувальні заходи, які необхідно було здійснити для недопущення рабства, експлуатації дитячої праці, торгівлі жінками й дітьми тощо. Соціальний стан дитинства в його узагальненому розумінні в сучасному соціумі визначають передусім як вирівнювання у правовому статусі дитини й дорослого. Ратифікація Україною у 1991 р. Конвенції ООН про права дитини, на основі якої було розроблено й прийнято у 1996 р. власну Національну програму “Діти України”, створила правову основу для функціонування дитини повноправним членом суспільства й дозволила на законодавчому рівні захищати її права й свободи дитини. Конвенцією про права дитини було визначено нову концепцію: забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей

¹ Діти і соціум. – Луганськ, 2006.

є обов'язком держави й суспільства. Протягом останніх років питання практичного забезпечення прав та інтересів дітей в Україні вирішувалися з урахуванням розвитку соціально-економічних процесів, що відбуваються сьогодні в державі, та відповідно до норм міжнародного права в цій галузі. Певною мірою увага приділялася виробленню механізмів забезпечення прав дітей.

Отже, у Сімейному кодексі, який набув чинності з першого січня 2004 року, вперше визначено й конкретизовано поняття *“дитина”*. Так, правовий статус дитини має *“особа до досягнення нею повноліття”*. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років, а неповнолітньою – у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Сучасним законодавством також забороняються будь-які види експлуатації дітей, фізичні покарання, а також інші види покарань, які принижують гідність дитини. Дитина, у свою чергу, має право чинити опір неналежному виконанню батьками своїх обов'язків, поодинокі факти чого наявні в сучасній юридичній практиці. Беззаперечно, створення законодавства, що забезпечує захист прав дитини, засвідчує усвідомлення соціальних вимог підвищеної уваги до дитинства взагалі й до кожної дитини зокрема. Утім, як зазначають науковці, найгострішою залишається проблема відсутності інтеграційного підходу до дитинства як до соціального суб'єкта.

Сьогодні в Україні існують певні розбіжності між науковими підходами до дитинства як самоцінного періоду життя людини та реальним становищем дітей у суспільстві. Подолання цих розбіжностей передбачає створення суспільством належних умов для розвитку та життєдіяльності кожної дитини. Це насамперед охорона життя й зміцнення здоров'я дітей, забезпечення відповідного рівня матеріального добробуту, зміст освіти та засоби педагогічного впливу, соціалізуючі можливості сім'ї, суспільна та державна турбота про дітей і законодавчі норми, що захищають і від-

стоюють права й інтереси дитинства. Утім, реальне становище дітей дає змогу фіксувати значні обмеження, недостатнє забезпечення тих чи тих матеріальних і духовних ресурсів, які є необхідними для повноцінної життєдіяльності сучасних дітей. Раніше таке явище, як дитяча безпритульність, було поодиноким. Нове тисячоліття наша держава зустріла занадто низьким віковим рівнем *“дітей вулиці”*, *“дітей бомжів”*. Останніми роками кількість дітей, які з різних причин залишають батьківські домівки, невпинно збільшується. Понад двісті тисяч дітей в Україні є безпритульними, виростають без догляду, турботи й любові, збільшуючи кількість правопорушників. При цьому найбільш вражаючим є те, що дітей дошкільного віку серед них нараховується 15% (за даними соціальних органів). Отже, перебудову ціннісної системи дорослих потрібно починати саме з перебудови поглядів на дитинство.

Парадоксальним у нашому сьогоденні є те, що держава не несе прямої відповідальності за кожну дитину зокрема, хоча саме це ніби-то мають на увазі всі державні програми, що стосуються дитинства. Дитина оцінюється лише з позиції виконання завдань держави, яка має сприяти соціальному розвитку нових поколінь. Суспільство створило різні структури й передало їм свої виховні функції, власне все більшою мірою відмовляючись від дитинства як від своєї частини. Дитяче співтовариство сприймається лише як сукупність підростаючих людей, яких потрібно виховувати, навчати й впливати на них за допомогою соціально доцільних засобів. Очевидним є серйозний дефіцит уваги, поваги до дитини. Гідність дитини не береться до уваги; їй відмовлено у праві бути особистістю, цінність сьогоденного життя дитини є незначною, її готують до життя завтра. Визнання державою пріоритету особистісно-зорієнтованої моделі освіти передбачає відмову педагогів від звичних стереотипів педагогічної діяльності. Натомість лише незначний

відсоток педагогів та управлінців розуміють, що інноваційна система несе зміни не тільки й не стільки у змісті освіти, але й у розмаїтті інших аспектів. На практиці спостерігаємо, що переважна більшість педагогів намагаються подолати й викоринити все, що є волею й свободою дитини, все, що вимірюється її вимогами й намірами.

7.2. Готовність вихователів до реалізації принципів гуманістичної педагогіки

Специфіка сучасного суспільно-економічного буття, надзвичайно швидкі його темпи, гострота і глибина соціальних протиріч потребують, як ніколи, від кожного з нас, і тим більше від педагогів втраченої, на жаль, з плином часу здатності чути й розуміти Іншого. У нашому затехнологізованому освітньому просторі все гостріше відчувається потреба відійти від теоретичного ставлення до змісту і самої суті педагогічного процесу, який розгортається на основі формалізованих принципів природничо-наукового стилю мислення (пояснення, простоти, збереження, відповідності), до побудови духовно-практичних взаємин його суб'єктів, заснованих на особистісній зверненості, належності, розумінні, діалогічності.

Проблема виявляється у тому, що тривалий час у процесі професійної підготовки майбутніх педагогів орієнтували передусім на дидактичні смисли навчально-виховного процесу (знаннева, формальна, дидактико-методична, технологічна домінанта), хоча декларувалися при цьому гуманістичні орієнтири. У реальній практиці майже не реалізовувалась гуманістична суть педагогічних відносин, пов'язана з піклуванням, взаємодопомогою, любов'ю і співчуттям, співпереживанням Іншому.

У результаті науковці і практики, батьки відзначають, що сучасний освітній процес за характером взаємин став ще

більш жорстким. Численна армія успішних, творчих, талановитих вихователів і вчителів усвідомлює головну професійну задачу саме як дидактичну, а постулати гуманістичної педагогіки ("Дитина приходить у цей світ зі своєю життєвою місією", "Дитина несе в собі величезну енергію духа", "Дитина проявляється не в окремих особливостях, вона цілісна"), сформульовані Ш.О.Амонашвілі, сприймає красивими гаслами, що в реальній організації щоденного буття втілення не мають і мати не можуть. Проте ті ж самі педагоги і батьки не можуть не відчувати, що жорсткість стосунків з вихованцями загання навчальний і виховний процес у глухий кут: "закручування" гайок не приводить до бажаного результату, а навпаки – зростаюча відчуженість між дітьми і дорослими зводить нанівець надії про можливості поліпшення навчальних і виховних досягнень, освіченість виходить з кола життєвих цінностей сучасних дітей.

Пошук шляхів змінити ситуацію на кращу доводить, що до гуманних взаємин не готові передусім дорослі. Оскільки реальні зміни в освітньому процесі необхідно вимагають внутрішніх зрушень в особистості самих педагогів, а саме: з орієнтації на себе переорієнтуватись на Іншого, намагаючись зрозуміти, а отже, відчувати, прийняти, зробити крок назустріч, відійти від традиційного, звичного управління за принципом: "Замовкніть і слухайте мене". Позиція "над дітьми", "зверху-вниз" у взаєминах педагогів і дітей, схоже, зцементувалась у свідомості більшості практиків, і з ключовими рисами педагогічного менталітету, на жаль, передається і тим, хто лише вступає у професію. Отже, не мінімізуючи значення дидактичної суті, наголосимо на актуалізації іншого аспекту взаємин учасників педагогічного процесу – орієнтації їх один на одного, що неможливе без осмислення педагогом самого себе та Іншого в горизонті освіти.

Звернемося до суті поняття *розуміння* – ключового в педагогічній герменевтиці, девізом до виявлення смислу якої є відомі слова з пісні Булата Окуджави: “Свята наука – почути один одного”. Розуміння є життєвою необхідністю, проблемою кожної людини, необхідною умовою розв’язання повсякденних життєвих питань, реалізації задумів, досягнення близьких чи далеких цілей.

Розуміння – багатозначне поняття, що виступає водночас і способом, і процесом, і результатом, образом і діяльністю. Розуміння розглядається передусім як процес осмислення – виявлення та реконструкції смислу, а також смислоутворення, проявляється у створенні у свідомості чуттєвого образу, як звикання з новою ідеєю. Про розуміння можна говорити, коли, намагаючись пояснити щось, людина вміє висловити своє знання зрозумілою мовою. “Я розумію тебе, твій намір”, – промовляє людина, коли знаходить спільний задум з іншою. Радість розуміння переповнює людину в момент виявлення та подолання парадоксу, знаходження відповіді на запитання. Розуміння є певною мірою оволодіння значенням, що вище за *чув* чи *орієнтуюсь*, *уявляю*. У взаєминах з Іншим словом “розумію” відзначають здатність до інтерпретації, осмисленого прийняття вчинку чи судження іншої людини. Розуміння завжди виходить за межі мене самого, вимагає проникнення в інший світ (предметний чи світ стосунків).¹

Педагогічне розуміння – також є процесом і результатом роботи не лише свідомості. Це передусім духовний бік будь-якої діяльності, для якої необхідна глибина проникнення. Розуміння є одним з провідних принципів стилю нового педагогічного мислення, реалізація якого передбачає переведення освітньої ситуації на рівень внутрішнього мовлення, виявлення смислів у взаємодії з Іншим. На відміну від пояснення, що також є універсальним способом пізнання довкілля, і яке

прагне до узагальнення, педагогічне розуміння прагне до осягнення індивідуального. У поясненні бере участь один суб’єкт, одна свідомість. Розуміння неможливе поза наявності двох суб’єктів, двох свідомостей, отже, воно має бути співчуттєвим, співпереживальним. Педагогічне розуміння передбачає принципове прийняття можливості існування різних, але водночас таких, що можна вважати рівноцінними, позицій.

Російські вчені Ю.Сенько та М.Фроловська виокремлюють три площини розгортання педагогічного розуміння як процесу осмислення: предметну, логічну (поле значень) та площину взаємовідносин учасників освітнього процесу.¹ Предметне поле відображає відношення між предметами, у якому розуміння ґрунтується на поясненні причинно-наслідкових, функціональних, структурних, генетичних зв’язків і будується за схемою: “Що є, те доведено”. *Логічне поле* відображає відношення між поняттями і фактами за схемою: “Що доведено, то є”. Найбільш задіяною в освітньому процесі дошкільного закладу виявляється саме предметна, меншою мірою логічна площина розуміння.

Смислове поле відображає відносини між людьми і ґрунтується на осмисленні наслідків подій (слово, жести, поза, міміка, смисли, що за ними стоять). Складність розуміння пов’язана з тим, що думок, позицій, суджень з одного і того самого питання може бути стільки, скільки учасників дискусії (розмови, пошуку) і навіть більше. Причому важлива роль належить довірі, співучасті, безоцінному прийняттю Іншого. На жаль, в освітньому процесі ми, здебільшого, про це забуваємо. Складність у формуванні готовності до педагогічного розуміння виявляється у поширеній стереотипній моделі побудови взаємин педагога з дитиною за принципом: “Я і бездумна річ”. Вихователь здебільшого зорієнтований на постійну готовність, безумовне підпо-

¹ Сенько Ю., Фроловская М. Педагогика понимания. – М., 2006.

¹ Там само.

рядкування дитини заданій навчальній ситуації, вказівкам дорослого. Внутрішній план дій дитини, її настрій, налаштованість, власна життєва стратегія і тактика не враховуються. Яскравим прикладом того є описана нижче реальна ситуація.

У молодого вихователя перше в житті відкрите заняття. Зрозумілі хвилювання, переживання, ретельна підготовка конспекту, матеріалу, націлювання дітей. Зранку схвилюваний педагог, переживаннями охоплені також красиво одягнені діти – у групі гості, незвичайне вбрання групової кімнати. Від хвилювання дівчинка в новій темно-зеленій сукні з низкою блискучих ґудзиків почала крутити верхній ґудзик. Нитки не витримали, ґудзик цокнув і закотився під стілець, проте діти, захоплені діями та словами вихователя нічого не помітили. Піднятий дівчинкою ґудзик зник у кишені вихователя. Адже у його плани не входило реагування на непередбачену ситуацію, все мало відбуватися згідно задуму.

А маленькі рученята продовжували крутити наступного ґудзика. Тепер за діями дівчинки спостерігали діти, які сиділи поряд, разом чекали й дочекалися, поки нитки перетрутуться, а ґудзик покотиться під стілець. Вихователь знову, не відчувши реальний стан дітей, проігнорувавши їхні переживання та зосередившись лише на своїх завданнях, зовні не виказала хвилювання, продовжувала заняття за підготовленим планом. Третього, четвертого, п'ятого ґудзика нетерпляче чекала вже вся група дітей – ой і весело всім разом пірнати за ґудзиком під стіл! Вихователя не слухав ніхто. Заняття було зіпсоване.

Вміння аналізувати й розуміти причини виникнення ситуації, розуміти стан, настрій, причини вчинків учасників ситуації, – життєво необхідні вміння для педагога-професіонала, проте з дипломом вони не видаються. Формування їх – справа непроста, адже кардинальних змін вимагають

самі основи цього підходу. Ключовим словом у традиційній педагогіці є слово *необхідність*. Дехто з вихователів саме так і “мотивує” дітей на виконання навчальних завдань: “Діти, сьогодні нам необхідно...”, “Ти повинен..., ви повинні...”, “Необхідно..., обов’язково..., негайно ж...” і схвалюють солдатську чіткість виконання дітьми команд. Зрозуміло, що така позиція дорослого є більш легкою, адже вона не вимагає глибокої й напруженої внутрішньої роботи. Але і діалогу в освітньому процесі не відбувається, і ні про які сприятливі умови для особистісного зростання уже не йдеться.

Ключовим поняттям педагогіки розуміння є свобода, помножена на відповідальність, що витікає з її ключової ідеї – виховання свободоспроможної людини, соціалізованої й водночас такої, яка яскраво виявляє свою індивідуальність. Означена особистісна якість може сформуватись лише у процесі набуття людиною (дитиною) власного життєвого досвіду. Набуття свободоспроможності для будь-якої людини, а тим більше для дитини, яка лише починає жити, неминуче відбувається шляхом випробувань і помилок, усвідомлення причин помилок та пошуку шляхів їх виправлення. Засвоєння готових шаблонів, життя за вказівками допомагає, дійсно, їй засвоїти норму, проте не навчить діяти самостійно й відповідально. У традиційній організації освітнього процесу в дошкільному закладі самовизначенню дитини щодо вибору виду, часових меж діяльності місця майже не виділяється. Регламентована, можна навіть сказати заорганізована життєдіяльність дітей протягом дня не залишає окремо взятій дитині можливості побути наодинці з самим собою, а процес пізнання у ході заняття також не дає їй можливість обрати свій власний спосіб дій. Більшість життєвих проблем педагог і батьки також вирішують за неї. Приклад із життя групи дошкільного закладу підтверджує висловлене:

— Валентино Володимирівно, скажіть їм, щоб вони віддали мені ведмедика, то я його принесла в дитячий садок, а вони не хочуть брати мене до себе, – обурена Надійка підбігла до вихователя, вказуючи на двох хлопчиків, які затіяли веселу гру в театр.

— Хлопчики! Негайно візьміть Надійку у свою гру, або віддайте їй ведмедика! – командним голосом миттєво вирішила проблему вихователь. Дівчинка з видом переможця попрямувала до хлопців.

Дійсно, таке безапеляційне управління проблемними моментами у групі дає змогу забезпечити спокій і тишу, проте той, хто з дітей не вмів домовитися, попросити, запропонувати альтернативне рішення проблемної ситуації, тому і далі зручніше буде заручитись керівною силою дорослого, підтримкою ззовні, а не розвивати внутрішню, особистісну силу, набуваючи власного досвіду будувати стосунки з оточуючими.

Вихователь, націлений на формування у своїх вихованців свободоспроможності, діятиме інакше:

— Надійко, по-перше, іграшка, яку ти подарувала у групу, вже давно стала спільною. Навіщо ж порушувати гру хлопчиків, вони так гарно граються?! Скажи, ти говорила хлопчикам, що ти також хочеш бути з ними?

— Ні, ви їм скажіть. Вони вас послухають, – відрізала дівчинка.

— Як же вони можуть здогадатись, що ти хочеш грати, якщо ти нікому про це не сказала? Давай поміркуємо, як знайти такі слова, щоб хлопчики і тебе послухали. Поради вихователя про те, як підійти, як попросити, як подивитись в очі можуть бути безцінними для дівчинки.

Допомога Іншому в контексті вимог педагогіки розуміння означає не зробити за нього, а активізувати його внутрішні резерви. Дитина має усвідомити саму суть проблемної ситуації, самостійно і свідомо прийняти певне рішення чи погодитись з відповідним рішенням дорослого.

Кожна реальна ситуація в освітньому процесі вимагає від педагога спочатку почути, тобто зрозуміти себе й Іншого в цій ситуації, а потім вже відповісти на запитання, як вчинити. І хоча педагогічне розуміння є ситуативним, внутрішньо ситуативним по суті, водночас воно й надситуативне, оскільки розуміння конкретної ситуації вимагає вихід за її межі (передумови виникнення, її місце в низці інших, загальний контекст, прогнозування розвитку подій). Отже, аналіз зв'язків і відношень між тим “що є” і тим “що треба знайти” передбачають і самоаналіз. Наведемо для прикладу розповідь молодого вихователя.

— “Дивіться, що я намалював, – сказав мені Славко, коли я прийшла в молодшу групу за книгою. – Це ось курча, а це машина”. Я відразу не могла розібратися в олівцевих лініях малюнка. Але потім розібралася: жовта замкнута лінія, що нагадує коло з двома паличками і гачком – це було курча, а кривий прямокутник з двома кружечками – машина. Вона була намальована прямо на курчаті, але трирічний Славко курча і машину сприймав окремо і нічого страшного у своєму малюнку не бачив. А я ось побачила і, не подумавши, сказала: “Славко, дивись, у тебе вийшло, ніби машина на курча наїхала. Треба б курча малювати далі від машини”. Хлопчик відразу принишк, став уважно розглядати свій малюнок і несподівано запитав: “І задавила його?”. Не дочекавшись моєї відповіді, він утік. Я взяла потрібну мені книгу і раптом чую: “Тетяно Іванівно! А Славко плаче, курча жаліє”. Мене відразу кинуло в жар. Як же я так могла сказати? А хлопчик у цей час “рятував” курча. Він старанно пальчиком стирив машину і гірко плакав”.

Вербалізовані емоційні переживання допомагають збереженню й розвитку душевної чуткості й розуміння, відчуття іншої людини. Наступний аналіз переживань учасників, дій вихователя, обговорення інших можливих варіантів виходу із ситуації, тренувальні вправи з навчання словесного

супроводу типових і нестандартних моментів, – все це сприятиме розвитку рефлексивних дій у педагогів і обов’язково позитивно позначиться на становленні суб’єкт–суб’єктних відносин в освітньому процесі дошкільного закладу.

Забезпечення умов для формування у дошкільників свободоспроможності також вимагає цілеспрямованих дій. Проте підкреслимо – не заходів, а усталеної свідомої позиції кожного члена педагогічної команди дошкільного закладу, що спирається на певну філософію життя. На обласному семінарі в одному навчальному закладі методист дошкільного закладу розповідала про досвід роботи з духовно-морального виховання дітей, пишаючись оригінальними формами цієї роботи: “У понеділок у нас день доброти, у вівторок – день радості, в середу – день піклування... Дітям подобаються також подорожі на острів ввічливих слів...”. Захоплення заходами не дало можливості педагогам цього дошкільного закладу усвідомити очевидну істину – що радість і піклування за розкладом не бувають, а за ввічливістю не треба нікуди їхати, вони мають бути філософією життя. Надання пріоритету в організації життєдіяльності дітей досвіду самоорганізації перед організованим (точніше формалізованим) навчанням (значення якого жодною мірою не мінімізується) вимагає прийняти помилку як обов’язкову складову процесу пізнання в цілому, природний елемент людського життя, **дозволити** дітям і педагогам **помилятися**, аналізувати свої власні помилки, усвідомлювати їх причини та знаходити способи їх виправлення.

7.3. Багатовекторність соціуму у свідомості дітей

Процес соціального розвитку – це складне явище, в ході якого відбувається засвоєння дитиною об’єктивно заданих норм людської спільноти та постійне відкриття, затвердження себе як соціального суб’єкта. Можливості засвоєння со-

ціальності розкриваються дитиною у збереженні тенденції до розширення міри свободи, в поглибленні свідомого у власній суб’єктній активності, в характері його заглиблення у соціальний світ.

Дитинство на всіх етапах характеризується постійною орієнтацією на дорослий світ, потребою прилучення до соціуму, взаємодії з ним. Соціальний розвиток, що утворює контекст онтогенезу, об’єктивно спрямовує його та визначає загальний зміст¹.

Соціалізація є процесом освоєння та реалізації зростаючою людиною соціального змісту (і в цьому значенні вона певною мірою протистоїть процесу індивідуалізації); вона відбиває реальний зміст дорослішання дитини, в якому відбувається становлення значущої для індивідуальності суб’єкта активної творчої соціальної дії. У першому випадку дитина більшою мірою виступає об’єктом засвоєння та набуття соціального досвіду, у другому – суб’єктом власної творчої діяльності. Дитина поступово входить у реальність людського буття, яку утворюють простори предметного світу, образно-знакових систем, природи та соціальний простір безпосередніх стосунків людей. Взаємодія дитини із “зовнішнім” світом відбувається через діяльність, оволодіння способами та засобами дій, які відбиті в сукупному людському досвіді, культурі. Засвоєння дитиною соціального досвіду, що трансформується із зовнішнього у внутрішній план психічної діяльності, визначає її розвиток як суб’єкта предметної діяльності.

Дитяча субкультура, яка володіє невичерпним потенціалом варіантів становлення особистості, в сучасних умовах набуває значення пошукового механізму нових напрямів розвитку суспільства. “Суспільний дитячий погляд” – це погляд у завтрашній день, він демонструє необхідність звернення до аналізу картини світу, яка дуже швидко змінюється у дитячій свідомості для розуміння теперішнього і прогнозування майбутнього. На основі проведених досліджень,

¹ Фельдштейн Д.И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития // Вопросы психологии. – 1998. – №2. – С. 31.

а також аналізу інших досліджень можна побачити наскільки погіршився показник якості життя сучасної дитини, особливо в морально-етичній сфері, критеріями якого є: ставлення до світу речей, інших людей, однолітків, самого себе, а також відсутність оптимістичної картини світу, радісного світовідчуття та віри в майбутнє. Головною складовою дитячої картини світу є соціальний простір дорослих і однолітків. Питання про ставлення дитини до кожного з них пов'язано з поняттям локусу орієнтації – динамічної якості групи дітей, які виступають суб'єктом впливу на розвиток особистості в різні періоди дитинства. Цей локус орієнтації пересувається у процесі його життєвого шляху в напрямку від соціальних груп дорослих до групи однолітків. І дуже важливо, щоб цей вплив на дитину відбувався у гармонійному сполученні.¹

Основною причиною таких показників є ті зміни, які відбувались у нашому суспільстві: складність перехідного періоду, масштабність і гострота його соціальних, культурних і економічних проблем. Аналіз суспільних процесів свідчить, що наразі найменш захищеною категорією населення є діти. Знецінення моральних норм у стосунках між людьми призводить до зниження рівня виховання дітей, послаблення інтересу до навчання. Зростаюча дегуманізація відносин у дитячому середовищі виявляється у крайніх формах: у збільшенні дитячої жорстокості і злочину, в загальній криміналізації дитячої субкультури – її мови, ігрових форм спілкування, загальних настанов.² Не в останню чергу це пов'язано з кризою сім'ї, втратою традиційного авторитету батьків.

Крім цього, важливим чинником психологічного і духовного неблагополуччя дитини є великий вплив на нього

¹ Абраменкова В.В. Детское сознание и проблемы демонизации // Вопр. психологии. – 2001. – №10. – С. 9–10.

² Копейкина Е.Ю. Субкультура детства: Дис. ... канд. культурол. наук. – М., 2000. – С. 4.

телеінформаційного середовища. А це середовище нині дуже складне, суперечливе і плинне, хоч і має як позитивні, так і негативні наслідки, і під впливом якого в сучасних дітлахів трапляються серйозні зміни у психіці.

Дошкільний вік виступає початковим етапом формування суб'єкта діяльності, спілкування та пізнання. Значення періоду від народження до вступу до школи полягає в набутті вихідних людських знань і вмінь, психічних якостей і властивостей, необхідних людині для життя в суспільстві. У цей період зростає пізнавальна активність дитини, чому сприяють розвиток смислової пам'яті, довільної уваги. Значно підвищується роль мовлення як у пізнанні довкілля, так і в розвитку спілкування і різних видів дитячої діяльності. Відбувається інтенсивний розвиток особистості дитини, її волі, становлення моральних уявлень та форм суспільної поведінки, формування ієрархії мотивів та потреб, загальна й диференційована самооцінка, елементи вольової регуляції поведінки.

Отже, соціальний розвиток дитини постає як взаємозв'язок соціалізації, тобто оволодіння соціокультурним досвідом, його засвоєння і відтворення, та індивідуалізації – набуття самостійності, відносної автономності. Якщо при входженні дитини в соціум або спільноти різного порядку та рівня розвитку встановлюється рівновага між процесами соціалізації та індивідуалізації, з одного боку, дитина засвоює цінності та норми соціуму, а з іншого – має індивідуальний внесок у спільний життєдіяльності, то відбувається її інтеграція у соціум, трансформація особистості і середовища. Основою соціалізації особистості є соціальний досвід, засвоюючи який, дитина здійснює власний саморозвиток та самореалізацію, стає соціально компетентною. Соціальна компетентність – це складна полікомпонентна властивість особистості, її інтегральна якість, яка складається з цілого комплексу емоційних, мотиваційних, характерологічних

особливостей і виявляється у соціальній активності та гуманістичній спрямованості особистості.

Результатом цілеспрямованого виховання дитини дошкільного віку стає її *“соціальна активність”*, тобто здатність включатися до специфічної для цього віку діяльності з розв’язання суспільних завдань, виявляти такий рівень психічної активності, який би сприяв отриманню результатів, значимих для інших і для себе (у плані становлення соціально значущих рис особистості). Змістовно соціальна активність виявляється також у готовності виконувати обов’язки, виявляти ініціативу, що супроводжується прийняттям на себе певної міри відповідальності, яка характеризується відповідним рівнем самостійності й усвідомленості. Відтак, величезного значення набуває педагогічна підтримка позитивної самореалізації дошкільників, забезпечення процесу формування у дітей емоційно-позитивного ставлення до себе, що лежить в основі структури самосвідомості кожної нормально розвинутої особистості (І.Д.Бех, О.Л.Кононко, В.Т.Кудрявцев та інші).

Зміст соціалізації визначається, з одного боку, всією сукупністю соціальних впливів світового рівня культури, загальнолюдських цінностей, з іншого – ставленням до цього самого індивіда, актуалізацією власного “Я”, розкриттям творчих потенцій особистості. Відтак, головним критерієм соціального розвитку в цьому випадку виступає не ступінь засвоєння соціальних норм і правил поведінки (діти нерідко виявляють прекрасну інформованість про норми і правила поведінки, яка залишається при цьому лише на вербальному, а не на поведінковому рівні), не міра адаптованості до довкілля на рівні пристосування, конформізму, а ступінь самостійності, ініціативності, творчості особистості. Свідоме застосування відомих способів оптимального розв’язання соціальної проблеми, здатність до

розсудливого пошуку шляхів виходу із важкого становища, – саме таким мусить бути завдання дорослого, який прагне допомогти дитині успішно соціалізуватись у різних умовах життєдіяльності. Соціальний досвід, до якого залучається дитина з перших років свого життя, акумулюється та виявляється у соціальній культурі і відбивається у дитячій картині світу.

Процес соціалізації відбувається у взаємодії дитини з суспільними інститутами у процесі набуття знань та досвіду соціально схвалюваної поведінки.

У процесі соціалізації дитина оволодіває уміннями й навичками практичної й теоретичної діяльності; перетворення реально наявних відносин у якості особистості, засвоює досвід суспільного життя і суспільних відносин, адже дитина вчиться жити з іншими дітьми, дорослими, в колективі, в соціумі, ефективно взаємодіяти з іншими. Соціалізація – це поступове набуття дитиною соціального досвіду спілкування і діяльності, це процес розвитку самосвідомості, саморегуляції, самовираження, становлення активної життєвої позиції у процесі життєдіяльності і життєтворчості дитини.

Соціалізація дитини дошкільного віку передбачена Базовим компонентом дошкільної освіти, зокрема сферами життєдіяльності “Люди” і “Я сам”.¹ Сфера “Люди” визначає зміст формування соціальної компетентності, навчання уміння диференціювати людей за ознаками віку, статі, спорідненості; поводитись у межах припустимої поведінки, оволодівати культурою спілкування; адекватно реагувати на вчинки, слова інших, користуватися правилами хорошого тону, співпереживати і співдіяти. Сфера “Я сам” відкриває дитині світ власного внутрішнього життя, прагнення, думок, переживань; допомагає зіставити свої

¹ Базовий компонент дошкільної освіти. – К.: Дошкільне виховання, 1998. – С. 9.

бажання з можливостями, привертає увагу до особливостей фізичного, психічного та соціального розвитку.

У програмі “Дитина в дошкільні роки” передбачено розділ “Соціалізація” з першого по сьомий роки життя за такими напрямками: “Спілкування”, “Емоції”, “Самопізнання” та “Показники компетенції дитини”.¹

7.4. Принципи взаємовідносин дітей і дорослих у сучасному освітньому просторі

Зазначимо, що унікальність, рідкісність і самотність дошкільного дитинства нівелюється, якщо в навчально-виховному процесі дошкільного закладу, у взаємовідносинах дорослого і дитини дошкільника застосовується дисциплінарно-авторитарна модель, яку чомусь у педагогічній практиці та й у теорії іменують як традиційну. Нагадаємо, що пріоритетними принципами дисциплінарно-авторитарної моделі виступають:

принцип субординації – світ дитинства є частиною світу дорослих, його несамотійним додатком, частиною, що є нерівноцінною цілому та підпорядкована йому;

принцип монологізму – світ дитинства є світом учнів, вихованців, а світ дорослих є світом учителів і вихователів. Зміст взаємодії транслюється тільки в одному напрямку – від дорослих до дітей;

принцип сваволі – світ дорослих завжди нав’язує свої закони світу дітей, світ дітей завжди є беззахисним щодо світу дорослих, він ніяк і ніколи не впливає на нього;

принцип контролю – контроль світу дорослих розглядається як необхідний елемент навчання і виховання, він забезпечує вимушену асиміляцію світу дітей світом дорослих;

¹ Дитина в дошкільні роки: Програма навчання і виховання. – Запоріжжя, 2004.

принцип дорослішання – розвиток світу дитинства розглядається як дорослішання, тобто рух дітей за створеною світом дорослих “драбиною” вікових періодів. Порушення процесу – аномалія;

принцип ініціації – існування меж між світом дорослих і дітей та переведення людини із одного в інший світ;

принцип деформації – світ дитинства завжди деформований вторгненням дорослих.¹

Як бачимо, означений підхід до навчання і виховання ґрунтується насамперед на певному егоцентризмі дорослих, який виявляється у прагненні висловлювати судження про дитину, порівнювати її із собою зі своєї дорослої позиції. Відтак, дитина втрачає свою самоцінність, свою істинну якісну своєрідність, перетворюється у “дорослого в мініатюрі” (А.Валлон), більше того – в недорозвинутого дорослого.

Процес її розвитку уявляється як звичайне кількісне розгортання у часі первісно закладених психічних якостей. Спроба подолати цей недолік у руслі “егоцентричного” підходу і надати розвитку дитини якісний характер призводить у реальності до абсолютизації якісних відмінностей окремих стадій розвитку дитини, внаслідок чого зникає внутрішній зв’язок між ними. Типові настанови світу дорослих підтримуються реальним становищем дитини в системі навчальних закладів. До того ж, означене має глибоке історичне коріння, коли недостатня цінність й унікальність дітей підтверджувалася в уявленні дорослих їхньою нездатністю забезпечити власне існування. На превеликий жаль, означена модель взаємодії педагога і дитини панує ще й сьогодні в переважній більшості дошкільних закладів, і втрачають від цього не тільки діти, а й дорослі, суспільство.

Результати педагогічних соціолого-психологічних досліджень останніх років (В.В.Абраменкова, В.Т.Кудрявцев,

¹ Орлов А.Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики. – М., 1995. – С. 102–103.

Л.Ф.Обухова, А.Б.Орлов, Д.І.Фельдштейн та ін.) констатують загальне несприятливе становище дітей у суспільстві. Під впливом різного роду причин соціально-економічного характеру дисциплінарно-авторитарної моделі навчання й виховання сучасне суспільство все більше віддаляється від умов, сприятливих для повноцінного психологічного розвитку дитини-дошкільника. Що ж спричинило вчених дійти такого висновку?

На думку Д.І.Фельдштейна, провідною причиною означеного є слабка структурованість складної системи відношень суспільства, держави і конкретних дорослих людей з дітьми, тобто системи взаємовідносин “дорослий–дитина”, “дитина – дорослий” на суспільному, державному та індивідуальному рівнях. Сьогодні ще панують суб’єкт–об’єктні відносини, за яких дитинство виступає об’єктом спостереження, об’єктом перетворень, об’єктом впливу, що відображується і в освітній системі, в сучасних програмах навчання і виховання. На жаль, це й сьогодні дитинство сприймається як “приймач”, який “засвоює, присвоює, рефлексує” впливи дорослої спільноти.¹ Суспільство створило різні структури й передало їм свої виховні функції, “власне відрікаючись усе більшою мірою від дитинства як від своєї особливої частини”. Це призвело до ситуації, коли діти почали перебувати “поруч, але не всередині дорослого світу”.² Йдеться про те, що дитина стала чужою, непотрібною для когорта дорослих, байдужих до неї. Дитяче співтовариство сприймається лише як сукупність підростаючих людей, яких і потрібно виховувати, навчати й впливати за допомогою соціально обладнаних засобів. Так сталося, що дитинство не виступає “особливою підсистемою у системі суспільства,

¹ *Фельдштейн Д.И.* Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития // *Вопр. психол.* – 1998. – №2. – С. 31.

² *Діти і соціум: Монографія / Заг. ред. А.М.Богуш.* – Луганськ: Альма-матер, 2006. – С. 10.

що інтегрує всі його відносини”, притому, що в дорослому світі воно набуває все більшого соціально-психологічного значення через поглиблення соціальних норм самого суспільства (В.В.Давидов, І.С.Кон, В.Т.Кудрявцев, В.С.Мухіна, Д.І.Фельдштейн та ін.).

У всіх програмах суспільство орієнтується на типове, загальне, за яким зникає конкретна дитина, поглиблюється ізоляція дітей, зростає дефіцит уваги до дитини, не реалізуються можливості спілкування і педагогів і батьків з дитиною. Це призводить до відчуження дітей від дорослих і однолітків, їхньої самостійності.

Повернемося до спадщини В.О.Сухомлинського і його поглядів на дитину і дитинство. Актуальними є сьогодні його слова: “Я з тривогою все більше переконувався, що в роки дитинства в багатьох – навіть у найкращих – вихователів людина (вихованець) виявляє себе надто однобічно: про те, хороший чи поганий вихованець, вихователь доходить висновку на підставі того, як він виконує норми й вимоги порядку: чи слухняний, чи не порушує правил поведінки. У слухняності й покірності багато вихователів вбачають внутрішню душевну доброту, а це далеко не так”.³ Як засвідчує практика, і в сьогоднішні продовжує існувати такий самий погляд на дитину.

Зазначимо, що для гуманної педагогіки В.О.Сухомлинського було властиве тонке проникнення у душу дитини, яка пізнає світ й утверджує себе в ньому. Він справедливо наголошував: “У дитинстві закладається людський корінь. Жодної рисочки природа не відшліфовує – вона тільки закладає, а відшліфовувати нам – батькам, педагогам, суспільству”.² Його багаторічний педагогічний досвід дозволив стверджувати, що не може бути легкого й безтурботного виховання. Ця робота важка, копітка, в ній “незрівнянно

¹ *Сухомлинський В.О.* Вибр. твори. – Т.3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 290.

² Там само. – С. 292.

більше одноманітної, втомливої, часто неприємної праці, ніж у праці, яка б давала задоволення”. Більше того, “усе залежить від виховання у дитинстві”, і власне саме виховання людини відбувається тільки в людському середовищі. І тут варто особливо пам’ятати, що “в серці дитини, яка дивиться на світ широко відкритими очима й не знає, як жити”, крихітні крижинки зла “стають великими брилами льоду”¹. Отже, перебудову ціннісної системи дорослих потрібно починати саме з перебудови поглядів на дитинство.

Унікальність і самобутність дошкільного дитинства зберігається за умови гуманістичної парадигми навчання і виховання, “центрованої на світі дитинства” (В.Т.Кудрявцев, А.Б.Орлов). Принципи гуманістичної “центрованої на світі дитинства” парадигми навчання і виховання (за А.Б.Орловим) мають визначати характер відносин дорослого світу зі світом дитинства:

принцип рівності – світ дитинства і світ дорослості – абсолютно рівнозначні частини світу, їх чесноти й недоліки гармонійно доповнюють один одного.

Принцип діалогізму – світ дитинства так само, як і світ дорослості наповнений своїм власним змістом. Взаємодія цих двох світів повинна будуватись як діалогічний та цілісний навчально-виховний процес.

Принцип співіснування – світ дитинства і світ дорослості мають підтримувати двобічний суверенітет: діти не повинні страждати від дій дорослих, якими б мотивами ці дії не спонукалися.

Принцип свободи – світ дорослості має виключити всі види контролю над світом дитинства (крім охорони здоров’я та життя), надати світу дитинства можливість обирати свій власний шлях.

Принцип співрозвитку – розвиток світу дитинства – це процес паралельний розвитку світу дорослості, мета роз-

¹ Там само. – С. 271.

витку людини – гармонізація зовнішнього і внутрішнього Я – мета розвитку.

Принцип єдності – світ дитинства і світ дорослості не утворюють двох розрізнених (що мають межі переходу) світів, вони укладають єдиний світ людей.

Принцип прийняття – людина повинна прийматися іншими людьми такою, яка вона є, безвідносно до норм, оцінок дорослості та дитинства.¹

Зазначимо, що ці принципи були повністю реалізовані в педагогічній діяльності В.О.Сухомлинського. На жаль, це була єдина Павлівська школа того часу.

Серед причин, які негативно впливають на психічний розвиток дітей 6–8 років, учені (В.Т.Кудрявцев, Д.І.Фельдштейн та ін.) одноставно визначають порушення принципу наступності й перспективності в безперервному освітньому процесі, що призводить до “відсутності можливостей для поступального розвитку особистості, неперервності взаємодій дитини з дорослими в новій соціальній ситуації розвитку”.² Особливо гостро відчувається відсутність наступності й перспективності на сучасному етапі між дошкільною і початковою ланками освіти, сьогодні, коли діти 6 років стали першокласниками, 50% яких перейшли до школи із сім’ї та з дошкільних закладів різного типу. Щодо принципу неперервності освіти, то неперервна освіта реалізується, як це зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України у ХХІ столітті, шляхом забезпечення наступності і перспективності змісту та координації навчально-виховної діяльності на етапі дошкільної і початкової ланок освіти, які функціонують як продовження попередніх і передбачають підготовку дітей до переходу до наступних ступенів навчання.

¹ Орлов А.Б. Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики. – М., 1995. – С. 107.

² Кудрявцев В.Т., Алиева Т.И. Еще раз о природе детской субкультуры // Дошк. восп. – 1997. – № 4. – С. 18.

Першою сходинкою, на якій дитина залучається до організованого навчання, є дошкілля, що сьогодні визнано всіма державними документами висхідною, початковою ланкою освіти. Отже, на теоретичному рівні державою забезпечено неперервність освіти від її першої сходинки до здобуття вищої освіти.

Реалізація парадигми неперервності освіти на практиці вимагає насамперед з'ясування феномена "неперервність". Що ж означає цей термін? У Новому тлумачному словнику української мови "неперервний" означає "суцільний, безперестанний, який відбувається увесь час, не припиняючись, постійний, безупинний"¹. Та все ж це тільки термінологічне тлумачення слова. Нас цікавить його освітянське значення. У педагогічних словниках означений феномен відсутній. У словнику професійної освіти неперервна освіта тлумачиться як "система безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального потенціалу як найвищої цінності нації"².

Неперервна освіта – це полікомпонентний утвір, ефективність якого залежить від реалізації таких його чинників, як наступність, спадкоємність, перспективність і готовність. У такому розумінні неперервна освіта відкриває можливості для досягнення цілісності й наступності в навчанні й вихованні, перетворення освіти у процес, що триває все життя³.

¹ Новий тлумачний словник української мови. – У 4 т. – Т. 2. – К.: Аконіт, 1999. – С. 116.

² Професійна освіта. Словник / За ред. Н.Г.Ничкало. – К.: Вища школа, 2000. – С. 216.

³ Калмикова Л.О. Сучасні проблеми наступності й перспективності та шляхи їх впровадження. – 36.: Наступність і перспективність. – Переяслав-Хмельницький, 2000. – С. 216.

Наступність – це вищий щабель розвитку, коріння якого проросли в попередньому ґрунті, за висловом М.Львова, "це погляд зверху вниз". Це обізнаність класоводів з програмами і методиками навчання і виховання дітей у дошкільному закладі освіти, результатами розвиненості, навченості і вихованості дітей за всіма розділами програми і врахування їх у подальшій роботі початкової школи. Зауважимо, що таке трактування не є новим у педагогічному обігу, воно стало популярним на шпальтах педагогічної преси вже впродовж декількох десятиліть, і особливо актуалізувалося сьогодні, ними рясніють шпальти всіх педагогічних часописів. Щодо інших виокремлених чинників неперервної освіти, то їх сприймають ще з насторогою, подекуди ототожнюють їх, розглядають як єдиний принцип наступності. Провідною функцією наступності є забезпечення (за термінологією Л.Виготського) літичного розвитку дитини впродовж перехідних вікових періодів. Саме наступність запобігає кризові явища у психічному розвитку особистості.

Перспективність, за словами М.Львова, це погляд знизу вгору, це обізнаність педагогів дошкільної ланки освіти з програмами і технологіями навчання і виховання учнів початкової школи, це той показник, який дозволяє визначити адекватні віку орієнтовні показники засвоєння дошкільниками знань, умінь і навичок, рівень розвиненості і вихованості дитини. Спадкоємність тлумачиться у словнику як успадкування чогось, продовження певної діяльності, справи, певних традицій. Отже, спадкоємність ми розуміємо як успадкування школою діяльнісного й комунікативного аспектів життя дитини на його дошкільному етапі.

Діяльнісний аспект передбачає збереження унікальної провідної діяльності дошкільного віку, з поступовим її ускладненням і літичним переходом до нової, більш складної

навчальної діяльності, яка вимагає від дитини довільності всіх психічних процесів.

Комунікативний аспект передбачає збереження на перших етапах навчання особисто-інтимного спілкування учителя з учнями, це лагідно-довірливе гуманне ставлення до дитини, яка щойно ввійшла в новий колектив, вступила в нову соціальну позицію, що зветься “учень”, “школяр”. І поступово підводити дитину до усвідомлення її нової соціальної позиції, у якій змінюється система взаємовідносин “дитина–вихователь”, що була панівною на етапі дошкільного дитинства, на пріоритетність системи “вчитель–учень”, поступовою орієнтацією випускників дошкільних закладів на особистість учителя як стрижень особистоділового піклування у шкільному навчанні.

Отже, реалізація принципу наступності і перспективності розвитку особистості дитини впродовж двох перших періодів дитинства (дошкільної і початкової ланок) передбачає зміну типів сумісної діяльності дитини і дорослого. В.Кудрявцев виокремлює три типи сумісної діяльності дитини і дорослого, які по-різному впливають на психічний розвиток дитини.

Перший тип – репродуктивний, побудований на інструктивно-виконавських нацатках. Дорослий для дитини виступає тільки як носій соціально заданої суми “ЗУНів”, яку дитина обов’язково повинна засвоїти шляхом копіювання і наслідування під безпосереднім контролем педагога. Дорослий наперед знає усю програму діяльності дитини і робить усе можливе, щоб не було ніяких відхилень від неї (система відносин “роби так, як я”). За таких умов відсутня проблемність, немає місця для спілкування дитини з дорослим. По суті, відсутня і спільна діяльність, оскільки, за словами В.Кудрявцева, формула “роби так, як я” розчинює у собі принцип “роби зі мною”, “роби краще за мене”.¹

Другий тип спільної діяльності – квазієвристичний. До-

рослий залишається носієм “ЗУНів”, натомість намагається створити квазіпроблему для дитини, він наштавхує дитину на ті способи вирішення навчального завдання, які сам добре знає. І в середині означеного типу сумісної діяльності також не виникає справжнього спілкування дитини з дорослим.

Насамкінець, третій, розвивальний тип спільної діяльності, який передбачає відкрити проблемність як для дитини, так і для педагога, виникає ситуація невизначеності, пошук шляхів її вирішення, що передбачає обов’язкове розвивальне спілкування між педагогом і дитиною, формування здібностей, які були відсутніми як у дитини, так і в педагога. Таке розвивальне спілкування веде до саморозвитку, до формування творчої особистості як дитини, так і педагога. За цим типом дієвою є формула: “Робимо разом”, “Роби зі мною”, “Роби краще за мене”, що відповідає гуманістичній парадигмі освіти.

Отже, наступність і перспективність повинна передбачати орієнтацію і вихователів дошкільних закладів, і вчителів-класоводів на третій, розвивальний тип – сумісну діяльність з дітьми, який враховує вікову дитячу індивідуальність, спонукає її до творчого самовиявлення, зберігає унікальність і самобутність дошкільного дитинства, забезпечує літичний, безкризовий перехід дошкільника в позицію особистості другого дитинства і водночас віддзеркалює розвивальний характер освіти. Перспективність і спадкоємність це педагогічний аспект неперервності освіти і підготовки дітей дошкільної ланки до навчання у початковій школі.

Водночас не можна вести мову про ефективну, повноцінну підготовку дітей до навчання у школі, якщо не враховувати її психологічний аспект, тобто стан внутрішньої готовності дитини до переходу в нову соціальну позицію “школяр”, у нову соціальну ситуацію розвитку “школа”.

¹ Кудрявцев В.Т. Психология развития человека. – С. 147.

Готовність – це усвідомлений стан організму до сприйняття певної нової діяльності, нової інформації, який запобігає виникненню кризових явищ.

Психологічна готовність дітей до школи передбачає формування у дітей певного ставлення до школи (як серйозної і соціально-значущої діяльності), тобто відповідну мотивацію навчання, або мотиваційну готовність, а також забезпечення рівня інтелектуального та емоційно-вольового розвитку дитини.¹

Готуючи дітей до школи, слід уникати надмірного перевантаження дітей дошкільного віку інформаційними відомостями з різних освітніх галузей, які не узгоджуються з потенційними віковими можливостями їх засвоєння. Наприклад, такими, як знання з фізики, математики, граматики, геометрії, історії, астрономії, географії, валеології, анатомії і фізіології тощо, якими начинені і сьогодні варіативні програми дошкільних закладів. Усе частіше можна почути сьогодні, що наші діти акселерати, вони мають неабиякі потенційні можливості для засвоєння складного матеріалу, потрібно лише розробити відповідну методику навчання. Запереченням цієї сентенції є слова В.К.Котирло про те, що “прямої і однозначної залежності розвитку від навчання немає”.

Розвивальний ефект навчання залежить від його змісту і методів, тобто чого навчають і як навчають, а зміст і методи навчання обов’язково лімітуються віковими можливостями дітей, і в доборі змісту навчання ні в якому разі не можна ігнорувати вік дитини, оскільки, за образним виразом академіка О.Запорожця, “проблема віку, яку ми виштовхнули у двері, стукає у вікно”. Не можна навчати дітей усього, чого захочуть дорослі, і чого вони можуть навчитися, важливо для нас, щоб одержані знання сприяли розвитку дитини, а не були “мертвим вантажем чи меха-

нічно відтворювалися”, нам це непотрібно, щоб дитина було схожою “на автоматичний устрій, який би видавав те, що в ньому запрограмоване”.¹

Проблема інтелектуальної готовності дітей до навчання у школі набула надзвичайної актуальності сьогодні у зв’язку з реформуванням системи освіти України, переходом на навчання з 6 років та подовження його терміну до 12 років. У цьому зв’язку надзвичайно небезпечним для здоров’я дітей є перебування в одному першому класі дітей різної вікової категорії від 5 років 9–10 місяців до 7,5 років з різним ступенем психологічної готовності до навчання, з різним рівнем педагогічної підготовки до школи: діти із сім’ї (що сьогодні становить більшість – 60%), з дошкільних закладів різного типу (державних, приватних, профільних тощо), яких або зовсім не готували до школи, або готували за елітними програмами. За словами Ш.О.Амонашвілі, “чим менший вік, тим більшого значення у його визначенні надається місяцям і навіть тижням”. Недиференційований підхід до дітей, уніфікація їх до загальної категорії “учень”, “першокласник”, затримує адаптацію дітей до нових шкільних умов діяльності, веде до нервових зривів і кризових явищ.²

Отже, відповідно до означених принципів, центральне ядро феномена “дитинство” становить система взаємовідносин між дорослими і дитиною, між педагогом (учителями, вихователями) і учнями, вихованцями, яка визначає розвиток особистості залежно від характеру цих взаємовідносин (критичний чи літичний розвиток). Зупинимось більш докладно на сутності реалізації означених гуманістичних принципів на етапі дошкільного дитинства в Україні.

Повернемося до стратегічного документа державного рівня Базового компонента дошкільної освіти, який ґрунту-

¹ Котирло В.К. Завтра в школу. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 162.

¹ Там само. – С. 164.

² Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике.

ється, як це зазначено в документі, на таких науково-теоретичних позиціях:

- визнання своєрідності, унікальності особливої ролі дошкільного дитинства в становленні особистості, врахування сензитивності цього періоду для становлення первинного схематичного світогляду, супідрядності мотивів, довільної поведінки, внутрішніх етичних інтенцій, самосвідомості;

- інтегрований підхід до організації змісту освіти;

- реалізація особистісно орієнтованої моделі дошкільної освіти;

- забезпечення гармонійного і різнобічного розвитку особистості;

- здійснення цілісного підходу до організації змісту дошкільної освіти;

- орієнтація на активне проживання дошкільного дитинства як важливої передумови успішного розвитку її у наступні роки;

- забезпечення багатокомпонентності, наступності між дошкільною і початковою ланками освіти.¹

Як бачимо, теоретичні позиції модернізації дошкільної освіти у БКДО відбивають провідні ознаки, що характеризують сучасне розуміння феномена “дошкільне дитинство”.

Одне з головних завдань дошкільного закладу полягає у створенні комфортного середовища, забезпеченні дошкільнятам відчуття психологічної, фізичної комфортності, що передбачає реалізацію принципу комфортності життя дітей. Визначимо суть цього поняття. Комфортність у словниках тлумачиться як зручність, затишок, сукупність побутових і соціальних умов, вигод. Та це у вузькому значенні слова. Це лише його побутовий бік. Якщо йдеться про дитячу комфортність, то зміст цього феномена доцільніше було б визначити таким чином: це природничі та

соціально-психологічні фактори, що визначають життєдіяльність дитини на позитивно-емоційному тлі від народження до дорослості. Фактори, що забезпечують сходження данини від досконалого фізичного розвитку, через засвоєння інтелектуальних, загальнолюдських та морально-етичних цінностей до високої духовності, що дає право йменуватися Людиною на планеті Земля. Отже, створити для Дитини комфортне життя означає забезпечити для неї змістовне в усьому його розмаїтті, емоційно насичене, позитивно забарвлене життя на всіх сходинках соціальних осередків: у сім'ї, дошкільному закладі, школі, в соціумі. Один із відомих діячів педагогіки першої половини 20 століття Сергій Шацький писав, що “Школа для дітей, а не діти для школи...”. Зазначимо, що Дитина посідала центральне місце в педагогічній діяльності Василя Сухомлинського, для якої з першого до випускного класу він, Педагог, Творив їй казкову країну “Дитинство”, оберігав її як ніжну квітку в прохолодний день від усіх негараздів шкільного життя. Якими доречними є тут слова В.О.Сухомлинського: “Дитина ніжний пагін, слабенька гілочка, що стане могутнім деревом і тому дитинство й потребує особливої турботи, ніжності й обережності”.¹ В.О.Сухомлинський закликав дорослих учителів створювати для дітей комфортні умови їхньої життєдіяльності, хоча й не вживав цього терміна. Сама дитяча природа потребує комфортності. “Дитині хочеться, зауважує В.О.Сухомлинський, – щоб хтось старший, мудрий, хто має багатий життєвий досвід, узяв на себе не тільки відповідальність за неї, не тільки турботу про її благо, а й про її радість, хвилювання”.² Звідси, й педагогічна сентенція, яку виводить учений: “таємниця виховання у цьому, якщо хочете, й полягає: берегти прагнення дитини

¹ Сухомлинський В.О. Вибр. твори. У 5 т. – Т.1. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 621.

² Там само. – С. 618.

¹ Базовий компонент дошкільної освіти. – С. 12.

до того, щоб ви були її другом,... мудрим, інтелектуально й емоційно щедрим, морально красивим, естетично й духовно багатим”.¹ Другом, який би забезпечив комфортність розвитку особистості на всіх вікових сходинках Дитинства, від немовляти до випускника школи, тобто забезпечити комфортність на всіх етапах неперервної освіти.

Докладне вивчення спадщини В.О.Сухомлинського дає нам можливість виокремити ті сходинки, які б забезпечили комфортність особистості дитини у прямому значенні цього слова. Це такі:

- Материнська школа – сім’я, або школа батьків;
- Школа радощів – дошкільний заклад;
- Школа мислення – початкова школа;
- Школа людяності і довіри – середня школа;
- Школа духовності – старша школа.

Започатковується життя дитини та її виховання у сім’ї. Сім’я, як відомо, є найпершим осередком соціалізації дитини, її переходу зі стану “біо” у стан “соціо”, це її перша зустріч зі світом речей, а пізніше і світом людей. У статті “Мікроклімат вашого дому” В.О.Сухомлинський пише: “У сім’ї дитина пізнає багато речей, усе для неї нове, все її хвилює: і сонячний зайчик у кімнаті, і казка про Івасика-Телесика, і барвистий метелик, і далекий ліс на обрії, і біла хмаринка в небі, і сива голова дідуся. Але відкривається перед дитиною й інше – Людина”.²

Перше, з чого дитина починає пізнавати світ комфортності, це ласкава материнська посмішка, тиха колискова пісня, добрі очі, лагідні обійми. “Якби світ увесь час дивився в душу дитини ласкавими очима матері, якби все, що вона зустріне пізніше на своєму життєвому шляху, було таким добрим і лагідним, як добра мати, – із сумом промовляє Вчитель, – у світі не було б ні горя, ні злочинів, ні трагедій”.³

¹ Там само. – С. 618.

² Сухомлинський В.О. – Т. 5. – С. 417.

³ Там само. – С. 417.

Отже, комфортність немовляти, його життя залежить від батька і матері, ними вона започатковується. У хорошій сім’ї, за словами В.О.Сухомлинського, де батько і мати живуть у злагоді, де панують тонкі відносини чутливості до слова, до думки і почуття, до погляду і найменшого відтінку настрою, у відносинах добра, злагоди, взаємної допомоги й підтримки, духовної єдності й щирості, довір’я і взаємної поваги батьків – перед дитиною якраз і відкривається все те, на чому стверджується віра в людську красу, її душевний спокій, рівновага тобто її комфортність.¹ Нам дорослим завжди треба пам’ятати, що ми батьки, а батьки – це вихователі. Справжня мудрість вихователя (батька, матері, педагога), за словами В.Сухомлинського, в умінні дати дитині щастя. Щастя дитинства – це його комфортність – це “спокійне домашнє вогнище, що дає тепло і їжу”², змістовність дитячого життя – це розумна батьківська любов.

Наступна сходинка життєдіяльності дитини – дошкільний заклад, яку б нам дуже хотілося назвати словами В.О.Сухомлинського “школою радості”, оскільки діти не можуть жити без радості, а радість завжди є джерелом її комфортності. Чи є сучасні дошкільні заклади для дитини комфортними, чи несуть вони їй радість? Щоб відповісти на це запитання, розглянемо, що ж становить собою група дітей дошкільного закладу як педагогічне явище, які вона виконує педагогічні функції. Група дітей дошкільного закладу, за словами Т.О.Репіної, це генетично найбільш рання ступінь соціальної організації дітей, де розвивається спілкування і різноманітні види спільної діяльності, формуються перші стосунки з однолітками, що так потрібні для становлення її особистості, розвивається соціальна перцепція”.³

¹ Сухомлинський В.О. Т. 3. – С. 417.

² Сухомлинський В.О. – Т. 5. – С. 441.

³ Репина Т.А. Социально-психологическая характеристика группы детского сада. – М.: Педагогика, 1988. – С. 196.

За результатами дослідження російських учених, група дошкільного закладу виконує низку педагогічних функцій. З-поміж них: соціальне навчання, регулювання поведінки дитини щодо її стосунків з однолітками на основі соціально усталених норм, формування ціннісних орієнтацій; формування адекватної самооцінки дитини; нормалізація і коригування впливу неблагополучної сім'ї.

Отже, вже сама специфіка дитячої групи, її структурні, динамічні і функціональні характеристики, статус дошкільника в системі міжособистісних відносин є джерелом багатьох позитивних емоцій, які “багато в чому визначають її благополуччя” та комфортність.

Упродовж дошкільного віку дитина набуває основи особистісної культури, її базис, що відповідає загальнолюдським духовним цінностям. Особистісно орієнтований підхід створює оптимальні умови для розв'язання таких стрижневих завдань, як: забезпечення фізіологічного і психічного благополуччя дитини; формування творчої особистості; ранній вияв індивідуальності дитини та її подальший розвиток; розвиток довірливих етично-цінних міжособистісних відносин дітей з дорослими та однолітками.

У рамках особистісно-орієнтованого підходу виокремлюються й нові напрями навчання дітей на етапі дошкільного дитинства: від передавання вихователем дитині готових знань, умінь та навичок до навчання дітей можливостей, способів самостійного життя їх та використання у житті. Звідси, і нові завдання в навчально-пізнавальній діяльності дошкільника: формування культури пізнання, діяльно-практичного ставлення до світу (цілепокладання, планування, прогнозування, оцінка, контроль); формування культури почуттів, тобто дитину потрібно навчити володіти “мовою” своїх емоцій: переживати радість, пізнання краси природи, мистецтва, красу спілкування, праці, турботу про інших, гордість за свій успіх. Чи може сучасний дошкільний

заклад забезпечити сьогодні такі умови для розвитку дитини, щоб вона відчувала себе комфортно? На превеликий жаль, ні. Насамперед за економіко-фінансовим критерієм. Сьогодні держава ще не має змоги здійснювати матеріальні вклади в дитинство: 60% дошкільних закладів закрито, приміщення розпродано, а ті, що залишились, у фінансовому відношенні мають “залишки із залишків”, діти йдуть у таку “школу радості” зі своїми іграшками, олівцями, альбомами тощо.

Сьогодні ми мусимо говорити про позитив у формуванні особистості, шукати шляхи, якими б ми могли забезпечити так необхідну для наших дітей комфортність уже на рівні дошкільного закладу та зберегти її у початковій школі – школі мислення. В.О.Сухомлинський застерігав педагогів: “ставлення дитини до навчання як до блага, щастя, радості взагалі немислиме, якщо в її духовному розвитку немає бурхливого життя думки”.¹

Саме тому вчений радив, щоб кожній виучуваній букві, кожній арифметичній дії передували уроки мислення “біля першоджерела думки – серед природи”, навіть неспівзвучний і сором'язливий стає тут допитливим мислителем. Серед природи, серед розмаїття наочних образів дитина відчуває себе надзвичайно комфортно, саме тому, за словами В.О.Сухомлинського, “кожна подорож у природи є уроком мислення, уроком розвитку розуму”.

Уроки серед природи, уроки мислення можна впевнено назвати уроками для дітей. Та чи насправді всі уроки сучасної школи задовольняють дитину, приносять їй радість і задоволення? Чи відчуває дитина себе комфортно на уроці? Послідовник В.О.Сухомлинського відомий грузинський учений і педагог-практик Ш.О.Амонашвілі аналізує дитячі твори з теми “Добрий день, урок!” і наводить уривки із творів учнів початкових класів. Ось деякі з них:

¹ Сухомлинський В.О. – Т.2. – К.: Рад. школа, 1976. – С. 335.

- Добрий день, урок! І давай тут же попрощаємося...
- Урок, тебе потрібно відправити на заслужену пенсію...
- Урок, ти мій мучителю, ти мій поганий сон, мій зіпсований день;
- Мені тебе шкода, урок, ти жертва вчителів, ти для вчителя, а не для нас, учнів”¹.

Чому таке ставлення до уроку в сучасній школі? На думку Ш.О.Амонашвілі, урок прямує за знаннями, вміннями і навичками, для уроку не існують діти, дитина, всі вони для нього лише учні, обов’язок яких учитися. Отже, проігноровані діти, без яких ні школа, ні урок просто не можуть існувати; проігнорована цілісність педагогічного процесу. Порятунком сучасних навчальних закладів Ш.О.Амонашвілі вбачає у реалізації виокремлених ним принципів гуманної педагогіки. З-поміж них:

— Дитина пізнає і засвоює істинно людське: правдиве, справедливе, наукове, моральне, добре, корисне.

— Дитина пізнає себе як людину: таку, що створена для людей (минулих, сучасних, майбутніх), для себе, для Природи, для добрих людських справ, творчості, олюднення життя.

— Виявляє свою індивідуальність: єдину, неповторну, з особливою місією від Природи.

— Віднаходить громадський простір для розвитку своєї істинної природи: олюднені умови і людське схвалення сприяє гармонійному розвитку задатків, здібностей, талантів, усього того, що їй подарувала природа.

— Інтереси дитини збігаються із загальнолюдськими інтересами: знаннями, культурою, наукою, моральністю, духовністю, релігією, етикою і естетикою, світоглядом тощо;

— Запобігання джерел, що спроможні спровокувати дитину на асоціальні прояви: грубість, ураження її особистості і достоїнств, авторитаризм, несправедливість, матеріальні злидні тощо².

¹ Амонашвили Ш.А. Размышления о гуманной педагогике. – С. 196.

² Там само. – С. 191–192.

Як бачимо, це принципи, які вже у своєму змісті несуть комфортне відчуття дітьми на уроці.

Звернемося до книги академіка О.Я.Савченко “Сучасний урок у початкових класах”. Автор вважає, що підняти ефективність сучасного уроку (а також заняття у дошкільному закладі) можливо шляхом гуманізації взаємовідносин у дитячому колективі, задоволенні актуальних потреб дитини (особливо в особистому спілкуванні педагогом і дітьми, у використанні ігрових ситуацій, ситуацій успіху, стимулюванні самооцінки, саморозвитку”¹. За словами О.Я.Савченко, стрижнем уроку (заняття) повинно стати особистісно-орієнтоване спілкування. Його мета – врахування не тільки актуальних потреб дітей певного віку, а й “найголовніша відповідність спілкування розмаїттю індивідуальностей кожного колективу”².

Саме за такої комфортної умови стає можливим виконання навчального “надзавдання” уроку – інтелектуального розвитку дитини, розвитку її мислення, формування умінь аналізувати, узагальнювати, конкретизувати, будувати гіпотези, доводити їх тощо. Саме за таких умов початкова школа може бути школою мислення, перехідним містком до наступної сходинки комфортності – школи людяності і довіри. Шкільну сходинку отроцтва Василь Сухомлинський образно назвав “від світу речей до світу ідей”³, світу людяності, щоб, піднімаючись сходинками громадянського життя, дитина мисленнево, подумки оглядала світ, засвоювала і розуміла сутність морально-етичних відносин і адекватно їх засвоювала, щоб у неї, за його словами, сформувалася “гармонія між знаннями й моральністю”, її людяністю. Реалізація означеного завдання можлива лише за наявності довіри дітей до педагога і педагога до дітей.

¹ Савченко О.Я. Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр, 1997. – С. 5.

² Там само. – С. 138.

³ Сухомлинський В.О. Т.3. – С. 433.

Реалізація гуманістичних принципів організації життєдіяльності особистості упродовж першого і другого дитинства сприятиме збереженню унікальності, своєрідності і самотності кожного з них, допоможе уникнути дискомфорту дитини при переході в нову соціальну ситуацію розвитку. В.В.Зеньковський писав: “Дитинство повинно поступитись іншим фазам у розвитку людини. Натомість саме тому найважливішим для нас є те, щоб кожна дитина пережила своє дитинство, як “золотий час життя”. Поезія дитинства не повторюється, не повторюється і та свобода психічного розвитку, що дає можливість кожній дитині знайти свою індивідуальність, подаровану їй дитинством. Саме тому ми повинні зробити все можливе, щоб діти пережили нормально своє дитинство. Таким повинно бути першочергове завдання нашого сьогодення, якщо воно насправді хоче бути “віком дитини”¹. Актуальність цих слів сьогодні є незаперечною.

Дороговказом до сходження Дитини сходинками комфорту від Немовляти в царині сім’ї до високодуховної Людини з великої літери в соціум після закінчення школи можуть стати такі слова Василя Сухомлинського: “Моя влада над дитиною – це здатність дитини реагувати на моє слово, яке може бути теплим і ніжним, ласкавим і тривожним, строгим і вимогливим, – і завжди мусить бути правдивим і доброзичливим... я твердо вірю в те, що виховати дитину можна насамперед ласкою, довірою, добром”². Тобто тими факторами, які є провідними у створенні комфортного позитивно-емоційного стану кожної людини.

¹ Зеньковський В.В. Психология детства. – М.: Академия, 1996. – С. 292.

² Сухомлинський В.О. – Т.1. – С. 636.

7.5. Стосунки з однолітками як чинник формування уявлень про соціальний і предметний світ

Завдання навчально-виховного процесу в сучасних умовах полягає не стільки в накопиченні навчальної інформації, а насамперед у засвоєнні культурно-історичного досвіду побудови людських стосунків та на цій основі збагачення власної соціальної практики дітей, яка є невід’ємною частиною процесу соціалізації та повноцінного розвитку особистості. Повноцінне засвоєння культурних навичок можливе лише через засвоєння культури людських взаємин. Одна з найбільш насичених, довірливих та продуктивних форм стосунків між людьми – стосунки між однолітками.

Прикро констатувати консервативну, не зважаючи на проголошення особистісно орієнтованої парадигми освіти, акцентованість педагогів на засвоєнні дітьми навчальної інформації, виконання програми за будь-яких умов. Така акцентованість частково пояснюється зорієнтованістю на старі цінності – ЗУНі, а не на особистість дитини, яка навчається, тим більше не на забезпечення психологічного комфорту для дитячої спільноти групи. Лише невелика кількість вихователів залишається переконливими прибічниками демократичних стосунків дітей. Приблизно третину складає група педагогів, які мають тверде переконання, що дитячим стосункам не місце на заняттях, якщо вони й трапляються, то повинні бути абсолютно підконтрольними вихователів. За таких умов група виявляється жорстко керованою. Зазначимо, що сучасна теорія виховання та навчання дітей, на відміну від реалій життя, пішла далеко вперед і розуміє значущість дитячої субкультури, дитячих стосунків у становленні особистості дитини, усвідомлює цей процес як своє пріоритетне завдання. Науковці наполягають на необхідності розглядати

освітній простір сучасного освітнього закладу як площину, на якій повинно відбуватися формування стосунків однолітків у дитячому співтоваристві. Засвоєння необхідної навчальної інформації у пізнавальній діяльності повинно сприяти усвідомленню й прийняттю загальнолюдських цінностей, збереженню й розквіту особистісного потенціалу кожної дитини, її проникненню у культурні, національні традиції найближчого соціуму, зміцненню дружніх зв'язків дітей, їх налаштованості один до одного, вміння й прагнення грати та діяти разом, тобто становленню дитячого співтовариства ровесників.

Важливість стосунків між однолітками та їх соціалізуючі функції важко переоцінити. Насамперед група однолітків відіграє вагомий роль у залученні дітей до культури певного суспільства. Унаслідок ідентифікації себе з групою та некритичного сприйняття домінуючих у ній поглядів, норм відбувається засвоєння певних норм, правил, цінностей, формуються особисті погляди. Нерідко буває, що діти наслідують негативні взірці. “Дитину як підмінили”, – говорять про таке дорослі. Засвоєння статево-рольової поведінки – ще одна з важливих соціалізуючих функцій стосунків однолітків. Це відбувається завдяки зразкам поведінки, очікуваних від хлопчиків та дівчаток, які є правильними, на погляд, однолітків, а також негативних реакцій стосовно несхвальної поведінки.

Взаємини однолітків впливають на формування образу “Я” дитини, розвиток самосвідомості, самовизначення, самореалізації та самоствердження. Уже в середньому дошкільному віці дитина починає ототожнювати себе з групою однолітків, ураховуючи схвальне чи несхвальне ставлення членів групи до її будь-якої особливості, властивостей, що мають прояв у вчинках. Стосунки між однолітками дозволяють дитині відчути (не відчути) свою значущість, упевненість у собі. Саме в групі однолітків дитина може

розраховувати на високу оцінку особистих якостей, вчинків, визнання своєї гідності.

Ровесництво – це складне поліструктурне, поліфункціональне соціальне утворення, що відображає закономірності існування та розвитку спілкування, взаємодії, стосунків у представників певної вікової групи. Зазначимо, що ровесницькі стосунки – це не випадкова група дітей одного віку, а соціальне об'єднання однолітків, для яких характерні спільність інтересів, потреб, тобто не вікова однорідність є головною їх характеристикою. Це об'єднання існує за визначеними законами й правилами. Ключовим словом для визначення такої єдності є слово “разом”. Тобто стосунки однолітків є такими, що формуються та розвиваються тільки у процесі спільної діяльності.

Л.С.Виготський підкреслював, що без спільної діяльності неможливе існування соціальної групи, а отже, неможливе формування та функціонування дитячого співтовариства. Дійсно, спільна діяльність народжує стосунки у групі, опосередковує процес входження індивіда до соціальної спільності, в ній реалізуються та перетворюються самі стосунки. Він визначає спільну діяльність як особливий простір, на основі якого виникають міжособистісні стосунки. Вона, на думку Л.С.Виготського, розвиває та зміцнює стосунки дітей. А процес входження дитини в будь-яку соціальну групу передбачає орієнтацію на спільну діяльність, усвідомлення її структури та включення до неї як співучасника.

Якщо мета спільної діяльності виявиться соціально значущою для усіх учасників дитячої групи, то взаємини однолітків здебільшого базуються на принципах взаємодопомоги та “співучасті”. Отже, в дитячих об'єднаннях спільна діяльність виконує функцію опосередкування дитячих міжособистісних стосунків та є організованою формою дитячої активності, що спрямована на відтворення ними суспільно-історичного досвіду.

Стосунки в дитячому співтоваристві, на думку Л.С.Виготського, мають три якісні рівні зв'язків між дітьми, а саме: *функціонально-рольові, емоційно-оцінні та особистісно-змістові*. Функціонально-рольові стосунки представлені у вигляді ролей, норм, цінностей, які визначають притаманні особливості певної культури спільної діяльності та її технології. Ці стосунки є тим матеріалом, на основі чого відбувається процес соціалізації дитини. Такі стосунки зафіксовані у специфічних для цієї культури сферах соціальної життєдіяльності дітей: трудовій (у формах самообслуговування); навчальній (на заняттях з оволодіння новими навичками та вміннями) та ігровій.

Функціонально-рольові стосунки, пов'язані з навчанням та працею, засвоюються у дитячій групі під безпосереднім керівництвом і контролем з боку дорослого, який санкціонує певні взірці поведінки, наприклад, “черговий повинен бути охайним і уважним”, “на заняттях не можна розмовляти з сусідом” тощо.

Функціонально-рольові стосунки на підґрунті гри (особливо рольової) переважно самодіяльні, тобто складаються поза безпосереднім впливом дорослого. Цей вплив, однак, може мати прихований прояв, коли, наприклад, граючи в школу, діти копіюють дії, жести, інтонації учителя. Саме в ігрових ситуаціях виникають і вирішуються основні конфлікти дитячого життя: у що грати, кого приймати в гру, хто буде головним. Як наслідок, ці стосунки можуть знаходити своє відображення в емоційно-оцінних стосунках, які мають прояв в емоційних перевагах – симпатії та антипатії, дружніх взаєминах. Цей тип стосунків виникає досить рано, та спочатку може бути обумовлений чи тільки зовнішніми ознаками (подобаються кудряві діти), чи оцінкою дорослого, чи попереднім досвідом спілкування з конкретно дитиною – негативним чи позитивним (Л.І.Божович, О.В.Запорожець, М.І.Лісіна, С.М.Соловейчик).

Емоційно-оцінні стосунки певним чином впливають на спілкування та взаємодію дітей у групі: вони є регуляторами ігрових ситуацій, коли конфлікти з приводу сценарію та розподілу перших ролей у грі вирішуються дитиною на користь друга та виявляються у прагненні поступитись. У конкретних ситуаціях спільної діяльності дітей з іншими головна функція емоційно-оцінних стосунків – здійснення корекції поведінки однолітків у відповідності з відомими нормами спільної діяльності. Якщо одноліток дотримується цих норм, то він оцінюється позитивно, коли відходить від них, тоді виникають так звані “скарги дорослому”, обумовлені бажанням підтвердити норму.

Особистісно-змістові стосунки – це такі стосунки, у яких мотив одного суб'єкта та дієвого з ним іншого суб'єкта набуває особистісного змісту: “значення для мене”. У спільній діяльності як в особливому соціальному просторі відбувається рівневі структурування цілісної картини особистісних стосунків у групі ровесників. Предметний план спільної діяльності представлено функціонально-рольовими стосунками, які пов'язані із запитаннями: де відбуваються стосунки (у грі, у навчанні, у праці, навколо тієї чи тієї діяльності) та що вони відображають (норми, зразки, відповідну “технологію” діяльності, права й обов'язки її учасників). Інструментальний план спільної діяльності пов'язаний з емоційно-оцінними стосунками та відповідає на запитання: які ці стосунки і як вони функціонують. Ці стосунки мають прояв, наприклад, у виборі партнерів у спільній діяльності. Мотиваційний план спільної діяльності представлено особистісно-змістовими стосунками, що дають відповіді на запитання: для чого, заради яких цінностей здійснюється спільна діяльність.

На підставі багатьох досліджень стає можливим виокремити стадії розвитку спільної діяльності в дитячій групі: від емоційної спільності в діаді “дорослий – дитина”,

у стадії, що передує співробітництву з однолітками до спільних дій з партнером по грі з елементами співробітництва та реальними партнерськими стосунками в кооперативній взаємодії (Я.Л.Коломінський, І.С.Кон, М.І.Лісіна).

Залученість у дитячу групу – це подія у житті кожної дитини. Індивідуальний розвиток кожної дитини протікає яскравіше, активніше, якщо вона впевнена, що її вислухають, що вона знайде зацікавленого співрозмовника, що її приймуть у її міркуваннях такою, якою вона є. Саме в такій обстановці й народжується особистісна культура, внутрішня самодисципліна, створюється ґрунт для саморозвитку, нормальної соціалізації дитини, що можна визначити як умову для нормального навчально-виховного процесу в цілому.

У середині такої групи виникають емоційно сприятливі умови для порівняння й оцінки своїх знань, умінь, можливостей з можливостями, і вміннями й знаннями свого друга. Саме виникнення такої ситуації обумовлює різкий стрибок у розвитку самосвідомості. Цей стрибок дозволяє дитині самій ставити мету своїх дій, шукати можливі рішення, відчувати волю вибору знань і практичних можливостей та виявляти самостійність при вирішенні своїх проблем. Отже, в середині дошкільного віку дитина вже має необхідні передумови для того, щоб прожити стан ровесництва. Розглянемо структуру ровесницьких стосунків на етапі дошкільного дитинства (див. рис. 7.1).

Відомо, що спілкування є необхідною умовою формування, існування й розвитку особистості. Соціальна психологія визначає процес спілкування як складну взаємодію людей, у якій здійснюється обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості в підтримці, солідарності, співчутті, дружбі, незалежності тощо.

Перевагою інформації, яку діти передають один одному, є її спільність інтересів. Діти розповідають про те, що їм

взаємно цікаво, і це також підвищує активність сприйняття). Специфіка спілкування дошкільників з однолітками багато чим відрізняється від спілкування з дорослими. У контактах з дітьми відсутні жорсткі норми та правила, яких необхідно дотримуватись у спілкуванні з дорослими. Спілкування з однолітками ширше за призначенням та функціями. Дорослий може виступати лише арбітром вирішення складних моментів, які виникають між дітьми. Основна потреба в спілкуванні полягає у прагненні до співробітництва з товаришами, яке в дошкільному віці здебільшого набуває ситуативного характеру.

Рис. 7.1. Структурні компоненти ровесницьких стосунків на етапі дошкільного дитинства

Необхідною умовою спілкування є сформованість комунікативно-мовленнєвої компетентності, завдяки якій дошкільник вільно виявляє свої бажання, наміри, а також пояснює смисл своїх дій, вчинків за допомогою вербальних і невербальних засобів. Розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності сприяє спрямованість дитини на комунікацію, потреба та прагнення зрозуміти інших і бути зрозумілим для тих, хто їх оточує, примушує будувати та перебудовувати свої мовленнєві вислови. Можна стверджувати, що достатній рівень розвитку комунікативно-мовленнєвої компетентності сприяє успішному результату спілкування – взаєморозумінню.

Звісно, комунікативно-мовленнєва компетентність не може існувати та мати розвиток без соціального досвіду, який передбачає стійкість мотивів спілкування з однолітками, ініціативність, здатність до співчуття, активність при взаємодії, спрямованість на партнера, готовність до реакції у відповідь.

Найважливішою ознакою дитячого співтовариства є його налаштованість на постійне зіставлення досягнень окремих його членів, змагання, що надає різноманітні можливості для побудови нових відносин із собою та з іншими, допомагаючи дитині зрозуміти себе, своє призначення, дозволяючи відчувати ризик і спробувати власні сили.

Стосунки людей завжди мають широку гаму різноманітних почуттів. Діти дошкільного віку дуже емоційні та безпосередні. Коли вони спілкуються з дорослими, то розраховують на розуміння, терпіння, підтримку, любов тощо. У ровесницьких стосунках позиція дитини змінюється, оскільки діти виступають як рівноправні партнери, кожен висуває іншому рівні вимоги, сам намагається відповідати загальному рівню взаємин.

Дитяче товариство є школою формування соціальних відчуттів і особистісних якостей. Воно надає можливість

дитині багаторазово, в різних життєвих ситуаціях спостерігати прояви почуттів з боку інших дітей, відчувати на собі ці прояви та самому виражати почуття у ставленні до однолітків, оскільки однакові соціальні почуття мають досить різне наповнення та різні прояви в стосунках “дитина–дорослий” та “дитина–дитина”. Наприклад, співчуття проявляється у ставленні до однолітків не так, як до дорослої людини: дитина краще розуміє почуття однолітка, вони їй ближче, більш зрозумілі. А переживання дорослих діти можуть або не помічати, або не знати, як на них реагувати.

Стосунки з однолітками активізують певні особистісні якості дитини. Залежно від мікроклімату в дитячому товаристві виникає потреба в тій чи тій якості, що допомагає дитині адаптуватись у середовищі однолітків і відчувати емоційне благополуччя.

Гнучкість у стосунках, уміння пристосовуватись до ситуації – позитивна якість, воно виявляє повагу до оточуючих, забезпечує реалізацію потреби в позитивній оцінці, сприяє розвитку відчуття впевненості в собі, розкутості тощо. Але є, безумовно, й недоліки. Так, дитяче товариство може активізувати й негативні якості, стимулювати прояви агресії, хитрість, корисність тощо.

Ровесницькі стосунки є практикою соціальної поведінки. Діти не тільки дізнаються щось один про одного та один від одного, не тільки відчують різні почуття. Вони постійно взаємодіють, здійснюють вчинки, накопичують досвід суспільної поведінки. У середовищі однолітків устанавлюються сприятливі стосунки, зароджується перша симпатія один до одного. Діти навчаються дружити та засвоюють способи поведінки, які відповідають дружнім стосункам (взаємодопомога, підтримка, спілкування, турбота тощо). Відтак, ровесницькі стосунки є “полігоном” для перевірки та закріплення засвоєних норм. Стосунки з

однолітками сприяють формуванню життєвої позиції, без якої неможлива повноцінна участь дитини в суспільному житті.

Ровесницькі стосунки, дружба однолітків у старшому дошкільному віці, за визначенням І.С.Кона, мають різні, досить автономні аспекти, на підставі яких вони можуть класифікуватись, оцінюватись, описуватись. А саме:

1. Поведінкові характеристики стосунків: коло людей, з яких відбираються друзі; рівень селективності такого відбору; переважні форми спілкування (діади, тріади або великі компанії); ступінь стійкості таких утворень тощо.

2. Когнітивні аспекти дитячих стосунків складають уявлення про дружні стосунки, характерні для конкретного віку; поняття, за допомогою яких описуються друзі та взаємини з ними; рівень взаєморозуміння, доступний на певному етапі розвитку, тощо.

3. Емоційні аспекти: для цього віку характерна тональність дружніх стосунків; рівень розвитку емпатії тощо.

4. Комунікативні характеристики пов'язані з рівнем міжособистісної компетенції індивіда; доступним йому спектром рольової взаємодії та відповідними комунікативними навичками (умінням зав'язувати знайомство, переходити від нижчих рівнів спілкування до вищих тощо).

5. Ціннісно-нормативні аспекти пов'язані з розвитком самосвідомості: типом особистісних потреб, які задовольняються дружніми стосунками дітей; моральним кодексом та основними цінностями дружніх стосунків дітей.

І.С.Кон зауважує, що вже навіть у шестирічному віці дитина виявляє усвідомлену потребу в спілкуванні саме з однолітками, які вже не замінюють ні дорослі, ні іграшки. Характерною відповіддю шестирічного хлопчика на ініціативу матері замінити собою відсутніх товаришів: "Мені потрібна дитина, а ти не дитина".

Дитяче товариство живе за своїми власними законами та має свою специфіку, пов'язану зі змістом відповідної

субкультури, носієм якої воно виступає. В.Т.Кудрявцев визначає дитячу субкультуру як "особливу систему наявних у дитячому середовищі уявлень про світ, цінностей тощо, яка частково стихійно складається всередині пануючої культурної традиції певного суспільства й посідає в ній відносно автономне місце"¹.

І.С.Кон розуміє під дитячою субкультурою автономну соціокультурну реальність, своєрідну субкультуру, що володіє своєю власною мовою, структурою, функціями, традиціями. Він визначає три головні підсистеми цієї культури: 1) дитяча гра; 2) дитячий фольклор і взагалі художня творчість; 3) спілкування, комунікативна поведінка дітей².

І.Котова і Є.Шиянов визначають дитячу субкультуру як "культурний простір та коло спілкування дітей, що допомагає їм адаптуватись у соціумі і створювати свої автономні норми й форми поведінки"³.

Зміст дитячої субкультури дуже багатогранний, він охоплює усі сфери дитячого життя. Важливість функцій, які виконує дитяча субкультура, важко переоцінити. Насамперед це соціалізуюча функція. Основним агентом соціалізації виступає група однолітків – вона впливає на засвоєння соціальних законів, трансформацію традицій. Саме у групі однолітків відбувається формування дитини як особистості за допомогою традиційних культурних засобів (ігрові правила, дитячий кодекс стосунків, фольклор), примушує дитину підпорядковуватися груповим нормам, навчитися контролювати власну поведінку, вирішувати конфліктні ситуації тощо. Також виділяють інші, дуже важливі функції дитячої субкультури — психотерапевтична, прогностична.

¹ Кудрявцев В.Т. – С. 49.

² Кон І. Ребенок и общество. 1987.

³ Котова И.Б., Шиянов Е.Н. Социализация и воспитание. – Ростов-на Дону, 1997. – С. 99.

тична та культуроохоронна. Найголовніший зміст дитячої субкультури полягає у тому, що вона надає дитині особливий психологічний простір, у якому вона набуває соціального досвіду в групі рівних.

За В.В.Абраменковою, дитяча субкультура — “це той світ, який дитяче співтовариство створювало для себе протягом усього соціогенезу”¹. До його складу входять: традиційні народні ігри (хороводи, рухливі ігри, військово-спортивні змагання тощо); дитячий фольклор (лічилки, дражнилки, заклички, казки, страшилки, загадки); дитячий правовий кодекс (знаки власності, стягнення боргів, обміни, право старшинства та право опіки в різновікових групах); дитячий гумор (потішки, анекдоти, розіграші, підсемикалки); дитяча магія та міфотворчість (ворожіння проти везучого, заклик сил природи для виконання бажання, фантастичні історії-нісенітниця); дитяче філософствування (запитання на кшталт “чому?”, розмірковування про життя та смерть тощо); дитяча словотворчість (етимологія, мовленнєві перевертні, неологізми); естетичні уявлення дітей (складання букетів та плетіння вінків, малюнки та ліпка, “таємниці”); надання прізвиськ одноліткам і дорослим; релігійні уявлення (дитячі молитви та обряди)². Спільна дитяча гра – велика складова ровесницьких стосунків. За визначенням С.Ф.Русової, дитяча гра – це не тільки забавка, оскільки є “ядром всього внутрішнього світу переживань дитини”³.

Завдяки моделюванню соціальних ролей гра дозволяє дитині пройти три етапи процесу соціалізації у стосунках з однолітками: імітація, коли діти копіюють поведінку дорослих, не завжди до кінця розуміючи її; рольові ігри, де

¹ Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре. – МОДЭК, 2000. – С. 68.

² Там само. – С. 56.

³ Русова С.Ф. Вибрані пед. твори: У 2 кн. / За ред. Е.І.Коваленко. – К.: Либідь, 2001. – С. 200.

діти виконують ролі дорослих, проектують їх на себе, тим самим вчаться дорослому способу мислення; взаємна ігрова узгодженість, утворення так званих “колективів гравців”, виникнення яких випадає саме на старший дошкільний і молодший шкільний вік.

Наголосимо, що така взаємна узгодженість серед дітей встановлюється не тільки в ігровій діяльності. Вона також починає активно реалізовуватись у будь-якій сфері діяльності дітей. Такі “колективи гравців” починають набувати характерних для міцної єдності рис, таких як: спільність вимог, загальна мета, відчуття “Ми”. Спільна діяльність за формулою “поряд, але не разом” починає замінюватись позицією “Один за всіх, і всі за одного!” Тобто постійне виконання чітких правил у колективній грі є процесом підготовки дошкільнят до виконання дорослої гри в реальному суспільстві¹.

Стосунки однолітків у дошкільному віці – це багатоаспектна, поліфункціональна система соціальних взаємин однолітків, яка базується на ціннісних стосунках, вироблених у межах дитячої субкультури, закладена на ранніх етапах соціалізації первинними інститутами (сім’я, дошкільний заклад), що отримує подальший розвиток в умовах шкільного середовища.

Отже, формування ровесницьких взаємин – це цілеспрямована діяльність вихователя у природних, реальних ситуаціях навчально-виховного процесу, спрямована на створення *особливих умов*, які сприяють утворенню дитячої спільноти, в різних формах співорганізації дітей у групі, що зберігається навіть поза межами організованої навчальної діяльності. Міцні ровесницькі стосунки в дошкільному віці повинні розглядатись як найважливіша

¹ Богуш А.М. Дефініції “Дитинство”, “Духовність” і “Довкілля” у педагогічній спадщині В.Сухомлинського // Педагогічні нотатки та роздуми. – Запоріжжя: ТОВ “ЛПС”, 2001.

справа в житті дітей. Завдяки виникненню таких міжособистісних стосунків реалізується так звана “прихована програма соціалізації” (Р.Берне), у процесі якої відбувається розвиток емоційного та соціального життя дитини, формується її уява про себе та її оцінка іншими людьми. Саме тому проблема соціалізації дітей у різних системах соціальних відносин на початкових етапах набуває особливого значення.

У дошкільному віці для неї існує дві основні сфери соціальних стосунків – “дитина–дорослі” та “дитина–діти”. Коло дорослих, з якими вона спілкується, поділяється на зони: родина – близькі – родичі – знайомі – чужі, з яких перші дві є найбільш реальні. У дошкільному дитинстві динаміка змін у системі “дитина–діти” відбувається в напрямі від відокремленого існування, через існування поряд до взаємодії, що визначається як “дії разом”.

Специфіка соціального життя дитини дошкільного віку, яка перебуває одночасно у двох світах (дорослих та дітей), потребує врахування значущості для дитини кожної із систем стосунків та механізми їх взаємодії, усвідомлення особливостей міжособистісної взаємодії дошкільнят у різних системах стосунків.

Зазначені системи стосунків дітей дошкільного віку “дитина–діти” та “дитина–дорослі” не перетинаються між собою, існують паралельно. Результати гри суттєво не впливають на стосунки дитини з батьками, а стосунки з батьками, також, не визначають стосунки в середині дитячого колективу. Водночас вплив сімейної, національної традиції на формування у дітей життєвих цінностей та настанов у цьому віці надзвичайний, хоча може здійснюватись опосередковано.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. Дайте визначення поняття “дитинство”.
2. Які шість періодів у розвитку дитинства виокремив Л.Демоза?
3. Як змінювалось сприйняття дитинства в різних історичних епохах?
4. Визначте сутнісні ознаки етапу дошкільного дитинства.
5. Дайте визначення поняття “педагогічне розуміння”.
6. Визначте чинники формування дитячої картини світу в дошкільному віці.
7. У яких формах знаходить відображення дитяча картина світу?
8. Як змістовно й формально змінюються стосунки з ровесниками на різних етапах дошкільного дитинства?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. Підготуйте на основі праці М.Г.Стельмаховича “Народне дитинознавство” реферат з теми “Дитина у світогляді українського народу”.
2. Підготуйтеся до дискусії з теми “Світ дитинства – автономна соціокультурна реальність”.
3. Складіть бібліографію з теми “Педагогіка дитинства в дослідженнях вітчизняних учених” (не менше 10 найменувань джерел).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Богуш А. М. Дитинство в сучасному освітньому просторі. – Збірник наук. праць: Адреса досвіду: НВК “Надія”. – Одеса: ПНУ АПНУ, 2003.
2. Діти і соціум: Монографія / За ред. А.М.Богуш. – Луганськ: Альма-матер, 2006.
3. Стельмахович М.Г. Народне дитинознавство. – К.: Наукова думка, 1991. – 48 с.

4. Конвенція про права дитини // Довідник класного керівника: Збірник документів / За ред. П.Щербаня. – К.: ІЗМН, 1996.

5. Національна доктрина розвитку освіти України в ХХІ столітті. – К.: Шкільний світ, 2001.

6. Сивачук Н. Дитина у світогляді українського народу // Початкова школа. – 2000. – №5. – С. 49–52.

Розділ 8. Ознайомлення дітей з явищами суспільного життя

8.1. Ознайомлення дітей з рідним краєм і Батьківщиною

У всіх варіативних програмах пропонується познайомити дітей у дошкільному навчальному закладі з рідним краєм і Батьківщиною. Починають знайомити дітей молодшої групи з вулицею, на якій розташований дошкільний заклад, та вулицями, на яких мешкають діти, назвами об'єктів найближчого довкілля (крамничка, кінотеатр, аптека, перукарня тощо).

У середній групі дітей уже знайомлять з рідним містом, його назвою, головною площею, визначними місцями міста; Україною, Києвом – столицею України. Дітей старшого дошкільного віку знайомлять з Батьківщиною, її визначними місцями (заказниками, історичними місцями, містами тощо), державним гімном, гербом, прапором¹.

Так, програма “Дитина в дошкільні роки”² пропонує: на п’ятому році життя: формувати сукупність уявлень про рідне

¹ Див. також Богуш А. Методика навчання дітей української мови. – К.: “Слово”, 2007.

² Дитина в дошкільні роки. – Запоріжжя, 2004. – С. 298.

місто (село), рідний край, які об'єднані історичними зв'язками і географічним розташуванням населеного пункту, особливостями праці дорослих, засобів зв'язку тощо. Познайти дітей із краєзнавчими об'єктами своєї області: економічними (заводи, господарства, шахти); історичними (пам'ятники, заповідники, пам'ятки природи тощо); культурно-мистецькими (театри, музеї, бібліотеки, навчальні заклади тощо). Сформувати уявлення про зв'язки між окремими явищами (територія будь-якої області велика: на ній знаходиться багато міст і сіл; місто більше за село, велике місто має центральну частину і райони (мікрорайони). Продовжувати формувати уявлення про місто (село), край, де живе дитина, про походження його назви, про славне історичне минуле (Запорізька Січ, козацька слава тощо) та про трудове сьогодення. Вчити диференціювати поняття "місто" і "село", "область", знаходити тотожне, схоже, відмінне. Продовжувати формувати знання щодо орієнтації у своєму мікрорайоні: знання своєї вулиці та прилежних до неї. Формувати уявлення про те, чим місцезнаходження вулиць відрізняється одне від одного. Вчити визначати місцезнаходження дому, дошкільного закладу, місця роботи батьків, магазину, аптеки, поліклініки тощо. Формувати уявлення про те, що потребу людини в теплі, світлі, воді задовольняють різні технічні комунікації (гідроелектростанції, атомні станції, тепломережі, служби водопостачання тощо). Продовжувати ознайомлювати з основними соціальними спорудами міста, області та їхнім призначенням, дати знання про людей, про те, де вони працюють, їхні професії, роль їхньої праці для всього міста, краю.

На шостому році життя: продовжувати формувати уявлення дітей про рідне місто (село), край. Знати основні пам'ятки історії та природи (річки, водоймища, балки, гори). Знайти підприємствами та установами, які зна-

ходяться в найближчому оточенні. Поширювати елементарні знання про Україну: територія, населення, кордони, сусіди нашої держави. Природа України: великі ріки (Дніпро, Десна, Буг), гори (Карпати), моря. Давня назва України – Київська Русь. Слов'яни – давні народи, які жили на території нашої країни. Давні князі Київської Русі – Святослав, Володимир, Ярослав. Пам'ятки національної історії України: Запорізька Січ, острів Хортиця, Жовті Води, Канів. Багатство країни і рідного краю. Армія – захисниця України, вона захищає кордони нашої Батьківщини, охороняє життя, мирну працю, дитинство. Знати видатних людей рідного краю та України.

Показники компетенції дитини:

- Оперує назвою держави;
- Знає, поважає державну символіку;
- Орієнтується у місцезнаходженні України на карті;
- Знає, з ким межує Україна: на півночі – Білорусь, на сході – Росія, на заході – Польща, Словачів, Угорщина, Румунія та Молдова;
- Знає, що у світі живуть різні народи та нації, всі вони прагнуть миру, турбуються про майбутнє своїх дітей, процвітання країни та планети;
- Виказує інтерес і доброзичливість до інших народів.

На сьомому році життя: збагачувати знання дітей про рідний край: вулиця, місто (село), країна. Пояснювати походження назви міста (села), використовувати народний епос. Поширювати елементи знань про Україну: становлення державності – Київська Русь, козацька доба, проголошення незалежності. Літописи, козацькі легенди та думи, визначні діячі: Богдан Хмельницький, Дмитро Вишневецький (Байда), Іван Сірко. Територіально-адміністративний поділ України: області, великі міста. Столиця України – Київ, тут знаходяться уряд нашої держави, працює президент. Поглиблювати знання про державну символіку: герб, прапор, гімн.

Конституція України – головний закон держави. Знайомити дітей з армією – захисницею кордонів, спокою, мирного життя. Розповідати про бойові подвиги земляків.

Показники компетенції дитини:

- Оперує назвою держави;
- Знає, поважає державну символіку;
- Орієнтується у місцезнаходженні України на карті;
- Знає, з ким межує Україна: на півночі – Білорусь, на сході – Росія, на заході – Польща, Словачів, Угорщина, Румунія та Молдова;
- Знає, що у світі живуть різні народи та нації, всі вони прагнуть миру, турбуються про майбутнє своїх дітей, процвітання країни та планети;
- Виказує інтерес і доброзичливість до інших народів. Має уявлення, що держава, в якій живе, має свою історію, пройшла довгий шлях;
- Держава, в якій ми живемо, демократична за формою організації, багатонаціональна за складом;
- Всі люди, які живуть на планеті, складають поняття “людство”. Українці – їхня складова частина;
- Наш народ, як і все людство, прагне миру, щастя, процвітання.

Наводимо орієнтовні конспекти занять ознайомлення дітей з рідним краєм, Батьківщиною, державними і народними символами.

Тема: Державна символіка.

Мета: продовжити знайомити дітей з поняттям “Наша Батьківщина”, формувати знання про державні символи та ознайомити з Державним Гімном України, розвивати інтерес до української мови, бажання спілкуватися рідною мовою, виховувати громадянина своєї держави, любов до рідного краю, шанобливе ставлення до національних та державних символів, повагу до українського народу, гордість за красу і велич нашої Батьківщини.

Обладнання: карта України, прапор, герб, гімн, вірші, прислів’я, легенда.

Словник: Батьківщина, державні символи, прапор, герб, гімн.

Хід заняття:

1. Педагог загадує дітям загадку:

На землі великій є одна країна:
Гарна, неповторна, красна, як калина.
І живуть тут люди добрі, працьовиті
І скажу, до речі, ще й талановиті.
Землю засівають і пісні співають,
На бандурі грають і вірші складають
Про ліси і гори, і про синє море,
Про людей і квіти, то скажіть же діти,
Що це за країна?
— Наша славна Україна!

2. Бесіда про Україну. Україна – це Батьківщина для всіх людей, які живуть на її території. Що таке Батьківщина? Батьківщина – це найкраще і найдорожче місце у світі. Пригадайте, що сказали поети про Батьківщину (Діти читають вірші). Батьківщина наша велика, неосяжна. А складається вона з окремих країв, які мають свої назви: Полісся, Поділля, Волинь, Галичина, Слобожанщина. А які ви знаєте великі міста України? Назвіть великі ріки. Народ склав багато приказок і прислів’їв про нашу Батьківщину. Давай-те зберемо зерна народної мудрості в маленьку скриньку. Діти, а по чому впізнають українців у всьому світі?

3. Вихователь організує гру “Віночок”.

4. Розповідання легенди. Давно-давно жила колись жінка. І було в неї три сини. Росли вони чесними, сміливими, дуже любили свою матусю. Підросли вони і вирішили піти у світ. Вирушив у дорогу найстарший син. Мати на згадку про себе подарувала йому золоту корону з трьома промінцями. Пішов син між люди. Як його назвали? (Тризуб). Настала черга середнього сина. Йому мати подарувала в дорогу синьо-жовту тканину. Своїми звичайними ділами

прославляв він свою матір. Яке ім'я одержав середній син? (Прапор). А там, де був найменший син, завжди лунала дзвінкоголоса пісня. Адже мама своєму наймолодшому синові подарувала красивий соловейків голос. І одержав син за свій голос і величний спів ім'я Гімн. Сьогодні ми познайомимося з Державним Гімном України. Державним Гімном України є пісня “Ще не вмерла України і слава, і воля...” Коли звучить Державний гімн, треба обов'язково встати, цим ми виявляємо особливу пошану до наших державних святинь (Звучить Гімн).

5. Розповідь про Державний Гімн. Державний Гімн України – це урочиста пісня, символ нашої державної єдності. Слова гімну написав поет Павло Чубинський, а музику композитор Михайло Вербицький. Виконують Державний Гімн України під час проведення офіційних державних церемоній, на урочистих зборах, святах. Гімн можна почути по українському радіо о 6 годині ранку та о 24 годині вночі. Гімном починають день і закінчують. Так, які державні символи ви пам'ятаєте? Де можна побачити зображення державних символів?

6. Вправа “Збери ланцюжок слів”.

7. Вихователь збирає дітей навколо карти України та пропонує прикрасити її квітами, щоб наша Батьківщина стала ще красивішою, ще багатшою, ще мальовничішою. Погляньте, яка краса! Діти співають веселу пісню.

Наводимо конспект інтегрованого заняття у старшій групі з теми “Рідна земля, матінко моя, і мова моя солов'їна”¹.

Мета: закріплювати знання дітей про рідний край, легенду його назви. Розширити знання про красу і силу рідної мови. Закріпити основні символи держави: прапор,

гімн, герб. Розвивати уяву, мислення, образну пам'ять. Формувати почуття любові до рідного краю, рідної мови, художнього слова, музики, гордість за Україну – неньку, шану рідній мові.

Матеріал: карта України, емблема герба, прапор, картини про Україну, атрибути до ігор.

Попередня робота з дітьми: вивчали вірші про Україну, рідну мову, розучувати пісні, хороводні ігри, ігри-атракційні. Подорож у країну знань. “Відгадай, з якої це казки”, “Вечір гумору”. Відвідувати музеї книги, краєзнавчий музей.

Хід заняття (Зал святково прибраний рушниками, доріжками):

Вихователь: – Сьогодні, діти, у нас незвичайне заняття, адже ми будемо говорити про наш рідний край, про нашу землю, на якій ми живемо та будемо вшановувати нашу рідну мову.

1. Діти читають знайомі вірші про Україну, потім виконують пісню “Мій рідний край”.

2. Бесіда про Україну. Україна – це наша земля, де ми народились, тут жили наші прадіди, прабабусі, наші батьки, тут народились і ви. І ми щасливі, що живемо на такій багатій, мальовничій землі. У слові “Україна” є щось святе; земля, рідна домівка, батьківська хата, сині ріки, гори. Діти, а ви знаєте, чому нашу землю назвали Україною? Ось послухайте легенду про те, як нашу землю, де ми з вами живемо, назвали Україною.

3. Легенда про Україну. “Колись давним-давно в одному селі жила бідна вдова. Не було у неї ніякої втіхи, тільки одна важка робота. І була в неї дівчинка маленька, крихітна, гарненька. І мати стала думати, як її назвати, яке ім'я дати своїй дитині. Тут невідомо звідки, осяяна маревом, з'явилась у її хатині чарівниця. Вона з тривогою і жалістю подивилася на немовля і сказала жінці: “Не давай дитині

¹ Провозюк Г.Г. Цікаві заняття для малят. – Тернопіль: Мальва ОСО, 2006. – С. 126–138.

імені, вона сама його знайде, а якщо дати ім'я – вона помре". Дівчинка росла, піростала, була розумною, слухняною, але невеселою, бо в неї не було імені.

Коли виповнилося їй 16 років, вирушила в білий світ шукати своє ім'я. Мама її не пускала, плакала, але дівчинка вирушила в дорогу.

Бідна мати чекала дочку день, два, три, а далі пішла шукати її. Вийшла вона в чисте поле, жовте-жовте, і пшеницею колоситься, ясно світить сонечко, і бачить мати, спить на полі її дівчинка, дочка та така гарна, що вона замилювалася нею.

Раптом потемніло синє небо, здійняв вітер куряву, полягла до землі колосиста пшениця, насунулася чорна хмара. Почувся тупіт та іржання коней, брязкіт зброї, вигуки чужою мовою. Це було військо хана Батия.

Попереду їхав сам Батий. Він зупинився, побачив красуню-дівчину, вигукнув: "Українка", що на його мові означало "Дівчина молода". Дівчина прокинулася, хан схопив її і забрав із собою. Мама побачила, впала на коліна і почала благати Бога захисту для своєї єдиної дочки.

Раптом все стало чорне-чорне, загримів грім, затряслася, іздрігнула земля. А потім все стихло, по небу пропливали рожеві хмари. Пішла вона, плачучи, по землі, шукаючи свою дитину. А в пам'яті у неї залишилось одне слово "Україна". Мати йшла, а з очей падали сльози. А на тому місці, де впали сльози, проростали волошки сині, йшла довго, позбивала ноги, де падала кров, виростали маки. Де пройшла мати по землі – так і стала та земля називатися Україною".

— Прошло багато років, як наша Україна виборола і вистояла свою незалежність. 24 серпня 1991 року наша країна стала незалежною самостійною державою. Вона має свої державні символи. Які основні символи нашої держа-

ви? Якого кольору прапор України? Що означає жовтий колір? Що означає блакитний колір? Що є символом влади? Яке слово можна прочитати на гербі? Хто ти, дівчинка така? – Українка молода. А який твій знак рідненький? Славний тризуб золотенький. Жовті ниви, сині гори, жовто-сині в нас прапори. Національний гімн – це урочиста пісня, символ єдності. На яку пісню написаний гімн України? А хто керує нашою державою? Хто приймає закони, за якими ми живемо? Як називається столиця України?

4. Фізкультхвилинка "Наша мова".

5. Вихователь пропонує дітям заспівати колискову. Діти виконують пісню "Котику сіренький".

6. Гра "Подоланочка"

7. Чути дзвіночок. Вхід Української мови (дорослий).

— Не впізнали? Та ж я мова

Українська, калинова,
А ще кажуть солов'їна,
Бо як пісня вона лине.
Із маленьких цих краплинок,
Що почули ви сьогодні,
Мова складена народна.

Вихователь: Українська мова, запрошуємо тебе до нас на заняття. Діти читають вірші про мову, виконують пісню "Українська мова".

Українська мова: У мене є чарівна квітка, в кожній пелюстці є вірш, загадка, казки, якщо відгадаєте, з якого це твору, то з'являється на пелюстці персонажі цих творів.

8. Фізкультхвилинка "У країні казочок".

Вихователь: Діти, ви ще маленькі, але ви по крапельці-краплині вивчаєте рідну мову, мову своїх батьків. Свою мову ви повинні вивчати, берегти і шанувати. Звучить пісня "Присяга українській мові".

Дітям старшої групи дають знання про свій рід, родину, родовід. Програмою передбачено виховувати в дітей інтерес

до походження свого роду, прізвища. Формувати уявлення, що в кожній людині є батьки, а в них – свої батьки (дідусь, бабуся), дідусеві і бабусині батько і мати – це прадід і прабабуся. Усі ці люди становлять рід. Він має історію, яку своїм життям продовжує кожна людина. Підвести до усвідомлення, що від того, як живе людина, залежить честь її роду.

Кожна людина повинна якнайбільше знати про своїх родичів і предків: де і як жили, чим займалися, що доброго зробили для людей. Розвивати в дошкільників інтерес до родинних реліквій, їх походження, зберігання, вшановування. Учити складати родовідне деревце.

Розширювати знання дітей про житло (народне і сучасне), його обладнання, будівництво, про засоби прикрашання та особливості українського житла; про догляд за житлом; про предмети сучасного побуту (пилосос, пральну машину, телефон, телевізор), правила безпечного користування ними¹. Наприклад, **родинне свято у старшій групі з теми “Міцна родина – міцна Україна”** (записане в дошкільних закладах м. Миколаєва).

Напередодні була проведена така робота: бесіди з батьками, вивчення віршів, пісень, прислів'їв, танців, бесід, розгляд картинок, фотовиставка: “Я і моя сім'я”. Для проведення свята діти і вихователь одягнені в українські костюми, квіти на столах, каравай, вишиті рушники, вироби з дерева, страви, свічки за кількістю дітей, магнітофон.

Хід заняття: Вихователь: Дорогі діти! Шановні батьки! Сьогодні ми зібралися з вами на родинне свято. Сім'я, родина – найдорожчі для кожної людини. Народ склав прислів'я: “З родини йде життя людини”. У родині людина робить свої найперші кроки, з родини вона виходить у світ. У сім'ї від своїх батьків вона навчається любити, творити добро, тут вона вчиться шанувати свою рідну землю, свій рід.

¹ Малаютко. – К., 1999 – С. 156.

Ніякими словами не висловити те особисте та світле, що народжується у нашій душі, коли ми згадуємо тепло сімейного гнізда. І несемо ми в собі до глибокої старості ті сімейні зв'язки, звідки ми вийшли. А життя дитині дають батько і мати.

Вихователь: — Нас життєвими стежками всіх ведуть за руку...

Діти: — Мама.

Вихователь: — Щоб не трапилося з нами, біжимо куди?...

Діти: — До мами.

Вихователь: — Відведе біду руками і прихилить небо...

Діти: — Мама.

Вихователь: — Мама любить нас! Так само кожен любить рідну...

Діти: — Маму.

Вихователь: — Вам не передати словами, як летить душа...

Діти: — До мами.

І дитина: Як добре нам жити і знати
І вірити, друзі, весь час,
Що кращого слова, як Мати,
Немає у світі у нас.

II дитина: Вона, мов зоря світанкова,
Як хліб і людська доброта,
Як мова твоя колискова,
Як доля і правда свята.

III дитина: Всього нас матінка навчає,
Щоб добрі, чемні ми були.
Любов'ю щиро зігріває,
Щоб ми в цей світ людьми йшли.

Вихователь: — Мама заспіває пісеньку для вас “Дитятко маленьке” (Співає хтось із батьків).

Вихователь: — Батько в родині – є прикладом для сина. Батько завжди приділяє багато уваги вихованню дітей. Яка сьогодні роль батька в сучасній родині. Про свої захоплення та інтереси батьки розповідають гостям.

Перший батько демонструє вироби з дерева, які він зробив разом з сином. Другий розповідає, як він відпочиває з дітьми у вихідні дні. Третій – приносить свою улюблену страву і пригощає гостей, розповідає, як залучає до цього свою доньку і сина.

І дитина: Батьку милий, тату любий,
Нинішньої днини
Ти прийшов до нас на свято
Нашої родини.

II дитина: Батько розуму навчає,
Мати приголубить.
Ніхто мене так на світі,
Як вони не любить.

Вихователь: Тато, мама і дитя
Разом дружна сім'я
У житті добру навчаються.
Та ще й в ігри граються.

Гра: “Продовж прислів'я”. У грі беруть участь батьки і діти.
Діти починають прислів'я про родину, батьки закінчують.

Діти	Батьки
“Які мама й татко...	...таке й дитятко”.
“Який куш, така й хворостина...	...який батько, така й дитина”.
“Не навчив батько...	...не навчить і дядько”.
“Хороші діти...	...то честь батька й матері.

Вихователь: Приємно слухати пісні,
Що зігрівають нашу душу,
А чи щасливі діти всі?
Чи всіх їх люблять серцем щирим?

Діти, а як ви гадаєте, чи у всіх родинках панує злагода? Чи завжди добрі стосунки між батьками та дітьми? (Ні, не у всіх родинках добрі стосунки, є сім'ї, у яких дітей ображають, або немає одного з батьків).

А зараз я хочу, щоб ви показали, як ви любите своїх батьків (підходять, обіймають, цілують своїх батьків).

Гра “Хто як себе почуває” (Запрошується сім'я на середину зали: батько, мати, дитина (донька, син); їм треба показати, як вони разом з дітьми йдуть чи до зоопарку, чи в парк на прогулянку, і де знаходиться у цей час їхня дитина: мама тримає за руку, чи мама і тато разом тримають дитину, або дитина йде сама по собі). Ігрова ситуація.

Вихователь: Як бачимо з гри: дитині надійніше, коли її тримають за руку мама і тато. Але, на жаль, деякі батьки не турбуються про своїх дітей, а змушують їх тяжко працювати, жебракувати.

Гра “Так чи ні” (демонструють картки з зображенням моментів “можна”, чи “не можна” так робити).

Вихователь: Діти, я хочу розповісти вам одну історію про дівчину, в якій все було здавалося добре, якби не одна прикра річ, а яка здогадайтеся самі. Коли народилася дівчинка, батьки все сперечалися, як її назвати і не дійшовши згоди, назвали її просто Дівчинкою.

У Дівчинки було дуже багато друзів, але всі до неї зверталися: “Гей, ти...” Від цього вона засумувала і ставала дедалі невеселою, хоча в неї все було.

Діти, а як ви гадаєте, чого не вистачало дівчинці? Чому вона була така засмучена? (дівчинці не вистачало імені). А чи подобаються вам ваші імена? У вас на столах лежать квітки, напишіть, будь ласка, у середині квітки своє ім'я і подаруйте батькам на знак подяки за те, що вони вам дали такі гарні імена (діти роздають квіти батькам).

Гра “Що в імені твоєму” (батьки розповідають, чому назвали доньку чи сина саме таким іменем і що воно означає).

Діти, а як вас ще ласкаво називають батьки? (сонечко, зайчик, синочок). Гра “Ласкаве ім’я” (батьки змагаються по одному: хто більше назве ласкавих слів своїй дитині).

Вихователь: Дуже добре, що батьки.
Люблять діточок своїх.
Хай вам буде щастя й доля,
Урожай дорідний в полі
Щоб у вашій світлій хаті
Ви завжди були багаті.

Дитина: Свою домівку – я люблю
Сімейний дух – як у раю,
Тут мама, тато, брат, сестра
І всі бажають мені добра.

Вихователь: Батьків дім – це світлий дім,
Скільки радості у нім
А ще, друзі, пам’ятайте:
Дитсадок не забувайте.

І дитина: Я садочок свій люблю
Кожен день сюди ходжу
Тут навчають нас дружити
І ніколи не тужити.

ІІ дитина: Наш садочок – другий дім
Скільки друзів тут у нім,
Вихователька – як мати
Може про усіх подбати.

ІІІ дитина: В дитсадочку добре вчись
І різні труднощі долай
Лети до світла – ввись!
Про це не забувай!

ІV дитина: У дитсадок ми прийдемо,
Скільки цікавого знайдемо,
Нас навчають тут творити
Малювати і ліпити.

Вихователь: Коли в кожного є ім’я, домівка – це дуже добре.
Діти, а наша країна має своє ім’я? А як вона називається?
А ми як називаємося? А ще, діти, ми називаємося громадя-
нами своєї країни. Діти, зараз буде звучати музика, а ви
разом з батьками скажіть слово “Україна” тихим голосом,
дзвінким, ніжним, веселим, можна прошепотіти (діти про-
мовляють):

І дитина: Я мала українка
Дівчинка кирпата
Ходить моя доля
Піснею багата.
Ходить в нашій краї
Біля гір високих,
Там, де водограї,
Де стрімкі потоки.

Пісня “Добрий день матусю – Україно”

Вихователь: У залі нашим сміх і гра,
Посмішок багато
Прощатись, діти, вже пора
Нам свято завершати.

(Діти стають напівколо, в руках тримають свічечки).
Пісня “Батько і мати” (виконують діти). Вихователь дякує
гостям і дітям за свято.

8.2. Ознайомлення дітей з національними символами України

Кожний народ має свою історію, свої історичні святині: герб, прапор, гімн. Українська національна символіка бере свої корені з Київської Русі.¹

Ранньофеодальна держава Київська Русь користувалася особистою символікою князів. Проте феодальна роздрібненість країни сприяла виникненню й територіальних символів (стародавній герб Києва – Архангел Михаїл; герб Львова – Лев; герб Запорізької Січі – козак з мушкетом, “лицар козак зо самопалом”).²

Герб – це своєрідний ключ до історії сім’ї, міста, національного утворення держави. Це пам’ятка духовної культури. У гербі у вигляді знаків втілюються реальні події, суспільні явища, ідеологія та світосприймання.

Золотий тризуб на блакитному тлі як символ влади – дуже давній родовий знак Рюриковичів, знак Київської держави часів Володимира Великого. Зображення тризуба використовували українські січові стрільці під час першої світової війни. Як державний герб Української Народної Республіки – золотий тризуб на синьому тлі – було схвалено 12 лютого 1918 р. малою радою у Коростені.

Символіку із зображенням тризуба у 20–40-х рр. нашого століття використовували різні політичні угруповання Західної України. Як державний герб, тризуб було визнано 15 березня 1939 р. Сеймом Карпатської України, що проголосив самостійність цього регіону. Що ж означає тризуб? По-різному тлумачать цей знак історики. Одні вважають його зображенням церковного світильника, корогви, цер-

ковного порталу, якоря; інші – зображенням голуба, шолома, двосічної сокири або верхівки скіпетра.

Число *три* завжди вважалося числом казковим, чарівним. У народних казках йдеться про трьох богатирів, про три бажання, які виконують чарівники, розповіді про три дороги, що лягають перед казковими героями... Отже, у тризубі відображено триєдність життя. Це Батько – Мати – Дитя, які символізують собою Силу, Мудрість, Любов. Таке пояснення буде доступне дитині, а глибші корені історії дитина вивчить уже у школі.

Прапор – це символ державності й національної належності. Національний прапор України – синьо-жовтий. З Утворенням Української Народної Республіки Центральна Рада в Києві 22 березня 1918 р. ухвалила Закон про Державний прапор України – він був жовто-блакитним. У 1939 р. синьо-жовтий прапор було проголошено державним символом Карпатської України.

Жовтий – це колір пшеничної ниви, колір хліба – зерна, що дарує життя усьому суццю на землі, це колір жовтого-рячого сонця, без лагідних променів якого не заколосився б життєдайний хліб. Це символ достатку.

Блакитний, синій кольори – це ясне, чисте, мирне небо. Це колір води, без якої не дозрів би хліб. І ще це колір миру. Гімн – це урочистий, музичний твір на вірші програмного характеру. Це символ державної єдності, який виражає ідеологічні устої держави, її принципи, історію та програмні цілі на майбутнє.

Діти дошкільного віку повинні знати державний Гімн України та її національні гімни.

В українській поезії до 1917 р. популярними віршами-гімнами були вірші Т.Г.Шевченка “Заповіт” та П.Чубинського “Ще не вмерла України”, музику до цих віршів написав М.Вербицький. Поступово національним гімном України стає “Ще не вмерла України”.

¹ Богуш А.М. Методика навчання дітей української мови. – К.: “Слово”, 2007. – С. 360–370.

² Див.: Рященко Д. Герби на Україні // Дошк. виховання. – 1990. – №10. – С. 30.

Національний гімн – це історія прагнення відродження української нації, утворення української державності в її суверенних формах¹.

З національними і державними символами України (гербом, прапором, гімном) дітей знайомлять у старшому дошкільному віці. Кожному з цих символів слід присвятити одне–два заняття. У доступній формі вихователь розповідає їх історію, знайомить з їх призначенням, ритуальними діями. Крім державної та національної символіки, в Україні історично склалися народні символи – вишитий рушник, вінок, червона калина, тополя, верба, мальва, чорнобривці. Розгляньмо деякі народні символи. Український віночок – не просто краса, а й оберіг, “знахар душі”, бо в ньому є така чаклунська сила, що болі знімає, волосся береже. Впліталось до віночка багато квітів: вишні, ружі, калини, безсмертника, деревію, незабудки, чорнобривців, любистку, волошок, ромашок.

Найпочесніше місце належало деревію. Ці дрібненькі біленькі квіточки здалеку нагадують велику квітку, в народі її називають деревцем. Коли квіти відцвітають, вітер розносить насінини далеко-далеко. Та хоч би де проросла ця рослина, вона завжди цвіте. Тому й вплели її люди до віночка як символ нескореності.

А барвінок до людської оселі, до городу тягнеться. Взимку відвар барвінку п’ють від нежиті, влітку барвінком прикрашають святковий хліб, хату, плетуть весільні букети. Цілий рік його шанують, вважаючи символом життя. Безсмертник дарує здоров’я нашому роду людському. Гоїть виразки, ранки, тому й співають славу цьому квітові життя. Квіт вишні та яблуні – символ материнської любові. Калина – символ краси та дівочої вроди, символ України. У народі кажуть, що Ружа колись була дуже красивою дівчиною.

Вона, як її сестри – Мальва та Півонія, лікувала людей від сердечних хвороб. І прийшов якось до них лікуватися Зимовий Вітер. Постукав у двері та й питає, чи тут дівчата-красуні живуть, що людей лікують, здоров’я дають?

— Тут, – відповіла Ружа.

— То впусти до хати.

— А хто ти будеш?

— Той, хто гори верне, страху наганяє, людей від сонця оберігає.

— А чи не завдаси ти нам шкоди?

Відчинила Ружа двері, і влетів у хату Вітер-вітрисько.

— На що скаржишся? – спитала Мальва.

— На безсилля з Морозом боротися.

— А чи якесь добро ти зробив людям?

— Ні!

— То за що ж тобі співчувати?

— За те, що я хворий.

— Але ми лише добрим людям допомагаємо, – відповіли дівчата. Тоді дмухнув Вітер на сестер і перетворив їх на квіти. А люди навесні висадили їх у квітниках: мальву – до вікна ближче, півонію – до води, ружу – до сонця. Так і ростуть сестри, своєю красою людей милують. У віночку – це символи віри, надії, любові.

А любисток і васильки були колись птахами, що вчили людей любити одне одного, бути щирими в розмовах. А як померли, то проросли двома пахучими рослинками – любистком та васильком. Люди люблять їх не лише за пахощі, а й за лікарські властивості. Ними миють волосся, освіжають помешкання, купують маленьких дітей. Тому у віночку – це символ людської відданості, вміння бути корисним.

Ромашка у віночку наймолодша за своїм віком, її вплели люди тоді, коли переконалися, що вона приносить не лише здоров’я, а й доброту і ніжність. І вплітають її разом з гронами калини та цвіту яблуні, вишні, переплітають з батіжком хмелю – символом гнучкості й розуму.

¹ Див.: Рященко Д. Гімни України // Дошк. виховання. – 1991 – №7. – С. 22–23.

Цвіт маку долучають у віночок лише тих дівчаток, у чийх родинх хтось загинув у боротьбі з ворогами. До того ж мак є символом печалі, туги. А всього в українському віночку 12 квіточок, і кожна – лікар, оберіг.

Плести віночки – то ціла наука і дійство. Наші прабабусі знали різні секрети, як плести і коли, як зберігати квіти у віночках. Де відшукати той рецепт, за яким квіти замочували в рослинних соках, аби довший час були свіжими?

Тепер віночки рідко плетуть із живих квітів, добирають їх зі штучних. Але й до цих віночків треба ставитися з повагою. Дівчинку завжди по віночку впізнають: хто вміє віночок вити – той вміє життя любити. Який вінок – такий голосок. І сором був тій дівчині, в якій стрічки пов'язано недбайливо або не по порядку. В'язати стрічки теж треба вміти, символи їх знати.

Наприклад, найпершу у віночку – посередині – в'яжуть світло-коричневу стрічку – символ землі-годувальниці. Пообіч неї – жовті стрічки – символ сонця; за ними світло-зелені – символ краси й молодості. Потім голубі, сині – символи неба й води, що дають силу і здоров'я; далі в'яжуть жовтогарячу – символ хліба, фіолетову – символ мудрості людини, малинову – символ душевності, щирості, рожеву – символ достатку. В'язали до строю й білу стрічечку, але тоді, коли кінці її були розшиті сріблом і золотом. На лівому кінці вишивали сонце, на правому – місяць. Якщо стрічка не була вишита, то її не пов'язували, бо це символ пам'яті про померлих.

Дівчата, вплітаючи у вінок мак, одночасно прив'язували до нього червону стрічку – символ печалі й магичності. Люди вірили в силу стрічок. Стрічки – обереги волосся від чужих очей; відмірювалися вони від довжини дівочої коси і відрізалася трохи нижче коси, щоб її сховати.

Коли дівчинка росла сиротою, то в косу вона вплітала голубі стрічки. І люди при зустрічі обдаровували таку дів-

чинку подарунками, хлібом, грошима, крамом, одежею. Бажали їй стати щасливою та багатою. Бездітні люди просили їм за доньку стати. А дівчинка за увагу таку дарувала тим людям стрічку з віночка або вишиту хустку, в якій носила насіння любистку.

Починали носити дівчатка віночок із трьох років. Перший – для трирічної дівчинки – плела мама, змочувала в росах, коли на небі сонце зійде. І купала його в росах сім днів, а тоді до скрині клала. У віночок вплітала чорнобривці, незабудки, барвінок, ромашки. Кожна квіточка лікувала дитину: чорнобривці допомагали позбутися болю голови, незабудки та барвінок зір розвивали, а ромашка серце заспокоювала.

У чотири роки плівсь інший віночок. Усі кінчики пелюсток були вже розсічені, доплітався безсмертник, листочки багна чи яблуні.

А для шестирічної доньки у вінок вплітали мак, що давав сон та беріг думку, крім того, вплітали й волошку. Для семирічної дівчинки плели вінок із семи квіточок. І вперше вплітали квіт яблуні. То був цілий ритуал, коли тато торкався вінком голівки і промовляв: “Мати – яблуне, дядино моя...” й просив у неї здоров'я і долі дитині.

У центрі віночка – гроно калини – символ краси дівочої, далі квітки незабудки (“Я прийшла до тебе, роде мій! Не забудь мене”), барвінку, любистку, чорнобривців чи нагідок, безсмертник.

Мак і волошки в українському віночку з'являються лише в XVI–XVII ст. То були часи боротьби українського народу за незалежність. Кожна родина когось втратила, в тій борні і розцвіла пролита кров маковою квіткою в українському вінку... Волошка ж була символом прозріння (“Де волошка росте, там верба гине”). Крім “вікових віночків”, що плелися відповідно до віку дитини, в Україні існували ритуальні, звичаєві, магичні вінки. Усього їх 77 видів.

Один із них – вінок Спаса. Його плетуть навесні, як завітнуть зозулині черевички та яблуні. Додають ще вишневі листочки. Одягають вінок лише на Спаса (19 серпня). До віночка в'язалися відповідні стрічки: посередині – жовтогаряча, далі голубі, сині, жовті, фіолетові – кольори Спаса, жовтий – колір сонця.

...Йшов Спас до Сонця-Ярила й просив у нього один промінчик весни, аби освятити ним весняні квіти з дівочого віночка. А Ярило відповідало: “Я тобі дам проміння мудрості і здоров'я, але мусиш мені принести в долонях дві краплини голубої водиці (тому й голубі стрічки), зіроньки ночі синьої (звідси й сині) радість життя (жовті стрічки) та мудрість людську (фіолетові)”.

Спас дає на те згоду і через три дні все обіцяне приносить Сонцю. А Сонце вручає свій промінь і освячує ним віночок. І Спас, маючи вже магічний промінь, святить дерева, торкається кожної їх гілочки, яблука, сливочки... Одягали дитині той віночок із трьох років, на Спаса, як давали їй свячене яблуко та наказували: здоровому тілу – здоровий дух!

Для ознайомлення дітей з українським символом – вінком – можна прочитати оповідання О.Волосяк “Віночок”¹, а також провести тематичне заняття з теми “Віночок – український символ”. Наводимо конспект заняття (записаного в дошкільному закладі №308 м. Одеси) на цю тему.

Мета: ознайомити дітей з вінком – народним символом України, символічним значенням квітів та стрічок. Виховувати національну гордість за історичне минуле українського народу.

Хід заняття: Сидить бабуся біля хати і вишиває рушник. Заходять діти, вітаються. Бабуся: – Добрий день, ярики-дошколярики.

¹ “Дошкільне виховання”. 1991. – №8.

Діти: — Ми прийшли до тебе знову. Що ти нам розповіси?

Бабуся: — Сідайте, дітки. Ось у мене є чудова скриня. Вона відчиняється тоді, коли ви правильно назвете предмети українського одягу.

Діти відповідають (сорочка, плахта, корсет, фартух, пояс, свитка, чобітки).

Бабуся: — Правильно. А ну, скриня, відчиняйся (Із великої скрині виходять діти в українському одязі. Співають пісню “Катерина і Василь”).

Бабуся: — Проходьте, діти, сідайте.

Сядемо в рядочок, сплетемо віночок,

Квіточка до квіточки, як і ми ось, діточки (виймає віночок із скрині).

— Віночок оберігає людину, він лікар для тіла. Надягали його в Україні дівчатка тільки у свята. Усі квіти у вінку мають своє значення. В українському вінку головні квіти – безсмертник і деревій, а всього 12 квіточок і рослин віночку. Щоб квіти зберігали свій колір, їх намочували в соку рослин.

Бабуся дістає зі скрині віночок із барвінку:

Хрещатий барвінок – зелена земля,

ця квітка блакитна – символ життя.

— А ще я вам розповім казку про трьох сестер, які славили своєю красою та добротою, а ще вміли добре лікувати людей.

Бабуся розповідає дітям легенду про мальву, півонію та рожу. Діти танцюють танок із віночками.

Бабуся пропонує дітям розглянути квіти, що у віночку: — Та погляньте, який гарний! Скільки на ньому стрічок! Віночку, усміхнись і дітям покажись!

Стрічка на віночку для того, щоб ховати волосся від поганих очей. Кожна стрічка, як і квітка, має своє значення: малинова стрічка дарує людям здоров'я; коричнева – символ землі, дарунки матінки-землі; жовта – це усмішка

сонця, колосочок з поля; світло зелена – життя; синя – вода, небо; фіалкова – світанок або довір'я; рожева – символ достатку, врожаю; червона – символ любові, а ще пролита кров наших дідів на рідній землі; червона і біла – то печаль і пам'ять.

Прислів'я про вінок: “Гарний вінок – краса дівчини”; “У віночку калина – добра і гарна дівчина”; “Хто вміє віночок плести, той вміє життя любити”; “Який віночок, такий і голосочок”; “Як віночок сплели, танцювати почали”.

Важливим засобом ознайомлення дітей із національними символами України є свята і розваги, вони допомагають духовному зростанню, розквіту людини. Одним з таких свят може бути свято “Закосичення”¹, присвячене старовинному народному обряду, ніжному, урочистому, дуже важливому для духовного розквіту кожної дівчинки шести–семи років.

Напередодні дітям розповідають про історію і значення цього свята: із закосиченням починався новий етап у житті дівчинки, вона ставала помічницею у господарстві, їй довіряли будь-яку роботу, й туго заплетені коси були ознакою того, що дівчинка вже подорослішала, бо заплетене в коси волосся не заважало їй у роботі. З дітьми проводять бесіду про те, яку дівчинку можна вважати дорослою, чим вона відрізняється від малої, які в неї з'являються обов'язки. На музичних заняттях діти повторюють знайомі та розучують нові українські пісні, танки, вихователі готують з маленькими артистами кілька інсценізацій про дівочі забави, спілкування хлопчиків та дівчаток, розучують вірші та жарти. Окремо проводиться зустріч з батьками, переважно матусями. Їм пояснюють суть обряду, радять, як має родина підготуватися до свята, щоб дівчинка відчула піднесеність, урочистість події. До цього свята залу прикрашають різнокольоровими кульками, віночками, рушниками, кві-

¹ Гавриш Н. Живі народні традиції. Свято-розвага “Закосичення” // Дошкільне виховання. – 1999. – №6. – С. 6–7.

тами, влаштовують виставку художніх робіт вихованців. Дівчатка за традицією вдягають національне вбрання (спідничку, вишиванку, намисто, їхні голівки прикрашають віночками). У кожної дівчинки може бути звичайна сучасна зачіска, але перед святом у розпущене волосся обов'язково зав'язують шовкову чи атласну стрічку, якою пізніше і підв'язують кіску.

Свято складається з трьох частин. Перша частина умовно називається “Іспит”. У ній виявляється готовність дівчинки до дорослого життя. У цій частині свята передбачаються конкурси, завдання, пісні, танки. Друга – власне “Обряд” – урочисте закосичення. Крім вихователів і дівчаток, у ньому беруть участь мами, які і вплітають дівчинці у волосся стрічку, благословляючи на довге і щасливе життя. Третя частина – “Святкування” – вітання з важливою подією, ігри хлопчиків, дівчаток, пісні, хороводи, танки, інсценізації, читання віршів, вручення подарунків, а наприкінці – пригощання.

Майже в усіх народів є улюблені рослини-символи. У канадців – клен, у росіян – берізка, а в нас – верба й калина. Правду каже прислів'я: “Без верби і калини нема України”.

З давніх-давен наш народ опоетизував цю рослину, оспівував її у піснях. Збиткування над нею вкривало людину ганьбою. Коли чоловік будував хату, то обов'язково висаджував калину, щоб восени, вставляючи подвійні вікна, можна було покласти між шибками червоні кетяги.

Ми вже звикли до порівнянь “дівчина, як калина”, “гнучка, як верба”. Здається, верба – звичайне дерево, а скільки з ним пов'язано цікавих історій і легенд. Вона стала своєрідним народним символом. Хто з вас не відчував радості від перших котиків, які зрізують на вербну неділю, після чого діти, б'ючи легенько один одного по спині, приповідали: “Не я б'ю, верба б'є, віднині за тиждень Великдень”. Вербка завжди символізувала рідну домівку, близьких людей.

Вихователь знайомить дітей з рослинним світом народних символів, а потім влаштовують національне свято “Червона калина”.

Хліб і рушник – одвічні людські символи. Хліб-сіль на вишитому рушникові – то висока ознака гостинності українського народу. Рушник на стіні – це невід’ємний символ хатнього інтер’єру, в Україні не було жодної оселі, яку б вони не прикрашали. Гарно оздоблений рушник висів біля порога на кілочку в кожній сільській хаті, ним витирали руки і посуд, накривали діжу з тістом, спечені паляниці, діжу після випікання хліба, з ним ходили доїти корову.

Рушником ушановували появу немовляти в родині, одружували дітей, зустрічали рідних і гостей, проводжали людину в останню путь, відряджали в далеку дорогу батька, сина, чоловіка й коханого. Не диво, що пісні П.Майбороди на слова А.Малишка “Пісня про рушник” судилося довге життя.

У різних регіонах України рушник називали по-різному, залежно від його призначення. Рушник для утирання рук і обличчя – *утирач*, для посуду, стола й лави – *стирач*, *стирок*, для пов’язування сватів – *плечовик*. Відповідно до призначення рушники виготовляли з різних ниток. Утирачі й стирачі ткали із цупких ниток. Покутники, подарункові, плечові – з тонкого білого полотна. Жінки ткали рушники в жіночі дні – середу, п’ятницю або суботу. Перший витканий рушник призначався для гостей. Він завжди висів на видному місці. Господиня у знак поваги до гостя давала йому рушник на плече чи в руки, брала кухлик із водою і люб’язно пропонувала вимити руки. При зведенні житла рушниками застеляли підвалини, піднімали сволоки. У перший день огляду озимини йшли в поле гуртом або цілим родом. Попереду – батько з хлібом-сіллю на рушнику, мати несла в кошику різне частування. На зеленому полі стелили рушник, викладали на нього їжу, пригощалися. Обряд за-

кінчувався дівочим хороводом, піснями. Так само робили в перший день оранки, сівби, жнив.

Традиційно в Україні в кожній сім’ї був і свій сімейний, родинний рушник, надзвичайно барвистий: тут поєднуються жовті, оранжеві, рожеві, червоно-малинові, світло-темно-зелені, коричневі, чорні, голубі, ніжно-фіалкові кольори. Візерунки своєрідні. Це може бути горщик, з якого наче виростає квіткове деревце. Тут можна побачити маки, троянди, чорнобривці, мальви, калину, майори, лілеї, лісові дзвіночки, любисток, барвінок тощо. Або: на гілочках сидять двоє пташечок-голубків, дивляться одне одному в очі.

Рушники в кожному регіоні України специфічні, відмінні від інших. У вишиваних рушниках Київщини, Чернігівщини переважає рослинний візерунок у вигляді вазона. На Поділлі – геометричні та геометризовані рушники з малюнками жіночих фігурок, пташок, тварин, вишиті гладдю, на Волині – хрестиком, геометричний орнамент. На Поліссі у вишиваних рушниках переважають червоний та чорний кольори, на Закарпатті, Буковині, Галичині – барвисті відтінки, на Полтавщині – сині, червоні, чорні.

На заняттях з ознайомлення з довкіллям дітей знайомлять спочатку з рушниками свого регіону як вишиваними, так і тканими. Звертають увагу на кольорову гаму, орнамент, візерунки, розповідають, де і з якою метою використовують рушники. Під час занять доцільно використовувати інсценізацію уривків оповідання О.Волосюк “Рушники-веселинки”¹.

Наприклад, дідусь показує дітям рушник, вишитий різнокольоровими смужечками, пояснює: “Червона смуга означала: нехай подорожньому завжди світить сонечко, і люди нехай зігріють мандрівника, якщо він попроситься на ніч, нагодують його. Зелена барва провіщала зустріч із добрими людьми, добрі покупки на базарі. Коричнева смуга

¹ “Дошкільне виховання”, 1991. – №7. – С. 26–27.

означала щасливу дорогу, з чистим небом і ясним сонцем. Тому поряд з нею вишивали синю стежечку й біля синьої – жовту. А ще жовта смужечка була символом здоров'я, удачі”.

Дідусь, що “приходить” до дітей постійно в гості на заняття, іншим разом оповідає дітям, що є рушнички для дівчаток-дошкільнятків і називають їх рушничками-росяночками. На таких рушничках вишивали стежечкою цвіт яблуні і вишні, нижче – ромашки й незабудки, а між ними – дрібненькі листочки барвінку і вишеньки.

Рушнички для хлопчиків, ярликів-дошколяриків, називали грайликами. На них теж стежкою посередині вишивали чорнобривці, збоку – волошки і синій барвінок, а між ними – листячко дуба. Ще вишивали листя любистку й вусики хмелю.

Поступово дітей знайомлять із рушниками інших регіонів України. Серію таких занять доцільно провести в кімнаті “Музей українського села”. А в кінці року влаштувати виставку українських рушників, у якій візьмуть участь і батьки дітей. Вони можуть спеціально вишити рушники для таких виставок.

Під час занять вихователі використовують записи пісень про рушник, вірші, загадки, прислів'я, наприклад, такі: “Хата без рушників – родина без дітей”, “Рушник на кілочку – хата у віночку”, “Не лілуйся, дівонько, рушник вишивати – буде чим гостей шанувати”.

Отже, народна символіка – це історія життя українського народу, відображення його національної свідомості, національної психології.

8.3. Формування у дітей основ економічної культури

Сучасну дитину вже з перших років життя оточує економічне середовище, наповнене різноманітними економіч-

ними поняттями та процесами. Безумовно, що розглянутий процес економічної соціалізації ширший порівняно з процесом економічного виховання. Але в більшості випадків дуже важко простежити за тим, що засвоює дитина у процесі спілкування з однолітками, перегляду телебачення, зі спостереження за діяльністю дорослих, та встановити відповідність такої інформації морально-етичним нормам суспільства. Саме тому важливо сформувати в дітей дошкільного віку елементарний економічний досвід, що стане базою для подальшої успішної економічної соціалізації та економічного виховання.

Сучасні соціально-економічні відносини в суспільстві спонукають дитину досить рано знайомитися з проблемами сімейної “дорослої” економіки. Відтак, виникає необхідність організовано залучати дітей уже в дошкільному закладі до засвоєння основ економіки, пропедевтики економічної грамотності. Дослідження учених (Н.Г.Грама, Г.І.Григоренко, Р.С.Жадан, Є.О.Курак, Ю.М. Лелюк, А.В.Сазонова, А.А.Смоленцева, Г.Д.Шатова та ін.) довели, що дітям дошкільного віку доступне розуміння окремих економічних понять, якщо економічну освіту поєднувати з трудовим, моральним і розумовим вихованням, спрямовуючи її насамперед на формування розумних потреб дитини.

Економічне виховання – це організована педагогічна діяльність, спеціально створена система роботи, спрямована на формування у дітей екологічної свідомості. **Економічна освіта** – це формування у дітей елементарних економічних уявлень, знань, умінь, і навичок щодо процесів вироблення, розподілу, обміну і споживання предметів довкілля, необхідних для участі особистості в усіх видах діяльності.

Економічне виховання – це цілеспрямований процес взаємодії дорослого та дитини, орієнтований на засвоєння доступних віку елементарних економічних понять, формування моральних почуттів та морально-економічних якостей,

необхідних для успішної економічної діяльності, розвитку інтересу до економічної сфери життя, формування навичок соціально-економічної поведінки.

Зазначимо, що економічне виховання дошкільників є складовою безперервного процесу економічного виховання особистості. Отже, мета, завдання та засоби економічного виховання дошкільників та економічного виховання взагалі збігаються. Оскільки економічне виховання дітей дошкільного віку не відокремлювалося в окрему галузь педагогіки, вважаємо за необхідне принаймні побіжно оглянути особливості процесу економічного виховання школярів.

Економічне виховання розглядається сучасними науковцями як один з важливих компонентів соціалізації дитини – **економічної соціалізації**, складовими якої є елементарні економічні знання, сформовані способи поведінки, а також особистісні утворення, які ми визначаємо необхідними для успішної економічної діяльності. Економічна соціалізація – це об'єктивний процес засвоєння індивідом економічних поглядів, зразків економічного поведіння, освоєння соціальних ролей, навичок, цінностей, пристосування особистості до соціальних норм.

У широкому розумінні економічну соціалізацію можна розглядати як процес становлення економічного мислення, у тому числі процес інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності, засвоєння економічних знань, формування навичок економічного поведіння й реалізація їх у реальній дійсності. Метою економічної соціалізації є вироблення адекватних і гармонійних уявлень з економічної сфери життєдіяльності, знання основних економічних категорій, розвиток елементарних навичок економічного поведіння. Мета й завдання економічної соціалізації багато в чому збігаються з метою й завданнями економічного виховання, оскільки вона здійснюється з ви-

користанням тих самих засобів і методів впливу на економічну свідомість.

Економічне виховання та економічна освіта є основою економічної грамоти та економічної грамотності. Економічна грамота буде різною залежно від виробничої чи невиробничої сфери діяльності. Економічна грамота дітей дошкільного віку належить до невиробничої сфери, тобто це особистості, які не беруть участі у виробленні матеріальних цінностей. Отже, **економічна грамота** особистості невиробничої сфери – це сукупність засобів навчання, спрямованих на вироблення у дітей умінь створювати, виконувати задум на відповідних вікових рівнях, переходити від задумів до моделей втілення тих задумів у практику, а також від практики втілення до нових задумів і переходу до моделей (планів). Економічна грамота найтісніше пов'язана з логікою мислення і прогнозування або передбачення результату.¹ Економічна грамота повинна набуватися неперервно і переходити у грамотність особистості як необхідність і умову відображення рівня суспільного поступу держави.

Економічна грамотність – це засвоєння предметних знань, умінь і практичних навичок, необхідних людині як особистості в її суспільно-господарчій діяльності. Рівень економічної грамотності залежить від вікових можливостей людини в діяльній сфері. Економічна грамотність це сукупність знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтацій, поведінки, пов'язаних з процесом перетворення їх особистістю у свою внутрішню потребу, що виступає необхідним чинником у соціально-господарчій її життєдіяльності².

Економічна грамотність – це знання законів, умов, засобів і технологій діяльності в поєднанні з міцними навич-

¹ Грама Н.Г. Професійна підготовка педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей. – Одеса, 2002. – С. 114.

² Там само. – С. 144.

ками користування ними в практичній діяльності. Для рівня вікових категорій і сфер діяльності встановлюються критерії грамотності. Згідно критеріїв розрізняють елементарне поняття економічної грамотності навчання як уміння раціонально виконувати нескладні процеси економічної діяльності самостійно або під контролем¹.

У дітей дошкільного віку формують елементарні економічні уявлення, які подекуди в педагогічній літературі називають “родинною економікою” або “мікроекономікою”. Отже, формування у дошкільників елементарної економічної грамотності повинно відбуватися на пропедевтичному, до економічному рівні.

Пропедевтичний курс економічної освіти передбачає ознайомлення дітей з первинними економічними потребами (у житлі, їжі, одязі, безпеці і здоров’ї і т. ін.), видами ресурсів і їх обмеженістю, товарами і видами послуг, грошима, сімейним бюджетом, проблемою вибору. А також ознайомлення дітей з найбільш уживаними економічними поняттями. А саме:

I-а група: обмін, розподіл, споживання, попит, пропозиція, вироблення (виробництво):

споживання – форма використання продукту, створеного пропозицією;

пропозиція – спосіб задоволення виробника й споживача через попит;

попит – форма соціального замовлення на продукт і його рух через розподіл;

розподіл – сума всіх пропозицій задоволення попиту і забезпечення оптимального зв’язку між виробленням і споживанням;

вироблення – процес створення матеріальних предметів, матеріальних благ для користування або споживання;

II-а група: гроші, товар.

III-я група: ціна, вартість, цінність.

IV-а група: економія, раціональність, час.

V-а група: моделювання процесів, економічні технології:

зв’язок – необхідність руху виробленого продукту;

обмін – обов’язкова наявність об’єкта і суб’єкта, процес руху предмета обігу¹.

Зауважимо, що у варіативних програмах навчання і виховання дітей у дошкільному закладі (“Дитина” і “Малятко”) відсутній розділ “Економічне виховання дітей”, хоч окремі завдання з економічної освіти зустрічаються в інших розділах програм.

У програмі “Дитина в дошкільні роки” для дітей старшого дошкільного віку подано розділ “Економічна освіта”. Наводимо зміст програми і показників економічної компетенції дітей за цією програмою.

Створення фонду “Хочу”:

Пояснити, що економіка – це мистецтво ведення домашнього господарства. Дати уявлення про різні потреби людини, які задовольняються з допомогою товарів. Обґрунтувати на життєвих прикладах необхідність постійно робити вибір. Навчити дітей відрізняти покупця від продавця, простий обмін “товар на товар” від “товар на гроші”. Розвинути навички дітей спостерігати за природою, поведінкою людей, їхньою працею, потім робити порівняння “природа та “чистота і здоров’я”, “бажання людей та можливість їхнього здійснення”, “домашня робота та праця на виробництві”, “недбайливий та економний”, “твоє, моє, наше” тощо та вміти їх пояснювати.

Зацікавити дітей у пошуку економічних явищ у знайомих життєвих ситуаціях, у пригодах улюблених героїв казок, віршів, мультфільмів. Навчити дітей робити свої

¹ Там само. – С. 145.

¹ Грама Н.Г. Професійна підготовка педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей. – Одеса, 2002. – С. 150–151.

маленькі економічні відкриття, щоб відчували радість успіху. Сформувані в дитини економічну культуру. Виховувати любов до природи, праці, людей, своєї домівки, країни. Готувати дітей до життя в умовах ринкової економіки, навчати долати труднощі.

Створення фонду “Можу”:

Може організовувати різноманітні казкові економічні пригоди з улюбленими героями, ділові дитячі ігри “Я – споживач”, “Я – виробник”, “Маленькі господарі” тощо, економічні спектаклі та конкурси, екскурсії на природу, до крамниці. Розпитує батьків про потреби, працю, ставлення до людей тощо. Допомогає робити поробку, добирає матеріал до занять. Виявляє зацікавленість до нових економічних знань. Поступово розуміє необхідність ощадливого ставлення до речей іграшок, книжок, грошей; турбується про рідних, друзів, довкілля; поважає будь-яку працю; практичні та розумні дії та рішення. Знайомиться під час читання казок, народних прислів’їв, загадок із економічними категоріями “бажання”, “потреби”, “вибір”, “товар”, “торгівля”, “праця”, “професія”, “економічність”, “майстерність”, “гроші”, “вигода” тощо.

Показники компетенції дитини:

Знає: у простому викладі економічні поняття: потреби, природні ресурси, товари, послуги, обмеженість, вибір, споживач, виробник, гроші, обмін, торгівля, покупка;

— про необхідність кожної людини трудитися вдома і на роботі;

— що природу треба берегти і збільшувати її багатство;

— що гроші допомагають людям робити обмін і прискорюють торгівлю;

— чому людина повинна здійснювати вибір;

— про професії, які є на виробництві;

— на які види поділяються товари та послуги.

Вміє:

— пояснити, що таке потреби, бажання;

— навести приклади товару та послуги;

— називати різні професії;

— здійснити просту покупку в крамниці;

— розповісти про необхідність грошей;

— змайструвати поробку;

— ощадливо і хазяйновито поводитись у дошкільному закладі, вдома, на вулиці, в оточенні природи;

— розібратись у конкретній ситуації, оцінити її та зробити правильний вибір;

— оцінювати свої вчинки та бути ввічливим із дітьми та дорослими.

Розуміє:

— що людина повинна постійно робити вибір: яку річ купувати, скільки ресурсів використовувати, як розподілити продукти, яку роботу зробити тощо;

— що вигідно бути економним, працьовитим, діловим, добрим, ввічливим, уважним;

— що природа дарує людям красу, здоров’я, природні ресурси і її необхідно оберігати, турбуватися, підтримувати;

— що треба завжди допомагати людям¹.

Отже, кінцевим результатом економічної освіти дітей є формування у них **економічної компетенції**, під якою Н.Г.Грама розуміє обізнаність дитини з елементарними економічними поняттями, наявність у неї певних економічних знань ціннісного, вартісного, раціонального, потребнісного змісту; сформованість елементарних умінь і навичок економічної діяльності².

Одним з показників економічної культури є наявність сформованого економічного досвіду людини. Економічно культурна людина розуміє значення економічних термінів,

¹ Дитина в дошкільні роки. – Запоріжжя: ЛІПС. – 2004. – С. 230–231.

² Грама Н.Г. Професійна підготовка педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей. – С. 131.

доцільно використовує власні знання, дотримується морально-етичних норм у процесі власної економічної діяльності. Усе це є надбанням людини в процесі економічної діяльності, що складає її первинний економічний досвід.¹

Як засвідчує практика і результати спостережень за дітьми, перше знайомство дітей з економічними відносинами у стихійно-побутовій діяльності в сім'ї відбувається з допомогою грошей, які батьки дають дітям, щоб вони щось купили собі в магазинах. Натомість більшість дітей не знають, як з ними поводитися, де потрібно їх зберігати, як економити витрати і т.ін. Поводженню з грошима як і з іншими економічними відносинами дітей потрібно вчити з дошкільного віку. Уже сьогодні розроблено вченим тематичні програми з економічної освіти дітей, які опубліковані в журналах “Дошкільне виховання”, “Палітра вихователя”, “Дитячий садок”; розроблено методичні посібники для вихователів дошкільних навчальних закладів. А саме: Р.П.Жадан і Г.І.Григоренко “Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку” (Запоріжжя: ЛІПС, 2006); Р.П.Жадан, Г.І.Григоренко, О.В.Варецька “Дітям про економіку або казки про зайців-хазяйці” (Запоріжжя: Прем'єр, 2005); А.В.Сазонова “Подорож у пошуках економіки” – зошит творчих завдань для дітей і їхніх батьків (Дніпропетровськ, 2008) та ін.

Заняття з економічної освіти як один із видів занять з ознайомлення дітей із соціальним довкіллям проводять один раз на тиждень, починаючи з середньої групи (у дидактичних іграх) та у старших групах як комбіноване або комплексне заняття. Наводимо окремі конспекти занять, розроблені Р.П.Жадан і Г.І.Григоренко – з теми “Потреби”.²

¹ Сазонова А.В. Подорож у пошуках економіки. – Дніпропетровськ, 2008.

² Жадан Р., Григоренко Г. “Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку”. – Запоріжжя: ЛІПС, 2006. – С. 10–11, 19–20.

Мета: дати уявлення про економічну категорію “потреби” (потреба – це те, що людина хоче мати і має можливість придбати); формувати в дітей уявлення про те, що необхідно в різних ситуаціях самій дитині, оточуючим людям, рослинам, тваринам; учити виділяти першочергові потреби (їжа, вода, повітря, житло, одяг, взуття, безпека тощо).

Матеріал: лялька без одягу, картки з малюнками одягу, їжі, іграшок, книг, будинку, побутової техніки тощо.

Хід заняття: Вихователь пояснює, що кожна людина має багато потреб. Запитання до дітей: що ти будеш робити, коли захочеш поїсти? Як потрібно одягатися взимку? влітку? Що треба для гри у футбол? для малювання? ліплення? Допмагає дітям дійти висновку, що спочатку людина має задовольнити свої першочергові потреби (в цьому випадку в їжі та одязі).

Дитина, яка хоче їсти, пити або не має одягу та житла, не захоче грати в різні ігри, їй спочатку треба вгамувати голод, спрагу.

Завдання “Підбери та назви необхідні речі для ляльки” (лялька без одягу). Діти із розкладених карток вибирають необхідні ляльці речі – одяг, їжу, книжки, іграшки, прикраси, взуття, житло, меблі тощо. Вихователь пропонує дітям розкласти картки за ступенем важливості потреб.

Ситуація “Що потрібно нашій сім'ї”. До зображень членів сім'ї: дитина, батько, мати, бабуся та інших, – треба намалювати (назвати) необхідні кожному речі та предмети.

Запитання до дітей: Що потрібно людині для життя? Що потрібно тобі? батькові? матері? брату? Назви речі, які задовольняють твої особисті потреби (іграшки, цукерки, взуття...). Які речі задовольняють потреби всієї сім'ї? (холодильник, квартира, телевізор, газова плита, вода). Разом з дітьми доходять висновку про необхідність задоволення найважливіших, першочергових потреб сім'ї.

Проблемне завдання: Мама попросила Сашка і Тетянку сходити до крамниці. Вона дала їм 10 грн. і запропонувала самим вибрати продукти на вечерю та придбати їх. У крамниці діти почали сперечатися: Сашко хотів купити хліб, ковбасу і кефір, Тетянка – цукерки, тістечка, солодку воду.

— Хто з дітей, на ваш погляд, правильно (раціонально) хотів використати гроші? Чому? Поясніть свою думку.

Тема: потреби і можливості моєї сім'ї.

Мета: закріпити поняття “сім'я”; сформувати уявлення про потреби сім'ї; допомогти дітям зрозуміти різницю між словами “бажаю” та “треба”; вчити виділяти першочергові потреби сім'ї.

Матеріал: фотокартки членів сім'ї, малюнки (житло, одяг, меблі, їжа, іграшки, побутова техніка, прикраси і т. ін.).

Хід заняття: Розглядання фотографій членів сім'ї. Запитання до дітей: Чи є у тебе дідусі, бабусі, братики, сестрички? Яка в тебе сім'я? Розкажи про свою сім'ю. Читання вірша.

Я скажу вам залюбки,
Тата і мама – це батьки,
Я із братиком – їх діти,
Всі ми вмієм дружно жити,
Ну а разом ми – сім'я.

О.Попов

Читання оповідання В.Осєєвої “Сім'я у нас одна”.

Левко завжди допомагав мамі. Він і посуд мив після обіду, і в кімнаті прибирав. Але якось Левко залінився. І день, і другий не допомагає мамі. Тут і неділя підійшла. Батько каже за обідом:

— Погано наша сім'я працювала. Не підемо нікуди сьогодні. От тільки шкода маму. Увесь тиждень у полі та вдома працювала. І сестричку Таню шкода. Хороші оцінки принесла – п'ятірки. Та й я теж увесь тиждень працював на фабриці.

Левко почервонів увесь, говорить:

— Ну й ідіть самі! А я з кицькою залишусь.

— Та ні вже, куди ми підемо, – відповідає батько. – Адже сім'я у нас одна. Всі одне за одного відповідаємо.

Запитання до дітей: Чому так сказав батько? Вихователь пояснює, що кожен із членів сім'ї має потреби. Однакові вони чи ні? Які потреби має мама? батько? бабуся? дідусь? братик чи сестричка? Доходять висновку, що в кожного із членів сім'ї потреби різні. Що потрібно всім членам сім'ї?

— Чи можна задовольнити всі ці потреби одразу? Чи вистачить грошей на все? Вихователь узагальнює, що потрібно спочатку задовольнити першочергові потреби сім'ї: у житлі, їжі, одязі тощо, а вже потім вибирати солодощі, іграшки, прикраси і т. ін.

Дидактична гра “Бажаю та треба”

Мета: формувати уявлення про поняття “треба” і “бажаю”.

Матеріал: картки червоного кольору – “бажаю” і синього – “треба”; картки, на яких зображені хліб, цукор, машина, ллялька, гумка, м'яч тощо.

Хід гри: Вихователь пояснює дітям: треба – це все те, що потрібно людині, без чого важко обійтися. Бажаю – це те, що бажаєш мати. Педагог показує картинку (хліб), а діти піднімають картку потрібного кольору. Висновок: без гумки, цукерок, багатьох іграшок – можна обійтися. Насамперед кожній сім'ї потрібно мати хліб, сіль, цукор, воду, одягу і т. ін.

Тема: “Для чого людям потрібні гроші?”¹

Мета: дати уявлення про гроші, їх види; ознайомити з грошовими одиницями України та інших країн.

Попередня робота: підготовка разом з дітьми і батьками виставки грошей.

¹ Жадан Р., Григоренко Г. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку. – Запоріжжя: ЛПДС, 2006. – С. 44–45, 47.

Хід заняття: Вихователь запитує дітей, чи знають вони, що означає слово “гроші”? Пояснення вихователя щодо поняття “гроші” – гроші потрібні як засіб задоволення потреб людини. Запитання до дітей: як ви вважаєте, для чого потрібні гроші? Що можна купити за гроші? Які послуги можна отримати за гроші?

Читання казки Г.–Х. Андерсена “Срібна монетка”.

Запитання до дітей: чому монетка опинилася за кордоном? Яким чином вона переходила від одного господаря до іншого? Чому всі хотіли швидше позбутися цієї монетки? Чи насправді вона була фальшивою? Завдяки чому монетку визнали справжньою? Які гроші використовують в обігу в Україні? Монети яких країн вам доводилося бачити?

Робота з батьками. Запропонувати екскурсію з дитиною до краєзнавчого музею. Знайомство з грошовими знаками України.

Тема: “Гроші допомагають робити вибір”.

Мета: закріпити уявлення дітей про гроші як універсальний засіб обміну; познайомити з історією виникнення грошей; довести, що за гроші купуються лише товари та послуги; виховувати моральні якості – доброту, взаємодопомогу.

Хід заняття: Запитання до дітей: що можна придбати за гроші, а що ні?

Вихователь називає слова: хліб, молоко, безпека, шуба, дружба, послуги перукаря, сонце, іграшки, повага товаришів, тістечка, а діти повинні відповісти “так” чи “ні” і пояснити свою відповідь.

Розглядання малюнків із зображенням грошових одиниць різних країн Україна – гривня; США – долар; Росія – карбованець).

Малювання грошей для ігор “Магазин”, “Ринок” і т. ін.

Обговорення з дітьми змісту прислів'я. Чому так кажуть: “Не май сто карбованців, а май сто друзів”? Не у грошах щастя.

Тема: “Бартерний обмін”¹.

Мета: дати уявлення про одну з найстаріших форм натурального обміну – бартер; пояснити, що люди беруть участь в обміні тоді, коли чекають отримати від цього користь; показати незручність бартерного обміну; розширити уявлення дітей про життя людей у стародавні часи.

Хід заняття: Вихователь читає і обговорює з дітьми зміст казки “Півник і бобове зернятко”.

Запитання: чому курочка обмінювалась різними речами? У якому порядку здійснювався обмін? Що потрібне було господаріні? Чому господар погодивсь обмінити траву на косу?

Пояснення вихователя сутності бартеру (обмін товарами чи послугами без допомоги грошей). Дітям пропонується розповісти про здійснення ними бартеру (обмін однієї речі на іншу) і пояснити, для чого вони це робили (задоволення потреби). Згадати героїв казок “Чарівна обручка”, “Дудочка і глечик” В. Катаєва, а також виділити ситуації обміну. Запитання: для чого обмінювалися товарами герої казки? Що вони виграли в результаті обміну? Обговорення відповідей (акцентувати на взаємозацікавленості в обміні).

Тема: “Ціна. Що означає дорого чи дешево?”²

Мета: познайомити з поняттям “ціна”; розширити уявлення дітей про ціни на різні товари; вміти зіставляти ціни (дешево – дорого).

Хід заняття: Бесіда з дітьми. Вихователь запитує, що означає слово “ціна”, як діти його розуміють. Пояснює дітям, що ціна – це сума грошей, яку ми сплачуємо, коли купуємо товар. Наприклад: ціна олівця – 20 копійок, ціна зошита – 50 копійок, а книжки – 2 гривні.

Вихователь показує іграшки – ляльку-голиша і ляльку, одягнену в коштовне вбрання.

¹ Р.Жадан, Г.Григоренко. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку. – Запоріжжя: ЛІПС, 2006. – С. 46.

² Р.Жадан, Г.Григоренко. Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку. – Запоріжжя: ЛІПС, 2006. – С. 65–66.

Запитання до дітей: яка лялька і чому буде коштувати дорожче? Чому лялька-голиш коштує дешевше, ніж Барбі?

Розв'язання задачі: Лялька-голиш коштує 8 гривень, а Барбі – 10 гривень. На скільки дорожче Барбі, ніж лялька-голиш?

Гра “Визнач ціну”. Вихователь приносить кошик з різними речами, а ціни на них немає. Дітям пропонують самим її визначити (речі повинні бути подібними, але відрізнятися певними деталями. Наприклад: олівець з гумкою та без неї, лялька-голиш та лялька в одязі, книжка з малюнками та без них). Діти розглядають товари, аналізують ціни, які вони визначили, пояснюють причину їх різниці.

Робота з посібником “Дітям про економіку...” (С. 49–50).

Вихователь пропонує дітям побувати з батьками в магазині, поцікавитись цінами на різні товари (на хліб, цукор, ковбасу), порівняти ціни і відповісти на запитання: Чому різна ціна на ці продукти: шоколадні цукерки – карамель; хліб – торт тощо?

Тема: “Про бізнес та бізнесменів”¹.

Мета: дати уявлення про необхідність праці в житті кожної людини; ознайомити з поняттям “бізнес”; розвивати вміння міркувати, самостійно знаходити рішення; виховувати інтерес до праці.

Хід заняття: Пояснення вихователем слова “бізнес: “Бізнес – це справа, якою займається одна людина чи група людей”. Щоб займатися бізнесом, треба поєднати всі види ресурсів (природні, капітальні, трудові). Людина, яка починає займатися бізнесом, наперед розраховує, що вона має виробляти і які ресурси для цього потрібні. Наприклад, для виробництва олівця потрібні такі ресурси – дерево, графіт, станки, помешкання, люди різних професій, машини.

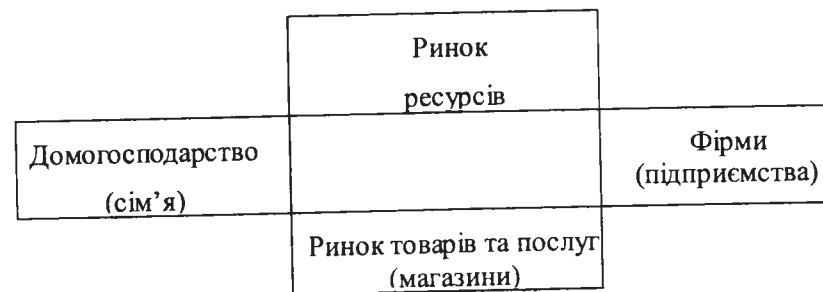
Сюжетно-дидактична гра “Взаємодія ринків”

Мета: дати уявлення про взаємозв'язок усіх складових

економічної діяльності: грошей, ресурсів, ринків, виробників, споживачів, бізнесу. Розвивати вміння розмірковувати, аналізувати, порівнювати. Виховувати повагу до людей праці.

Матеріал: схема кругообігу економічної діяльності, картки з позначеним іменем та зображенням певної роботи людей (малюнок), яку вони виконують.

Хід гри: Дітей поділяють на чотири підгрупи. Кожна з них виконує свою роль у кругообігу економічної діяльності. У кімнаті для кожного суб'єкта позначено своє місце:

Кожна з підгруп розподіляє ролі та складає свій сюжет. Наведемо складені дітьми сюжети.

Сюжет “Бізнесмени”.

Сашко: Я господар молокозаводу. Мені потрібно було організувати роботу свого підприємства, щоб виробляти масло, сир, кефір, йогурти, сметану. Один я не міг впоратись і взяв на роботу менеджера.

Петро: Я менеджер молокозаводу. Допмагаю своєму господарю у веденні справ. Домовився з постачальниками ресурсів. Молоко – це той ресурс, який нам потрібен як головна сировина. Крім того, я повинен подбати про станки, обладнання для розфасовки, упаковки товару. До моїх обов'язків також входить найняти людей, які будуть пра-

¹ Там само. – С. 87–89.

цювати на нашому обладнанні і виготовляти молочні продукти. Коли продукти будуть готові, ми їх відправимо на ринки товарів і послуг (магазини, супермаркети, базар, кіоск). Після продажу продукції ми отримаємо гроші.

Катя: Я господарка магазину молочних виробів. Мені постачають товар з молокозаводу. У продажу завжди свіже молоко, масло, сирки, сметана, кефір. Прошу всіх завітати до мого магазину і купити продукти. У моєму магазині працюють продавці, які добре знають свою справу, завжди ввічливо вас обслуговують. Крім продавців, є менеджер, касир, прибиральниця, охорона.

Сюжет "Домогосподарство"

Іван: Я фермер. У мене велика сім'я (Дружина Катерина, сини Артем та Максим, доньки Галина та Оксана).

Хлопці вже дорослі, вони допомагають мені по господарству, а дівчата ще ходять до школи, але на канікулах теж допомагають: збирають овочі та фрукти, годують птицю, допомагають матері на кухні, прибирають у хаті. У мене господарство: три корови, свині, кури та гуси, а також сад та город. Без допомоги моїх дітей та дружини я би не впорався. Кожного дня ми доїмо наших корів, а молоко в нас купують і відправляють на молокозавод. Гроші, які ми отримуємо за молоко, витрачаємо на їжу, одяг, взуття, книжки. Михайло, Віктор та Тарасик працюють на ринку ресурсів. Вони постачають обладнання, станки, сировину для фірм (підприємств).

Обговорення гри: Що постачають на ринок ресурсів домогосподарства? (Молоко, м'ясо, овочі, яйця). Які ресурси необхідні для роботи фірми? Конкретно: молоко, обладнання, робітники. Чим торгують на ринках товарів? Що отримують бізнесмени за продані товари? Куди направляють вони ці гроші?

Обізнаність дітей з елементарною економічною грамотністю буде сприяти поступовому входженню дитини в соціальний світ "дорослих" економічних відносин.

Отже, дитину в довкіллі слід розглядати як цілісну особистість (див. рис. 8.1), як результат впливу на неї таких загальних факторів, як природа, культура, соціум (світ дорослих, світ дитини) та численних підпорядкованих факторів: сім'я, дошкільний заклад, дитяче товариство тощо.

ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ:

1. У чому, на ваш погляд, полягає специфіка патріотичного виховання дошкільників у сучасних умовах?
2. Визначте найефективніші методи ознайомлення дітей з рідним краєм і Батьківщиною.
3. Дайте визначення поняття “економічна грамотність” стосовно дітей дошкільного віку.
4. Розкрийте основні напрями економічного виховання дітей у дошкільному закладі.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ:

1. У процесі педагогічної практики зберіть зразки дитячої творчості (малюнки, оповіді, висловлювання дітей) й проаналізуйте їх з боку відображення у них уявлень про довкілля.
2. Доберіть літературні твори (не менше п'яти) для ознайомлення дітей з національними символами України, продумайте зміст ознайомлювальної бесіди за одним із текстів за вибором.
3. Складіть анотовану бібліографію методичних статей і розробок із часопису “Дошкільне виховання” з теми “Формування в дітей основ економічної культури” (не менше 5 найменувань джерел).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. *Богуш А.М.* Методика навчання дітей української мови. – К.: Видавничий Дім “Слово”, 2007.
2. *Богуш А.М., Лисенко Н.В.* Українське народознавство в дошкільному навчальному закладі. – К.: Вища школа, 2002.
3. *Кононенко П.П.* Українознавство. – К.: Заповіт, 1994.
4. *Рященко Д.* Герби на Україні // Дошкільне виховання. – 1990. – №10. – С. 30.
5. *Сухомлинська О.В.* Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 3–9.

Список використаних джерел

1. *Абраменкова В.В.* Детское сознание и проблемы демонизации // Вопр. психологии. – 2001. – №10.
2. *Абраменкова В.В.* Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре. – МОДЭК, 2000.
3. *Амонашвили Ш.А.* Размышления о гуманной педагогике. – М.: Изд. дом Шалвы Амонашвили, 1995.
4. *Ананьев Б.Г.* Развитие воли и характера в процессе дошкольного воспитания // Избр. психол. труды: В 2-т. – М., 1980. – Т. 2.
5. *Ариес Ф.* Возрасты жизни // Философия и методология истории И.С.Кона. – М., 1977.
6. *Артемова Л.В.* Ознакомления з навколишньою дійсністю — засіб збагачення ігор дітей, С. 11–12.
7. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. – К.: “Дошкільне виховання”, 1999.
8. *Бацевич Ф.С.* Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Академія, 2004.
9. *Блудова Л.* Природа в детях и дети в природе. – СПб: АНО “Агентство образовательного сотрудничества”, 2007.
10. *Богуш А.М.* Діяльність. Активність. Мовлення. Дошкільна лінгводидактика. – Запоріжжя: Просвіта, 2000.

11. *Богуш А.М.* Концепція “розуміння” Г.С.Костюка в контексті художньо-мовленнєвої діяльності. – 36: Педагогічні нотатки та роздуми. – Запоріжжя, 2001.

12. *Богуш А.М.* Моє довкілля. Програма ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з довкіллям. – К.: Шкільний світ. – 2006.

13. *Богуш А., Гавриш Н.* Дошкільна лінгводидактика: Підручник для ВНЗ. – К.: Вища школа, 2007.

14. *Богуш А.М.* Дефініції “Дитинство”, “Духовність” і “Довкілля” у педагогічній спадщині В.Сухомлинського // Педагогічні нотатки та роздуми. – Запоріжжя: ТОВ “ЛПІС”, 2001.

15. *Богуш А.М., Ільченко В.Р.* Довкілля. – Для дітей дошкільного віку – у 2-х част. – Полтава, 2003; 2004.

16. *Богуш А.М., Лисенко Н.* Українська народознавство в дошкільному закладі. – К.: Вища школа, 2004.

17. *Божович Л.И.* Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968.

18. *Божович Л.И.* Этапы формирования личности в онтогенезе // Вопр. психол. – 1978. – №3. – С. 48–52.

19. *Бородич А.М.* Методика словарной работы в детском саду. – М., 1968.

20. *Бородич А.М.* Методика развития речи детей. – М., 1981.

21. *Вентцель К.Н.* Теория свободного воспитания и идеальный детский сад. – М., 1918.

22. *Гавриш Н.* Живі народні традиції. Свято-розвага “Закосичення” // Дошкільне виховання. – 1999. – №6. – С. 6–8.

23. *Гавриш Н.* Сучасне заняття в дошкільному закладі: Навчально-методичний посібник. – Луганськ: Альма-матер, 2007.

24. *Гарбар Л.* Азбука дорожнього руху // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 16–18.

25. *Гербова В.В.* Заняття по розвитку речи в младшей группе детского сада. – М., 1981.

26. *Гніленко Н.* Пожежники // Дошкільне виховання. – 2007. – №10. – С. 21–22.

27. *Грама Н.Г.* Професійна підготовка педагога-вихователя дошкільного закладу до економічного виховання дітей. – Одеса, 2002.

28. *Гураш Л.* Розумна обережність – запорука безпеки // Дошкільне виховання. – 2003. – №7. – С. 10–12.

29. *Демчук М.* Планування нетрадиційних занять // Дошкільне виховання. Палітра педагога. – 2000. – №4. – С. 16–20.

30. *Діти і соціум: Монографія /* Заг. ред. А.М.Богуш. – Луганськ: Альма-матер, 2006.

31. Дидактические игры и упражнения по сенсорному воспитанию дошкольников / Под ред. Л.А.Венгера. — М.: Просвещение, 1978.

32. *Дитина.* Програма виховання і навчання дітей від 3 до 7 років. – К.: Богдана, 2003.

33. *Дитина в дошкільні роки.* Програма розвитку, навчання та виховання дітей. – Запоріжжя: ЛПІС, 2004.

34. *Дошкольное образование.* Словарь терминов. – М.: АйрисПресс, 2005.

35. *Зеленко И.И.* Картины для развития детей дошкольного возраста. – К.: Просвіта, 1976.

36. *Зенковский В.В.* Психология детства. – М.: Академия, 1996.

37. *Жадан Р., Григоренко Г.* Малятам про економіку // Дошкільне виховання. – 2003. – №7. – С. 15–18.

38. *Жадан Р., Григоренко Г.* “Економічна освіта дітей старшого дошкільного віку”. – Запоріжжя: ЛПІС, 2006.

39. *Житникова Л.М.* Учите детей запоминать. – М., 1978.

40. *Івашиніна М.Д.* Про деякі прийоми ознайомлення старших дошкільників із художніми картинками. – К., 1963.

41. *Ільченко В.Р., Туз К.Ж.* Освітня програма “Довкіл-

ля". Концептуальні засади. Інтеграція змісту природничо-наукової освіти. – К., – Полтава, 1999.

42. *Каджаспирова Г.М., Каджаспиров А.Ю.* Словарь по педагогике. – М.; Ростов-на-Дону: Март 2005.

43. *Козлова С.А., Куликова Т.А.* Дошкольная педагогика. – М.: Академия, 1998.

44. *Кон И.С.* Ребенок и общество: (Историко-этнографическая перспектива) // Советская этнография. – 1987. – №6. – С. 26–37.

45. *Кононко О.* Плекаймо у дітей життєдайне самоставлення // Дошкільне виховання. – 2002. – №2. – С. 3–7.

46. *Кононко О.Л.* Про базову програму розвитку дошкільника "Я у світі" // Дошк. виховання. – 2008. – №1. – С. 29.

47. *Копейкина Е.Ю.* Субкультура детства: Дис. ... канд. культурол. наук. – М., 2000.

48. *Костюк Г.С.* Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Рад. школа, 1989.

49. *Котирло В.К.* Завтра в школу. – К.: Рад. школа, 1977.

50. *Котова И.Б., Шиянов Е.Н.* Социализация и воспитание. – Ростов-на Дону, 1997.

51. *Кудрявцев В.Т., Алиева Т.И.* Еще раз о природе детской субкультуры // Дошкольное воспитание. – 1997. – №4. – С. 18–21.

52. *Кудрявцев В.Т.* Дети в перевернутом мире // Дошк. воспитание. – 1996. – №1. – С. 57–60.

53. *Кудрявцев В.Т.* Психология развития человека. – Рига, 1999.

54. *Лаврентьева Г.* Комп'ютерно-ігровий комплекс у дошкільному закладі // Дошкільне виховання. – 2003. – №1. – С. 10–13.

55. *Леонтьев А.А.* Психология общения. – М.: Смысл, 1997. – 254 с.

56. *Леонтьев А.Н.* Деятельность, сознание, личность. – М.: Педагогика, 1975.

57. *Леонтьев А.Н.* Проблемы развития психики. – М.: Мысль, 1965.

58. *Мид М.* Культура и мир детства: Избранные произведения. – М.: Наука, 1988.

59. *Логинова В.И.* Знакомство со свойствами предметов // Дошкольное воспитание. – 1965. – №2. – С. 25–32.

60. *Лохвицька Л.* Формування пізнавальних інтересів у навчально-ігровому середовищі // Дошкільне виховання. – 1999. – №10. – С. 8–11.

61. *Луцан Н.І.* Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку. – Одеса, 2005.

62. *Моргун В.Ф.* Психолого-педагогічні основи інтеграції та диференціації навчання на прикладі шкільного циклу природничих дисциплін. – Полтава, 1996.

63. *Новий тлумачний словник Української мови.* – т. 2. – К.: Аконтит, 1999.

64. *Овчарова Р.В.* Технологии практического психолога. – М., 2000.

65. *Ознайомлення дітей старшого дошкільного віку з мистецтвом живопису.* – Методичні рекомендації / Укл. Г.О.Підкурманна. – К., 1991.

66. *Организация пожарно-профилактической работы в дошкольных учреждениях.* – К., 1990.

67. *Орлов А.Б.* Психология личности и сущности человека: парадигмы, проекции, практики. – М., 1995.

68. *Пилюгина Е.С.* Занятия по сенсорному воспитанию. – М., 1983.

69. *Поніманська Т.І.* Основи дошкільної педагогіки. – К.: Абрис, 1998.

70. *Поніманська Т.І.* Дошкільна педагогіка: Навчально-методичний посібник. – К.: Академвидав, 2004.

71. *Прищеп Т.* На воді, на суші, вдома – все безпечно, все знайоме // Дошкільне виховання. Палітра педагога. – 2003. – №3. – С. 23–36.

72. *Провозюк Г.Г.* Цікаві заняття для малят. – Тернопіль: Мальва – ОСО, 2006.
73. Програма розвитку дитини дошкільного віку. – К.: Світлич, 2004.
74. Професійна освіта. Словник / За ред. Н.Г.Ничкало. – К.: Вища школа, 2000.
75. *Рапацевич Е.С.* Педагогика. Большая современная энциклопедия. – Минск: ИООО “Современное слово”, 2005.
76. *Репина Т.А.* Социально-психологическая характеристика группы детского сада. – М.: Педагогика, 1988.
77. *Рудик О.* Будьмо на дорозі обережні // Дошкільне виховання. – 2005. – №5. – С. 16–17.
78. *Русова С.Ф.* Вибрані педагогічні твори: У 2 кн. / За ред. Е.І.Коваленко. – К.: Либідь, 2001.
79. *Рященко Д.* Герби на Україні // Дошкільне виховання. – 1990. – №10. – С. 30.
80. *Савченко О.Я.* Сучасний урок у початкових класах. – К.: Магістр, 1997. – С. 138.
81. *Сенько Ю.В., Фроловская М.Н.* Педагогика понимания. – М.: Дрофа, 2007.
82. *Стельмахович М.Г.* Народна педагогіка. – К.: Рад. школа, 1985.
83. *Стельмахович М.Г.* Народне дитинознавство. – К.: Рад. школа, 1991.
84. *Степаненкова Є.Я., Филенко М.Ф.* Дошкільникам о правилах дорожного движения. – М., 1979.
85. *Субботский Е.В.* Ребенок открывает мир. – М., 1991.
86. *Сухомлинська О.В.* Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Дошкільне виховання. – 2003. – №2. – С. 3–9.
87. *Сухомлинський В.О.* Вибр. тв. у 5^{ти} т. – Т. 3. – К.: Рад. школа, 1977.
88. *Сухомлинський В.О.* Батьківська педагогіка. – К.: Рад. школа, 1978.

89. *Тихеева Е.И.* Развитие речи детей. – М.: Просвещение, 1967.
90. *Усова А.П.* Обучение в детском саду. – М.: Просвещение, 1981.
91. *Ушинський К.Д.* Збір. творів. – т. 3 – К.: Рад. школа, 1974.
92. *Ушинський К.Д.* Про наочне навчання // Вибр. пед. твори: У 6 т. – К., 1983. – Т. 2.
93. *Фельдштейн Д.И.* Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития // Вопросы психологии. – 1998. – №2. – С. 31–37.
94. *Философская энциклопедия.* – М.: Сов. энциклопедия, 1962.
95. *Хівренко Т.* Академія маленьких пішоходів // Дошкільне виховання. – 2005. – №9. – С. 20–21.
96. *Хуторской А.В.* Современная дидактика. – Спб.: Питер, 2001.
97. *Четверик А.Д.* Розвиток естетичного сприймання старших дошкільників засобами образотворчого мистецтва. – Магістер. робота. – Миколаїв, 2007.
98. *Чернышева А.М.* Особенности выбора детьми 4–6 лет живописного портрета // Дошкольное воспитание. XXVIII Герценовские чтения. – Л., 1976.
99. *Шапар В.* Сучасний тлумачний психологічний словник. – Харків: Прапор, 2005.
100. *Щеглова С.Н.* Детство: методы исследования. – М.: Социум, 1999.
101. *Урунтаева Г.А.* Дошкольная психология. – М.: Академия, 1997. – С. 63.
102. *Яришева Н.* Цільові прогулянки до парків та скверів // Дошкільне виховання. – 2003. – №7. – С. 20–22.

Алла Михайлівна Богущ
Наталія Василівна Гавриш

**Методика ознайомлення дітей з довкіллям у
дошкільному навчальному закладі**

Підручник

Відповідальний за випуск Н.Кальченко

Підписано до друку 29.09.2008
Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура SchoolBook. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 23,7. Обл.-вид. арк. 22
Наклад 1000 прим. Зам. № 177

ТОВ "Видавничий Дім "Слово"
04071, м. Київ, вул. Олегівська, 36, оф. 310
Свідоцтво про реєстрацію №1289 від 20.03.2003
Тел. 463-64-06, тел./факс 462-48-63
E-mail: vd_slovo@ukr.net

Друк ПП "Гарант-Сервіс"
03067, м. Київ, вул. Машинобудівна, 46
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи (серія ДК, № 1256 від 10.02.2003)
Тел.: (044) 206-20-75, 206-20-76

Богущ Алла Михайлівна – відомий український вчений, дійсний член Академії педагогічних наук України, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії і методики дошкільної освіти Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, автор понад 500 наукових публікацій, серед яких десятки книг, підручників і програм з методики розвитку мовлення дітей раннього і дошкільного віку, фундатор дошкільної галузі української лінгводидактики. Наукова школа – 50 кандидатів, 5 докторів педагогічних наук.

Гавриш Наталія Василівна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної та початкової освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, науковий керівник експериментальних майданчиків, автор понад 160-ти наукових праць та науково-методичних розробок з різних аспектів дошкільної освіти.

З питань придбання наших видань
звертатися за адресою:

“Видавничий дім “Слово”,
вул. Олегівська, 36, оф. 310,
м. Київ
тел. (044) 462-48-63, 463-64-06

e-mail: vd_slovo@ukr.net
www.slovo.kiev.ua

ПІДАГОГІКА